MAAL OG MINNE
Norske Studier

Utgit av
Bymaals-Laget
ved Magnus Olsen

1. og 2. hefte
1915

Indhold:

Bymaals-lagets forlag, Kristiania (Majorstuveien 7 II).
I Kommission hos H. ASCHEHOUG & CO., Kristiania.

Bymaals-lagets skrifter.

Moltke Moe: Retskrivning og folkedannelse. 1900. Utsolgt.

Moltke Moe: Norsk og dansk sprogdragt. Retskrivningssakens vei og tempo. Foredrag i Bymaals-laget 31. mars 1906. (Bymaals-lagets smaaskrifter I.) 1906. Gratis, porto 5 øre.

Amund B. Larsen: Kristiania bymaal. Vulgærsproget med henblik paa den utvungne dagligtale. 1907. (Bokladepris kr. 1,50.) 1 krone + porto 10 øre.

J. A. Schneider: Bygdemaalsdigteren Hans Hanson. I. 1909. Ogsaa utgit av Landsmaalslaget; faaes ved henvendelse til dette.

Ivar Alnæs: Norsk uttaleordbok. 1910. Kr. 2.25. Gaat over til H. Aschehoug & Co.'s forlag.

Maal og minne. Norske studier utgit av Bymaals-laget ved Magnus Olsen. 1909—14. (Bokladepris for hver aargang 4 kroner). Kr. 2,40 for aargangen + porto 15 øre [for aarg. 1911 porto 50 øre]. (Utkommer med ca. 15 ark om aaret, fordelt paa 4 hefter; se forøvrig omslagets 4. side).

Amund B. Larsen og Gerhard Stoltz: Bergens bymål. 1911—12. (Bokladepris kr. 3,00). Kr. 2,00 + porto 15 øre.

Karl Bjørset: Riksmålets fornorskning. Nogen vink. 1911. (Bokladepris 65 øre). 40 øre + porto 5 øre.

I

MAAL OG MINNE

NORSKE STUDIER

UTGIT AV BYMAALS-LAGET

VED

MAGNUS OLSEN

1915

KRISTIANIA. BYMAALS-LAGETS FORLAG

DET MALLINGSKE BOGTRYKKERI

INDHOLD

I nærværende dobbelthefte mangler ark 4, som skal indeholde slutningen av Ivar Hoels „Kristiansundsmaalet“. Man vilde ikke la avslutningen av denne artikel sinke utsendelsen av heftet, og man fandt det ogsaa uheldig at fordele artiklen paa to forskjellige hefter (uten fortløpende paginering). Ark 4 vil komme i næste hefte.

Smaastykker.

Anmeldelser.

Forfatterne er alene ansvarlige for bidragenes indhold.

KRISTIANSUNDSMAALET.

Av Ivar Hoel.

Indledning.[1]

Følgende fremstilling av Kristiansundsmaalet er bygget dels paa direkte iagttagelse av talemaalet, dels paa meddelelser fra en række personer.

Det er imidlertid vanskelig at finde folk som taler dialekten nogenlunde rent. Meddelelserne fra de forskjellige har ofte differert ikke saa litet. For det første er dialekten som de andre bymaal utsat for sterkere og sterkere paavirkning fra skriftsproget, paa den anden side er der ogsaa sterk indflydelse fra de forskjellige bygdemaal i byens nærhet. Indflytningen fra landet har nemlig været overordentlig stor i sidste menneskealder. De fleste av mine meddelere hadde saaledes forældre som var indflyttet fra bygdene. Forskjellige dialektformer findes hyppig side om side (§§ 12, 14).

Det blir derfor ofte vanskelig at begrænse dialekten opad mot skriftsproget og nedad mot bygdemaalene.

Det følger av ovenstaaende at dialekten er adskillig uensartet og at den samme form ofte kan optræ i flere skikkelser. Sproget tales av de enkelte i mange avskygninger efter avstamning, samfundslag, alder og dannelse. De forskjellige lag i sproget sees tydelig i substantivbøiningen (§ 79).

I uttalebetegnelsen har jeg benyttet de sedvanlige lydtegn. Tonelaget er kun betegnet naar to- eller flerstavelses ord har enstavelses betoning.

Trondhjem, august 1914.

---

[1] «gn.» = gammelnorsk; «l.» = landsmaal.

Bymaalets oprindelse og forhold til nabodialektene.

§ 1. Kristiansund er ingen gammel by, og dialekten har derfor intet gammelt bymaal til utgangspunkt. Den er helt og holdent et indflyttermaal.

Folskn (Fosna) nævnes første gang omkring 1500. De folk som i gammel tid bodde paa de tre øer hvorpaa byen nu ligger, talte naturligvis nordmørsmaal. Eftersom der imidlertid flyttet til folk fra alle kanter, idet der vokste frem et strandsted ved den ypperlige havn, kom dialekten til at skille sig fra maalene paa Nordmør i flere punkter. Dog er forskjellen fra nordmørsmaalene, særlig de i Ytre Nordmør, den dag idag ikke særlig stor.

§ 2. Byen har en interessant sproggeografisk beliggenhet. Den ligger i trøndermaalenes distrikt, men i utkanten. Ikke langt syd for byen tales maal som i flere henseender skiller sig meget fra trøndermaalene. Særlig gjælder dette vokalkvantitet, likevegtsformer og apokope. I alle disse henseender har romsdalsmaalene og sydligere maal øvet indflydelse paa vor dialekt.

Av større betydning blev imidlertid paavirkningen nordfra, fra det lette maal som hadde dannet sig i Trondhjem by og paa begge sider av Trondhjemsfjordens munding (i Fosen). Helt fra Kristiansunds første bebyggelse har der selvfølgelig flyttet ind folk fra disse steder. Mange fiskere flyttet saaledes ind fra Fosen, og blandt de første beboere av strandstedet Fosna var handelsmænd fra Trondhjem, de saakaldte utliggere. Og helt til byen blev selvstændig kjøpstad i 1742, var den strandsted under Trondhjem.

§ 3. Naar vi sammenligner Kristiansundsmaalet med maalførene i Ytre Nordmør, er som sagt forskjellen ikke stor. Forskjellen er i de fleste tilfælde begrundet i den simplifisering og tilnærmelse til andre bymaal og skriftsproget som dialekten som bymaal maatte undergaa. En simplifisering av sproget er det saaledes naar nordmørske vekslinger som *tīme - tīmiŋŋ*, *bækk - bækje*, *bōk'a*, *vīså*, opgives og erstattes av: *tīme — tīmen*, *bækk - bække*, *bōk'a*, *vīsa*, samt naar byen bruker adv. *kōr* baade om stedet og graden, mens Nordmør bruker *kvār* om stedet og *kår* om graden.

Naar de nordmørske pronomener *ē*, *mē*, *dē*, *sē* er fortrængt av de trønderske *ǣ*, *mǣ*, *dǣ*, *sǣ*, mens *hō* har holdt sig, har vist nok ogsaa en lignende grund været medvirkende. De brede ly

falder nemlig bedre ind i byens lydsystem. Her er nemlig lang *e* meget sjelden. Mens paa Nordmør gn. *æ* er gaat over til lang *e*, beholder Kristiansund likesom Trondhjem den brede lyd (sml. § 47). Det maatte derfor bli en forenkling, naar byen ogsaa i disse pronomener hadde *ǣ* svarende til nordmørsk *e*.

En forenkling er det ogsaa naar nordmørske infinitiver som *farra*, *gravva*, *gnăga* erstattes av *færra*, *grævva*, *gnægga*. Paa den maate utvides den assimilation som disse verber paa Nordmør i perf. part. har undergaat med verber som *bærra* ogsaa til infinitiv. Desuten undgaaes vokalskifte mellem infinitiv og præsens.

Paa Nordmør har svake verber efter 1. konj. endelsen *a* i præsens: *kasta-kasta-kasta* (præs. — imperf. — perf. particip). I Kristiansund har Trondhjem-Fosenformen trængt ind: *kaste*-[1] *kasta-kasta* (præs. — imperf. — perf. particip). Paa den maate faar svake verber i præs. kun en endelse.

Naar i byen diftongene er i mer utstrakt bruk end paa Nordmør, skyldes dette paavirkning fra diftongrikere maal, særlig Trondhjems bymaal og Fosenmaalet. Ogsaa dette er en vinding for maalet, idet bybefolkningen hadde meget samkvem med folk som brukte diftonger i større utstrækning end Nordmør.

Enkelte vestlige træk som findes paa Nordmør er avstreifet; saaledes har byen *mell'om*, *jænn'om*, *såmm* (rel. pron.), hvor Nordmør sedvanlig har bortkastet den ubetonede *m*. Skriftens *sj* og *skj* uttales i Kristiansund kun *š*, paa Nordmør ogsaa *sj* eller *sj*. Nordmørsk *mårgå* heter i Kristiansund *mårra* o. s. v.

Ellers erstattes ældre former med mere moderne som brukes over store omraader og ofte stemmer overens med skriften; saaledes har byen f. eks. *trætt'n*, *fjortt'n* for *tróttå*, *fjorttå*, *hennəs* for *henna*; *jörra* for *jærra*, *hār* for *he* (præs. av *hå*), *gå* for *gā*, *stå* for *stann* o. s. v.

§ 4. Paa grund av de to byers nære beliggenhet og de like forhold hvorunder dialektene har utviklet sig, kommer Kristiansundsmaalet paa alle væsentlige punkter til at staa Trondhjemsmaalet meget nær. Det sier sig selv at det maatte bli Trondhjem som den ældre og betydeligere by som kom til at øve indflydelse paa Kristiansund. For en stor del er de to maal hvad lydlære, bøining og ordforraad angaar næsten identiske. Dog er der nogen forskjel idet Kristiansund har bevart nogen sydligere former. Saaledes har Kristiansund negtelses-

[1] I det nordlige Fosen i præs. *kasti*.

adverbiet *ikke*, svarende til Trondhjems *itt*, *hō* for *hū*; de avkortede pronomener *nā*, *tā*, *sā* findes ikke i Trondhjem o. s. v.

Den sterke paavirkning nordenfra brytes i Kristiansund stadig av den fortsatte indvandring fra Nordmør. I mange tilfælder kjæmper derfor forskjellige former om herredømmet, saaledes findes refleksivendelsen *st* ved siden av *s*, participierne *bårre*, *fårre* ved siden av *borre* og *forre*; trønderformen *æ törss-torss(t)-torssa* (præs. — imperf. — perf. particip) ved siden av *æ tør* som paa Nordmør.

§ 5. Trondhjems bymaal har hat saa stor betydning for Kristiansundssproget at dette ikke kan behandles uten man samtidig kommer ind paa det første. Saaledes maa særlig forholdet til andre dialekter behandles under et. Dog er det i første række Kristiansundssproget jeg behandler. De oplysninger jeg har om Trondhjemsmaalet, er nemlig ikke saa fyldige og stammer ikke fra saa mange meddelere som for Kristiansundssprogets vedkommende. Desuten har jeg ikke hat saa megen anledning til at høre det talt av personer av forskjellig alder og samfundsstilling. Mit kjendskap til det har jeg væsentlig fra en del personer som jeg har utspurgt.

§ 6. Trondhjem indtar baade geografisk og sproglig en central stilling, idet byen ligger omtrent midt i landet, der hvor Vestland, Østland og Nordland støter sammen. Fra syd-øst kom de gamle færdselsveier fra Østlandet, og ikke langt fra byen gaar den gamle forbindelsesvei mellem Vestland og Nordland. Her var derfor alle betingelser for utvikling av en interessant dialekt.

Sammenligner vi bydialekten med Bergensmaalet, er der tiltrods for megen likhet, hvorom senere, ogsaa en paafaldende forskjel. Bergensmaalet skiller sig i væsentlige punkter fra dialektene i byens nærhet og ogsaa fra alle de øvrige dialekter i landet. Trondhjems bymaal har alle de vigtigste træk tilfælles med bygdemaalene i stiftet (undtagen Romsdalen). Dialekten vælger imidlertid de former som maatte være de høveligste for et bymaal: de enkleste, letteste, mest vidtfavnende. Byen har søkt at simplifisere sin lydlære og grammatik mest mulig. Bymaalet er en slags generalnævner for alle sprogformer befolkningen kom i berøring med, ikke alene dialektene i byens sproglige opland —Trondhjems stift, og i en videre forstand ogsaa Tromsø stift —

men ogsaa fjernere maal, særlig bymaalene (først og fremst Bergens bymaal) og skriftsproget.

Avstanden mellem Trondhjems bymaal og landdialektene er ikke særlig stor, særlig gjælder dette de nærmestliggende kystmaal, som danner en overgang til bymaalet; men dog er bymaalet et eget, selvstændig sprog som adskiller sig selv fra nærmestliggende bygdemaal ved visse eiendommeligheter, hvorom senere.

§ 7. En del træk er fælles for alle dialekter i stiftet. De har ogsaa bymaalene. Det er tykke og *i*-holdige lyd, bortkastelse av sidste stavelse i bestemt flertal av han- og hunkjønsord (f. eks. *båtan*, *skåḷen*). Desuten likevegt og apokope, som vi skal omhandle litt nærmere.

§ 8. Likevegtsloven gjælder for begge bymaal, idet endelsens vokal i mange tilfælde er behandlet forskjellig eftersom foregaaende vokal i gn. var kort eller lang.

Trondhjem har likevegt omtrent i samme utstrækning som kystmaalene, dog er der mange uregelmæssigheter, særlig i verberne. I Kristiansund er der mindre likevegt, hvilket vel kommer av at byen ligger i utkanten av likevegtsdistriktet.

Likevegtens virkning viser sig tydeligst i verber og svake hunkjønsord, mindre tydelig i svake hankjønsord.

a) I verber beholdes i begge bymaal endevokalen *a* efter oprindelig kort foregaaende stavelse: *bærra*, *særra*, *færra*. Efter oprindelig lang stavelse apokoperes endelsens vokal: *bit*, *skriv*, *møt*. Apokopen griper ogsaa ofte verber med oprindelig kort første stavelse, særlig naar vokalen er blit forlænget. Saaledes er der ofte vakling i svake verber med forlænget *a* i stammen: *smāka*, *gāpa*, *sāga* og *smāk*, *gāp*, *sāg*. Likevegten har holdt sig bedre i sterke verber; men de som staar Mellemsproget nær, apokoperer ogsaa regelmæssig her (sml. Mellemsproget). Baade i Trondhjem og Kristiansund er der mange som apokoperer endelsen i alle verber: *bǣr*, *sǣr* o. s. v.

Verber som i gn. endte paa *-ja*, apokoperer almindelig endelsen: *spør*, *smør*, *væḷ*, *sæll*. Vaklende er: *lègg*(*a*), *ligg*(*a*), *setta*, *sitt*(*a*). Paa samme maate forholder sig ogsaa *dætt*(*a*) med oprindelig lang første stavelse (gn. **detta**).

b) I svake hunkjønsord beholdes i Trondhjem endelsens vokal efter kort stavelse i gn., ialfald i mere dagligdagse ord: *vække*, *kjærra* (gn. **tjara, tjǫru**), *snarra*, *fḷua*, *stua*, *sænna* (gn. **sina**). Efter lang stavelse apokoperes endelsen: *grȳt*, *kḷåkk*, *vis*; apo-

kopen utvides ofte til tilfælder hvor vokalen er forlænget: *hāk* (gn. **haka** f.), *kāk* (l. **kaka**). Substantiver paa oprindelig *-ja* kaster væk denne endelse: *ꝁerk* (gn. **kirkja**), *veıꝁ* (l. **vækja**).

I Kristiansund er forholdet adskillig anderledes. Likevegtsformene findes nok hos enkelte, da de støttes gjennem indflytning fra landdistriktene. Jeg har saaledes faat opgit mange former med endelsen *a*: *vækka*, *ꝁærra*, *snarra*, *fḷūa*, *stūa*, *håssa*, *fårra* (gn. **fura**). Endelsen *a* beholdes temmelig almindelig i enkelte ord med kort rotvokal, særlig: *vækka*, *ꝁærra*, sjeldnere hvor første stavelses vokal er forlænget: *fḷūe*, *stūe*. Det sedvanlige er imidlertid at alle hunkjønsord med oprindelig likevegt i Kristiansund nu ender paa *e*. Hvor dialektens ord avviker fra skriftsprogets, erstattes de ofte av dettes former; saaledes brukes almindelig *ūke* for *vækka*, *strömpe* for *håssa*, *fūru* for *fårra*. Efter oprindelig lang foregaaende stavelse kan endelsen apokoperes, særlig i ord som brukes som andet led i sammensætninger: *vækkarkḷåkk*, *kvẹıtkāk*. Ellers brukes almindeligst tostavelsesformer paa *e*: *grӯte*, *kḷåkke*, *fiḷḷe*. De som i gn. endte paa *-ja*, har altid *e*: *sæḷje* (gn. **selja**, f.), *vẹıꝁe*, *ꝁerke*.

Mens Trondhjemsmaalet saaledes staar omtrent paa samme standpunkt som Fosenmaalet, er likevegten ved svake hunkjønsord omtrent forsvundet i Kristiansundsmaalet.

c) I svake hankjønsord med oprindelig kort førstestavelse beholdes endelsen *a* (den oblikve form) bestandig i en række ord: *māga* (ogsaa *magga*), *hāga* (ogsaa *hagga*), *måssa* (gn. **mosi**), *påssa* (gn. **posi**). Ord med oprindelig lang førstestavelse ender paa *e*, som ikke apokoperes: *tīme*, *okse*, *måne*, *oŋŋe*. Dog forekommer uttryk som *to tīm*.

Der er imidlertid likesom i kystmaalene nogen sammenblanding av de to klasser, idet i mange ord med oprindelig likevegt nominativ har seiret, ikke de oblikve kasus, saaledes: *hāne*, *vāne*, *harre*. Ogsaa ellers staar ofte *e* (undertiden vekslende med *a*) efter kort stavelse i gn., idet disse former understøttes baade av skriftsproget og sydligere dialekter; likevegtsformene holder sig derimot bedre som første led i sammensætninger, saaledes *hāke*, sj. *hāka* (l. **hake** m.), *ꝁāke*, men *ꝁakabẹın*, *sæ̑ḷe*, men *sæ̑ḷapiŋŋ*.

Efter lang første stavelse i gn. forekommer kun endelsen *e*: *taŋke*, *hanske*, dog undertiden *bakka* ved siden av *bakke*.

I begge bymaal er der tılbøielighet til at gi hankjønsord

endelsen *e* som i skriftsproget. Likevegtsformene har holdt sig bedst i dagligdagse ord som ved sin form var bedst beskyttet mot paavirkning fra de sydligere maal og skriftsproget, sml. *māga, hāga, måssa, påssa*, men *hāne, vāne, hāke*.

Som vi har set er likevegtsloven i Kristiansund mest levende i verber, særlig de sterke, dernæst i svake hankjønsord. Videre om likevegt i Mellemsproget § 19.

§ 9. Med hensyn til apokopen gjør bymaalene noget mindre bruk av den end selv de bygdemaal i stiftet som apokoperer mindst (undtagen Romsdalen og de sydøstlige maal).

Som vi har set apokoperer begge bymaal endevokalen i verber med oprindelig lang første stavelse, mens Kristiansund undgaar apokopen i svake hunkjønsord. Naar Kristiansund har opgit apokopen i hunkjønsordene, men ikke i verberne, saa har vist tonelaget været en medvirkende aarsak. I Kristiansund, hvor de apokoperte former ofte er blit helt enstavelses og er faldt sammen med oprindelige enstavelsesformer, vilde saaledes i ubestemt form sterke og svake hunkjønsord ha faldt helt sammen, og kun været adskilt i bestemt form ved hjælp av tonelaget. Istedenfor *grȳt*, best. *grȳt'a*, ved siden av *skåḷ*, bestemt *skåḷ'a*, faldt det lettere i første tilfælde at vælge *grȳte*, bestemt *gryt'a*. Noget slikt hensyn har ikke gjort sig gjældende i infinitiv.

De svake intetkjønsord apokoperer sedvanlig endevokalen i bygdemaalene, mange steder ogsaa de som i gn. endte paa *i*, som **stykki**. I bymaalene er begge disse klasser smeltet sammen og ender paa *e*: *əue, øre, jærṭṭe, stökke, snøre, mærke*.

I adjektiverne apokoperer bygdemaalene endelsen *e* i forskjellig grad efter adjektivets bruk i sætningen. Almindeligst er apokopen naar adjektivet brukes som prædikatsord. Endelsen *e* i den svake form av adjektivet apokoperes ogsaa almindelig, derimot beholdes oftere flertalsendelsen *e* naar adjektivet brukes attributivt.

De to bymaal apokoperer adjektivendelsen i mindre grad end de fleste bygdemaal. Kun naar adjektivet staar som prædikatsord, apokoperes bestandig flertalsendelsen. Her er ogsaa endelsen mindre nødvendig og kastes ogsaa bort i Bergen naar adjektivet staar i slutten av en sætning. Endelsen *e* beholdes derimot i den svake form og i flertal av attributive adjektiver, altsaa: *di rīke mẹṇṇ'əṛṇ, sa*[1] *store hus'an, store hus*. Apokope er sjelden og skyldes indflydelse fra landet: *də stor hus'e, sa stor*

[1] Kun i Kr.sund.

hūs'an. Derimot apokoperes endelsen i pronomener som *all*, *mańń*, *somm: all gūtan, mańń gūta, all'stes, mańń'stes.* Bymaalene har nemlig intet imot at la pronomenerne være ubøiede i flertal.

§ 10. Vi har nu behandlet ting som er fælles for størstedelen av stiftet. I andre henseender er der betydelig forskjel mellem stiftets dialekter. Det gjælder især utjevning mellem stammens og endelsens vokaler samt diftongene.

Til- eller utjevningen er især sterk i den indre gruppe av dialekter i Trøndelagen. Paa Nordmør forekommer den især i de indre bygder, men i meget mindre maalestok. Ytre Nordmør og Fosen har litet jevning. Dog kan stammens vokal jevnes med *a* i endelsen; saaledes kan forekomme former som *stagga* (gn. **stige**), *makka* (gn. **moka**), *barra* (gn. **bora**), *varra* (gn. **vera**), *navva* (gn. **hnefi**), *lavva* (gn. **lova**).

Med hensyn til utjevningen har derfor ikke Kristiansundsmaalet behøvd at fjerne sig meget fra de omgivende bygdemaal. Trondhjems bymaal maatte derimot skille lag med indlandsmaalene i Trøndelagen og vende sig mot kystmaalene. Utjevnede former som *håmmår, nåvvå, måggå, ståggå, båttå, våttå* er imot bymaalenes væsen: at vælge de mest samlende former. Kystmaalene og bymaalene er paa dette punkt indlandsmaalene absolut overlegne idet de staar Nordlandsmaalene, Vestlandsmaalene og skriftsproget meget nærmere.

De to bymaal er saaledes ogsaa med hensyn til utjevning kommet hverandre meget nær. De undgaar utjevningen i endnu høiere grad end Fosenmaalene. De har saaledes kun: *hammar, nævva, māga* eller *magga, stægga, bætta, vætta, bårra, låvva, værra.* Dog kan undertiden enkelte av de nævnte utjevningsformer paa *a—a* i Fosen sive ind, særlig gjælder det *makka* som er noksaa almindelig.

Mens begge bymaal undgaar utjevningen, fordi den gjør ordene ukjendelige for folk som ikke er vant med disse former, kan endevokalen virke tiljevnende, særlig sænkende, paa rotvokalen: *bætta, vætta, vække, såmmar* (gn. **sumar**), *fårra* (gn. **fura**).

Med hensyn til diftonger slutter ogsaa bymaalene sig i det hele til Fosenmaalene; de bruker mer diftonger end flere av stiftets dialekter (størsteparten av Nordmør og sydøstre del av Trøndelagen), og mindre end enkelte (Romsdalen, Namdalen).

§ 11. Av alle stiftets dialekter staar maalene paa begge sider av Trondhjemsfjordens munding — i Fosen — bymaalene nærmest.

Her har der fra gammel tid været meget livlig færdsel, og befolkningen som har deltat meget i de store fiskerier, er kommet meget sammen med fremmede. Sproget har derfor utviklet sig under forhold som ligner meget bymaalenes. Naar dertil kommer at distriktet ligger saa nær Trondhjem, er det ganske naturlig at dialekten i saa høi grad kom til at ligne bymaalet. Likheten skyldes vel for den største del paavirkning fra bymaalet, men enkelte ting kan fra de samme forutsætninger ha utviklet sig næsten like saa tidlig i Fosen som i Trondhjem.

Hvordan Trondhjem-Fosen-maalet utjevner motsætninger og vælger de letteste, mest vidtfavnende former, sees tydelig av de svake hunkjønsord.

§ 12. Paa Vestlandet og i Tromsø stift utgaar de svake hunkjønsord fra den gn. nominativ og ender derfor ofte i ubestemt form ent. paa *a*, men da gn. *an* ofte blir *å* eller *o*, falder, selv naar den ubestemte form ender paa *a*, ofte bestemt og ubestemt form ikke sammen. Der er ingen forskjel paa ord med oprindelig lang og oprindelig kort første stavelse. Endelsen i bestemt form av sterke og svake hunkjønsord er ofte forskjellig (*boķ'e*, *vịsa*).

Da i Trøndelagen gn. *an* blir *a* paa samme maate som gn. *en*, falder bestemt sterkt og svakt hunkjøn sammen; men der indtræder en spaltning indenfor de svake hunkjønsord. Svake hunkjønsord med oprindelig lang første stavelse kaster bort endelsen i ubestemt form og faar i bestemt form samme endelse som de sterke; i svake hunkjønsord med oprindelig kort første stavelse har endelsen holdt sig, og de oblikve kasus har seiret over nominativ. Oftest er i likevegtsformer bestemt og ubestemt form like (*ẹı vis*, best. *visa*, *ẹı vukku*, best. *vukku*; *boķ'a* best. form av *ẹı bōk*).

Nordmør gaar en mellemvei mellem Trøndelagen og Vestlandet. Da gn. *en* blir *a*, men *an* *å* eller *o*, adskilles bestemt sterkt og svakt hunkjøn. Spaltningen indenfor de svake hunkjønsord er derimot ikke saa stor som i Trøndelagen. I den bestemte form er der ingen forskjel paa ord med oprindelig lang og oprindelig kort første stavelse, idet gn. *an* blir *å* eller *o* i begge. I ubestemt form har imidlertid endevokalen holdt sig i ord med likevegt, mens den er bortkastet i substantiver med oprindelig lang første stavelse. Den ubestemte form maa stamme fra de oblikve kasus; sandsynligheten taler derfor for at ogsaa den bestemte form av ord med likevegt er fremkommet ved en sam-

menflytning av nominativ med de oblikve kasus, endskjønt den ogsaa kan forklares som opstaat av nominativ alene. I ord med likevegt falder almindelig bestemt og ubestemt form sammen (*ęı vis*, best. *visȧ* eller *viso*, *eı vekkȧ* eller *vekko*, best. *vekkȧ* eller *vekko*, *bok'a* av *ęı bȯk*).

I Trondhjem og omkring mundingen av Trondhjemsfjorden, hvor brytningen mellem Vestland, Nordland og Trøndelagen var størst, maatte nu med logisk nødvendighet nominativ seire i alle svake hunkjønsord; da desuten baade gn. *en* og *an* blir *a*, faar man følgende meget enkle bøining *ęı vis*, best. *visa*, *ęı vækka*, best. *vækka*; *bok'a*, i byene *bȯk'a*, bestemt form av *bȯk*.

Paa denne maate kommer Trondhjems-Fosenmaalene til at forene alle fordele hos de sammenstøtende dialekter: likesom trøndermaalene har de samme endelse i bestemt form i sterke hunkjønsord og svake hunkjønsord uten likevegt, likesom i Nordmørs- og de fleste trøndermaal er bestemt form av svake hunkjønsord med likevegt lik den ubestemte, likesom Nordland, Vestlandet og Nordmør har de samme endelse i bestemt form av hunkjønsord med og uten likevegt. De har altsaa utjevnet kløften mellem hunkjønsordene i bestemt form ental. I ubestemt form er der forskjel mellem substantiver med og uten oprindelig likevegt. I Kristiansund fjernes imidlertid sedvanlig ogsaa denne sidste forskjel (§ 8).

I flertal av svake hunkjønsord har dialektene i stiftet almindelig en rund vokal (*å*, *o*, *u*), saaledes at i ord med likevegt endelsen sedvanlig har samme vokal i alle former: f. eks. *vekkå-vekkå*, fl. *vekkå-vekkåņņ* eller *vukku-vukku*, fl. *vukku-vukkuņņ*. I Fosen og i bymaalene var det derfor bekvemmest at gjennemføre *a* overalt: *vækka*, *vækka*, fl. *vækka*, *vækkan*. Paa den maate simplifiseres ogsaa substantivenes flertalsbøining.

Ogsaa ellers har *a* fortrængt oprindelig rund vokal i aksentsvak stavelse: *nåkka* (længre fra kysten *nåkkå*), *mårra* (Nordmør *mårgå*, Trøndelagen *mårrå*), *stęınatt* (længre ind *stęınått*).

At rund vokal ikke forekommer i aksentsvak stavelse er en av de vigtigste eiendommeligheter som byene har sammen med Fosen. Undtagelserne er faa: foruten *furu* som i skriftsproget har jeg faat opgit *suļu* baade fra Trondhjem og enkelte steder i Fosen.

a for rund vokal i aksentsvak stavelse findes ogsaa andetsteds hvor der er livlig færdsel, saaledes omkring Lofoten og Hammerfest i nord og ved Lindesnes i syd.

§ 13. Den omlydte vokal i rotstavelsen av substantiver har bymaalene paa faa undtagelser nær ogsaa erstattet med *a*. Fosenmaalene gaar her ikke saa vidt som bymaalene.

Vi merker følgende tilfælder:

Da svake hunkjønsord utgaar fra nominativ, har de *a* i roten: *hāka, hāk* (gn. **haka, hǫku**), *snarra* (gn. **snara, snǫru**); *ja* blir *jæ* eller *jǣ*: *ḱærra* (gn. **tjara, tjǫru**), *fjærra, fjǣra* (gn. **fjara, fjǫru**). Rund vokal findes i nogen faa ord som er kommet ind fra landet, saaledes *tvårra* (gn. **þvara, þvǫru**) og *tua* (svensk *tvaga*, l. **tvoga**). Likedan har jeg i Trondhjem faat opgit *sulu*, mens Kristiansund har *svāle* (hankjøn) fra skriftsproget.

I flere sterke hunkjønsord har 'a fortrængt de omlydte former: *taŋŋ, staŋŋ, taṇṇ*, likedan i adjektivet *traŋŋ*. Alle bygdemaalene har her omlydte former: *tåŋŋ, ståŋŋ, tråŋŋ*; de som staar byene nærmest, som Fosen, har dog *taṇṇ* for *tåṇṇ*.

Hankjønsordet *bårk* kan i byene ha omlydt vokal, men har nu, ialfald i Kristiansund, mest *a*: *bark*.

§ 14. Bymaalene i Trondhjem og Kristiansund viser i nogen henseender megen overensstemmelse med Bergens bymaal samt maalene i Tromsø stift, hvilket let forklares av den livlige forbindelse som der bestandig har været mellem disse steder. Saaledes er der f. eks. stor likhet mellem vokalkvantiteten i Trondhjem-Kristiansund og Bergen.

Jeg skal indskrænke mig til at omtale følgende punkter:

1. I perf. part. av sterke verber opviser trøndermaalene paa grund av til- eller utjevning mellem stammens og endelsens vokal i forbindelse med analogisk paavirkning mellem de forskjellige klasser en mængde former.

Ut av denne mangfoldighet har Trondhjems bymaal skapt et meget enkelt system, idet det ogsaa her har valgt de mest samlende former. De bygdemaal som staar bymaalet nærmest, er kystmaalene, særlig de nordenfor Trondhjemsfjorden. I Bjørnør f. eks. er der efter de oplysninger jeg har faat, megen likhet med bymaalet; men ellers er der ogsaa i Fosen adskillig forskjel fra dette. Likheten med Bergensmaalet er stor.

Paa grund av tiljevning med endelsens vokal er stammevokalen i Trondhjem forblit lukket i

a) perf. part. med oprindelig *i* i stammen: *rivvi, bitti*, her ogsaa med sænkning av *i* til *e*: *revve, bette*. I Bergen: *rivvæ, bittæ* med aapen *i*.

b) perf. part. med oprindelig *o* i stammen; *dotti*, *ṣḷoppi*, *borri*, ogsaa *dotte*, *ṣḷoppe*, *borre*. Disse participers analogi følges ikke alene av de med oprindelig *a* i stammen som i bygdemaalene: *forri*, *forre*, men ogsaa av flere som paa gn. hadde *e*: *sotti*, *loggi*, *droggi*, *tokki*, *lossi* eller *sotte*, *logge*, *drogge*, *tokke*, *losse*. De fleste bygdemaal har beholdt *e* eller jevnet den med endelsen eller følgende palatal til *i*, mens Bergen har samme overgang som Trondhjem. Bergens bymaal har: *dottæ*, *sloppæ*, *borræ*, *sottæ*, *loggæ*, *droggæ*, *tokkæ*, *lossæ*.

c) verber som i infinitiv og præsens har *ȳ* i stammen har i perf. part. *y*, idet infinitivvokalen har influert participvokalen: *brytti*, *fryssi* eller med sænkning av *y* til *ö*: *brötte*, *frösse*. I Bergen: *bryttæ*, *fryssæ* med aapen *y*.

Kristiansund er vaklende. Likesom paa Nordmør kan der forekomme participer med *å* for gn. *o*: *bårre*, *dåtte*, *bråtte*, *fråsse*, og analogisk i *fårre*. Almindeligst forekommer dog de samme former som i Trondhjem, dog sænkes altid i stammen *i* til *e* og *y* til *ö*, og i endelsen forekommer kun *e*, altsaa: *revve*, *bette*, *dotte*, *ṣloppe*, *borre*, *forre*, *brötte*, *frösse*.

2) En lignende overensstemmelse kommer tilsyne i pronomenerne «hvem», «hver» og «eder». Disse heter i Trondhjem-Kristiansund: *kæmm*, *kvǣr*, *dåkkər*, og i Bergen: *kẹmm*, *kværr*, *dåkkẹr*.

Bygdemaalene omkring Trondhjem og Kristiansund har sedvanlig andre former, særlig gjælder dette *dåkkər*, som heter *dåkk*, *dåkka*, *dåkkår*. I kystbygdene og byenes nærhet brukes *kæmm*, i mindre grad *kvǣr*. Ellers brukes *kvẹṇṇ*, *kvaṇṇ*, *kvār*. Formene *kæmm* og *kvǣr* skyldes vel i landdistriktene paavirkning fra byene, de vinder stadig terræng.

3. Konsonantstammer, som paa gn. dannet flertal ved endelsen *r* og om mulig omlyd av stammens vokal, beholder i alle tre bymaal *r* baade i bestemt og ubestemt flertal; saaledes har Trondhjem-Kristiansund: *bōk*, best. *bōk'a*, fl. *bøk'ər*, best. *bøk'əṛṇ*, og Bergen i flertal *bøk'ār*, bestemt *bøk'ārne*.

Paa dette punkt skiller Bergensmaalet sig fra bygdemaalene i byens nærhet, mens bygdemaalene i Trondhjems og Tromsø stifter staar bymaalene meget nærmere. Dog er forholdet almindeligst ikke saa regelmæssig som i bymaalene. Flere bygdemaal kaster væk *r* baade i bestemt og ubestemt flertal, de fleste bygdemaal i Trondhjems stift kaster væk *r* i flere eller færre av disse ord i bestemt flertal.

§ 15. Foruten de allerede nævnte likheter mellem Trondhjem-Kristiansund og Tromsø stift skal vi nævne den bestemte form av intetkjøn flertal, som har faat tillagt *n* ved analogi med de andre kjøn. Størst likhet med bymaalene viser de distrikter hvor der er mest færdsel, Senjen, Lofoten og byen Hammerfest.

Mellemsproget.

§ 16. En fremstilling av en bydialekt vil være ufuldstændig hvis man ikke ogsaa tar med den tale som mer eller mindre er præget av skriftsproget — det sprog som tales av voksne inden de høiere klasser, eller Mellemsproget som vi vil kalde det. Det sprog som barna inden disse klasser taler, er dialekt opblandet med Mellemsproget.

§ 17. Mellemsproget er den dag idag sterkt flytende. Det er meget skiftende og kan spille i alle avskygninger mellem dialekt og stivt boksprog. Meget kommer an paa situationen, emnet man taler om og øieblikkets lune. Det er desuten meget individuelt. Enkelte personer og enkelte familjer har udmerket og udmerker sig ved forkjærlighet for at være kristiansundske i sit sprog.

§ 18. Paa grund av Mellemsprogets sterkt skiftende karakter kan dets eiendommeligheter kun angives i store træk. De iagttagelser jeg bygger paa, har jeg væsentlig hentet fra Kristiansund. Enkelte har jeg ogsaa gjort i Trondhjem og hos folk fra landdistriktene som prøver at løfte sig over dialekten. De peker i samme retning. Der synes at ha eksistert et slags høiere talesprog, som i flere punkter har skilt sig fra dialektene og været fælles for store dele av det nordenfjeldske Norge.

Dette sprog har flere overensstemmelser med Bergensmaalet; saaledes *mårṇiŋŋ* (for *mårra*), *aftniŋŋ*, *kåke*, *rŷke* i transitiv bruk (*rŷke sigār'*). Former som «trærene», «kjørene» kan man hyppig se i skrift, saaledes ofte i stilebøker. I finere Kristiansundstale er det ialfald hos mange meget almindelig at bruke fælleskjønsformen av sterke participer endog i perf. og pluskv.fektum med «har»: *ha*(*r*) *skrēvən*, *fō'ṛṇ*. Det samme har jeg hørt i Trondhjem, hvor almindelig det er vet jeg ikke.

Mellemsproget spiller imidlertid ikke længer den rolle i Trondhjem som i Kristiansund, idet det saakaldte dannede talesprog for en stor del er traadt isteden.

§ 19. Mellemsproget er en videreføring av de samme principper som har ledet dialektens utvikling: avslipning av ting som kunde virke avstikkende, videre utjevning og tillempning til andre bymaal og skriftsproget. Men de fjernere dialekter og skriftsproget spiller en langt større rolle end i den egentlige dialekt. Paa samme tid søker dog sproget at bevare sit hjemlige præg. Det ynder derfor mellemformer. Som karakteristiske eksempler kan nævnes: *lillən* og *lilla* for *likkən* og *likka* («den vesle» i hankjøn og hunkjøn), *båg'a* for *bōka* o. s. v.

Jeg vil indskrænke mig til følgende træk:

1. Mellemsproget holder meget bedre paa dialektens former end ord. Man betænker sig ikke paa at bruke danske ord: *hø, sø, skåv, birk, mўre, kåll* (dial. *kall* adj.); endog *māv'ər* (adj.) for *māg'ər* er ikke sjelden. Derimot søker man gjerne at gjøre dem hjemlige ved at underkaste dem dialektens sproglover: *kåll, vann* (for dialektens *vatt'n*), *båg'a* (for *bōk'a*), *lāv-lāve-lāva(lāft)-lāva* (*lāft*) for *lāga, lagga*.

2. Diftongene brukes litet, saaledes høres ganske almindelig: *stenan* for *steinan*, *bēn'an* for *beinan*, *vēt* for *veit*, *löy*, ogsaa *løg* (som i Bergen) for *ləüg, löyg*.

3. Likevegtsloven gjelder ikke, idet endelsens vokal behandles ens efter oprindelig lang og kort stavelse. Endelsen *e* er gjennemført i alle svake hunkjønsord (som ogsaa almindelig i dialekten), desuten ogsaa i svake hankjønsord; endelsen kastes bort (eller beholdes som *e*) i alle verber uten hensyn til foregaaende stavelses længde i gn. Det typiske Mellemsprog faar saaledes følgende former: *fille, klåkke, stūe, flue* (finere *fille, klåkke, flue*); *bīte* (men kun *bættagrўn*, en kristiansundsk ret), *māve, hāve* (for *hāga, hagga*), *vīt* (for *vætta*), *lēv* (for *levva*), *jør* (for *jörra*).

4. Sænkning av de gn. korte vokaler undgaaes eller føres ikke saa vidt, saaledes: *vit* (for *vætta*), *bite* (for *bætta*), *fisk, ull, hunn, ligg, sitt*. Sml. dialekten hvor ogsaa vokalen er vaklende i enkelte ord, særlig foran *nn, ll, gg, tt* (oprindelig *gj* og *tj*) (§ 38). Den brede *æ*-lyd er ofte betydelig avslepet og kan nærme sig *e*.

5. Tykke og *i*-holdige lyd er i noget mindre bruk end i folkemaalet. *I*-holdigheten har mest tilbøielighet til at mangle efter de høie vokaler (*i, u*): *ull, sill*, og mindst efter de lave vokaler (*a, å*): *vann* (for *vatt'n*), *hånn* (for *hann*), *kåll* (for *kall*).

6. Kvantiteten er paavirket av skriftsproget i tostavelsesord hvor der i gn. i første stavelse var kort vokal fulgt av enkelt

konsonant. Mens dialekten ofte har bevaret vokalens korthet, er den sedvanlig forlænget i de høiere klassers dagligtale: *grovən* for *grovve*, *frosən* for *frosse*, *bite* for *bætta*, *vit* for *vætta*. Ogsaa i dialekten er der vakling, særlig for *a*'s vedkommende; vokalens længde understøttes her baade av skriftsproget og sydligere dialekter (§ 26).

7. *v* brukes sedvanlig for *g* i ord som: *mave*, *have*, *lav* = 1) vb. for dialektens *lāga*, *lagga*, 2) adj. som ogsaa i folkemaalet har fortrængt *låg*, undtagen i *låghahlt*. Ofte forekommer *v* i *māv'ər* (adj.) og analogisk i *marv* (for marg i en bok), idet ordet er sammenblandet med skriftsprogets *marv*, kristiansundsk *marg* (gn. **mergr.**).

8. I perf. og pluskv. brukes ofte fælleskjønsformen av sterke verber: *æ ha skrēvən*, *grōvən*, *fō'rn*.

§ 20. Mellemsproget bevæger sig i det hele mot skriftsproget, særlig i ordvalg. Hos mange kan det komme skriftsproget meget nær, men dog er der visse dialekteiendommeligheter man nødig gir slip paa, særlig i mer hverdagslig tale.

1) Hunkjøn holder sig sedvanlig godt. Karakteristisk for dette mellemsprog er at man gjerne bruker danske ord som *bāg*, *brō*, *kō*, *trō*, *ø*, men lar dem beholde det norske kjøn: *bāg'a*, *brō'a*, *kō'a* (for *kū'a*), *trō'a* (for *tru'a*), *kur'va* (for *kårg'a*), *ø'a* (for *øy'a*). Særlig *brō'a* er almindelig og er ogsaa i dialekten mer brukt end *brū'a*.

Hunkjønsformen føles som noget av det mest eiendommelige ved dialekten. Det er derfor i Mellemsproget større tilbøielighet til hunkjønsord end i dialekten. Mange som taler typisk Mellemsprog synes at føle et hunkjønsord som mere kristiansundsk end et hankjønsord. Medvirkende aarsak til denne utvidelse av hunkjønnets omraade har vist ogsaa været dativformer paa *a* i landdistriktene, idet de av byfolk, som ikke bruker dativ, opfattes som hunkjønsord.

Av slike individuelle hunkjønsord som jeg har hørt, skal jeg nævne følgende, som alle i dialekten er hankjønsord — ordene nævnes i ental i bestemt form: *ill'a* (gn. **eldr**), *klåss'a* (for *klåss'en*), *smāk'a*, *frakk'a*, *mō'a*, endog *bækk'a* (for *bækk'ən*).

Endskjønt disse hunkjønsord endnu er sporadiske, vil de vistnok i fremtiden bevirke en forøkelse av hunkjønsordenes antal (sml. «Kjøn»).

2) *a* i endelsen holder sig godt, saaledes:

a. i ubestemt flertal av hankjønsord, svake hunkjønsord (ofte ogsaa i sterke, da i Mellemsproget hankjønsordenes flertalsformer almindelig overføres paa hunkjønsordene), samt intetkjønsord paa vokal: *hæsta*, *vīsa* (gn. **vísor, vísur**), *stökka*, *øra*, *öya* (for dialektens *əüa*).

b. i bestemt flertal av hankjønsord, svake hunkjønsord (i Mellemsproget ogsaa oftest de sterke) samt alle intetkjønsord: *hæstan*, *vīsan*, *hūs'an*, *bän'an* (for dialektens *båŋŋ'an*), *öyan* (for dialektens *əüan*).

c. i imperf. og perf. part. av svake verber efter 1. konjugation samt i adjektivendelsen *att* (gn. -**óttr**): *rulla*, *tulla*, *trållatt*, ogsaa ofte ved analogi i *rølatt* (for dialektens *rəülett*). Ofte foretrækker Mellemsproget imperf. og perf. part. paa *t*, naar ingen vanskelig konsonantgruppe opstaar: *kahlt* for *kalla*, *băkt* for *bāka*, *lăft* for *lāga*.

3) Av pronomenerne brukes særlig *æ* (derimot mindre hyppig *mæ*, *dæ*, *sæ*), *hō*, *dåkkər*. Mest brukes dog *dæmm*, som er den eneste brukelige form i talen. Ved siden av *nåkka* brukes som finere form *nåt*, som ogsaa findes i Trondhjem og mange andre steder. De personlige pronomener *hanŋ* og *hō* brukes meget almindelig foran personnavn, ogsaa familjenavn: *ho Mārit*, *'n Jōns'n*.

4) Mellemsproget har mindre apokope end dialekten. Dog apokoperes altid endevokalen i stedsadverbier som betegner en væren paa stedet: *ūt*, *inŋ*, *jæmm* (gn. **úti, inni, heima**), likedan flertalsendelsen *e* i adjektiver som brukes prædikativt. Endevokalen kan ogsaa apokoperes i infinitiv av verber, baade efter lang og kort forangaaende stavelse i gn.

§ 21. Dette Mellemsprog, som vi har skildret i korte drag, har aldrig været skarpt avgrænset mot dialekten, og allermindst er dette tilfældet i vor tid paa grund av mer skolegang og læsning hos alle og mindre social forskjel. Man hører derfor nu stadig Mellemsprogets former anvendt av folket, særlig naar de vil uttrykke sig finere end vanlig.

Skriftsproget har saaledes, med de høiere klassers tale som mellemled, i lange tider paavirket dialekten. Skriftsproget har derfor ogsaa været en virksom faktor i dialektens utvikling. Da nu bymaalet i en række tilfælde likeoverfor bygdemaalene betegner en tilnærmelse til skriftsproget, er paavirkning fra dette rimelig eller sikker. Men i de fleste tilfælde er der ogsaa en indre

(Trykt 2. mars 1915).

grund til at paavirkningen har fundet sted, idet de nye former som regel betegner en forenkling av formverket og saaledes ogsaa er fremgaat av et slags indre behov i sproget. Som eksempler skal vi nævne flertalsformer som *trêr*, *knêr*, bygdemaalene *tre*, *kne*, præsens som *bêr*, *jîr*, *hār*, *tār*, perf. participer som *slått*, *tatt*.

Ogsaa i enkelte tilfælde hvor bymaalets former gjenfindes i en mindre del av stiftet, har vel skriftsproget virket ind, saaledes naar bymaalet har: 1) *ǣ* av gn. *ǽ* og forlænget *e* foran *rð* som enkelte steder i sydvestre Trøndelagen, mens stiftet forøvrig har *ē*; 2) *ūn* for gn. *ún* som nordenfor Trondhjemsfjorden; 3) negtelsespartikelen *u* som enkelte steder i Trøndelagen, mens stiftet vanlig har *ō*.

§ 22. De merker som dansk paavirkning har sat paa Kristiansundsmaalets grammatik er ikke videre dype. Anderledes er det med ordforraadet. Bymaalet har selvfølgelig optat langt flere danske ord og er fattigere paa norske end bygdemaalene.

Tidlig begyndte danske ord gjennem administrationen, kirken, skolen, bøker og aviser at trænge ind, først i de dannede klassers tale og saa i folkemaalet. Med den stigende oplysning i alle samfundslag er denne strøm av ord blit større og større. Paa den anden side har vistnok ogsaa ordforraadet tilsig fra bygdemaalene. Men livet i byene er slik at indflytterne faar litet bruk for store dele av sit ordforraad. Dernæst gjør den overlegenhetsfølelse som byfolk ofte har likeoverfor bønderne at man ikke gjerne optar noget som virker «bondsk». Bymaalet berikes derfor ikke synderlig fra landdistriktene; tilsiget tjener væsentlig til at holde vedlike det norske sprogstof som findes.

Der har saaledes været to strømninger, en dansk ovenfra og nedover, som stadig har drevet norske ord tilbake, og en norsk fra bygdemaalene opover, som har motarbeidet den første. Resultatet er at der er blit to lag i sproget. Underst ligger det norske ordforraad som blir anvendt i primitiv, konkret og hverdagslig betydning, og øverst ligger det danske som brukes i overført, abstrakt og ædlere betydning. Abstrakter, avledninger og betegnelser for ting som vedrører kulturen er derfor gjerne danske, eller de danske ord holder paa at trænge tilbake de norske. Det norske ordforraad i vor dialekt er ikke videre rikt, det vedrører særlig byfolkets eget hverdagslige liv og arbeide. Danske ord brukes for ting som byfolket vil løfte op, saaledes er betegnelser for ting som vedrører egen person almindelig danske (slegtskaps-

forhold, klær, møbler, bolig). Betegnelser for ting vedrørende bondens liv og gjerning og landet i det hele, er ofte hentet fra skriftsproget. Som eksempler nævner vi: *sönn*, *datt'ər*, *kōne*, *skāp*, *vugge*, *jæmm*, *strömpe*, *knǣ*, *öye*; *kyllinŋ*, *dugg*, *svāle* m.

§ 23. De danske ord har trængt sig ind litt efter litt. De har ofte først været anvendt i overført eller ædlere betydning, eller i nye betydninger som folkesprogets ord ikke hadde — i begyndelsen ved siden av de norske. Mange danske ord blev først anvendt i avledninger og sammensætninger. Det har formodentlig været tilfældet med mange formord som *frā* og *fræmm*.

De forskjellige danske ord har saaledes ikke trængt like langt ned i sproget. Vi adskiller 3 lag:

1) En del danske ord har fuldstændig fortrængt de norske, saaledes: *jæmm* (gn. **heimr**), *bū* (gn. **boð**), *våkən*, *stē* (gn. **staðr**), *sönn*, *datt'ər*, *frā*, *fræmm*, *skāp* (l. **skåp**), *mål̦a* (l. **måla**), *mælk*, *mēl*, *løv*, *løk*, *bō* (vb.; *bū* er sjelden, men findes).

2) I andre tilfælder har det norske ordet holdt sig i enkelte betydninger eller i avledninger, saaledes: *lāv* (gn. **lágr**), men *låghahl̦t*, *kl̦ø* (baade for gn. **klá** og **klæja**), men *kl̦åfinŋra*, *il̦l̦* (det almindeligste ord er forresten *varme*), men: *el̦l̦hūs*, *el̦l̦tanŋ*.

3) I en mængde tilfælder brukes det norske ord og skriftsprogsordet eller et derav paavirket ved siden av hverandre, saaledes: *əüe* og *öye*; *knē* og *knǣ*; *kånna*, *kånne* (sjelden, almindelig *kōne*); *håssa*, *håsse* (sjelden, almindelig *strømpe*), men *håssabanŋ*; *trū* og *trō*; *trē* og *trǣ*; *vatt'n* og *vanŋ*; *bått'n* og *bunŋ*; *həük* og *høk*; *gəük* og *jøk*; *gl̦ās* og *gl̦ass*; *grās* og *græss*; *hār* (gn. **harðr**) og *hår*. De norske abstrakter som *brått*, *skått*, *högd*, *mæŋ'n* erstattes ofte av de danske, eller mellemformer brukes, saaledes: *brudd*, *brūt*; *skudd*, *skut*; *höide*, *högde*; *mæŋde*.

Undertiden kan der da være nogen nuance mellem de to ord. Saaledes vilde enkelte meddelere helst bruke *trē* om stoffet, men *trǣ* om et enkelt træ; *gl̦ās* i betydning vindu, ellers *gl̦ass*; *vatt'n* «ansamling av vand, sjø, tjern», ellers *vanŋ*; *knȳt* (gn. **knýta**), men *knytt nævvan*.

Lydlære.

Kvantitet.

§ 24. Med hensyn til kvantitet stemmer Kristiansundsmaalet med Trondhjemsmaalet og staar i det hele paa samme standpunkt som bygdemaalene i stiftet, særlig kystmaalene. Dog avviker bymaalene fra bygdemaalene i flertalsformer som *rött'ər*, *jæss'ər*, *nætt'ər*. Her beholder nemlig bygdemaalene vokallængden i flertal saavel som i ental: *røt* eller *røt'ər*; *jes* eller *jes'ər*; *net* eller *nēt'ər*.

§ 25. Oprindelig kort vokal foran enkelt konsonant forlænges i almindelighet: *dāg*, *tāḷ* (gn. **tal** n.), *øl*, *væḷ* (adv.), *grās*, *gḷās*, *gūt*. Hvor vokallængden strider mot skriftsproget er der naturligvis vakling, *tall*, *væll*, *græss*, *gḷass*, *gutt*.

I enkelte ord forblir vokalen kort og konsonanten forlænges, særlig foran *k*, *t* og *n*: *brått*, *skått*, *ḱött*, *vett*, *lått* (gn. **hlutr**), *bækk*, *låkk*; likedan i *månn* eller *monn*.

§ 26. I tostavelsesord med oprindelig kort vokal foran enkelt konsonant i første stavelse er der vakling. Vokalen kan forbli kort eller forlænges saa den blir halvlang eller lang; den følgende konsonant kan være lang, halvlang eller kort. Her skrives enten kort vokal og lang konsonant eller lang vokal og enkelt konsonant. Der er megen vakling i vokalkvantiteten. Tilbøieligheten for kort vokal er størst i ord som i form staar trøndermaalene nær, for lang vokal i ord som i form slutter sig nærmere til de sydligere dialekter eller skriftsproget og lettere kunde paavirkes av disses kvantitet. De forskjellige vokaler kommer derfor med hensyn til kvantiteten til at forholde sig forskjellig.

å er kort: *måssa* (gn. **mosi**), *påssa* (gn. **posi**), *fḷåtta* (gn. **floti**); *håssa*, *håsse* (gn. **hosa**); *kånna*, *kånne* (gn. **kona**), men *kōne*; *fårra*, sjelden, almindelig *furu*, dog ofte *fårrave*.

æ er som regel kort: *bætta* (gn. **biti**), *nævva* (gn. **hnefi**), *ḱærra* (gn. **tjara**, **tjǫru**), *sænna* (gn. **sina**); *fjærra*, *fjærre*, ogsaa med lang vokal. Infinitiver som: *bærra*, *færra*, *grævva* har ogsaa almindelig kort vokal, dog findes ogsaa halvlang.

a er kort i enkelte ord, særlig foran *r* og *v*: *snarra*, *snarre* (gn. **snara**), *navvar* (gn. **nafarr**), men er i almindelighet lang, dog

kan ofte korte former forekomme ved siden, særlig foran *g*: *nāse*, *smāka*, *bāka*, *hāga* (gn. **hagi**), *māga* (gn. **magi**), ogsaa *hagga*, *magga*.

u er lang i *fḷūa*, *fḷūe*, *tūa*, *tūe*.

Da vokalen forlænges i enstavelsesord foran de fleste konsonanter, faar man ofte veksling av kort og lang vokal i forskjellige former av samme ord: *bǣr*, præsens av *bærra*, *vǣv* (gn. **vefr**), men verbet heter *vævva*; *dør*, men bestemt *dörr'a*, flertal *dörre*, *føḷ* (gn. **fylgja**), præsens *föḷe*, *svøḷ* (gn. **svelgja**), præs. *svöḷe*. Paa samme maate er behandlet den oprindelige diftong i *hør* (gn. **heyra**), præsens *hörre*. I tostavelsesformene kan da vokallængden bli vaklende, idet de paavirkes av enstavelsesformene.

§ 27. Lang vokal forkortes foran dobbeltkonsonant: *grå-grått*, *bḷå-bḷått*, *trū-trudd*.

I almindelighet ogsaa foran flere forskjellige konsonanter. Saaledes forkortes vokalen i intetkjøn av adjektiver: *stortt*, *lyst*, *mjukt*, *hökt*, *låkt*.

I enkelte holder vokallængden sig dog sedvanlig: *fīnt*, *rīkt*, paa den anden side overføres vokalkortheten til fælleskjøn i *grönn*, begge dele i overensstemmelse med skriftsproget.

I imperfekter og perf. participer som *ķöft*, av *ķøp*; *vætt* av *vǣt*; *spist*, av *spīs*; *vist*, av *vīs* forkortes vokalen, men foran enkelte konsonanter, som *v*, *r*, *ḷ* holder infinitivs vokal sig lang: *krǣft*, av *krǣv*; *hørt*, av *hør*; *vǣrt*, av *vǣḷ* (gn. **velja**).

Vokaler i aksentsvak stavelse kan være halvlange eller endog lange: *skåḷē*, *pæŋŋā*, *åpēn*, *koffør* («hvorfor»). Likedan konsonantene. Her betegnes i almindelighet ikke længde i aksentsvak stavelse.

Aksent.

§ 28. I de fleste ord er trykket paa første stavelse, hvilket ogsaa overføres paa fremmedord: *papp'ir*, *tobb'ak*. Dog er trykket paa sidste stavelse i ord med forstavelsen *får*, *för*, *fər*: *får-(för-, fər-)svār'*, *fårsæll'*, *fårsøk'*, *fårnæmm'*. Naar trykket er forskjellig fra skriftsproget, er der selvfølgelig megen vakling mot dettes former, særlig i Mellemsproget.

I tostavelsesord, ikke bare de som oprindelig har hat likevegt, er der ofte sterkt fremtrædende bitryk paa anden stavelse: *bærr'ā'*, *særr'ā'*, *skåḷ'ē'*. Dette er særlig tilfældet naar ordet staar

alene eller i slutten av en sætning. I utrop kan endog trykket paa anden stavelse bli det sterkeste: *No'rā'*, *O'lē'* eller *Norā'*, *Olē'*. Jo sterkere trykket blir paa endelsen, jo mer økes ogsaa kvantiteten.

I sammensatte ord av mer end to stavelser, hvor skriftsproget har bitryk (i *skomāk'ər* hovedtryk) paa første stavelse av andet sammensætningsled, koncentreres ofte trykket paa første stavelse, mens andet sammensætningsled mister sit tryk, som erstattes av et litet bitryk paa sidste stavelse, f. eks. *sko'makar* eller *skō'makər*, *ætt'ərmeddāg*, *fōr-'(får-')meddāg* eller *fōrr'e-meddāg*.

I sætningen mister let logisk vigtige led sin aksent og gaar op i en trykgruppe, f. eks. «Olav Paa-' paa- Jardarholt», «Tōr'esen-paa- Nordlandet».

Paa denne maate dannes let sammensætninger: *full'fȳr*, *rīk'mennərn*, *sahl'tafesk*, *nȳ'silamælk* (§ 82).

Tonelag.

§ 29. Dialekten har fordeling av enstavelses- og tostavelses-tonelag i det hele efter de vanlige regler. Tostavelses tonelag er der ogsaa i: *hommar* (gn. **humarr**), *peppar*, *snekkar*, likedan i *spīkar* (oprindelig enstavelses gn. **spíkr**).

Fremmedordet *kaff'e* følger almindelig de norske ord og har tostavelses tonelag; det samme er særlig ofte tilfældet i flertal: som *møb'lər*, *töf'lər*.

I sammensatte substantiver er der i enkelte ord mer tilbøilighet til tostavelses tonelag end i østlandsk, saaledes *stȳr'mann*, *vill'skāp*, *klōk'skāp*. Forøvrig megen vakling.

Ord, hvis endelse er apokopert, er ofte helt enstavelses og falder sammen med oprindelig enstavelses ord, saaledes almindelig verber som *bīt*, *skrīv*.

§ 30. Likesom i de øvrige dialekter i Trondhjems stift er der mange undtagelser fra den regel at oprindelig enstavelsesord har enstavelsestonelag, oprindelig to- eller flerstavelses tostavelses. En av de vigtigste grunde til denne forvirring er analogien, som har virket sterkere i dette distrikt end almindelig ellers idet den har været understøttet av apokopen.

I de høiere klassers dagligtale er fordelingen av en- og

tostavelsestonelaget ofte noget anderledes end i folkesproget. I substantivene iagttages større tilbøielighet til tostavelses tonelag end i folkesproget. Dette skyldes skriftsprogets indflydelse og reaktion mot folkesproget, som ofte har enstavelses tonelag svarende til tostavelses i skriftsproget: *datt'ər, söst'ər, högd'a* (høiden), *brẹ'd̦d̦'a* (bredden). Det laa da nær at indføre dette tonelag ogsaa hvor det ikke fandtes i skriftsproget, saaledes fort væk: *bark'en, tåpp'en, katt'en, sved'en* (de to sidste kan skyldes sammenblanding med dialektens *katte-katt'a, svẹ'tte-svẹ'tt'en*). Dette staar imidlertid ogsaa i forbindelse med den lethet hvormed særlig Mellemsproget danner svake substantiver: *piske, strimle, rænnskure, trikke* («elektrisk sporvei»), *hæk'se* («en heks»), *šihl̦te* («et skilt»), *fl̦åke* («et flak»). Sml. følgende § og § 14.

§ 31. Av eiendommeligheter ved tonelaget i folkesproget skal vi merke os følgende:

1. I forbindelse med apokopen staar sammenblandingen av sterke og svake substantiver.

I almindelighet er det de svake substantiver som utvider sit omraade. Svake er saaledes hankjønsordene: *ør̦n̦e*, bestemt *ør̦n̦'en, rẹıve*, bestemt *rẹıv'en, kl̦åsse*, bestemt *kl̦åss'en*, samt endel hunkjønsord, som ogsaa ofte er svake i bygdemaalene: *tål̦l̦e* (gn. **þǫll** f.), *span̦n̦e* (gn. **spann** n.) og *kaıe* («kai, brygge»), altsaa bestemt *tål̦l̦'a, span̦n̦'a, kaı'a*. I Mellemsproget forekommer mange, mer eller mindre sporadiske, svake substantiver, hvorom ovenfor (§ 30).

Sjeldnere har vi utvidelse av de sterke substantivers tonelag. Av hunkjønsord har vi *tōr'a* (Trh. *tōl̦'a*, østlandsk *tōl̦'a*). Ogsaa undertiden, men sjelden, ved hankjønsord, saaledes: *kåŋŋ'ən*, ved siden av *kåŋŋ'en*. Da dialekten foran *n* i aksentsvak stavelse i ord med tostavelses tonelag kun kjender *a* eller *e* (skarp *e*), mens ord paa *ən, 'n* har enstavelses tonelag — *hæstan, skål̦en, timen, bækk'ən, hæst'n* — gir folkesproget skriftsprogsord paa *ən* eller *'n* enstavelses tonelag: *šel'n* (gn. **sjaldan**), *ent'n, værk'ən* (sml. § 31. 2).

2. Ord som ved apokope av endevokalen er kommet til at ende paa *ər, əl, əl̦, ən, 'n* og saaledes let faldt sammen med oprindelig enstavelsesord med *r, l, n* efter konsonant, hvor der imidlertid senere mellem konsonanten og *r, l, n* er utviklet et *ə*, har sedvanlig enstavelsestonelag, saaledes: *hon̦n̦'ər* (gn. **hundrað**), *æpp'əl̦* (f.), men bestemt *æpp'l̦a* (gn. **epli** n.), *tavv'əl̦* (gn. **tafla**), *sægg'əl̦* (baade gn. **segl** og **sigla**).

§ 32. Tilsidst skal vi nævne litt om tonelaget i skriftsprogsformene, naar de brukes:

1. Istedenfor de ægte hunkjønsflertal med bortkastet *r* som: *sāke*, *æŋŋe* (flertal av *æŋŋ*), brukes ofte skriftsprogets former paa *ər* og enstavelses tonelag, idet de assimileres med de eneste flertalsformer som har beholdt sit *r* i folkesproget, nemlig ord som: *tæŋŋ'ər*, *stæŋŋ'ər*. Flere slike flertal er ifærd med at fortrænge de ægte, f. eks. *sāk'ər*, *æŋŋ'ər* *sæŋŋ'ər*.

2. Præsens av sterke verber har ofte tostavelses tonelag, men ikke saa regelmæssig som i stiftets bygdemaal, hvor alle slike præsensformer uttales med tostavelses tonelag. Dette beror paa analogi med de svake verber. Da tostavelses præsensform med enstavelses tonelag er ukjendt for dialektene, gir de tostavelsesformene i skriftsproget samme tonelag som tostavelsesformene i sit eget maal. I Kristiansund assimileres slike former ofte fuldstændig med de svake ved bortkastelse av *r* og optages undertiden i dialekten: *gaḷ`e* for *gæḷ*, *grāv`e* for *græv* (§ 104). Tostavelsestonelaget er især almindelig naar verbet er blit svakt: *vẹi`ər*, *ẹi`ər*. Paa den anden side brukes ogsaa ofte — og da først og fremst i Mellemsproget — enstavelses tonelag, som da ogsaa analogisk kan videreføres til oprindelig tostavelsesformer, saaledes *spill'ər* for *spill`ər*.

3. Landsfolk uttaler regelmæssig sterke intetkjønsord paa *əne* med tostavelses tonelag idet dette overføres fra svake intetkjønsord og de øvrige kjøn. Denne utvidelse av tostavelsestonelaget lettes ved at landsdialektene har beholdt den utlydende *n* i intetkjønsord med tostavelses tonelag (disse er oftest gaat helt over til hunkjøn), altsaa: *ør`åṇṇ*, men *hūs'a*.

I Kristiansund er forholdet ikke saa regelmæssig, men sterke intetkjønsord paa *əne* har tilbøielighet til tostavelses tonelag: *spor`əne* (flertal av spor), *børn`əne*, *år`əne* (flertal av et aar).

De enkelte lyds beskaffenhet.

§ 33. **a** er dyp, især naar den er lang. Den dype lyd forekommer ogsaa foran *i*-holdige konsonanter, men her kan den ogsaa være høiere, nærmere *æ*, særlig i finere tale, saaledes *laṇṇ*, *kaḷḷ*, eller *låṇṇ*, *kåḷḷ*. Her skrives kun *a*.

æ er meget bred. Foran *i*-holdige konsonanter og i diftongen *ẹi* er den mere lukket og betegnes *ẹ*: *kvẹḷḷ*, *smẹḷḷ*, *sẹịn*, *bẹịn*.

Den lukkede ö-lyd anvendes naar lyden er lang (*ø*): *møt*, *søt*, *fjøḷ*; naar vokalen er kort, brukes en aapnere lyd (*ö*); denne er imidlertid ofte litet eller intet forskjellig fra den lukkede, saaledes: *rögg*, *rökk*, *spörr*, men ogsaa ofte, særlig foran *tt*, *ø*: *søtt*, *møtt*, *ḱøtt*.

Lydenes utvikling fra gammelnorsk.

Vokalene.

E n k e l t v o k a l e n e.

§ 34. Gn. kort **a** i a k s e n t s t e r k stavelse behandles paa følgende maate:

1. holder sig som kort *a*: a) i enstavelsesord foran dobbelt konsonant eller flere forskjellige konsonanter: *lass*, *hatt*, *strаṇṇ*, *laṇṇ*, *nagg'əḷ* (gn. **nagl**), *pḷagg*, *vatt'n;* sjelden foran oprindelig enkelt konsonant: *satt* (gn. **sat**). b) i tostavelsesord foran dobbelt konsonant og flere forskjellige konsonanter: *bakke* (undertiden *bakka*), *taŋke*, *nakke*; desuten undertiden foran oprindelig enkelt konsonant, særlig *m*, *v*, *r*: *hammar*, *samma*, *harre*, *starre* (gn. **stari**), *svarra*, *də hăḷe* eller *hāḷe* av *hāḷ* (gn. **halfr**).

2. forlænges til lang *a*: a) almindelig i enstavelsesord foran enkelt konsonant: *dāg*, *bār* (av *bærra*), *stāḷ* (av *stæḷa*), samt foran endel konsonantforbindelser som gn. **ln, rn, rð**, som er gaat over til *rṇ*, *ṇ*, *r* (eller *ḷ*), saaledes: *āṛṇ* (gn. **ǫln**), *bān* (gn. **barn**) *gān* eller *gāṛṇ*, likedan foran *l* + bortfaldt *v* i *hāḷ* (gn. **halfr**). b) almindelig i tostavelsesord foran oprindelig enkelt konsonant, undtagen *m*, *v*, *r:* *hāga*, *māga*, *hāke* (gn. **haka**, **hǫku**), *nāse*, *bāka*, *smāka*, *tāpa*, *sāga*, undertiden vakling i kvantitet, saaledes ogsaa *hagga*, *magga*, sml. 1.

3. forlænges til *å* i *åk'ər* (gn. **akr**), *åleịn'* eller *aleịn'* (gn. **'alleinn**).

4. gn. **ja** gaar almindelig over til *jæ*: *jæmn*, *jæṛṭṭe*, *ḱærra* (gn. **tjara**). Forlænges til *jǣ* i *jǣṛṇ*, *fjǣre*, ogsaa *fjærre*.

Fra landdistriktene, hvor oftest *ja* beholdes, kan der sive ind enkelte former med *ja*, saaledes har jeg faat opgit *jamn* og *jamstōr* ved siden av *jæmn*.

Følgende overgange skyldes skriftsproget:

5. *a* til *æ* i *fræmm*, *fræmmen* (paa landet *frammonn*); *nægg'eḷ* ved siden av *nagg'əḷ* maa ogsaa skyldes skriftsproget, da i byen *a* ikke gaar over til *æ* foran konsonantforbindelser som *gl* saaledes som ofte er tilfældet i bygdemaalene.

6. *a* til *å* i suffikset *såmm*, som har fortrængt gn. **-samr**: *vågsåmm*, *brȳsåmm*.

I aksentsvak stavelse behandles *a* paa følgende maate:

1) Efter oprindelig lang første stavelse apokoperes *a* i verber: *bīt*, *drīv*, *šȳt*; i Trondhjem alm., men i Kristiansund sjelden, ogsaa i svake hunkjønsord: *fiḷḷ*, *kḷåkk*, *vugg*.

2) Efter oprindelig kort første stavelse holder *a* sig i verber og ofte i svake hankjønsord: *bærra*, *šærra*, *stæḷa*, *māga*, *hāga*, *nævva*; i Trondhjem, men sjelden i Kristiansund, ogsaa i svake hunkjønsord: *vækka*, *stūa*, *fḷūa*.

3) Ellers holder *a* sig uten hensyn til foregaaende stavelses længde, saaledes bestandig naar konsonant følger (eller i gn. fulgte) *a*: *hæsta*, *kjeḷḷar*, *bākar*, *skreḍḍar*, *sko'makar*, *ķeisar*; *jūpar*, *jūpast*, *kaḷḷa* (imperf. og perf. part.).

4) Dog blir *a* til *e* i svake verber efter 1. konj.: *kaḷḷe*, *bāke*.

5) I første led i sammensætninger holder *a* sig bedre end ellers i ord med likevegt: *māgapīn*, *ķākabeın*, *sæḷapiṇṇ*, *harrasteık*, *ķærratyṇṇ*, *håssabaṇṇ*; ogsaa ofte naar første sammensætningsled ikke er likevegtsord: *vēalass*, *bjærkavē*, *æḷvakaṇt*, *vāḷadammən* (Vardedammen i Kristiansund).

§ 35. Gn. lang *a* (**á**) blir *å*: *skåḷ*, *šå*, *hås* (gn. **háss**). Vokalen forkortes foran lang konsonant: *ått*(*e*) (gn. **átta**), *grått*, intetkjøn av *grå*.

Lang *a* forblir *ā* i *dā* (paa grund av hyppig ubetonet bruk, gn. **þá**); videre i *frā*, *skāp* (sen gn. **skáp**), *māḷa* (sen gn. **mála**) gjennem dansk paavirkning.

§ 36. Gn. **e** i aksentsterk stavelse behandles paa følgende maate:

1) gaar foran *i*-holdige konsonanter over til *ẹ*: *kveḷḷ*, *skreḷḷ*, *smeḷḷ*, *meḷḷ'om*, *meṇṇ'ər*.

2) gaar ellers almindelig over til *æ*: *jæst*, *bæḷg*, *lægg*, *vægg*, *kḷægg*, *spæll* (l. **spel**), *værra*, *vævva*.

3) blir *a* i *kvaḷp* (gn. **hvelpr**) som i mange bygdemaal, derimot *kvæks*.

Vokalen forlænges:

4) til *ē* i: *ē*, præsens av *værra*, *ēta* (Nordmør *īta*); *dēr* har

vel rettet sig efter *hēr*. Foran gn. **rð** kan undertiden forekomme *e* ved indflydelse fra landet, saaledes sier enkelte *vēr* (gn. **veðr**), *lēr* (gn. **leðr**) for sedvanlig *vær*, *lær*. Fra landet stammer ogsaa *slea* (gn. **sleði**). I *brev* skyldes vel vokalen skriftsproget.

5) ellers almindelig til *ǣ*: *fǣr*, præsens av *færra*, *gnǣg*, præsens av *gnægga*, *bǣr* (gn. **ber** n.), *græv* (gn. **gref** n.), men *brēv* efter 4, likedan foran gn. **rð**: *vær* (gn. **veðr**), *lǣr* (gn. **leðr**).

Til gn. *i*, *e* i aksentsvak stavelse svarer i Kristiansundsmaalet *e*. Nordmør har *e*, men foran *i*-holdig konsonant *i*. I Trondhjem forekommer ved siden av *e* ogsaa *i*, særlig i perf. part. av sterke verber.

I endelsen kan *e* være skarp (*e*), dunkel (*ə*) eller falde bort.

a) Den er skarp i slutten av ord med tostavelses tonelag uten følgende konsonant: *tīme*, *skōḷe*, *skåḷe*, *kaḻḻe*. Den skarpe vokal beholdes naar den bestemte artikel lægges til: *tīmen*, *skōḷen*, *skåḷen*, ogsaa: *fāren*, *brōren*.

b) Den blir dunkel «e» (*ə*) i den bestemte artikel naar den føies til sterke hankjønsord: *bækk'ən*, *vægg'ən*, *sækk'ən*. Den hjælpevokal som er utviklet foran *l* og *r*, er ogsaa *ə*: *bøk'ər*, *rött'ər*, *tęņņ'ər*, *męņņ'ər*, *rött'ər*, *æpp'əḷ* (gn. **epli**), *öŋŋ'ər* (gn. **yngri**). I følgende ord, hvor der i gn. var vokal foran *l*, er *e* sedvanlig skarp: *speiel* (gn. **spegill**), *åŋŋeḷ* (gn. **ǫngull**).

Dog kan a) og b) ikke holdes skarpt ut fra hverandre, saaledes kan *e* forekomme for *ə* i ord som: *męņņ'er*, *tęņņ'er*; paa den anden side kan *e* bli *ə* naar ordene uttales raskt og flygtig.

c) Vokalen falder bort i den bestemte artikel for hankjøn naar den føies til substantiver paa vokal, diftong eller dental: *bȳ'n*, *səü'n*, *vęi'n*, *fōt'n*, *jæst'n*, *stō'rņ*, *kvęḻḻ'n*, *sönn'n*, *vænn'n*. I mange ord paa *ņņ* forlænges vokalen og stavelsegrænsen kommer foran *n*: *mā'ņ*, *hō'ņ*, undertiden *sø̄'n*; men jeg har kun faat opgit *vænn'n* og *kvęḻḻ'n*.

§ 37. Gn. lang *e* (**é**) holder sig som *e*: *kne*, *trē*, ogsaa foran *r* i *hēr* (gn. **hér**).

Vokalen forkortes foran dobbelt konsonant og falder helt sammen med oprindelig kort *e* (ɔ: blir *æ*): *lætt* (gn. **léttr**), *tætt* (gn. **þéttr**), *rætt* (gn. **réttr**). Bygdemaalene forkorter ogsaa vokalen, men bevarer oftest dens kvalitet.

§ 38. Gn. kort **i** behandles paa følgende maate:

1) holder sig som *i* foran *i*-holdige konsonanter: *viḻḻ* (gn. **villr**), *griņņ* (gn. **grind**); likedan foran *ŋŋ*, hvor bygdemaalene

i stiftet oftest har *e*: *fiŋ'ər*, *riŋŋ*, *spriŋŋ*. Ved paavirkning fra landet kan *e* undertiden forekomme, saaledes har jeg faat opgit *spreŋŋ* ved siden av *spriŋŋ*.

2) gaar ellers sedvanlig over til *e* eller aapen *i* (*ɩ*): *fesk*, *prekk*, *kjerke*, *segd* (gn. **sigðr**), *stekk* (vb. og sb.), *šenn* (gn. **skin** n.), *meddāg*, *mett* = 1) adv. midt. 2) eiendomspronomenet i intetkjøn; perf. participer som *bette*, *revve*.

Foran *t* og *g* som har været fulgt av *j*, er der vakling: *sett*(*a*), *legg*(*a*), ogsaa *sitt*(*a*), *ligg*(*a*).

I mange, navnlig mindre hverdagslige ord, er der vakling paa grund av indflydelse fra skriftsproget; saaledes *hemmel*, *himmel*, *selke*, *silke*.

3) men sænkes videre til *æ*. a) i en række enstavelsesord med oprindelig kort endekonsonant, som er forlænget: *bætt* (gn. **bit**), *bækk* (gn. **bik** n.), *lætt* (gn. **litr**; er sjelden; almindelig *farge*), *vænn* (gn. **vinr**), *læmm* (gn. **limr**), *sænn* (gn. **sin** f.), men *kvekk* (adj. gn. **kvikr**), *vett* (gn. **vit**) ogsaa *vætt*. b) i tostavelsesord med *a* i næste stavelse: *vækka* (gn. **vika**), *bætta* (gn. **biti**), *vætta* (gn. **vita**), men *levva* (gn. **liva** efter præsens *levve*), *peppar* (gn. **piparr**) og *stegga*, mens Trondhjem har *æ*: *pæppar*, *stægga*. For *stegga* forekommer ogsaa *stīga*, *stige*, vel paa grund av paavirkning fra skriftsproget.

Vokalen forlænges

4) til *ē* foran enkelt eller bortfaldt konsonant: *steḷ* (gn. **stirðr**), *lē* (gn. **liðr**).

5) til *ǣ* i pronomenerne: *mǣ*, *dǣ*, *sǣ*.

§ 38. Gn. lang *i* (**í**) har holdt sig: *bīt*, *drīv*, *šīn*, ogsaa *šinn* (gn. **skína**), *sia* (gn. **síðan**). Den forkortes under bøiningen foran lang konsonant: *kvitt*, av *kvīt*, *jitt*, av *jī*, *ridd*, av *rī*.

§ 39. Gn. kort **o** behandles paa følgende maate:

1) holder sig lukket i perf. part. av sterke verber: *borre*, *dotte*, dog ogsaa *bårre*, *dåtte*.

2) gaar almindelig over til *å*: *mårra*, *nåkka*, *håssa*, *håsse* (gn. **hosa**), *bårra* (gn. **bora**), *gåḷv*, *skått*, *brått*, *låkk*, *maḷḷ* (gn. **mold**).

3) gaar over til *ö* (Trondhjem ogsaa *y*) i perf. particip av sterke verber som gaar som *krȳp*, ved indflydelse fra infinitivs vokal: *kröppe*, *skötte*.

Vokalen forlænges

4) til *ō* foran gn. **rð** som er blit *r* eller *ḷ*: *jōr*, *bōr*, *jōḷ* (gn. **gjǫrð**).

5) til *å* i *hål̥* (gn. **hol** n.), *kål̥* (gn. **kol** n.).

§ 40. Gn. lang *o* (**ó**) holder sig: *fōt*, *rōt*, *mōr*.

Vokalen forkortes foran *m*: *domm* (gn. **dómr**), *dommar*. Likedan under bøining foran lang konsonant: *rodd*, av *rō*, *bodd*, av *bō*.

Den blir *å* i avledningsendelsen gn. **-dómr** ved skriftsprogets indflydelse: *rīkdåmm*.

§ 41. Gn. **jó** behandles paa følgende maate:

1) blir *jø̄*, *ø̄*: *šø̄* (gn. **sjór**), *snø̄* (gn. **snjór**), paa landet ofte *šȳ* og *snȳ*.

2) blir *ō* i *šōr* (gn. **skjór**), Trondhjem har *šūr*.

3) blir *ȳ* i sterke verber ved indflydelse fra præsens: *nȳt* (gn. **njóta**), *brȳt* (gn. **brjóta**), *šȳt* (gn. **skjóta**).

§ 42. Gn. ǫ, *u*-omlyd av kort *a*, er blit *å* og er saaledes faldt sammen med oprindelig kort *o*, men denne overgang er meget sjelden, idet den omlydte vokal alm. er erstattet med *a*. Saaledes forekommer *bårk*, *åŋŋəl̥* ved siden av *bark*, *aŋŋəl̥*; ellers kun: *aks'l*, *asp*, *trapp*, *taņņ*, *staŋŋ*, *taŋŋ*, *aske*, *hāke*, *traŋŋ* (adj.) og imperfekterne *saŋŋ*, *sakk*.

Gn. jǫ blir *jø* i *fjøl̥* (gn. **fjǫl**), ellers erstattet med *jæ*, *jǣ* og faldt sammen med gn. **ja**: *bjærk* (gn. **bjǫrk**), *fjǣr* (gn. **fjǫðr**).

§ 43. Gn. kort **u** behandles paa følgende maate:

1) Foran *i*-holdig konsonant forekommer sedvanlig *u* og *o* ved siden av hverandre; saaledes *ul̥l̥*, *ful̥l̥*, *skul̥l̥a*, *kuņņa* ved siden av de under 2 nævnte former; kun *u* forekommer i en række substantiver foran *ņņ*: *puņņ*, *gruņņ*, *stuņņ*. Formene med *u* brukes særlig i mer polert tale og i mindre hverdagslige ord (sml. Mellemsproget § 19.4). *u* brukes ogsaa foran *gg* i *fugg'əl̥*.

2) *u* gaar almindelig over til *o*: *oŋŋ*, *toŋŋ*, *doŋŋe* (l. **dunge**), *bokk*, *soŋŋe*, *drokke*; ogsaa foran *i*-holdige konsonanter (oftest vekslende med *u*): *hoņņ*, *moņņ*, *soņņ* (istykker)[1]; *ol̥l̥*, *fol̥l̥*; i perf. participer som *foņņe*, *voņņe* er *u* sjelden.

3) *u* gaar over til *y* foran *ņņ* i: *tyņņ* (gn. **þunnr**), *bryņņ*, *tyņņe* (gn. **tunna**), *fl̥yņņ'ər* (l. **flundra**), *syņņa* (gn. **sunnan**), *Syņņdāŗņ* (Sundalen).

4) *u* blir *ö* i *stött* (gn. **stuttr**).

5) *u* sænkes helt til *å* i tostavelsesord med *a* i følgende stavelse: *såmmar* (gn. **sumar**, Nordmør *sommar*), *fårra*, *fårre*

[1] I Kristiansund har jeg faat opgit *o* bare i nogen faa hverdagslige substantiver foran *i*-holdig *n*; enkelte opgav bare *u* foran *i*-holdig konsonant. Efter de meddelelser jeg har faat skulde *o* være almindeligere i Trondhjem.

(gn. **fura**); desuten i følgende enstavelsesord som i gn. endte paa enkelt konsonant som er blit forlænget: *lått* (gn. **hlutr**) og *månn* (gn. **munr**) ved siden av *monn*.

6) forlænges til *u* foran vokal i *f̜ua*, *f̜ue*, *stua*, *stue*. Vokalens kvalitet skyldes vel oprindelig endelsen i de oblikve kasus.

7) gn. **ju** er *ju* i *ƙukk* (gn. **þjukkr**).

Gn. **u (o)** i aksentsvak stavelse er erstattet med *a*: *visa* (gn. **vísor, vísur**), *nåkka*; den er blit *ə* i *åŋŋəḷ* (gn. **ǫngull**). Gn. lang **ó** er likeledes blit *a* i adjektivendelsen *att* (gn. **-óttr**): *stęınatt* (gn. **steinóttr**).

§ 44. Gn. lang *u* **(ú)** holder sig: *ku, tru, bu* (vb. gn. **búa**) er sjelden, almindelig *bō*. Vokalen holder sig ogsaa foran *n*: *dūn, brun*.

Den er forkortet og faldt sammen med oprindelig kort *u* i *romm* (gn. **rúm**).

Gn. **jú** har holdt sig i nogen ord: *jup, mjuk, ṡuk*, men blir almindelig *ȳ*: *f̜ȳg* (gn. **fljúga**), *kḷȳv* (gn. **kljúfa** og betyr kløve), *rȳp* (gn.**rjúpa**), *knȳp* og *knīp* (en sammensmeltning av l. **kjupa** og **njupa,** nype), *bḷȳg, drȳg*.

§ 45. Gn. kort **y** blir sedvanlig foran alle konsonanter *ö* (*ø*): *rögg, rökk, bögd, tögg* (gn. **tyggja, tyggva**), *söst'ər, brögge* (betyr sjøbu), *söŋŋ* (gn. **syngja**); *sömm* eller *svömm* (gn. **symja**), *krökke* (l. **krykkja**), *lökke* (gn. **lykkja**).

Vokalen forlænges foran *r* og *ḷ*: *dør* (gn. **dyrr** fl.) *før* (adv. og konj.), *bøḷ(e)*, (gn. **byrðr**), *vøḷ* (l. **vyrda**, gn. **virða**).

Efter hvad jeg har faat opgit skulde *y* undertiden holde sig som *y* foran konsonantgrupper i Trondhjem.

§ 46. Gn. lang *y* (*ý*) holder sig: *mȳr, grȳt(e), tȳn* (gn. **týna**), *farttȳ* (l. **fartyg**); undertiden *ī* for *ȳ*, saaledes *līt* ved siden av *lȳt*.

Den forkortes og falder sammen med oprindelig kort *y* foran konsonantforbindelse i *dörk* (gn. **dýrka**).

§ 47. Gn. lang *æ* **(ǽ)** holder sig i Kristiansund og Trondhjem: *bḷæs*, præsens av *bḷås*, *græt*, præsens av *gråt*, *næp* (gn. **nǽpa**), *sæte, hæḷ, jæḷ, spræk, jæt* (gn. **gǽta**). Naar Kristiansundsmaalet nu oftest har *knæ, træ* for *knē, trē*, kan det hænde at motsætningen til bygdemaalene har spillet ind ved siden av skriftsproget. Bygdemaalene i stiftet har nemlig sedvanlig *ē* for gn. lang *æ*; fra bygdemaalene kan enkelte former med *e* komme ind i bymaalet, saaledes undertiden *kḷer* ved siden av *kḷær* og *svēriŋŋ*

(storkar, til gn. **svárr**). Fra bygdemaalene stammer den lange *e* i *e*, *ēfuggəḷ* (gn. **æðr**).

Vokalen forkortes foran lang konsonant til *æ* i *nætt'ər* (gn. **nætr**), *jæss'ər* (gn. **gæss**), til *ę* foran *i*-holdig konsonant: *rędd* (gn. **hræddr**).

§ 48. Gn. kort **ø** holder sig: *sökk* (gn. **søkkva**), *slökk* (gn. **sløkkva**), *högg* (med omlyd fra præsens).

§ 49. Gn. lang *ö* (**œ**) holder sig, men forkortes foran lang konsonant og gn. kort *m* som er blit forlænget: *søt-sött, møt-mött, fø-född, dömm* (gn. **dœma**), *tömm* (gn. **tœma**).

Diftongene.

§ 50. Diftongene har holdt sig godt og brukes i det hele i samme utstrækning som i Fosen. Dog har Fosen litt oftere diftong, saaledes særlig *əü* foran *m*: *təüm, strəüm.*

§ 51. Gn. **au** blir *öü, æü, əü*: *jəü* (l. **jau**, d. **jo**), *səü, dəü* (ogsaa om mennesker), *dəüe* (gn. **dauði** m.), *grəüt, həük, ləüs, rəüt* (gn. **rauta**), *əüs* (gn. **ausa**), *əür* (gn. **aurr**), *əüre* (gn. **aurriði**), i imperfekter som *fḷəüg, skəüt* veksler den med *öy.*

Den blir forkortet til *əᵘ* foran dobbeltkonsonant eller flere konsonanter: *bḷəᵘtt*, av *bḷəüt, ləᵘst*, av *ləüs, həᵘst, əᵘst* (1. himmelegnen. 2. imperf. av *əüs*).

Foran *m* gaar diftongen over til *ö*: *drömm* (gn. **draumr**), *strömm, sømm* (gn. **saumr**). Dog kan diftong forekomme i betegnelser for primitive og konkrete begreper ved indflydelse fra landsdialektene, saaledes ofte *təüm*, f. eks. *feskartəum.* Diftongen er fortrængt ved skriftsprogets indflydelse i *døv* (gn. **daufr**), *løv, lōk*, ofte i *høk* og *jøk.*

§ 52. Gn. **ei** holder sig vanlig som *ęı*: *stęın, beın, šeı* (gn. **skeið**), *ęıtel* (l. **eitel**), *šęıse* f. (l. **skeisa**), *sęın, hęıt, męır, fḷęır, vęıt, skreıv, dręıv.*

Den forkortes til *ęᶦ* foran dobbelt konsonant: *hęᶦtt*, av *heıt, ęᶦtt*, av *ęın, svęᶦtt* (gn. **sveittr**), *svęᶦtte* (gn. **sveiti**).

Diftongen *ęı* er nyutviklet *i*: *svęıpe* (gn. **svipa**), *vęıķe* (l. **vækja**) — Trondhjem har *svęıp* og *vęıķ.* Diftong har jeg ogsaa hørt i *hęıte* (gn. **hiti**) efter adj. *heıt* og *ķærrabręı* (l. **tjörebræða**) efter *bręı* (gn. **breiða**), men disse er vist sporadiske. *eı* sammentrækkes til *æ* i *dæmm* (gn. **þeim**), *dærrəs* (gn. **þeira**), *kæmm* (gn. **hveim**), *ræŋn* (gn. **reikna**), *tæŋn* (gn. **teikna**). I ubetonet stavelse til *ə*: *kålləs, kolləs* eller *kåṛləs, koṛləs.*

§ 53. Gn. **ey, øy** har i almindelighet holdt sig som *öy*, undertiden *œ*: *jöy* (gn. **geyja**), *öy*, *röys*, *stöyt*, *fløyte* (l. **fløyte** m.), *röyk*, *löys* (gn. **leysa**), *bløyt* (l. **bløyta**), *bröyt* (gn. **breyta**). Naar verbet er avledet av et adjektiv med vokalen *əu*, faar verbet ogsaa ofte *əu* ved adjektivets indflydelse, saaledes ofte: *bləut*, *ləus* for *bløyt*, *löys*.

Anm. Ogsaa ellers naar verbet oprindelig er dannet av substantiv eller adjektiv med omlyd, antar verbet ofte samme vokal som det ord som det er avledet av, saaledes *knapp* ved siden av *knæpp*, *lås* ved siden av *læs*, ogsaa undertiden mot skriftsproget: *lass* for *læss* (gn. **hlessa**), *våt* for *væt* (gn. **væta**).

Diftongen forkortes til *öʸ* foran dobbelt konsonant: *tröʸtt*, *jöʸdd* (imperf. og perf. part av *jöy*). Den gaar over til lang *ø* foran *r*: *kør* (gn. **keyra**), *hør*, *øre* (gn. **eyra**), *ør* (gn. **eyrr** f.) og forkortes til *ö* foran *m*: *glömm* (gn. **gleyma**), *jömm* (gn. **geyma**), ofte *glæmm* og *jæmm*. Mangel paa diftong i *dø* (vb.) skyldes dansk.

Konsonantene.

De «haarde» konsonanter.

§ 54. Dialekten har bevaret de gamle ustemte konsonanter **p, t, k** i hele sit omfang: *brått*, *skått* (den ustemte konsonant beholdes ogsaa ofte om skriftsprogsformen brukes: *brut*, *skut*), *låkk*, *vatt'n*, *bått'n*, *kåppar* (gn. **kopar**), *peppar* (gn. **piparr**).

Den stemte konsonant er trængt ned i folkesproget i overensstemmelse med skriftsproget i ord som: *sib*, *ræyn* (gn. **reikna**), *tæyn* (gn. **teikna**), ogsaa i *tåge* (som her kun er et bokord), *pōtēd'əs* (skyldes mislykket forsøk paa «finhet»).

I de høiere klassers talesprog har selvfølgelig stemt og ustemt konsonant været brukt om hinanden, ofte i samme ord, skiftende efter talens præg. Endnu er bruken av haarde konsonanter temmelig flytende i det høiere talesprog. Der findes endnu ældre som, naar de taler skriftsprog, temmelig konsekvent bruker «bløte» konsonanter. I mange ord er stemt konsonant almindelig: *kød*, *dråbe*, *sved* (adj.), *född'ər*, *rödd'ər*, i andre er den utelukkende i bruk: *svēd* (sb.), *svede* (vb.) i mere soigneret tale.

At man brukte stemt og ustemt konsonant om hinanden, førte let til at man brukte feil konsonant, enten stemt for ustemt: *pōtēd'əs*, *sved* (adj.), eller almindelig omvendt. For det første har dialekten tilbøielighet til at undgaa den veksling av stemt og

ustemt konsonant i samme ord som ofte findes i skriftsproget. Derfor hører man og ser skrevet former som: «take», «undtaken», «undtakelse» efter «tok», «utmerket», efter «ut», o. s. v.

Ofte kan man imidlertid høre helt feilagtig overførelse av ustemt konsonant, saaledes almindelig *komōt'*, *værsəgōt'*; ofte *p* for *b* inde i et ord mellem vokaler: *grūpe* (t. *Grube*), *stræpe* (t. *streben*). Men ellers er disse falske ustemte konsonanter sporadiske: *sūke* (for «suge»), *våk* (for *våg*), *stætər* (for *stædər*), om de end ikke er sjeldne. Baade Kristiansundsmaalet og vistnok ogsaa Trondhjemsmaalet adskiller sig her bestemt fra bygdemaalene i stiftet, særlig hvad angaar *d*. Naar nemlig av en eller anden grund, almindelig fordi ordet er optat fra dansk, *d* er blit staaende enten i slutten av et ord efter vokal eller inde i et ord mellem vokaler, saa gaar den i disse bygdemaal temmelig konsekvent over til *t*. I Kristiansund hører man ogsaa fort væk: *lȳt*, *dȳt*, *frȳt*, *brut* (gn. **brúðr**), *gūt* (Gud), endog *frēt*, *tīt*, *mēt* (præp.), men det er av indflyttede landsfolk. Bymaalet har *d*: *lȳd*, *dȳd*, *frȳd*, *brud*; enkeltvis kan selvfølgelig *t* overføres feilagtig: *sætər* (for seder) o. s. v.

Videre har dialekten følgende norske konsonantforhold:

§ 55. Norsk *g* for dansk *v* efter *a*, *o*, *å*, *y*: *krāge*, *māga*, *lāga*, *skōg*, *våg* (gn. **vágr**), *fḷȳg* (gn. **fljúga**), desuten efter *r*: *marg* (gn. **mergr**), *kårg* (d. kurv). Derimot *v* i *tårv* (l. **torg**), *lāv* (adj., gn. **lágr**).

Norsk *g* svarende til dansk *i* efter *e*, *æ*, *ö* har ikke holdt sig saa godt. Skriftsprogets former forekommer ofte ved siden av, saaledes almindelig *høg* (l. **høg**), men baade *vægga* (gn. **vega**) og almindeligere *vẹı*, *sægg'əḷ* (gn. **segl** og **sigla**) og *sẹıl*; for *høg'ər*, som særlig forekommer i enkelte sammensætninger som *høg'ərhaṇṇa*, brukes sedvanlig *höıre*; kun *vẹı*, best *vẹı'n* (Nordmør *væg*, best. *væ'n*).

§ 56 Gn. **hv** blir *kv.*: *kvīt*, *kvẹıte* m. (kornet), *kvẹıte* f. (fisken), *kvaḷp*, *kvæks*, *kvæḷv* (gn. **hvelfa**). I de spørgende pronomener og adverbier er gn. **hv** blit *k*: *kæmm*, *kā*, *kōr*.

§ 57. Normalgn. **vn** er *mn* og **pt** er *ft*: *namn*, *stamn* (paa skib), *såmn* (gn. **sofna**), *famn*, *åmn*, *hæmn*, *ramn* (gn. **hrafn**); *juft*, av *jūp*, *ḳöft*, av *ḳøp*, *dræft*, av *dræp*.

§ 58. *g* og *k* uttales som palatale spiranter foran de fremre vokaler i aksentsterk stavelse: *ḳerk* (gn. **kirkja**), *jẹıt*, *ḳẹısar* eller *ḳẹısər*, ogsaa undertiden i *jevv'ær*.

(Trykt 19. april 1915.)

Palatal konsonant forekommer sedvanlig kun foran betonet vokal, derfor *ķerke, drogge, logge, tæŋk* (l. **tenkja**), *stæık, röyk* (gn. **reykja**), *slæık*, dog *iķķe, myķķe, væķe, hæšše* (l. **hesja**).

I motsætning til de omgivende bygdemaal gaar *g* og *k* ikke over til palatal naar de kommer foran bøiningsendelse som begynder eller har begyndt med palatal vokal, saaledes: *skog-skōg'ən, fesk-fesk'ən, bækk*, flertal *bække, bōk-bōk'a*. Dette er et av de vigtigste punkter hvor Fosenmaalet adskiller sig fra maalene i Kristiansund og Trondhjem.

Utilbøieligheten til at veksle konsonant i samme ord gjør at *g* ogsaa staar foran *æ* i *gæḷ* (præsens av *gæḷa*) og at *š* kan overføres til perf. particip (og endog imperfektum) i verber som *šȳt* og *šærra*, perf. particip *šorre* ved siden av *skorre* og *šötte* ved siden av *skötte*. Sml. *šer* (præsens) og *sett, šett* (perf. particip) av *šå*.

Frikativer (*ķ* og *g*) brukes ikke.

Bortfald av konsonant.

A. Som sedvanlig i norske dialekter falder gn. enkelt konsonant bort i følgende tilfælder:

§ 59. Gn. enkelt **n** falder bort efter vokal i aksentsvak stavelse: *bōk'a* (gn. **bókin**), *sōḷ'a, vækka, sia* (gn. **síðan**), *nora, noḷa* (gn. **norðan**), *syŋŋa* (gn. **sunnan**), *əusta, åvafår, me* (gn. **meðan**).

§ 60. Gn. enkelt **t** falder likeledes bort i samme stilling: *hus'e, nåkka, bette, revve, skötte*.

I adjektiver paa *-en* falder *t* undertiden bort i intetkjøn, saaledes ofte *gāḷe* og *råtte*, almindelig beholdes *t*, og *n* overføres fra hankjøn og hunkjøn: *åpent, råtťnt*; *t* beholdes videre i *egət* og *nåt* (finere form for *nåkka*) fra boksproget.

§ 61. Gn. **ð** falder regelmæssig bort efter vokal i slutten av et ord eller mellem vokaler inde i et ord, saaledes: *sia, le* (gn. **liðr**), *smi* (vb. smie og spikke), *sy* (gn. **sjóða**), *spā* vb. og *spae* sb., *gḷæ* vb. og *gḷæe* sb.; endog ofte i ord som er optat fra dansk: *ste* (d. sted), *bu* (d. bud); likeledes i *bo* (d. bod), som ofte brukes ved siden av norsk *bu* (gn. **búð**). Paa samme maate i imperf. og perf. particip av svake verber efter 1. klasse: *kalla* (gn. **kallaða** og **kallaðr**).

Konsonanten blir dog sedvanlig staaende i danske ord: *lyd, dȳd, frȳd, sȳd*; desuten foran avledningsendelsen *i*: *ledi, lydi, færdi* (paa Nordmør almindelig *leæi* og *feræi*).

B. Desuten falder konsonanten bort i følgende tilfælder:

§ 62. **r** falder bort efter vokal i slutten av ord, dog i mindre grad end i bygdemaalene: *hæsta, skåḷe, kaḷḷe* (præsens), *ætte* (gn. **eptir**); i præsens av sterke verber falder *r* bort: *bīt, skrīv.*

Konsonanten beholdes i flertal (baade bestemt og ubestemt) av substantiver som: *bøk'ər-bøk'əṛṇ, rött'ər-rött'əṛṇ, kḷør-kḷø'ṛṇ.*

Enstavelses sterke verber paa vokal faar *r* tillagt paa samme maate som de svake, mens de i bygdemaalene er uten *r* (de svake kan ogsaa enkelte steder være uten *r*), altsaa: *ṣḷår, jīr, bēr, rīr, bȳr, trūr, spår, når.*

I motsætning til bygdemaalene beholder bymaalet *r* foran *st* og *sd*: *föṛṣt, væṛṣt, tīṛṣḍa, tåṛṣḍa*, sjelden *tīsda.*

r kan undertiden falde bort foran *l*: *dåli, fāli*, sedvanlig *dåṛḷi, fāṛḷi*, likeledes *kåll'əs, koll'əs* ved siden av *kåṛḷ'əs, koṛḷ'əs.*

§ 63. Gn. **g** falder bort i en del ord, særlig efter *u* og *əu*: *du* og *dūg* (gn. **duga**), *fḷūe, stūe, həu* (gn. **haugr**), *təu* (gn. **tog**), *trəu* (gn. **trog**); *g* assimileres med *s* i *hūs* (gn. **hugsa**). Naar allikevel verbet har lang vokal, er det vel ved analogi med verber som *vīs-vist, spīs-spist.* Til imperf. og perf. part. *hust* har man derfor dannet en infinitiv med lang vokal.

§ 64. **v** falder ofte bort, særlig efter *u*: *hue* (gn. **húfa**), *tūe* (gn. **þúfa**), *dūe* (gn. **dúfa**), *skrū(e)* (mnt. *schruve*), *sku* (gn. **skúfa**); efter *l, ḷ* i *hāḷ* (gn. **halfr**), *tåll, söll.*

I bygdemaalene beholdes oftest *v.* Fra Trondhjem har jeg ogsaa faat opgit former som *hūv, skrūv.*

§ 65. **ja** blir *e* i svake hunkjønsord: *ḳerke, lökke, krökke, smī(e), vī(e)* (gn. **viðja**) — til *je* i enkelte ord efter *l*: *sæḷje* (gn. **selja**), *telje* (gn. **þilja**); det falder bort i verber: *krǣv, sæll, ṣḷęik, stęik, vǣḷ* (gn. **velja**), *føḷ* (gn. **fylgja**), dog *setta, legga* ved siden av *sett, legg.*

Fra skriftsproget stammer *sörg* (d. sørge).

Tykke lyd.

§ 66. Tyk l (*ḷ*) brukes i vanlig utstrækning: *nagg'əḷ, fugg'əḷ, vǣḷ* (1. vb. **velja**. 2. adv. **vel**), *gḷør* («glo, glane»). Ofte ogsaa i fremmedord: *pḷikt, ækk'əḷ* (adj.), men *l* i: *sæll* (gn. **selja**), ogsaa *sǣḷ, spælla* (l. **spela**), *mēl, mælk.*

Gn. ll gaar ogsaa over til *ḷ* i nogen ord (saaledes ogsaa

enkelte steder i Trøndelagen): *åŋŋəḷ*, *gamm'əḷ*, *nökkəḷ*. Derimot *spẹıel*, *ẹıtel*, *tistil*.

§ 67. Gn. **rð** blir *ḷ*, i Kristiansund ogsaa *r*; *r* skyldes dels bygdemaalene, idet størstedelen av Nordmør har *r*, dels skriftsproget: *svōḷ*, *svōr* (gn. **svǫrðr**), *jōr*, *jōḷ* (gn. **gjǫrð** og **jǫrð**), *bōḷ* og *bōr* (gn. **borð**), *væḷ'a* og *vær'a* (gn. **verǫldin**).

I Trondhjem har jeg kun faat opgit *ḷ*.

§ 68. *ḷ* + dental (*n*, *s*, *t*) blir kakuminal *ṛṇ*, *ṛṣ*, *ṛṭ*: *åṛṇ* (gn. **ǫln**), *håṛṣ* (gn. **hals**), *håṛṭ* (intetkjøn av *håḷ*, gn. **háll**).

r + dental er ogsaa kakuminal: *jæṛṇ*, *sūṛṭ* (intetkjøn av *sūr*), *svaṛṭṭ*. Hos enkelte kan den dog være supradental.

I-holdige lyd.

§ 69. *I*-holdige konsonanter forekommer bare i aksentsterk stavelse: *båtan*, *skåḷen*, *spẹıel*, *ẹıtel*; dog kan undertiden *i*-holdig konsonant forekomme i aksentsvak stavelse i ord som stammer fra landet, saaledes har jeg hørt *tistiḷḷ*.

§ 70. Gn. **nn** og **nd** blir *ŋŋ* og **ll** og **ld** *ḷḷ*: *straŋŋ*, *laŋŋ*, *baŋŋ* (gn. **band**), *viḷḷ*, *siḷḷ*, *smẹḷḷ*, *kaḷḷ* (gn. **kaldr**). Gn. **lt** blir *hḷt* eller *hlt*: *sahḷt*, *ahḷt*, *kahḷt* (av *kaḷḷ*) eller *sahlt*, *ahlt*, *kahlt*. Gn. **tl** blir *hḷ*, men forekommer sjelden; «litle» heter i Trondhjem *lihḷe*, men er i Kristiansund assimilert til *liḳḳe*.

§ 71. Gn. **dd** blir *ḍḍ* i stammen av ord: *åḍḍ*, *skåḍḍ*, og i bøiningsendelse efter *i*, *u* og *y*: *gḷiḍḍ*, *sviḍḍ*, *gniḍḍ*, *truḍḍ*, *ryḍḍ* (gn. **ryðja**), *pḷöʸḍḍ*, *ẹᵉḍḍ*, *brẹᵉḍḍ*, men efter *e*, *o*, *ö* staar almindelig *dd*: *bedd*, *bodd*, *grodd*, *rodd*, *bḷödd*, *född*.

Gn. **tt** kan bli *ṭṭ*, men uregelmæssig: *bḷəᵘṭṭ*, av *bḷəu̇t*, *rəᵘṭṭ*, av *rəu̇*.

Kjøn.

§ 72. Med hensyn til kjøn avviker dialekten ikke meget fra bygdemaalene. Hunkjøn er meget levende: *kark*, *skreft*, *rōse*, *stẹık*, *gāte*, *pöyte* («pyt»), *spröyte*, *ḳēe* (l. **kjeda**), *lōve*, *nīse* (gn. **hnísa** f.).

§ 73. Mange ord har imidlertid skiftet kjøn fra gn., som regel i overensstemmelse med de omgivende bygdemaal.

§ 74. Oftest er det hunkjøn som utvider sit omraade.

1) Oprindelige hankjønsord som er blit femininer: *āpe* (gn. **api** m., l. **apa** f.), *lampe* (gn. **lampi** m.), *rør* (gn. **reyrr** m., l.

röyr f.), *lē* (ogsaa oftest hunkjøn paa Nordmør, gn. **liðr** m.), *vågn* (gn. **vagn** m.); *arm* er likeledes hunkjøn likesom i bygdemaalene, kjønnet kan vel her skyldes indflydelse fra *hann* som mange steder har opslukt *arm*.

Fremmedord som er gjort til hunkjøn, er: *kjække* («kjæks»), *penn* (gn. **penni** m., l. **pen** m.); *fålle* fra dansk «fold» og i samme betydning er hunkjøn, men *fall* (gn. **faldr**) er hankjøn.

2) Sterke intetkjønsord er ofte gaat over til hunkjøn, saaledes: *bi(e)* (gn. **bý** n.), *bær* (gn. **ber** n.), *spanne* (gn. **spann** n.). (Gn. **kol** er forblit neutrum *kål*: *kål'an e dyr'*, gn. **log** n. fl. er blit hankjøn).

Aarsaken til overgangen er at intetkjøn flertal, som ofte bruktes kollektivt, paa grund av stor formel likhet kunde opfattes som hunkjøn ental.

I bygdemaalene er ogsaa sedvanlig de svake intetkjønsord gaat over til hunkjøn; likedan mange steder gn. intetkjønsord paa -i. I bymaalene har derimot de svake intetkjønsord beholdt sit kjøn, undtagen *nyre*; av intetkjønsord paa -i er *æpp'əl* blit hunkjøn.

§ 75. Ofte forekommer i dialekten vakling mellem hankjøn og hunkjøn i svake substantiver. Det samme er tilfældet enkelte steder i bygdemaalene; saaledes kan *sætta*, *lågga* (gn. **logi**), *flåtta* (gn. **floti**) være hunkjøn, og omvendt kan *snarra* være hankjøn. Aarsaken til forvirringen er den store formelle likhet mellem de to kjøn. Særlig stor er likheten i ord med likevegt i Fosenmaalet: *håssa* (f.), flertal *håssa, håssan*, *slēa* (m.), fl. *slēa, slēan*.

I Kristiansundsmaalet helder mange svake hankjønsord mot hunkjøn, saaledes kan *bue, lue, flåtte* være hunkjøn; *sæle* er ofte hunkjøn, *fålle* bestandig. Sml. individuelle hunkjønsord som *bartte*, *klåsse* i Mellemsproget.

Paa den anden side er følgende ord hankjøn: *kasse* (l. **kassa** f.), *pakke* (l.: m.), *klasse*, *farge* (ogsaa f.); hankjønsordet *svāle* er optat fra skriftsproget.

§ 76. Som let forstaaes har skriftsproget ofte indvirket paa ordenes kjøn. Ofte har skriftsprogets kjøn trængt helt igjennem i dialekten, saaledes er følgende ord intetkjøn: *smīl, rökk, kyss*; *næbb* er ogsaa intetkjøn, *ægg* er hankjøn (gn. **egg** f., egg f. eks. paa kniv).

Særlig er paavirkningen og usikkerheten sterk i de høiere klassers tale, men her viser sig ogsaa en reaktion, idet hunkjønsordenes omraade ofte utvides.

Substantivenes bøining.

§ 77. Dativ findes ikke. Genetiv omskrives ved hjælp av *sin*: *mor'si bok*, ogsaa: *bok'a hennəs mor*, eller ved præposition, alm. *tē* (til).

Hankjønsord.

I. Hankjønsord paa konsonant.

§ 78. a) *båt, båt'n*, fl. *båta, båtan*.

Slik gaar de allerfleste hankjønsord paa konsonant.

I tostavelses substantiver som ender paa *l* og *r* med vokal foran utstøter Nordmør vokalen foran flertalsendelsen, dialektene længer nord beholder derimot vokalen. Kristiansundsmaalet er vaklende: *nökkəl*, fl. *nökla, åŋŋəl*, fl. *åŋla, såmmar*, fl. *såmmara* og *såmra, hammar*, fl. *hammara* og *hamra, speiel*, fl. *speiela* og *speila*. Trondhjem har: *såmmara, hammara, speiela*.

Nomina agentis som: *feskar* beholder vokalen i bestemt flertal: *feskara, feskaran*.

b) *səu, səu'n*, fl. *səue, səuen*.

Slik gaar undertiden: *vægg, bæŋk, dræŋŋ* (tjenestegut), *flækk, hægg, klægg, lægg, sækk, rögg, gris*. Andre som *jæst, krest* har kun *a* i fl.; *gg, kk* og *ŋŋ* beholdes foran *e*: *vægg'ən*, fl. *vægge, flækk'ən*, fl. *flække, dræŋŋ'ən*, fl. *dræŋŋe*; *sönn* har i flertal *sönne*.

§ 79. *e*-formene rekruteres stadig fra landdistriktene. De fleste av mine meddelere kjendte flere av de omtalte *e*-flertal, de som var støest i sin dialekt alle eller de fleste. Der er mere tilbøielighet til *a*-formene i best. end i ubest. flertal. En opgav konsekvent *-e, -an*: *vægge*, best. *væggan*. Der er imidlertid stor tilbøielighet til *a*-formene, og mange kjender og bruker kun disse former, saaledes især de som staar landsdialektene fjernest og under opveksten tildels har brukt to sprog — dialekten og det vi har kaldt Mellemsproget. Disse er de mindst stabile i sin sprogfølelse, og det maatte falde dem naturlig at slaa de to klasser sammen. De som hadde mere kontakt med skriftsproget og ofte hørte dets former anvendte i talen, maatte ogsaa let opfatte *e*-formene som tilhørende skriftsproget og *a*-formene som de ægte, kraftige kristiansundske. Enkelte meddelere opfattet ogsaa former som *bække, lægge* som Riksmaal.

I bygdemaalene har *e*- (eller *i*-) flertallene holdt sig godt.

I Trondhjem har jeg faat opgit baade *a* og *e* i flertal;

a er ogsaa der det almindelige og forholdet vistnok som i Kristiansund.

II. Hankjønsord paa vokal:

§ 80. *hāne, hānen*, fl. *hāna, hānan.*
māga, māgan, fl. *māga, māgan.*

Som *hāne* gaar 1) substantiver med oprindelig lang første stavelse i gn.: *låve, stabbe, tīme* (ogsaa apokope i fl.: *to tīm*), *oŋŋe, okse, ęıne, måte.* 2) ofte ogsaa med kort første stavelse; foruten *hāne*: *vāne, nāse, harre*, almindelig ogsaa *ķāke, hāke, kḷāve*; *būe* og *lūe* stammer fra skriftsproget; i Trondhjem har jeg ogsaa faat opgit *bågga* og *lågga.* I mindre hverdagslige ord brukes sedvanlig endelsen *e.*

Bymaalet har stor tilbøielighet til svake hankjønsord, saaledes *knūte* (gn. **knútr**), *frakke, kḷåsse, ręıve, øṛṇe.* Mange andre kan ogsaa mer eller mindre sporadisk forekomme som svake.

Som *māga* gaar hankjønsord med kort første stavelse i gn., saaledes: *bætta, hāga, nævva, bråtta, fḷåtta, dråppa, måssa, påssa, ṣḷea.*

III. Uregelmæssige hankjønsord (konsonantstammer).

§ 81. *maŋṇ, mā'ṇ*, fl. *męŋṇ'ər, męŋṇ'əṛṇ.*

Slik kan gaa *brōr*, fl. *brør.*

Mange av de oprindelig hithen hørende substantiver gaar imidlertid sedvanlig regelmæssig efter I, saaledes: *fōt*, fl. *fōta, nagg'əḷ*, fl. *naggḷa* (ogsaa *nægg'əḷ*, fl. *næggḷa*); *maŋṇ* kan i flertal ogsaa ha *maŋṇa*; *fār* kan ha *fāra* ved siden av *fædre, brōr brødre* ved siden av *brør*; *bōne* gaar som et regelmæssig svakt hankjønsord: *bōne, bōnen*, fl. *bōna, bōnan.*

Hunkjønsord.

1. Hunkjønsord paa konsonant.

§ 82. a) *skåḷ, skåḷ'a*, fl. *skåḷe, skåḷen.*

Slik gaar de allerfleste hunkjønsord paa konsonant.

b) *mȳr, mȳr'a*, fl. *mȳra, mȳran.*
ķærriŋŋ, ķærriŋŋa, fl. *ķærriŋŋa, ķærriŋŋan.*

Ordene paa *iŋŋ* har bestandig i flertal *a.* Desuten undertiden enkelte andre, saaledes foruten *mȳr æḷv* og *öy*; dog gaar de sedvanlig efter a). Det samme er i endnu høiere grad tilfældet

med: *kl̦ęiv, griŋŋ, kvęŋŋ, ręim, röys, sæt'ər, öks, dør, hæl̦g.* Ogsaa i mange kystmaal er der tilbøielighet til at blande de to klasser sammen, saa at mange ord som egentlig skulde gaa efter b), bøies som *skål̦*.

Denne bevægelse mot at almindeliggjøre *e* som fælles flertals-endelse for alle sterke hunkjønsord krydses i Kristiansund imidlertid av en anden: at overføre hankjønsordenes flertal ogsaa til hunkjønsordene, saa de alle faar *a, an* i flertal.

Tilbøieligheten til at bruke flertalsendelsen *a, an* ved alle hunkjønsord har jeg især iagttat hos dem som under opveksten har indtat en mellemstilling mellem dialekten og skriftsproget og derfor er mere radikale i sin tale.

II. Hunkjønsord paa vokal.

§ 83. I Kristiansund kan svake hunkjønsord likesom i Trondhjem bøies paa følgende maate:

a) *grȳt, grȳt'a,* fl. *grȳta, grȳtan.*

Slik gaar i Kristiansund undertiden ord med oprindelig lang første stavelse: *fil̦l̦, kl̦åkk, boks, əus* (gn. **ausa** f.).

b) *vækka, vækka,* fl. *vækka, vækkan.*

Slik kan gaa ord med oprindelig kort første stavelse: foruten *vækka, ķærra* (gn. **tjara**), undertiden *fårra* (sedvanlig *fūru*), *kånna, håssa, fl̦ūa, stua, hāka* (gn. **haka, hǫku**), *snarra.*

Under paavirkning, dels fra skriftsproget, dels fra sydligere dialekter uten likevegt, har Kristiansundsmaalet sedvanligst slaat de to klasser sammen og bøier svake hunkjønsord paa følgende maate: *grȳte, grȳta,* fl. *grȳta, grȳtan.*

Svake er ogsaa følgende hunkjønsord: *tål̦l̦e* (gn. **þǫll**), *spaŋŋe* (gn. **spann** n.), *bøl̦e, børe* (gn. **byrðr**), *åre* (l. **år** og **ådr**).

III. Uregelmæssige hunkjønsord paa konsonant (konsonantstammer).

§ 84. *bōk, bōk'a,* fl. *bøk'ər, bøk'ər̦n̦.*

Slik gaar: *tå, tå'a,* fl. *tær, tæ'r̦n̦; gl̦ō, gl̦ō'a,* fl. *gl̦ør, gl̦ø'r̦n̦; kl̦o, kl̦ō'a,* fl. *kl̦ør, kl̦ø'r̦n̦* og *kl̦øn'an; kū, kū'a,* fl. *ķȳr, ķȳ'r̦n̦; haŋŋ, haŋŋ'a,* fl. *hęŋŋ'ər, hęŋŋ'ər̦n̦; taŋŋ, taŋŋ'a,* fl. *tęŋŋ'ər, tęŋŋ'ər̦n̦; staŋŋ, staŋŋ'a,* fl. *stæŋŋ'ər, stæŋŋ'ər̦n̦; taŋŋ, taŋŋ'a,* fl. *tæŋŋ'ər, tæŋŋ'ər̦n̦.*

Mange er dog gaat helt eller delvis over til regelmæssig bøining efter I:

mus, *mus'a*; fl. *muse*, *musen*. Saaledes: *lūs*, fl. *luse*; *datt'ər*, fl. *datt're*; *söst'ər*, fl. *söst're*; *jeit*, fl. *jəit'ər* og *jeite*; *gås*, fl. *jæss'ər* og *gåse*; *bōt*, fl. *bøt'ər* og *bōte*; *nōt*, fl. *nōte* og *nøt'ər*; *krå*, fl. *kråe* eller *kræ̈r*. I *nött'ər*, fl. *nött're* og *ærtt'ər*, fl. *ærtt're* er flertalsformen gaat over til ental, og ny regelmæssig flertal er dannet. Paa den anden side kan substantiver som sedvanlig bøies regelmæssig efter I, faa *ər*, *ərn* og enstavelses tonelag og gaa som *bōk*[1]. Saaledes har jeg hørt: *sāk'ər*, *sāk'ərn*, *sæŋŋ'ər*, *sæŋŋ'ərn*, *æŋŋ'ər*, *æŋŋ'ərn*. Lignende former findes ogsaa i omgivende bygdemaal. De skyldes vist kompromis mellem dialekten og skriftsproget.

Intetkjønsord.

I. Intetkjønsord paa én stavelse.

§ 85. *år*, *år'e*, fl. *år*, *år'an*.

Slik gaar alle enstavelses intetkjønsord paa konsonant. Paa samme maate gaar i bygdemaalene ogsaa enstavelses intetkjønsord paa vokal, som *tre*. I byen tillægger de i ubestemt flertal *r* og bøies: *tre*, *trē'e*, fl. *trer*, *trēan*. Paa samme maate *kne*, *blā*. Disse ord bøies imidlertid i flertal ogsaa som uregelmæssige hunkjønsord (§ 84), *trē*, *trē'e*, fl. *trer*, *tre'rn*[2]. Likedan *kne* og *blā*. Disse sidste former skyldes vist ogsaa kompromis med skriftsproget. Man søkte at gjøre former som «træerne» og «knæerne» hjemlige ved at assimilere dem med de nærmestliggende dialektformer ɔ: de uregelmæssige hunkjønsord som har bevart *r* i flertal.

II. Tostavelses intetkjønsord.

§ 86. Oprindelig svake intetkjønsord og intetkjønsord som paa gn. endte paa -i, har faldt sammen og bøies saaledes:

mærke, *mærke*, fl. *mærka*, *mærkan*,

øre, *øre*, fl. *øra*, *øran*.

Slik gaar: *rīke*, *stökke*, *snøre*, *əue*, *jærtte*, *jørne*, *nöste*.

§ 87. Endelsen i bestemt flertal er i Kristiansund og Trondhjem i alle intetkjønsord *an*: *år'an*, *ør'an*. Dog findes endelsen *a* undertiden i enkelte ord efter I, vel ved indflydelse fra bygdemaalene. Saaledes siger enkelte *båŋŋa* for *båŋŋan*. I landdistriktene i stiftet bortfalder nemlig i sterke intetkjønsord gn. n paa vanlig

[1] naar undtages omlyden.

[2] Oftest brukes da *træ'rn* og *knæ'rn*.

maate: *år'a* (gn. **árin**). De svake intetkjønsord har imidlertid i flertal antat samme endelse som svake hunkjønsord (f. eks. *øråṇṇ*) og er ogsaa som regel gaat helt over til hunkjøn, men selv i de dialekter som har bevart det gamle kjøn, har altsaa de svake neutrer ikke opgit sin *n* i flertal, saaledes i Fosen: *əuan, øran.* Det samme er ogsaa ofte tilfældet med intetkjønsord som i gn. endte paa -i: *sētan, snøran*, men overalt *år'a.*

I alle stiftets bygdemaal er der i bestemt flertal en kløft i intetkjønsordene: de som gaar efter I har *a*, de som gaar efter II, har *an* eller *åṇṇ*.

Paa grund av bymaalenes trang til forenkling maatte denne tvedeling falde ubekvem. Ved at utvide *an*, som i Fosenmaalene findes ved ord som gaar efter II, til alle intetkjønsord, utviklet bymaalene de spirer som fandtes i bygdemaalene, efter sine egne vekstvilkaar.

§ 88. Vi har set at det har lykkedes Kristiansundsmaalet, endog i høiere grad end Trondhjemsmaalet, at forenkle substantivbøiningen. Denne er imidlertid ikke videre stabil paa grund av den sterke utvikling maalet befinder sig i. Paa den ene side tilføres ældre former fra landdistriktene, og paa den anden side er de simplifiserende kræfter som spiller en saa stor rolle i bymaalene, stadig i virksomhet og understøttes av skriftsproget.

Man kan i substantivbøiningen tydelig adskille tre lag, som selvfølgelig paa ingen maate kan holdes skarpt ut fra hverandre:

1. Det oprindeligste sprog, som tales av dem som staar bygdemaalene nærmest. Her har endelsen *e* boldt sig noksaa godt i flertal av sterke hankjønsord, endelsen *a* mindre godt i flertal av sterke hunkjønsord, altsaa i flertal: *båta* og *bække*. *skåḷe* og *mȳra.* Likeledes skjelnes ofte i svake hunkjønsord mellem apokoperte former og likevegtsformer: *fill, kḷåkk, vække, kjærra, fḷūa.*

2. Den almindelige, typiske dialekt. Endelsen *e* findes i flertal av sterke hankjønsord uregelmæssig ved siden av *a*-flertallene, og i sterke hunkjønsord er *a* meget sjelden. Det almindelige er altsaa: *a, an* i alle sterke hankjønsord og *e, en* i alle sterke hunkjønsord: *båta, bækka, skåḷe, mȳre.* Likevegtsloven gjælder sedvanlig ikke i svake hunkjønsord: *fiḷḷe, kḷåkke, vække, fḷue.*

3. Det mest radikale sprog som tales av dem som staar Mellemsproget og skriftsproget nær. Disse er mindst stabile i

sin sprogfølelse og mest tilbøielig til simplifisering. Her er ofte én endelse gjennemført for alle kjøn i bestemt flertal, i ubestemt flertal kun med undtagelse av enstavelses intetkjønsord. Endelserne blir altsaa for alle kjøn: ubest. *a* (undtagen i enstav. intetkjønsord: ingen endelse), best. *an*: *båta*, *bækka*, *skåḷa*, *mȳra*, *år*, *mærka*, *øra*, best. *båtan*, *bækkan*, *skåḷan*, *mȳran*, *år'an*, *mærkan*, *øran*.

Adjektivet.

§ 89. Adjektivet bøies paa følgende maate:

Sterk bøining: *stōr maṇṇ*, *stōr ḱærriŋŋ*, *stōrṭṭ bān*, fl. *stōre męṇṇ'ər*.

Svak bøining: *dęṇ stōre mā'ṇ*, *dęṇ stōre ḱærriŋŋa*, *də stōre bān'e*, fl. *di stōre męṇṇ'əṛṇ*, men: *męṇṇ'əṛṇ e stōr*.

Endelsen *e* apokoperes i flertal av adjektiver som brukes som prædikatsord, ikke i flertal av attributive adjektiver og adjektiver i svak form.

§ 90. Med hensyn til kjønsbøining falder adjektivene i tre avdelinger:

a) særskilt form for hvert enkelt kjøn har kun:

līt'n, *līta*, *līte*, samt eiendomspronomenene f. eks. *min*, *mī*, *mett*; *ēgən* vakler:

ēgən, *ēgən* (eller *ēga*), *ēgət*.

Nordmør og særlig de sydlige dele av Trøndelagen adskiller tre kjøn i alle adjektiver og participer paa *en*: *åpiṇṇ*, *åpa*, *åpe*, *kommiṇṇ*, *komma*, *komme*. Dialektene i de nordlige dele av Trøndelagen og særlig de i nærheten av Trondhjem staar bymaalene nærmere, idet de i disse adjektiver og participer kun adskiller en eller to former.

b) almindelig skjelnes kun mellem to former, en fælles for hankjøn og hunkjøn og en intetkjønsform:

stōr, *stōrṭṭ*.

Adjektivene paa *en* bøies paa samme maate: intetkjøn dannes regelmæssig ved at føie *t* til fællesformen:

åpen (*åpən*) — *åpent* (*åpənt*).

Enkelte intetkjønsformer som nedstammer fra de gn. og paa regelmæssig maate kaster bort *t*, findes, saaledes *gāḷe*, *råtte*. Former som *åpent* skyldes selvfølgelig skriftsproget, men en med-

virkende aarsak til at skriftsprogsformen har trængt ind, har vel været at bøiningen derved er blit forenklet.

c) Bare en form har perf. particip, ikke bare av svake verber, men ogsaa av sterke. Av sterke verber brukes likesom i de bygdemaal som kun kjender én form, intetkjønsformen: *han* (*ho, də, dæm*) *e komme* (*kåmme*), *hæst'n* (*kū'a, dȳr'e, dȳr'an*) *e botte*, og prædikativt *botte hæst, kū, dȳr*. Dog kan i Kristiansund i hankjøn og hunkjøn ogsaa brukes fællesformen paa *ən*; prædikativt kan denne vistnok ogsaa anvendes i intetkjøn: *han* (*ho, də, dæm*) *e kommən* (*kåmmən*), *hæst'n* (*kū'a, dȳr'e, dȳr'an*) *e bott'n, bott'n hæst, kū*. Tilbøieligheten for han- og hunkjønsformen særlig stor i Mellemsproget § 18.

Den mangel paa kjønsbøining som er saa almindelig i participer, kan ogsaa gripe adjektivene, saa de blir uten kjønsbøining. I skolebarns stiler træffes ofte adjektiver uten *t* i intetkjøn, saaledes: landet er rik, et sindssyk menneske, det er raadløs. Paa den anden side tilføies *t* hvor den ikke hører hjemme, saaledes tilføies *t* i adverbier som: *istykkərt, ahltsammənt* eller *ahltsammət* (efter analogi av adjektiver paa -en -et, sml. *fullkåmmət* for fuldkomment).

§ 91. Istedenfor attributivt adjektiv + substantiv brukes i utstrakt grad sammensætning: *follfȳr* (fuld fyr), *ått'daga* (8 dage), *fjortt'ndaga* (14 dage), *rīk'mennərn, nȳ'silamælk, sahl'tafesk*.

§ 92. Naar et adjektiv brukes substantivisk faar det substantivenes bestemte artikkel: *den störst'n*, hunkjøn *den största*; flertal *di störstan*. Istedenfor adjektivenes bestemte artikkel kan et personlig pronomen staa foran adjektivet, saaledes er *dæm störstan* meget almindelig, ogsaa *ho största* har jeg hørt; *han störst'n* brukes vel ogsaa.

Komparation.

§ 93. Adjektivene danner komparativ ved endelsen *ar* og superlativ ved *ast*:

lætt — *lættar* — *lættast*.

Slik kompareres de allerfleste adjektiver. Bare nogen faa danner komparativ og superlativ ved endelsene *er* og *est* samt omlyd av rotvokalen:

laŋŋ — *læŋŋ'ər* — *læŋst*
oŋŋ — *öŋŋ'ər* — *öŋst*

toŋŋ — *töŋŋ'ər* — *töŋst*
stōr — *större* eller *stôr* — *störst.*

Uten omlyd: *høg*, *høg'ər*, *hökst* ved siden av *høgar*, *høgast.*

§ 94. I følgende adjektiver er positiv av en anden stamme end komparativ og superlativ:

gō — *bætt'ər* — *bæst*
ōn, *onn* — *værre* eller *vær* — *værst*
līt'n — *miņņ'ər* — *minst*
myķe — *meir* — *mæst*
maŋŋ(e) — *fleir* — *flæst.*

Regelmæssig komparation har *gamm'əl*, *gamlar*, *gamlast*, undertiden ogsaa *ōn*, *ōnar*, *ōnast.*

Istedenfor *bætt'ər* har omegnens bygdemaal *bêr*, *bêr.* I Trondhjem har jeg faat opgit baade *bêr* og *bætt'ər.* Aasen opfører «better» fra Namdalen.

Pronomenerne.

§ 95. De personlige pronomener:

1. uten kjønsbøining:

	1. person.	2. person.	
subjektsform:	*æ*	*du*	ental.
avhængighetsform:	*mæ*	*dæ*	
subjektsform:	*vi*	*dī*	flertal.
avhængighetsform:	*åss*	*dåkkər*	

Der skjelnes altsaa mellem subjektsform og avhængighetsform. Naar pronomenet er grammatisk objekt for verbet *lā* (eller *lætt*) og logisk subjekt for den følgende infinitiv, sættes pronomenet i subjektsformen:

lā (*lætt*) *æ'* (*vi*)' *jörra də.*

2. med kjønsbøining:

	hankjøn.	hunkjøn.	intetkjøn.	flertal.
fællesform:	*haņņ* (*'n*)	*hō* (*o*)	*de* (*də*)	*dæmm* (*dəm*)

Her skjelnes ikke mellem subjekts- og avhængighetsform. I hankjøn har nominativ og akkusativ flytt sammen, i hunkjøn har nominativ seiret og i flertal dativ (gn. þeim). Istedenfor *hō* har Trondhjem *hū.*

§ 96. Det refleksive pronomen er: *sæ.*

§ 97. Eiendomspronomenene falder i to avdelinger:
1. de som bøies i kjøn og tal:
min — *mi* — *mett* — fl. *mine*
din — *di* — *dett* — *dine*
sin — *si* — *sett* — *sine*.
2. de som er ubøielige:
våræs (*vårræs*), *dåkkærs*, *hass* (i Trondhjem ogsaa *hans* og *hannæs*), *hennæs*, *dærræs*.

Likesom i skriftsproget tydeliggjøres de gamle genetiver ved tillæg av *s*.

Ved siden av *våræs*, *dærræs* brukes ogsaa former som er dannet av avhængighetsformen eller fællesformen ved tillæg av *s*: *åss* (her er *s* faldt bort), *dæmmærs*. Den sidste form skyldes vel indflydelse fra *dåkkærs*; Trondhjem har den regelmæssige form *dæmmæs*. Uttryk som *bōk'a åss* for *våræs* er i Kristiansund alminde-lige. En meddeler fortalte at han hadde hørt en gut si: *komm'-jæmm te vårss' å šå hæst'an åss*.

§ 98. De paapekende pronomener er:
denn, *nā*, *samma*, *šøl*, *slik*, *sånn*.

Denn (intetkjøn *dē*) kan forbindes med adverbiene *hēr* og *dēr* og danner mange forbindelser: *denhēr'*, *dendēr'*, *denn'ær*, *den'dær*, *den herre hēr'*, *den derre dēr*.

Nā heter i intetkjøn *tā* og i flertal *sā*. Det er gn. **þenna, þetta, þessa** som har været uttalt med trykket paa sidste stavelse. De tilsvarende *ne*, *tē*, *sē* brukes ikke i Kristiansund. I Trondhjem brukes ikke *nā*, *tā*, *sā*.

Samma er ubøiet: *sam'ma hus'e*, *sam'ma fåtk'an*; likedan *šøl*: *båe* brukes ikke, kun *bægge*.

Sånn og *slik* bøies som adjektiver; *sann* heter i flertal *sanre*.

En gammel form av det paapekende pronomen *denn* (int.kj. *dē*) har vi bevart i adverbiet: *dæffær*, *dæffōr*, *dæffår* (l. **difor**).

§ 99. Det relative pronomen er *såmm*.

§ 100. Det spørgende pronomen er *kæmm* (gen. *kæmm' sin*), intetkjøn *kā*. De spørgende adverbier *kor* og *kār*. *koff'ær*, *kåff'ær*, *kor'læs*, *kår'læs* eller *kol'læs*, *kål'læs*.

§ 101. I de ubestemte pronomener er der litet kjønsbøining, mindre end i alle bygdemaalene.

Det pronomen som har bevaret kjønsbøiningen bedst, er *innæn*:

hankjøn *innæn*, hunkjøn *inna*, intetkjøn *ikke* (kun som negtelses-

adverbium, ellers *ikk'enåkka*), flertal *ingən*; *nån* (eller *nånn*), intetkjøn *nåkka*, flertal *nån* (eller *nånn*); *kvær*, intetkjøn *kværtt*; *anna* brukes i ental i alle kjøn, i flertal *annər*: *'n anna mann*, *ei anna kjærring*, *ət anna bān*, *annər fålk*; *di annəran*; *anna* og *kvær* forbindes til *annakvær*, intetkjøn *annakværtt*.

Talordene.

§ 102. Talordene er gjennem skolen og handelen betydelig paavirket av skriftsproget.

Grundtal.

ein (hunkjøn *ei*, intetkjøn *ett*), *tō*, *trē*, *fir*(*e*), *fæmm*, *sæks*, *šū* (ofte *sȳv*), *ått*(*e*), *nī*, *tī*, *elləv*, *tåll*, *trætt'n* og videre skriftsprogets former til *kjū* (ofte *tȳve*), *trædve*, *förreti* o. s. v. til *hunn'ər* (eller *honn'ər*).

Ordenstallene.

Den förste, *annər*, *trēdje* (*tredde*), *fjærde*, *fæmte*, *šætte*, *šuan* (eller *šūəne*), *åttan* (eller *ått'ne*) o. s. v.

I Trondhjemsmaalet apokoperes endelsen:

först, *trēdi*, *fjær*, *fæmt*, *šætt*, sjeldnere i Kristiansund.

Ordenstal paa *an* kan i Trondhjem faa tillagt *t*: *sȳvant*, *åttant*, *trætt'nant*, *tȳvant*. Disse former findes ogsaa i Kristiansund.

Verbet.

§ 103. Præsens particip dannes ved endelsen *an*(*əs*), men er litet i bruk og dannes ikke av alle verber. Det brukes mest efter *blī* og *kåmma*: *han komm* (*kåmm*) *færranəs*, *vartt værranəs*. Det brukes med passiv betydning i uttryk som:

kjött'e e ētanəs, *han e trūanəs tə də*.

§ 104. Perf. particip brukes væsentlig i de omskrevne verbalformer. Attributivt brukes det kun hvor det er blit rent adjektiv, som *'n våks'ən gūt* (*gutt*), samt naar det har en bestemmelse foran sig: *nȳ'vaska sægg'əl*.

De sterke verber.

§ 105. Kristiansundsmaalet har som de andre bymaal tilbøielighet til at øke de svake verbers tal paa bekostning av de sterke. Saaledes bøies f. eks. *læssa* og *blås* bestandig svakt. I

slurvet tale kan mange verber som i den korrekte dialekt bøies sterkt, faa svak bøining, saaledes: *bært, sært, jidd* for *bar, skār, gā*.

§ 106. Kristiansundsmaalet har likesom Trondhjemsmaalet omlyd og enstavelsesform i præsens av sterke verber, men der er allikevel sedvanlig samme vokal i præsens og infinitiv: *æ sŷt, å sŷt, æ fær, å færra*.

Omlyden mangler bare i nogen verber som ved bortfald av endestavelsen er blit enstavelses: *får, tār, slår, hār; drār* forekommer ved siden av *dræg, slæst* (som isaafald ogsaa brukes i infinitiv) ved siden av *slåst*.

Former som *får, tār, slår, hār* skyldes vel oprindelig skriftsproget, men naar de her, som saa mange andre steder, har trængt ind, skyldes det vel den nærliggende analogi med svake verber som *trū*, præsens *trur*.

§ 107. I perf. particip brukes former som *jitt* (av *ji*), *bett* (av *bē*) og *tatt* (av *tā*) som i skriftsproget, mens Nordmør sedvanlig har *jevve* og *bēe* og *tiẓi*. I slike sammentrukne participer kan imidlertid vokalen ikke være forskjellig fra infinitivvokalen (derfor kun *brötte, skötte*), og de dannes kun av verber som ved bortfald av endelse er blit enstavelsesverber paa vokal. Flere av disse verber kan i perf. particip falde sammen med verber som *rī, ridḍ* (§ 108), saa de danner perf. part. av infinitiv ved tilføielse av *dd* (eller *dḍ*); saaledes høres f. eks. *jidḍ* og *bedd* ved siden av *jitt* og *bett*.

De sterke verber falder i følgende klasser:

§ 108. 1. klasse, som i gn. hadde vokalrækken: **i - ei - i**, har i Kristiansundsk: *ī - ẹı - e*; hit hører:

grīp — grīp — grẹıp — greppe
drīv — drīv — drẹıv — drevve
stīg — stīg — stẹıg — stegge
sīg — sīg — sẹıg — segge
slīt — slīt — slẹıt — slette
grīn — grīn — grẹın — grenne
kvīn — kvīn — kvẹın — kvenne
rīv — rīv — rẹıv — revve
bīt — bīt — bẹıt — bette
skrīk — skrīk — skrẹık — skrekke
kḷīv — kḷīv — kḷẹıv — kḷevre

ṡīn — ṡīn — sẹɪn — ṡenne (ogsaa kort vokal i infinitiv og præsens).

svīk — svīk — svẹɪk — svekke

vīk — vīk — vẹɪk — vekke

knīp — knīp — knẹɪp — kneppe

kḷīp — kḷīp — kḷẹɪp — kḷeppe

skrīv — skrīv — skreɪv — skrevve

kīk er oftest svakt.

De verber i hvilke et *ð* er faldt bort, danner perf. particip paa *ḍḍ* (*dd*):

rī — rīr — rẹɪ — riḍḍ

lī — līr — lẹɪ — liḍḍ

svī — svīr — svẹɪ — sviḍḍ

gḷī — gḷīr — gḷẹɪ — gḷiḍḍ

Imidlertid gaar disse verber sedvanlig helt igjennem svakt (§ 117).

§ 109. 2. klasse hadde i gn. vokalrækken: **jú, jó — au — u, o,** i Kristiansund: *ȳ — əù* (*öy̆*) — *ö* eller *å*; i Trondhjem: *ȳ — əù* (*öy̆?*) — *ö* eller *y*.

Efter denne klasse gaar:

brȳt — brȳt — brəùt (*bröy̆t*) — *brötte, bråtte* (de fleste av de følgende ogsaa mellemformer med *å*)

fḷȳt — fḷȳt — fḷəùt (*fḷöy̆t*) — *fḷötte*

frȳs — frȳs — frəùs (*fröy̆s*) — *frösse*

nȳs — nȳs — nəùs (*nöy̆s*) — *nösse*

nȳt — nȳt — nəùt (*nöy̆t*) — *nötte*

ṡȳt — ṡȳt — skəùt (*sköy̆t, ṡöy̆t*) — *skötte, ṡötte*

krȳp — krȳp — krəùp (*kröy̆p*) — *kröppe*

lȳg — lȳg — ləùg (*löy̆g*) — *lögge*

rȳk — rȳk — rəùk (*röy̆k*) — *rökke*

smȳg — smȳg — sməùg (*smöy̆g*) — *smögge*

strȳk — strȳk — strəùk (*ströy̆k*) — *strökke*

drȳp — drȳp — drəùp (*dröy̆p*) — *dröppe*

kḷȳv — kḷȳv — kḷəùv (*kḷöy̆v*) — *kḷövve* (gn. **kljúfa**: spalte, kløve).

fȳk — fȳk — fəùk (*föy̆k*) — *fökke*

lȳt — lȳt — (*ləùtt?*) — (*låtte?*)

bȳ gaar helt svakt:

bȳ — bȳr — byḍḍ — byḍḍ.

§ 110. 3. klasse faldt i gn. i flere avdelinger:

ET GAMMELT KULTSTED I SANDEID.

FRUGTBARHETSGUDEPARRETS DYRKELSE I RYFYLKE OG PAA JÆDEREN.

Av Helge Gjessing.

I.

Ikke langt op fra stranden, der fjorden gaar ind i en bugt til Sandeid i Ryfylke, ligger det gamle, nu nedlagte kirkested. Kun kirkegaardsgjerdet, — paa opsiden dannet av vakre firsidede heller stillet paa kant, — og en del mer eller mindre forfaldne graver minder nu om det sted den gamle kirke stod. I 1904 blev den revet, og en ny blev opført høiere oppe i dalen. — Overdrevent gammel var forøvrig ikke den kirke som stod nede ved sjøen. For nøiagtig hundred aar siden blev den bygget, men kom da isteden for en, som i hele sit ydre, baade i bygningsmaaten og sin forfaldenhet bar alderens præg. Det var en stavkirke. I en indberetning av 1663 siges det at den «i sig selv» (ɔ: i skibet) er «av staver og bord opbygt, men ganske raadden og fordærvet,» og i en indberétning tre aar senere heter det at «den store kirke (ɔ: skibet) er en gammel stavekirke.»[1]

Naar denne kirke allerede saa tidlig som i 1660-aarene var ganske «raadden og fordærvet» saa taler al sandsynlighet for at dens byggetid ligger meget langt tilbake, og at den ialfald er identisk med den kirke som nævnes i Sandeid i det 14. aarh. — tidligst i 1311.[2] Og endnu længere ned kan forbindelseslinjen trækkes. Under planeringen av den gamle kirketomt i 1905 fandt man nemlig i grunden, særlig under koret, en del middelalderske brakteater og mynter, ialt 36. Den tidligste synes at skrive sig

[1] Se L. Dietrichson: De norske stavkirker s. 481.

[2] DN. IV s. 89.

fra Haakon Haakonssøns tid og den seneste fra Erik av Pommeren. Desuten var der adskillig smaamynt fra nyere tid (Christian IV og til Frederik VI). Det oplystes at adskillige av de skrøpelige brakteater og mynter blev ødelagt og bortkastet, og at der under gravningen intet hensyn blev tat til fundene, hvorfor det er sandsynlig at paa langt nær ikke alle er kommet med.[1] Nogen

Fig. 1. «Hellig hvit sten» og stenkors fra Sandeid, Ryfylke.

[1] B. M. nr. 5980. Beskrevet i Bergens mus. tilvekstfortegnelse for 1905. Lignende fund som dette kjender vi ogsaa fra andre gamle kirker. Saaledes fra Hof kirke Hedem., hvor det før 1775 paa kirkegaarden var fundet flere middelalderske engelske sølvmynter. Likesaa fra Nes k. Buskerud, hvor man i kirkens grundvold fandt en hel del brakteater og mynter som opbevares i Universitetets myntsamling. Likesaa fra Hyllestad k. Nedenes, hvor det ved dens nedtagelse i 1838 blev fundet «mindst 24 mynter og brakteater» av sølv — alle fra middelalderen. Videre fra Tønjum k. N. Bergenhus, hvor det under kirkens gulv «fandtes over 150 for det meste norske brakteater og mynter av sølv præget i tiden mellem 13. og beg. av 17. hundredaar.» Endelig ogsaa fra Kaupanger k. N. Bergenhus, hvor det under gulvet fandtes 72 brakteater og 36 sølvmynter, hvorav nogen var fra middelalderen, men de fleste fra nyere tid, særlig fra Christian IV. (Se Norske fornlevn. s. 57, 761, 263, 447, 466, cfr. ogsaa s. 832). Disse myntfund har som vi ser gjennemgaaende samme karakter, og det forekommer mig ikke usandsynlig at de er at sammenstille med lignende fund f. eks. i hellige kilder, altsaa at de er votivgaver stukket ned i kirkens gulv for at opnaa guddommelig hjælp under sygdom eller i andre tilfælder. — Nedarvet tro paa stedets særlige hellighet kan her ha spillet en rolle.

anden melding om denne kirke findes ikke utover hvad Kraft meddeler at dens vægger og loft var bedækket med runer.[1]

Kirkestedet paa Sandeid kan imidlertid føres meget længere tilbake, selv frem forbi den tid, da stavkirken byggedes. Om denne er blit reist umiddelbart efter at det hedenske hov er blit revet, det vet vi ikke; men sikkert er det at hedensk gudsdyrkelse har været knyttet netop til det selvsamme sted allerede forut for vikingetiden.

Der hvor koret av den gamle kirke hadde staat, fandt man ved opkastningen av en ny grav i 1906, ca. 1 alen under jordskorpen en lys, temmelig stor sten, nedentil nærmest cylinderformet og oventil endende i en kuleformet utvidelse. Under denne er to indbuede render. Hele stenens høide er 45 cm., tversnittet nedentil er 42 cm. og oventil 50 cm.[2] Til denne sten knytter sig en ganske betydelig interesse. Langs Norges vestkyst, fra Tu i Klepp, Stavanger amt, i syd til Glein i Dønnes, Nordlands amt, i nord er fra tid til anden fundet lignende stener om end tildels av noksaa forskjellig størrelse. Karakteristisk for dem er at de gjennemgaaende bestaar av en lys bergart — kvartsit eller marmor. Dernæst at de nedentil danner et cylindrisk skaft som oventil utvider sig til et halvkuleformet hode, ofte med en indknipning nedenfor. Paa enkelte findes desuten ogsaa indhuggede skaalformede fordypninger, fordypede furer som krydser hinanden i toppen og paa én desuten (Varøstenen) vistnok ornamentale halvcirkler omkring stenen ved overgangen fra hoved til skaft.

Av disse «hellige hvite stener» som de kaldes, var der indtil 1905 fundet 18 stykker, hvorav dog to er temmelig usikre. Siden er der saavidt jeg vet kommet til endnu en,[3] foruten de to jeg nedenfor skal nærmere omtale, nemlig Sandeidstenen samt

[1] Fra kirkegaarden er ogsaa bevaret ialfald fire smaa stenkors, som rimeligvis maa henføres til middelalderen. Det ene — se avbildningen — er 63 cm. høit og laa paa kirkegaardsgjerdet. Det andet som er noget større, fandt jeg staaende ved hodet av en nyere grav, men saa dypt nedsunket at saavidt den øvre kant av korsarmen kunde ses. Et tredje kors, mindre end nogen av disse, har endelig lærer Børretzen, Sandeid, fundet efter mit besøk. For denne og andre oplysninger er jeg hr. Børretzen meget taknemmelig. Det fjerde kors findes i Bergens museum og er avbildet og beskrevet i museets tilvekstfortegnelse for 1909 nr. 5.

[2] Fundomstændighetene meddelt av lærer Børretzen.

[3] Fra Hjelmeset, Herø s. og pgd., Romsdals amt. Desuten er jeg ganske nylig kommet over en fra Harestad, Randeberg s., Jæderen. Den er foræret Stavanger museum og har nummeret 3742.

en fra Søndmør. For flere av de bevarede eksemplarer mangler fundoplysninger, men om 8 vet man at de er fundet inde i gamle gravhauger eller røiser, mens to har staat paa toppen av hauger. Videre kjender en til at én skriver sig fra en gammel kirketomt, nemlig Varøstenen fra Varø, Nærø s. og pgd., N. Trondhjems amt. Og det samme er tilfældet med 3—4 stener fra Sverige, som synes at høre til samme klasse, skjønt de svenske stener ellers er noksaa forskjellige baade av utseende og form.

Hvordan disse stener skal opfattes, har længe været et aapent spørsmaal. Imidlertid har overlærer Th. Petersen i Trondhjem i en indgaaende avhandling samlet og redegjort for det norske materiale og her uttalt sig for en tidligere av professor Holmboe fremsat forklaring, hvorefter stenene har sacral betydning og er at betragte som phalliske.[1]

De grunder Petersen fremfører for denne opfatning synes overbevisende nok, og likesaa er det sikkert rigtig som han gjør — i disse phalliske stener at se symboler paa en guddom, der var repræsentant for naturens frugtbarhet. Hvilken guddom det her maa tænkes paa, blir da først og fremst avhængig av fra hvilken tid disse stener skriver sig. Petersen har ved at gjennemgaa det forøvrig noksaa magre oldsaksmaterial som er fundet sammen med stenene, paavist at de snarest maa henføres til tiden omkring 400 efter Kr. f. og altsaa maa høre hjemme i den ældre jernalder, mens de neppe kan føres saa langt ned som til vikingetiden. Den guddom det da efter forf.'s mening falder nærmest at tænke paa, er Njord, og han finder ogsaa ved nærmere undersøkelse en merkelig overensstemmelse mellem disse steners lokale fordeling og Njordkultens utbredelse efter gamle stedsnavn. Frøi mener han derimot maa sættes ut av betragtning, da denne guds dyrkelse i Norge synes at falde i en noget senere tid.[2]

Hvad der nu med henblik paa dens betydning gir Sandeidstenen en øket interesse er selve findestedet: en kirketomt. Det er kjendt nok at kristendommen ingenlunde brøt overtvert med alle hedenske skikker og sedvaner, men at den tvertom saa meget som mulig sluttet sig til det forhaandenværende og omdannet det efter eget behov. Uten tvil er saaledes mange steder

[1] Th. Petersen: Nogle bemerkninger om de saakaldte «hellige, hvide stene», i det kgl. norske vidensk.selsk. skrifter 1905 no. 8. Herfra er den ovenfor anførte oversigt i det væsentlige hentet.

[2] Anf. sted. s. 18 flg.

som hos hedningene hadde hellighets ry, uten videre blit knyttet til den kristne kirke, og kirkebygningen er der blit opført. Den gamle literatur nævner enkelte slike eksempler. Saaledes vilde Botair fra Akubæk bygge en kirke paa Gotland. Den første han opførte blev uten videre brændt. Siden bygget han en ny, men denne gang paa et sted som hedningene selv holdt for hellig. Da de nu vilde brænde ogsaa denne kirke, gik han selv ind i den og sa at saa fik de brænde ham med. Og hans svigerfar, en av øens mægtigste mænd, Likair den snilde, sa til dem: «Drist Eder ikke til at brænde manden eller hans kirke, ti han staar paa «vi» (d. e. hellig sted).» Dermed fik kirken lov at staa ubrændt.[1]

Ogsaa andre beviser kan der imidlertid her trækkes frem. — Med hensyn til Urnes kirke, saa maa man vistnok efter professor Schetеligs stilkritiske redegjørelse opgi den anskuelse at en del av dens materiale er hentet fra et tidligere hov.[2] Men at et saadant allikevel maa ha staat netop paa den nuværende kirkes grund, synes at fremgaa av at der under gulvet i kirkens kor i 1906 blev fundet en furutræsnagle forsynt med runeindskrift, rimeligvis fra 9. aarh.[3] I Gjevedal i Nedenes synes det samme at ha været tilfældet. Paa et træstykke i den gamle kirke stod der en runeindskrift som efter Sophus Bugges tolkning skulde betyde: «et til æserne viet tempel er dette.» Indskriften antar Bugge kan være fra omkring 750, og han mener den maa stamme fra et hov der har staat like i nærheten.[4]

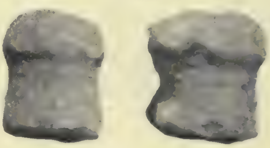

Fig. 2. «Hellig hvit sten» fra Volden, Søndmør. For- og bakside.

I samme retning som disse indskrifter peker da et fund som dette fra Sandeid, hvor en hellig hvit sten er fundet i grunden under den gamle kirke. Og det er som nævnt heller ikke helt enestaaende. Th. Petersen meddeler om Varøstenen at den «har tidligere staat paa tomten av en gammel kirke, der formodentlig blev nedlagt og nedrevet i det 17. aarh.»[5] Ved professor

[1] Guta saga k. 4. Andre steder nævner S. Bugge i Norges indskr. med de ældre runer II s. 476.

[2] Aarsberetning for foren. til norske fortidsmindesmærkers bevaring (nedenfor citeret som Ab.) 1909 s. 75 flg.

[3] Magnus Olsen og Sophus Bugge: Runeindskrifterne i Urnes kirke i Sogn. Ab. 1907.

[4] Norges indskrifter med de ældre runer II s. 470—77.

[5] Th. Petersen: anf. sted s. 8. Norske gaardnavne XV s. 358.

Schetheligs elskværdighet er jeg ogsaa istand til at publicere og avbilde et tredje fund av en hellig sten fra en kirkegaard. Den er fra Volden, Søndmør (fig. 2). Den kom for dagen, oplyser Schetelig, for adskillige aar siden under graverens arbeide med en ny grav og blev da lagt tilside paa kirkegaarden. Senere blev presten Barstad opmerksom paa den og lot den bringe ind i sakristigangen, hvor den fremdeles opbevares. Stenen er av hvit, kornet marmor og 35 cm. høi. Den ene side er bare grovhugget og ser ut som den er ufærdig.[1]

At der nu — helt bortset fra det svenske — av det samlede norske materiale paa 22 sikre stener er fundet tre under eller tæt ved gamle kirker, er et forhold som det er vel værd at fæste opmerksomheten ved. Deres tilstedeværelse der kan neppe tolkes anderledes end at de har hat plads i en gammel hedensk helligdom, og stenenes sacrale betydning fremgaar derav saa meget sikrere. Det er vistnok ikke at gaa for vidt at anse dem som en slags gudebilleder der har været gjenstand for dyrkelse like meget som billederne i vikingetidens hov.[2]

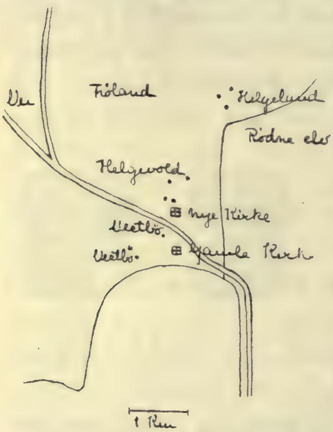

Fig. 3. Kirkebygden i Sandeid, Ryfylke.

At der i Sandeid ialfald har været et gammelt kultsted, gir ogsaa enkelte stedsnavn oplysning om. De som her kommer i betragtning er Helgevold, Frøland og Helgeland. Sproglig kan om disse meddeles [jfr. Norske Gaardnavne X s. 276]:

Vikedal gaardnr. 14—16. Helgevold, utt. *hæ'lgavådl*, skr. *a Helgavelle* DN. IV 693, 1459;
» » 17. Frøland, utt. *frø'lann*, skr. *Frølannd* 1567;
» » 18. Helgeland, utt. *hæ'lgalann*, skr. *Helgeland*, *Helleland* ca. 1520.

[1] Schetelig mener at dette muligens kunde forklares slik at stenen har staat opstillet mot en bakgrund saa bare den ene side var beregnet paa at sees.

[2] Naar stenene saavidt ofte er fundet i gravhauger, saa tør en vel derav slutte at disse gudebilleder ogsaa har hørt til i hjemmene, og at de er fulgt til den dødes hvilested for i særlig grad at yde sin beskyttelse.

Det er neppe nogen tvil om at disse navn er kultminder. Professor Magnus Olsen, som jeg har forelagt dem, og hvem jeg skylder de sproglige oplysninger, mener de godt kan gaa et stykke op i ældre jernalder, Helgevold dog undtat som snarest synes at tilhøre hedendommens sidste aarhundreder.[1] Er dette rigtig, maa stedet ialfald ha skiftet navn. I Stavanger museum foreligger der nemlig to oldsaksfund herfra, som begge er at henføre til ældre jernalder. Det ene bestaar av en ravperle, det andet av fire fibulaer, to av bronse og to av jern, samt en jernkniv. Efter spændenes form maa fundet snarest skrive sig fra ca. 300 e. Kr. Det er da sikkert nok at som selve bygden maa dette sted være blit ryddet meget tidlig.[2]

Idet der nu fra baade Helgevold og Helgeland er fremdraget gravfund, som stammer fra ældre jernalder, synes dette at gi en god støtte for at de omtalte stedsnavne virkelig naar op til samme tid som den hellige sten og at de er kultminder som hænger nøie sammen med denne. Er dette imidlertid saa, vil det være av interesse at søke at faa nærmere paavist hvilken eller hvilke guddommer det hedenske kultsted i Sandeid har været viet til.

II.

Det er ovenfor redegjort for de resultater Th. Petersen kom til med hensyn til de hellige hvite stener. At de er phalliske og maa henføres til en guddom repræsenterende frugtbarheten, kan vistnok med sikkerhet slaas fast. Usikrere er det derimot om de har nogen direkte sammenhæng med guden Njord, saaledes som Petersen har antat.

Som bekjendt er Njord efter navnet identisk med den gammelgermanske jordgudinde Nerthus hvis dyrkelse i tiden nærmest efter Kristi fødsel vi kjender fra Tacitus. Samtidig med at navnets grammatiske form ændredes, skiftet det ogsaa kjøn og fra at þetegne en kvindelig gik det over til at betegne en mandlig guddom. Naar denne sidste overgang er foregaat, vet man ikke;

[[1] Jfr. Magnus Olsen: Hedenske kultminder i norske stedsnavne (Kr.a vidensk.selsk. skrifter. Hist.filos. kl. 1914. Nr. 4), s. 149 f.]

[2] St. nr. 2583 og 2628. Stav. mus. aarsh. 1903 s. 90 og 1904 s. 82. — Fra Helgeland foreligger der et fund fra æ. ja. (romersk tid) og et fra y. ja. St. nr. 3229. St. mus. aarsh. 1909 s. 15 og B. M. nr. 6236. Fra ældre jernalder foreligger der talrige fund fra Sandeid, særlig fra den store fælles gravplads paa Østebø.

kun saa meget har kunnet fastslaas at Njord ogsaa — efter at være omplantet paa norsk jordbund — har været dyrket som kvindelig gud. I en avhandling om «det gamle norske ønavn Njarðarlǫg» har Magnus Olsen gjennem stedsnavner paavist at der paa nordsiden av Tysnesøen i Søndhordland har været et gammelt kultsted, hvor gudinden Njord har været fortrinsvis dyrket sammen med guden Ty, — altsaa en gudinde for jordens frugtbarhet, forenet med en himmel- eller solgud, den der befrugter jorden.[1] Dyrkelsen av dette gudepar sætter han videre i forbindelse med hordernes indvandring til Norge, som av bindende grunder maa være foregaat i tiden mellem Kristi fødsel og ca. 500 e. Kr.

I en række senere sproglige studier har Magnus Olsen videre utvidet vort kjendskap til dette gudepar for jordens frugtbarhet og har paavist dets tilstedeværelse i kultminder av forskjellig art, til forskjellig tid og under forskjellige navne. I vor forbindelse er det nu først og fremst av interesse at søke nærmere utredet hvordan de hellige hvite stener i tid stiller sig til frugtbarhetsgudeparrets og da særlig Nerthusdyrkelsens overførelse til Norge. Dette avhænger da fornemmelig av naar hordernes indvandring snarest maa tænkes at ha foregaat. I sin avhandling om Njarðarlǫg sætter Magnus Olsen den snarest til tiden omkring Kristi fødsel;[2] men senere har han uttalt sig for at den kan ha fundet sted i et av de paafølgende aarhundreder, og har videre sat den i forbindelse med de stammeindvandringer det arkæologiske fundmateriale fra denne tid synes at utvise.[3]

Hvordan spørsmaalet arkæologisk stiller sig, er desværre endnu ikke nærmere utredet. Nu er det vistnok meget som taler for at der i 3. og 4. aarh. virkelig har fundet folkeforskyvninger sted og at disse tildels er naadd like frem til Vestnorge. Men saavidt det for tiden kan skjønnes, har disse gjennemgaaende hat en mere østlig retning og latt Jylland næsten uberørt. De fundsaker hvortil tanken om disse vandringer arkæologisk støttes, bestaar først og fremst av gjenstander prydet med presset og forgyldt sølvblik og indfattede stener av glas. Saadanne saker findes imidlertid meget sparsomt i Jylland, mens man for-

[1] Kristiania vidensk.selsk. forhandl. 1905 nr. 5.
[2] Anf. sted s. 22 og 26.
[3] Ab. 1907 s. 171 og Stedsnavnestudier, avsnit I særlig s. 10 og 23.

øvrig kan forfølge dem gjennem mosefundene over Sjelland til Sverige og Norge, hvor de findes repræsenterte baade paa østland og vestland.[1] Dr. Salin har paavist hvordan disse og andre saker forenet med visse eiendommeligheter i gravskikken staar i forbindelse med en kulturstrøm som i nordvestlig retning utgik fra det sydlige Rusland og begyndte i slutten av det 2det aarh. e. Kr. og fortsatte ind i det 4de. Rimeligvis ved paatryk fra slaverne som netop i 4. aarh. begyndte at trænge sig frem, er de fastboende germaner syd for Østersjøen kommet i bevægelse. De har da ialfald tildels søkt sig nye bosteder i Skandinavien og har ført med sig de fremmede kulturimpulser som imidlertid var naadd frem til dem.[2]

Nu har Magnus Olsen ment at horderne, som oprindelig synes at ha været bosat i Jylland, nemlig i Harsyssel, derfra direkte er sat over til Norge og fra sit tidligere bosted har ført med sig Nerthusdyrkelsen. Men er dette saa, da kan denne indvandring vanskelig ses i forbindelse med de folkebevægelser man arkæologisk har søkt at paavise. Ti netop de kjendsgjerninger hvormed de begrundes, mangler væsentlig for Jyllands vedkommende; og desuten er der i vestnorsk oldsaksmateriale og gravskik kun meget faa spor som viser hen til særlig jydsk indflydelse under den romerske periodes forløp (fra omkr. Kristi fødsel til ca. 400 e. Kr.)[3]. Men dette vilde være saa meget merkeligere, om en indvandring hadde fundet sted; ti netop i denne tid var den jydske kultur tildels sterkt utpræget, og det vilde være god grund til at formode den hadde sat tydelige spor efter sig om den var blit overført uten nogen mellemled.

Nogen direkte indvandring av jydske horder til Norge kan en da fra et arkæologisk synspunkt neppe tænke sig, — uten den da skulde foregaat flokkevis og i løpet av et noget længere tidsrum, saa der av den grund ialfald ikke for tiden kan paavises nogen merkbar svingning i oldsaksmaterialet.[4]

[1] Et mosefund er dog ogsaa gjort i det nordlige Jylland, nemlig i Vendsyssel i Trinnemose Torslev s. Efter Sophus Müller hører dette til den ældste række. Se Aarbøger f. nord. oldkynd. og historie 1912 s. 138 f.

[2] Månadsblad 1896 s. 28 flg. og samme forf.: Altgermanische Thierornamentik s. 137 flg. og 143 flg.

[3] Se H. Schetelig: Vestnorske graver fra jernalderen s. 67.

[4] Sml. Magnus Olsen: Stedsnavnestudier s. 11. hvor han i gaardnavnene Hornes (Hordenes) og Horvik (ɔ: hordernes vik) finder en angivelse av hordernes omraade paa et tidligere stadium.

En anden mulighet var at horder, som en jo paa Cæsars tid finder ved Rhinen, ogsaa kan ha været østpaa, og at de med rugier og andre stammer er kommet med i den østlige indvandringsstrøm. Likesaa kunde man tænke sig at indvandringen var skedd allerede tidligere, altsaa i førromersk tid, men dette stiller sig i flere henseender tvilsommere. Stedsnavnestudier, runeindskrifter, oldsaksmateriale og endelig gudsdyrkelse synes tilsammen at godtgjøre at Vestnorge i 3. eller snarest 4. aarh. virkelig har mottat betydelige indvandrerskarer, og blandt disse er det fremdeles det sandsynligste at tænke sig horderne. Det nye som i gudsdyrkelsen bringes til landet, er frugtbarhetsgudeparret. Men dets dyrkelse har aapenbart været fælles for de indvandrende stammer og har saaledes nogenlunde samtidig bredt sig over hele Vestnorge. Et centrum har den vistnok hat i Søndhordland og har derfra vundet yderligere terræn; men ialfald for rugiernes vedkommende maa det antas at de selv har bragt dyrkelsen med sig, da man ogsaa inden deres omraade finder et sted, som særlig utpeker sig som midtpunkt for den. Det ligger da nærmest for haanden at tænke sig at de indvandrede stammer ogsaa i deres hjemland har sittet nogenlunde nær hinanden og ved deres gudsdyrkelse været nær forbundet. Derved vil det ogsaa forklares at en i Sverige finder en paralel til frugtbarhetsgudeparrets dyrkelse; ti efter det arkæologiske materiale har indvandringsstrømmen i nogen grad gaat ogsaa over dette land.[1]

Idet vi nu vender tilbake til vort utgangspunkt, betragter jeg det som nogenlunde sikkert at Nerthusdyrkelsen maa ha slaat rot i Norge ved den her anførte tid. Da nu de hellige hvite stener gaar ned like til det 4. aarh., blir de i tid omtrent samtidige med Nerthusdyrkelsens overførelse. Men den gang var Nerthus-Njord utvilsomt endnu en kvindelig guddom, hvorfor det maa være utelukket at henføre dem direkte til hende. Derimot synes det intet at være i veien for at sætte dem i forbindelse med manden i gudeparret, enten Ty eller den med Ty identiske gud Ull, som andre steder ses forenet med frugtbarhetsgudinden.

Det næste spørsmaal blir da dette: Finder man nogen gang de hellige hvite stener forenet med minder om frugtbarhetsgudinden paa samme sted, saa det derav kan skjønnes at et gudepar har været dyrket. Derpaa maa det vistnok svares ja.

[1] Se Magnus Olsen: Njarðarlǫg s. 24 og samme forf.: «Hærnavi. En gammel svensk og norsk gudinde», Kra. vidensk.selsk. forhandl. 1908 nr. 6.

Ved behandlingen av de tre stedsnavn i Sandeid, blev gaardnavnet Frøland ikke nærmere omtalt. For dette opstiller Magnus Olsen [1] en grundform **Frøyjuland*, idet det efter hans mening vistnok ikke er sammensat med Frøyr, men med Frøyja. Som det ovenfor er utviklet, synes de tre stedsnavn i Sandeid som indeholder kultminder, at skrive sig fra samme tid omtrent som den hellige hvite sten paa kirkegaarden, og da nu Nerthus og Frøyja er væsensidentiske, forekommer det mig at der ikke er noget i veien for at anta at der ialfald i den ældre jernalder har været dyrket et frugtbarhetsgudepar i Sandeid. En lignende forbindelse finder vi imidlertid ogsaa andre steder, saaledes i Herø s. Romsdals amt. Mens det her paa gaarden Hjelmeset paa Bergsøen er fundet en hellig hvit sten, finder vi paa den tæt nærliggende ø Bølandet gaardnavnet Nærøen av et oprindelig **Njarðøy*, sammensat med gudenavnet Njǫrðr, og videre gaarden Frøistad av et oprindelig **Frøysstaðir* (?) eller **Frøyjustaðir* (?).[2] Mest oplysende er dog et eksempel hentet fra Jæderen. Grænsen mellem Time og Klepp sogne dannes av Frøilandsvandet. Ved den nordøstre ende av dette ligger gaarden Frøiland av en grundform **Frøyjuland* likesom i Sandeid, og paa vestsiden av vandet, i Klepp, ligger gaarden Tu. Der er der i sin tid fundet en hellig hvit sten. I dette tilfælde er en nu i den heldige stilling at man med sikkerhet kan paavise at det netop i denne egn har været dyrket et frugtbarhetsgudepar. Jeg sigter her til de bekjendte smaa ornerte guldplater fra Hauge, nabogaarden til Tu, og likesaa til den billedprydede runesten fra denne sidstnævnte gaard. Disse vidnesbyrd er imidlertid yngre og for sammenknytningens skyld trænger de en noget utførligere omtale.

De smaa guldplater har været omtalt i dette tidsskrift tidligere i professor Magnus Olsens avhandling «fra gammelnorsk myte og kultus» og er blit gjenstand for en mere indgaaende behandling i en avhandling av samme forfatter sammen med pro-

[[1] Hedenske kultminder, kap. 3, a.]

[2] B. M. nr. 6455. Norske gaardnavne XIII s. 39—40. Den samme kombination finder vi i Sparbu i N. Trondhjems amt, hvor vi har gaardnavnet Frøset av et oprindelig *Frøyjusetr*, mens det paa gaarden Jørum skal være fundet en hellig hvit sten. Da denne imidlertid nu er forsvundet og dens form efter en bevaret tegning synes noget tvilsom, skal der ikke bygges noget herpaa. Nævnes kan derimot at i Volden hvorfra den ovenfor s. 70 beskrevne sten stammer findes gaardnavnet Ulleland.

fessor Schetelig om «de to runestener fra Tu og Klepp paa Jæderen».[1]

Efter Magnus Olsens fortrinlige utredning er det Frøys og Gerds møte i kornet *(i barri)* slik som det skildres i Skírnismál, som man har villet fremstille paa guldplatene. Der er i disse med forskjellige mindre variationer indpresset en mands- og en kvindeskikkelse like overfor hinanden, og paa de bedst utførte holder kvinden i sin haand en stængel med blomster eller blader. Vistnok maa de da betragtes som smaa votivplater, hvorpaa frugtbarhetsgudeparrets første møte er fremstillet, og de er nedlagt i jorden som offer til himmellysets gud Frøi og sædemarkens gudinde Gerd, for at disse skal bringe lykke og trivsel til gaarden.

Mindre sikker kunde derimot sammenligningen med Tustenen synes at være. Vistnok er ogsaa paa denne en mands- og en kvindeskikkelse indridset, men her staar den ene over den anden, begge er vendt samme vei og ingen av dem har nogen attributer. Som Schetelig imidlertid gjør opmerksom paa, er det paafaldende hvor liten vegt der i vikingetidens billedkunst lægges paa kompositionen, og nogen alvorlig indvending er dette derfor ikke. Kronologisk set er det derimot en divergens, som er vanskeligere at forklare. Av runologiske og sproglige grunder sætter Magnus Olsen Tustenen til tiden omkring 975, mens guldplatene vistnok med sikkerhet maa henføres til tidsrummet straks forut for vikingetiden.[2] Interessant nok er der nemlig i svensk Uppland, Frøisdyrkelsens gamle velkjendte sæte, ved Ultuna fundet en liten guldplate der med fuld føie er stillet sammen med de norske. Og en er her i den heldige stilling at denne med sikkerhet kan dateres. Efter de øvrige saker som blev fundet i samme grav, maa den nemlig henføres til jernalderens VI. periode (ca. 600—800 e. Kr.)[3]. Mellem guldplatene og Tustenen blir det derved en tidsforskjel paa ca. 200 aar og en kunde jo da nok allikevel tvile paa om Tustenens billeder var at sætte hit eller ogsaa tænke sig at de muligens var hugget ind i stenen tidligere end selve indskriften. Til en sikker arkæologisk datering av disse billeder

[1] Maal og minne 1909. Bergens museums aarbog 1909 nr. 11.

[2] H. Schetelig i «de to runestener fra Tu og Klepp paa Jæderen» s.17 flg., anderledes derimot i Vestlandets ældste kulturhistorie s. 76, hvor han henfører dem til vikingetiden.

[3] Oscar Almgren: En egendomlig båtgrav vid Ulltuna s. 157 i Månadsblad 1901.

og konstatering av deres sammenhæng med guldplatene synes imidlertid nogen man'ske billedstener at kunne føre os.

P. C. M. Kermode, den udmerkede utgiver av «the Manx Crosses» har i et senere tillæg bl. a. offentliggjort et nyfundet korsfragment hvorpaa der ses en kvindeskikkelse, og sammenstillet det med to andre allerede kjendte kors, som aapenbart har samme fremstilling.[1] Paa denne avhandling har professor Schetelig velvillig gjort mig opmerksom og mener det er utvilsomt at vi her har den samme skikkelse for os som paa Tustenen. Efter Scheteligs datering hører de kors det her er tale om, hjemme i slutten av det 10. aarh.,[2] og er billedfremstillingen paa korsene og Tustenen identisk, saa skulde dermed ogsaa denne være tidfæstet. Likesom nu runerne paa Tustenen viser slegtskap med de man'ske indskrifter, saaledes skulde da den samme overensstemmelse kunne fastslaas for billedernes vedkommende.

Fig. 4. Stenkors fra Kirk Michael, Man.

Det av de tre billeder som er det mest karakteristiske, er det nyfundne fra Kirk Michael (fig. 4).[3] Vi ser her en kvindeskikkelse med langt haar nedover ryggen, iført en fotsid foldet dragt, som falder ut i et slæp baktil. I den fremstrakte haand holder hun en stængel, som nedentil synes at ha røtter og oventil bøier ut i en krøl til hver side. Hodet ser ut som et fuglehode. Nærmest dette fragment kommer Jurby 98 (fig. 5), som er av helt samme karakter; men desværre mangler hodet paa haken (?) nær, der har været opfattet som et mandsskjeg. Likesaa er det øverste av stængelen borte. — Paa Jurby 99 (fig. 6) ser vi hele kvindeskikkelsen. Særlig vel utformet er det lange bølgende

Fig. 5. Stenkors fra Jurby, Man.

[1] Proceedings of the Soc. of Antiq. of Scotland 1911—12 s. 74 flg. De to andre kors er Jurby 98 og 99 cit. efter the Manx Crosses.

[2] Cfr. H. Schetelig: Stil og tidsbestemmelse i de nordiske korsene paa øen Man, i festskriftet for Montelius 1913.

[3] Tegningerne er hentet fra Kermodes avhandling.

haar, hodet ser ut som en kats eller hunds, og dragtens mønster er rutet. Ogsaa hun holder den ene arm fremstrakt, men da den griper like bortimot korset paa midten av stenen, er der aapenbart ikke her blit plads til nogen stængel.

At en i disse tre billeder har en ensartet type for sig, synes utvilsomt. Men mere usikkert er det om den paa alle tre steder skal opfattes paa samme maate, og bedømmelsen vil her meget avhænge av om figuren skal forklares selvstændig eller i sammenhæng med stenenes øvrige billeder. Ved Jurby 98 ligger kanske det sidste nærmest. En sammenknytning av billederne paa denne sten har professor Sophus Bugge forsøkt og forklaret dem ut fra Volsungesagnene, som jo er den sagnkreds, hvis motiver en oftest finder gjengit paa de manske billedstener.[1] Den figur det her gjælder, er han nærmest tilbøielig til at opfatte som en skjegget mand (se ovenfor) og forklarer ham da med tvil som den gamle Jarmunrek, hvis søn Randvers hængning nedenfor skulde være fremstillet. Denne Bugges sammenhængende tolkning har Kermode git sin tilslutning, og likesaa er begge forskere tilbøielige til at forklare kvindefiguren paa Jurby 99 som spaakvinden Hyndla. Denne sidste tolkning har Kermode endelig i den nævnte sammenstilling overført paa alle de tre kvindeskikkelser.

Fig. 6. Stenkors fra Jurby, Man.

Imidlertid er Hyndlas optræden blandt motiver fra Volsungesagnene ikke forstaaelig, og for at forklares saaledes, maa da figuren rives ut av sammenhængen med billederne forøvrig. Men anser man det forsvarlig, da turde det være grund til at prøve om ikke den av professor Schetelig antydede forklaring skulde kunne passe vel saa godt.

Den skikkelse vi her skulde ha for os, er da Gerd, sædemarkens repræsentant, slik vi kjender hende fra Skírnismál, paa Tustenen og de smaa guldplater fra Hauge. Særlig er det til nogen av disse sidste man maa søke tilknytning, da en der finder det samme attribut i kvindens haand som paa de man'ske stener. Magnus Olsen har tydet det som en stængel med blomster eller

[1] Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie, 1899 s. 252.

blader eller ogsaa som et kornneg.[1] Efter brudstykket fra Kirk Michael skulde det sidste være utelukket, da der nedentil er nogen forgreninger som rimeligvis maa tolkes som røtter. Likedan paa Jurby 98.

Er sammenstillingen rigtig, vinder man for det første derav det interessante resultat at Skírnismálsmotivet har været kjendt og benyttet ogsaa blandt nordboerne i vesterlandene. Dernæst blir det godtgjort at en billedfremstilling identisk med billederne paa de smaa guldplater forekommer paa man'ske runekors fra slutten av det 10. aarh., altsaa ca. 200 aar senere. Disse kors er imidlertid igjen som ovenfor nævnt samtidige med Tustenen efter den datering man ad runologisk vei er kommet til, og figurene paa denne faar derved et nyt værdifuldt tilknytningspunkt, saa der ut fra dem intet længer er iveien for ogsaa arkæologisk at datere stenen til den nys nævnte tid.

Men er nu videre tidsbestemmelsen for guldplatene rigtig, og vi erindrer os de hellige hvite steners stilling til den samme kultus og videre hvad der av stedsnavn kunde utledes, saa skulde det kunne fastslaas at der foreligger tre i sin tid adskilte vidnesbyrd om frugtbarhetsgudeparrets dyrkelse som tilsammen spænder over et tidsrum av en 500 aar. — Men hvad mere er: de viser alle hen til et og samme sted, nemlig Tu og Hauge i Klepp. Her har aapenbart været et vigtig centrum for denne kultus, og skjønt vi paa et tidlig stadium finder den sterkt utbredt baade paa Jæderen og i Ryfylke — f. eks. som nævnt i Sandeid — saa har den intet sted slaat saa dype røtter som netop i Klepp, og der har den endnu langt ned i vikingetiden faat kraftige utslag.[2]

[1] «Med vækstlivets symbol i haanden møter hun Frøi i Barre, i kornakeren». (Maal og minne 1909 s. 31 flg.)

[2] I det sidst utkomne nr. av Korrespondenz-Blatt der deutschen Gesellsch. für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte XLV. Jahrgang s. 80 flg. har dr. K. Classen behandlet «Der Dienst der Nerthus, die älteste geschichtliche Kunde aus Holstein.» Som hjemsted for Nerthusdyrkelsen sætter han det østlige Holsten, ret ind for Femmern, og mener at den skjulte sjø som Tacitus omtaler, maa være den nu indtørrede Siggener See i Land Oldenburg der efter forf.'s mening tidligere har været en ø. — Noget nyt som kan belyse det foreliggende emne bringer forf. ellers ikke.

TOR I IRLAND.

Av Carl Marstrander.

De irske kilder fortæller litet om nordboernes daglige liv i Irland, deres tro, sæder og skikke. Annalisten nedtegnet fortrinsvis de sensationelle slutbegivenheter. Hans aarbøker minder forsaavidt meget om bardens eller sagafortællerens erindringslister: de gir eposets springende hovedpunkter i store drag som støtte for hukommelsen. De mange mellemrum faar vi selv fylde ut og blot ved en møisommelig sammenhopning av spredt materiale kan det lykkes os at konstruere op begivenheternes forhistorie og trække op linjerne for den historiske utvikling. Gjælder dette nordboernes politiske organisation og stilling i Irland, saa gjælder det i langt høiere grad alle de sider ved deres liv, som ganske naturlig unddrog sig annalernes interessesfære, som det daglige arbeide paa gaarden og paa marken, handel og samfærsel i irske, angelsaksiske og franske farvand, og fremfor alt deres religiøse tro og skikke hjemme og i hovet.

Nu fortæller det irske sprog selv mere end mange annaler hvad indflydelse nordboerne har øvet paa nærsagt alle fredens sysler i Irland, gjennemsyret som det er av norske laaneord av de forskjelligste begrepsfarver. Det er ikke her tale om en klasseindflydelse ovenfra og nedad som i England efter den normanniske invasion; som en jevn, bred strøm gled norske ord og vendinger ind i alle samfundslag fra kongen og ned til hans fattigste tyende. Ingen av disse ord viser dog, saavidt jeg ser, hen til hedensk gudsdyrkelse i Irland. For slike ord var der ingen jordbund i Irland. Ti da vore forfædre kort før 800 for første gang seilet ind paa Dublins havn, hadde Kristi lære gjennem 400 aar været forkyndt fra hundreder av kirker i

(Trykt 4. juni 1915).

Irland. De gamle guder var døde, eller de vandret omkring i ukjendelige forklædninger, som brynjeklædte helter i gamle epos eller som hvitklædte helgener i Kristi store flok. Irerne hørte nok de gamle myter om Tor og Odin — og det er utvilsomt, at de delvis optok dem og smeltet dem sammen med hjemlig sagnstof saa godt at det ofte er ugjørlig at bestemme hvad der oprindelig har hørt den irske og hvad den norske sagnverden til. Men de gamle norske gudenavn blev glemt. Myterne samlet sig om hjemlige skikkelser som Fer na Fírinne («Sandhetens mand») eller In Fer Mór («Den svære Mand»). Hertil kom at tapet av den politiske selvstændighet i begyndelsen av det 11. aarh. førte til hedenskapets øieblikkelige fald i de nordiske nybygger i Irland. Hvad vi derfor ønsker at vite om norsk gudsdyrkelse i Irland, faar vi søke i leilighetsvise hentydninger i gamle irske haandskrifter og i de vink, som irske steds- og stammenavn kan gi os.

I et gammelt digt, som ved en anakronisme tillægges St. Benén († 468), men som i virkeligheten er avfattet i det 11. aarh., fortælles det at St. Patrik paa sin missionsreise til Irland ogsaa kom til Dublin, hvor nordmændene raadet. Kongen, som netop sørger over tapet av sin eneste søn, lover at føie sig for Patrik og betale ham skat, hvis han kalder hans søn tillive. Saa sker virkelig og Patrik forlanger sin løn:

«Tre gange lad dem betales, de tre uncer som blev fastsat som tribut i nordmændenes gaard (her brukes det norske ord garðr). Hvis ikke — lad da Dublin plyndres av Erins mænd med de norske skjolde. Den borg, hvorfra de spreder rædsel, lad den vristes fra den Svarte Djævel. Det skal bli det tredje sidste baal i Erin.»[1]

Her sigtes tydelig nok til gudebilledet i hovet, mørknet som det er av offerblod og sværtet av røk. Den Svarte Djævel er Tor, Hvite-Krists motstander i Irland gjennem 200 aar, vikingetidens gud fremfor nogen anden og nordboens hovedgud i hele Øst- og Mellem-Irland. De norske gudebilleder og gudehov har,

[1] *An dún atáit co dreaṁan*
no scéara ré duibhdheaṁan.
Bidh hé in treas tine — nach tim —
bhias fá dheireadh i nÉrind.
Leabhar na gCeart (Leabhar Leacain, Leabhar Baile an Mhúta s. 228.

som gudsdyrkelsens ydre apparat i det hele, været kjendte ting for irerne. Kristelige tekster fra det 11. aarh. taler foragtelig om disse «stumme guder av stok og sten», ganske som Hellig Olav til bønderne, da Kolbein Sterke splintret Torsbilledet ved Hundtorp. Paa selvsyn tyder ogsaa et saadant uttryk som «Den bredsidede Tor», som forekommer i en løst nedrablet verseprøve fra det 10. eller 11. aarh.[1] Gudebillederne hadde vel nærmest stolpeform. De var billedstøtter av træ og svinget ikke ind i siderne. De synes i Irland som i Norge av og til at være iført kostbare klæder. Ti i en irsk tekst fra det 11. aarh. siges det om helten med en av disse stereotype sammenligninger, som er saa eiendommelig for irsk prosa, at «hans side og hans lyse bløte hænder spillet som hvitt indlagt sølv i det brogede teppe om avgudsbilledet.»[2] Disse kostbare guld- og sølvindvævde tepper, som nordmændene hængte om Tor, hentet de fra irske kirker og klostre, hvor de smykket alteret og Frelserens billede. De skrev sig vel fra Frankrike, Spanien og Middelhavslandene, som Irland stod i handelsforbindelse med fra de første aarhundreder av vor tidsregning.

Hovets utstyr og indredning synes — som ventelig var — i alt væsentlig at ha været den samme i Irland som i Norden. Hovet var sikkert en tømmerbygning. Irerne fremhæver ofte nordboernes træbygninger og priser deres færdighet og lag med tømmerøksen. I hvert hovedhov — heter det i islandske kilder — skulde der ligge en hellig ring paa alteret, viet til hovets gud. Ved denne maatte vidnerne sværge, før de blev hørt. De svor mest ved Tor eller «Aasen» som tingfredens værner. Saaledes gik man ogsaa frem i nybyggerne i Irland, som Steenstrup og særlig Alexander Bugge har vist. Aar 994 fortæller irske aarbøker at kong Maelseachlainn med vold tok «Tors ring og mange andre smykker» fra nordboerne i Dublin.[3] Da disse noget tidligere paa aaret hadde plyndret Patrikskatedralen i Meath, saa betyr vel annalernes beretning det samme som at Maelseachlainn til straf herfor brændte eller plyndret Torshovet i Dublin og tok med sig de skatter han der fandt. Som man paa forhaand kunde vite, hadde Torsdyrkelsen altsaa et av sine hovedhov i Dublin. Det laa i borgens umiddelbare nærhet indenfor voldene paa Lif-

[1] *Tomair tæbhaigh* (gen. sg.), Leabhar Baile an Mhúta 292[a] 8.
[2] Leabhar Laighean 238[a] 1.
[3] Annals of Clonmacnoise, jfr. Annals of the Four Masters.

feys søndre bred — som Benéns ovenfor citerte digt ogsaa synes at vise.

I hovets «avhus» stod alteret, oldn. *stallr* eller *stalli* med sin *stalla-hringr*. Et eiendommelig minde om det hedenske alter foreligger i skotsk *stalla-phòsta* eg. «alter-gifte», et ord som brukes om visse ceremonier ved alteret efter den egentlige vielse. *Stall* foreligger ellers ikke i betydningen alter, hverken i irsk eller skotsk.

Hvad nu selve offerhandlingen angaar, saa tyder flere tegn paa, at denne i Dublinriket dels blev ledet av kongen selv som første gode, dels av de betrodde mænd han satte i spidsen for de forskjellige landsdele. Et digt fra det 11. aarh. siger nemlig at kongen av Leinster hvert aar skal betale i skat «100 hester, 100 kjør, 30 kvinder og 100 sværd til Tors Ædling i Dublin.»[1] Og det samme digt vet at fortælle, at Munsterkongen, naar han rykker op til overkonge over Irland, har krav paa «èn maaneds veitsle hos Tors gode (ɔ: høibaarne) mænd (Mathi Tóir) i Dublin og paa Dublinkongens følge, naar han gjester Leinster.»[2]

Disse betegnelser for Dublinkongen og hans første mænd er noget mere end en poetisk formel. I den profane som i den kristelige irske literatur vil man forgjæves søke paralleler til dem. De peker bestemt hen paa en nær forbindelse mellem Dublinaristokratiet og Torsdyrkelsen.

I andre digt fra det 10. aarh. kaldes nordmændene Tors Folk[3]. Aar 912 drog en sønnesøn av Dublinkongen Ivar sørover til Waterford. Herfra plyndret han hele Munster og sluttet først, da han hadde dræbt Munsterkongen Gebennach, hvis hode han hugget av og tok med sig. Herom — siger aarbøkerne — blev dette digt digtet:

[1] *Céd neach uadhsoṁ do thurc Toṁair*
céd mbó ar thuilleaṁ tuaristail,
tricha ban ré méd is muirear,
céad claidheaṁ — is cruadh ascaidh.
Leabhar na gCeart s. 206.

[2] *Biathadh mís ó ṁaithibh Toṁair*
do thighearna Caisil chais.
Rí in Átha díltaigh, nach daigh-bheir,
do thíchtain a Laighnibh lais.
Ib. s. 40.

[3] Irsk *Muinter Toṁair*, Annals of the Four Masters, aar 912. 942. Cogadh Gaedhel re Gallaibh s. 30.

«Stor synd, o himmelske Gud, at Gebennachs hoved er hos Tors Folk. Han som var vestens straalende smykke — uten hoved ligger han hos Eder».

I 942 blev Dublin lagt i grus av kronarvingen til Irland. Derom heter det i de samme annaler:

«Ødelagt er Dublin med sine sværd, med sine mange skjold, med sine mange gaarder. Guds dom har hjemsøkt Tors Folk i den vestlige verden.»

Paa begge steder stilles Tor i motsætning til de Kristnes Gud. Og paa samme maate som de troende i Irland samledes under navnet Guds eller Kristi Folk (Muinter Dé, Críst), saaledes blev i motsætning dertil Tors Folk (Muinter Tóir) en fællesbetegnelse for de hedenske nordboere i Irland i vikingetiden.

Allerede disse ting viser tydelig den store rolle Torsdyrkelsen maa ha spillet i de norske samfund i Irland. I samme retning peker endel steds- og stammenavn i Co. Meath, som indeholder Tors navn. De fortrængte de hjemlige irske navn, som var i hævd ved vikingetidens begyndelse, og taler saaledes et tydelig sprog om styrken av den norske indflydelse i Irland.

Da Brian av Munster hadde nedsablet nordmændene og Leinsterfolket i Glenn Mama, drog han mot Dublin, brændte borgen og tilbragte julen aar 1000 paa norsk grund. «Han tok gisler» siger en samtidig irsk forfatter «og brændte Tors Skog[1] og jævnet alle fæstningsverker med jorden.» 22. april 14 aar efter stod slaget ved Clontarf kort fra Dublin, som for altid gjorde ende paa vort herredømme i Irland. Mens slaget raser som værst, knæler Brian i bøn, omgit av en skjoldborg efter norsk forbillede. Han spør sin nærmeste, hvordan slaget gaar. Denne svarer:

«Like kvast og rapt falder huggene, konge, som i Tors Skog, da syv fylkinger hug den ned».[2]

[1] Irsk *Coill Tomair*, Cogadh Gaedheal re Gallaibh s. 116. — Teksten har rigtignok *Comair;* hentydningerne til Torsskogens brand s. 196 og 198 viser imidlertid, at *Comair* er feilskrift for *Tomair,* idet *c* og *t* skrives omtrent ens paa irsk.

[2] Ib. s. 196.

Og da kongen igjen spør:

«Slaget, konge, ligner jeg nu mest ved Tors Skog omspændt av flammer, efter at syv fylkinger i tredve dage har ryddet den tætte underskog og fældt de unge trær, saa kun de svære trær og de statelige eker staar igjen».[1]

Denne Tors Skog, som der her er tale om, laa omtrent en halv mils vei nordøst for Dublin paa Liffeys nordre bred. Den strakte sig like fra Howth-nesset og østover langs Liffey, hvor sletterne ved Clontarf delte den i to. Som teksten viser var det en tæt bevokset ekeskog. Den var helliget Tor og rummet formodentlig en helligdom, viet til ham.

I den samme gode kilde fortælles det at nordboerne før de drog ut for at gi Brian slag i Glenn Mama, sendte sit fæ og sine hustruer og børn til *Ásscaill Gall.*[2] *Gall* er gen. pl. av enslydende nom. sg. *Gall.* Saa kaldtes en nordmand eller danske i Irland. *Caill* heter skog paa irsk. Men *Áss*, som ellers ikke forekommer i irske stedsnavn lar sig ikke forklare ut fra irsk sprog. Tar man i betragtning, at skogen ved tilføielsen av *Gall* uttrykkelig associeres med nordboerne, og videre at den laa paa norsk grund, — saa synes det ikke urimelig at anta at første led er det norske *áss.* Tor er aasen fremfor nogen anden, den almægtige aas, Aasen, Aasa-Tor som han jo kaldes. Navnet betyr altsaa det samme som *Caill Tóir* «Torsskog». Av sproglige grunde kan betegnelsen ikke være utgaat fra irerne, som vilde si *Caill in áiss*; men den maa være dannet i de bilingve norske nybygger i Meath. Av lignende art er maaske stedsnavnet *Tempul áss urnuide*, som synes at bety «Den tilbedte Aas's hov», hvor *áss* likeledes gaar paa Tor. — Hos alle gamle folkeslag var skogen, hvor den fandtes, det vigtigste tilflugtssted ved fiendtlige angreb. Efter nederlaget i Glenn Mama kan vi gaa ut fra, at de flygtende nordboere søkte ly i *Ásscaill Gall*, hvor de samtidig var under Tors beskyttelse. Naar Brian sved av Torsskogen ved Dublin, saa skede dette væsentlig av taktiske grunde. Dels fordi han ønsket at utvide sletterne ved Clontarf og skape en større og mere aapen slagmark med frie flanker. Dels ogsaa fordi den vel var fuld av norske flygtninger, som han paa denne maate røkte ut.

De gamle hov blev fortrinsvis lagt paa steder med vid ut-

[1] Cogadh Gaedhel re Gallaibh s. 198.

[2] Ib. s. 110.

sigt som det samlingens billede det var. Slik var det ogsaa i Irland. Derpaa tyder stedsnavnet Torshaug, som forekommer i følgende lille vers, som en irsk digter fra det 11. aarh. ganske en passant citerer som prøve paa et bestemt versemaal:

«Breks sønnesøn fra Langesten drar mot Tara med meget folk. Det var et hav som veltet over Munster. Hans fot gik over Torshaug».[1]

Resten av digtet er gaat tapt. Det irske Torshaug laa sikkert i Meath ved den gamle hovedvei fra Munster til Tara.

De gamle norske hov synes ofte at ha eiet stort jordegods. Stedsnavn som Ulland og Torsland viser vel, at gaardene har tilhørt et gammelt gudehov, viet til Ull eller Tor. Om en lokalitet i Meath, som heter Odva, siges det nu i et irsk digt fra det 11. aarh. at det ligger i Tors Land[2]. Ved Odva, altsaa i Torsland, blev et stort antal nordboere nedsablet i aarene 1017 og 1072 — saa navn og historie stemmer bra overens. *Tír Tóir* maa betragtes som en oversættelse av Torsland som *Caill Tóir* av Torsskog, *Tulach Tóir* av Torshaug. Oversættelsen kan tilskrives irerne eller de bilingve nordboere selv. Hvem av dem er det foreløbig ugjørlig at avgjøre.

I en anden irsk tekst, som vel fik sin nuværende formning i det 11. aarh., men som handler om begivenheter fra det 2. aarh. av vor tidsregning, fortælles det at druiden Dergdamsa bød Conn Cétchathach halve Irland, og at Conn sammenkalder sine raadgivere, nemlig «. . . de gode mænd av Meath og Breg, mændene av Odva samt Tors Ætter[3]» for at ta hans forslag under overveielse. Nu er der mange hundrede irske stammenavn med *Clann* som første led. Sidste led angir slegtens stamfar. I de fleste tilfælde er denne en historisk person, men stundom ogsaa en guddommelig eller mytologisk skikkelse. Stammenavnet *Clanna Tóir* fortæller os følgelig, at visse norske slegter i Irland ledet sin slegt tilbake til Tor, slegtens skytsgud,

[1] *Ua Bricc Bregain on Lic lebair*
tic i Temair toraib:
Muir dar Mumain — daig na dubaig,
traig dar Tulaig Tomair.

Leabhar Baile an Mhúta 288a 17. 290a 13, sammenholdt med H. 2. 12, Trinity College, Dublin.

[2] Irsk *Tír Tomair*, Leabhar Baile an Mhúta 292a 8.

[3] Irsk *Clanna Tómoir*, Cath Muighe Léana s. 66.

hvis billede de æret i hovet. Disse Tors Ætter var bosat i Meath at dømme efter de andre stammenavn hvormed de er sideordnet.

Det er klart at nordboernes gudsdyrkelse i Irland ikke var indskrænket til Tor, og vi venter i betragtning av den store politiske og sociale indflydelse vore forfædre øvet i Irland, at deres gudsdyrkelse (som paa Island) skulde ha sat spor ogsaa i andre stedsnavn end Torsnavnene.

I en gammel genealogisk liste fra Munster, som er bevaret i udmerkede haandskrifter, træffer jeg tilfældigvis stammenavnet *Clann Balldair* d. e. Balders Ætt.[1] Det siges at den nedstammer fra Finn, søn av Donchad, en fætter av Olav mac Macraith, hvis mor var norsk eller dansk. Sammenhængen hermed er den, at en nordisk koloni i Cork, som dyrket Balder som sin skytsgud, i den senere vikingetid er blit saa indgiftet i O'Hedirsceoil familien, at den i løpet av det 11. aarh. efter hedenskapets fald ganske naturlig blev optat i dennes stamtavle. Senere haandskrifter nævner et *Baile Baldair*[2], ogsaa i Munster, svarende til et norsk Baldersheim. I Limerick, et av nordboernes støttepunkter i Irland, var der et stedsnavn *Frigg-rinn*[3], men om dette betyr Frigs Nes er meget tvilsomt.

Dette er de steds- og stammenavn, sammensat med norske gudenavn, som jeg hittil er blit opmerksom paa i irsk literatur. Flere vil med tiden dukke op. Det som er anført, saa knapt og karrig det er, har dog en viss betydning for vor gamle mytologi og for vort folks historie i vikingetiden. Det viser hen til Tor som den altraadende gud i de norske besiddelser i Øst- og Mellem-Irland og Balder i de norsk-danske kolonier i Syd-Munster. Gammel folketradition i Irland, Skotland og Normandi viser ogsaa hvilken overvældende indflydelse Torsdyrkelsen fik i vikingetiden. En Pikardisk version av et eventyr av Eloi-cyklen, som er spredt over hele Europa, lar saaledes Vor Herre komme

[1] Geinealach Chorca Laidhe 12 (*Cland Bhalldair* Leabhar Leacain; *Clann Balldair* Leabhar Baile an Mhúta).

[2] Leabhar Branach (H. 1. 14 Trinity College Dublin) 91^{b}. Leabhar Fer Muighe 153.

[3] Mac Firbis' Fragmenter av irske Annaler 216.

kjørende til smien i en vogn trukket av to heste. Den nærmer sig i fuld fart og under tordenlignende brag og forsvinder i en sky av støv og gnister, efter at Vor Herre først har git smeden en hoben fromme raad. Røsten er Vor Herres, men kjøretøiet Tors. Versionen kom til Frankrike fra Norden i vikingetiden.[1]

Odinsdyrkelsen var som bekjendt paa tilbakegang i vikingetiden. Naar et irsk digt fra det 10. eller 11. aarh. kalder Tor den vælgende,[2] saa tyder dette paa at Tor hadde faat sit magtomraade utvidet paa Odins bekostning. Denne tilkom det jo at sende Valkyrjerne ut for at føre de faldne til Valhal.

Side om side med troen paa det gamle gudesamfund levet der i folket en mængde delvis urgamle religiøse forestillinger om overnaturlige væsener, som fyldte luft, sjø og vand. De bodde i fjeld og i hauger, i elve og bække-løp og det gjaldt for menneskene at holde sig tilvens med dem. Disse forestillinger vandret selvfølgelig med nordboerne til Irland, hvor de har sat spor i slike stedsnavn som *Sliav Elve*, *Sliav Alve* eller Alvebjerget i Co. Clare. En stor hule i samme fjeld kaldes *Poll Alve* (*Elve*) eller Alvehulen. *Sliav Alve* er en direkte oversættelse av Alfaberg. Saa kaldtes før i tiden en gaard i Jarlsberg og Larviks amt.

I Skotland lever den dag idag forestillingen om et spøkelse *úrisk*. Det optrær mest i skikkelse av en gammel heks i huler, ved vandfald og i ensomme fjeldegne. Det svarer ganske til oldn. *úfreski*, norsk dial. *ufriskje* «spøkeri, spøkelse».

Fra norsk stammer vel ogsaa irsk *púka* «fairy», som nu i almindelighet betegner et ondt overnaturlig væsen, hvis vrede man ikke maa vække. Oldn. *púki* «djævel» brukes ogsaa i betydning «gjenganger, spøkelse».

Trolddom og heksekunster av enhvert art dyrkedes flittig av nordboerne i Irland. De sang nidviser og ridset smæderuner, de øvet seid og sang galdrer for godt og ondt. Og ved hjælp av gand bragte de skjulte skatte op av jorden. «Det var ikke mulig,» siger en tekst fra det 11. aarh. «at skjule under jorden eller i de mange skjulesteder hos de gamle eller hos huldrefolket, en

[1] Forf., Miscellany presented to Kuno Meyer, Halle 1912, s. 474 ff.
[2] Irsk *Tomair toghaigh* (gen. sg.), Leabhar Baile an Mhúta 292a 8.

eneste ting, som disse fremmede forslagne nordboere ikke fandt frem ved alskens djævelskap og ved avgudsdyrkelse.»[1]

Naar nordboerne i Irland gav op sit hedenskap lar sig endnu ikke nøiagtig bestemme. Den gamle opfatning, at det skede saa tidlig som under kong Gudrød i midten av det 10. aarh., er ikke holdbar. Først med tapet av den politiske selvstændighet i 1014 fik vel Torsdyrkelsen sit endelige knæk. Faste holdepunkter er imidlertid vanskelig at finde. Et digt fra det 11. aarh.[2] taler om nordboernes kirker (*cella*) i Dublin, og Maria Abbediet, St. Halvdans og Krist-kirken tilskrives i almindelighet dem. Et moment av interesse er stedsnavnene *Kirkas*, *Kirkustún*[3] i Meath, som under ingen omstændighet kan være senere end slutten av det 11. aarh.

[1] Cogadh Gaedhel re Gallaibh, s. 114.

[2] Leabhar na gCeart, s. 230.

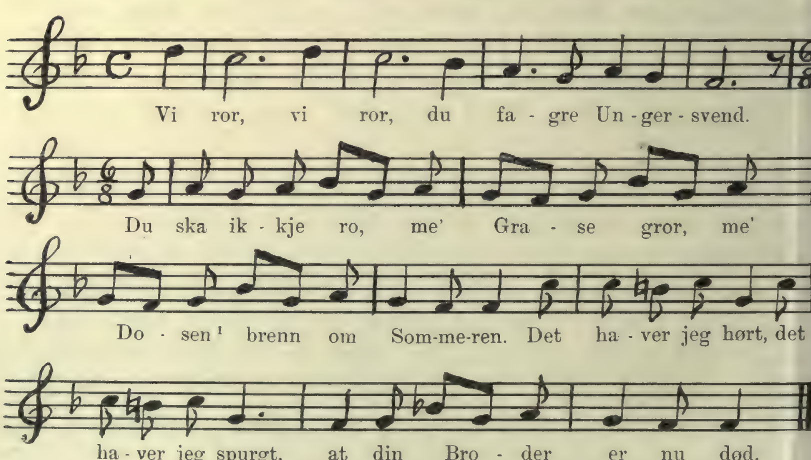
[3] *Circistoún*, Annals of Ulster III 494. *Circustoum*, Annals of the Four Masters V 1306. *Crikston*, Hogan «Description of Ireland, 1598», s. 93. *Baile Circais (Curcais)* i baroniet Ratoath er samme sted. *Circús*, *Cu(i)rcús* gjengir vel oldn. *kirkju-*, *kyrkju-hús*. Det tilføiede *tún (town)* er i dette tilfælde som i utallige andre hængt til i senere tid.

TO BARNELEKE FRA LOM.

Lekene optegnet efter Sang af Fru Austlid og meddelt af

Catharinus Elling.

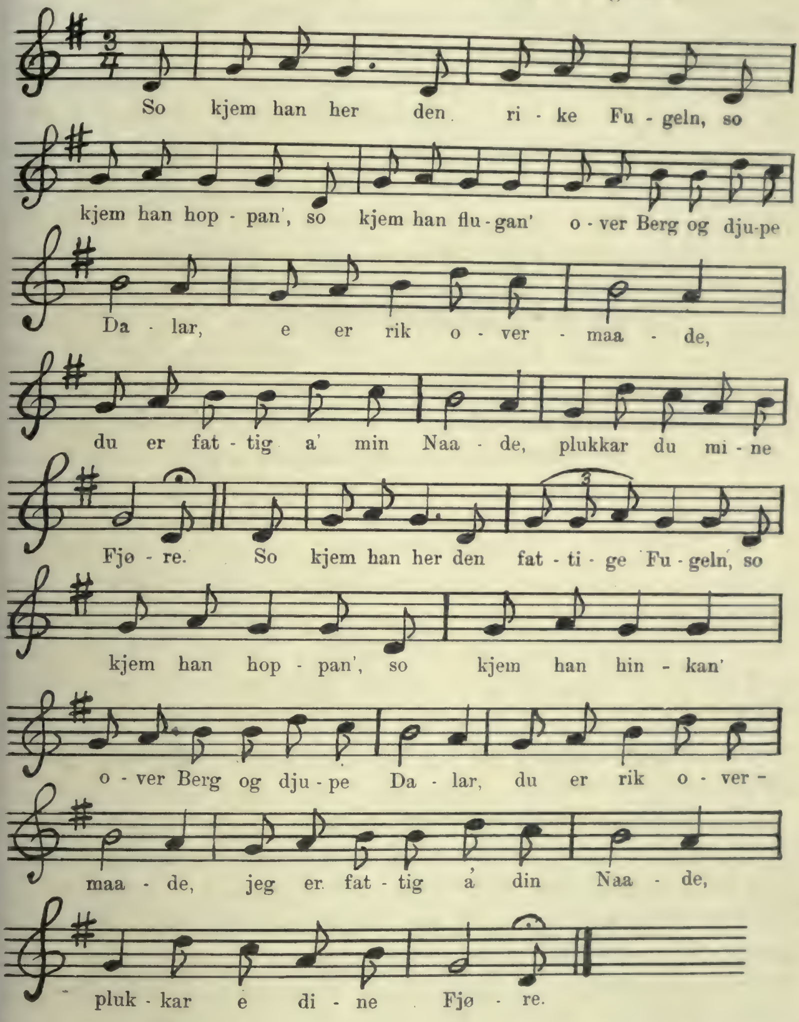
1. Vi ror, vi ror, du fagre Ungersvend.

En sidder inde i Kredsen, de andre danser rundt. De synger 1) din Broder er nu død 2) din Søster 3) Fader 4) Moder. Men naar de tilsidst synger: din Kjærest' er nu død, saa har den, som sidder inde i Kredsen, faat Naadestødet.

[1] Ved Siden af Dosen (udt. Daasen) hørte jeg Dôsi (lukket o); begge Ord = Græsmark.

2. Den rike og den fattige Fugeln.

*Den rike Fuglen kommer med Brask og Bram og fulgt af alle sine Søskend. Den fattige Fuglen staar afsides, men lidt efter lidt faar den plukket af den rike Fuglen alle dens Fjære ɔ: Søskend, og tilsidst staar den rike Fuglen der ribbet.

SMAA SPROGLIGE PROBLEMER.

Av Knut Kopperstad, cand. theol.

I. Ordet *rjøð* f.

(Søndresøndmørsk: *rjøð*, best. *rjø'ða*, dat. *rjø'ðinne*; pl. best. *rjø'ðinne*, dat. pl. *rjø'ðaa*. Nordresøndmørsk sandsynligvis: *rjø*, *rjø'a*, *rjø'ne*; *rjø'ne*, *rjø'aa*).

1. I sin «Norsk Ordbog» har Ivar Aasen, som var født og opvokset i et søndmørsk fjorddistrikt — Ørsten —, givet ordet *tarestaal* en feilagtig forklaring; ordet betegner ikke «tareholt», som staar og vegeterer paa havbunden — likesaa litt som *høystaal* betegner det græs, som vokser friskt og frodig paa engen. «Tarestaal» betegner derimot en opdyngning av tare, som under voldsom sjøgang er revet op fra havbunden og i dype lag («staal») kastet op paa stranden.

Et tareholt — «en palmelund i sjøen» — heter paa søndresøndmørsk *rjøð*, og navnet er et sterkt hunskjønsord, som jeg ikke har fundet opført hos Aasen, hos Ross eller i nogen av de gammelnorske ordbøker, jeg har kunnet overkomme. Ordet betegner en «tareskog» som vokser paa bergrygg (*eit rīv*) nær stranden og derfor ved lavvande («i fjøre sjø») stikker sine om palmen mindende blad op over vandskorpen. Men det kan ogsaa betegne et tareholt paa dypere vand, og som avbryter en større strækning sandbund i havet (*leire* f). Derfor kan det fortvæk hete: «E sette snø're mitt fast nið i Skagerjø'ðinne»[1] eller: «Mi sleit li'naa av syð i Skagerjø'ðaa».

2. Ordet *rjøð* f kunde være beslegtet med verb. *rōða* eller *rjóða*, som nu paa søndresøndmørsk uttales *rōðe*, *rjøðe*. Til fordel for den opfatning taler unegtelig den omstændighet, at naar et

[1] Ska'jinn, det sydvestlige hjørne av Né'rlandsøyne.

tareholt under lavvande hæver bladene op over vandskorpen, ser disse rødlige ut. Dertil kommer, at forskjellige arter av den store fiskefamilje *gadus* i sin første barndom har tilhold i disse «palmeskoger» og derfor er *rau'ðe*, i overensstemmelse med Darwins theori om beskyttelses-likheten: *rauðe-mu'rt* (yngel av sei), *rauðelý'r*, *rauðeto'ssk*. Men mot en saadan forklaring taler avgjort det faktum, at *ei rjøð* paa dypere vand, naar den sees for eksempel en stille vinterdag, da sjøen er klar, fordi den er fri for infusorier o. l., fortoner sig — ikke *rau'ðe*, men mørkblaaviolet.

3. Det er altsaa ikke meget sandsynligt, at ordet *rjøð* hænger sammen med adj. *rau'ðe*. Derimot kunde man et øieblik stanse ved den mulighet, at *rjøð* f var samme ord som *rjóð* n (lysning i skogen = østl. *glenne*). Kjønsforskjellen kan her ikke komme i betragtning, al den stund en mængde hunkjøns- og intetkjønsord, særlig netop de paa én stavelse, har undergaat og stadig undergaar den forandring, som kan kaldes kjønsskifte. Men saa kan der spørges: Hvad er, naar hensees til betydningen, fællesskapet mellem *rjøð* f og *rjóð* n? Det maatte være: avbrydelse. Forklaringen skulde da blive den: som *rjøð* f paa dypere vand avbryter en større strækning-sandbund i havet eller paa grundt vand avbryter havflatens ensformighet, saaledes avbryter *rjóð* n den tætte, ensformige skog. Det er imidlertid vanskeligt at tro paa den forklaring; den beror bare paa hypotheser.

4. Et litet stykke længere paa vei kommer man, hvis man kan gaa ut ifra, at det søndmørske *rjøð* f i virkeligheten er fællesgermansk. Det skulde i saa fald være samme ord som gammelhøitysk *hriot*, middelhøitysk *riet*, nyhøitysk *ried*, angelsaksisk *hréod*, engelsk *reed*, nynederl. *riet*. Betydningen er i disse germanske dialekter: siv, rør = *carex*, der er vandplante likesom tare. *Hriot, hréod* o. s. v. skiller sig imidlertid fra *rjøð* deri, at forstnævnte betegner den enkelte plante, hvad *rjøð* ikke gjør. Men paa den anden side betegner *hriot* o. s. v. tillike *carectum*, ansamling eller «holt» av siv, likesom *rjøð* betegner skog eller holt av tare. (Slgn. O. Schade: Altdeutsches Wörterbuch, I, side 424, 2).

5. Den gammelnorske form har antagelig været **hrjóð*; thi den gammelnorske lydforbindelse *jó* efter konsonant blir i søndmørsdialekten næsten uten undtagelse til *jø*: *ljøðe* v, *ljøre* m, *ljøs* n, *ljøsne* v, *rjøme* m, *rjøte* v, *auskjer-rjot* m. (fisk av de pigfinnedes familie, «knurr»), *sjø* m.

6. Men det, at et ord, som i en række germanske dialekter betegner en ferskvandsplante eller en samling av saadanne planter, i gammelnorsk skulde være brukt om en samling havplanter saa vidt forskjellige fra siv, som taren nu engang er, det er unegtelig noget paafaldende.

II. Ordet *tǫr* f.

1. Det er et sterkt hunkjønsord, som endnu lever i søndmørsdialekten, men som hverken findes opført hos Aasen, hos Ross eller i gammelnorske ordbøker eller i Jónssons «Islandsk ordbog». Ordet betegner et klippefuldt, oprevet, ofte høit og brat, undertiden ogsaa stenet strandstykke. Det bruktes i min barndom og ungdom som appellativ: — «*Lat oss leggje upp ónde dinna tǫ'ra*» —, og synes at peke tilbake paa et verbum **tara* (eller **þara*), som *drǫg* f paa *draga, fǫr* f paa *fara, grǫf* f paa *grafa, mǫl* f paa *mala* (ɔ: gnide, knuse). Som stedsnavn brukes ordet om et saadant strandstykke i den sydlige del av Igesundsfjæren (Igesund, GN. 35, Herøy S.), likeoverfor gaarden *Kŏparsta'ð*. Et par hundrede meter utenfor dette strandstykke er der en grunde, som kaldes *Tǫra-flú'ða*.[1] *Tǫ'ra* er likeledes navn paa en saadan strandstrækning paa sydvestsiden av *Skǫ'rpinne* (GN. 1, Herøy), med sms. *Tǫra-ne'se*, *Tǫraskje'ra* (i dat. *Tǫraskje'rjaa*).

2. Antagelig har ordet engang i gen. hett *ta'rar* eller *þa'rar*, likesom *mǫl* — *ma'lar* o. s. v. Genitiven *tarar* findes maaske endnu — i forkrøplet stand — i gaardsnavnet Ta'rberg (62, Herøy S.), et sted, hvor forholdene netop stemmer med den ovenfor givne definition av ordet *tǫr*.[2] Som Tarberg betones *Ha'reið* (GN. 41 Ulstein; *Har-* = *Haðar-*, gen. av ønavnet *Hǫð* f).

3. Fortidens søndmøringer, — maaske alle «de gamle nordmænd» paa kyststrækningen Romsdal—Ytre Sogn, — har antagelig uttalt ordet med aspirert *t*, altsaa sagt *þǫr*. I den retning peker de ældste skriftformer av gaardsnavnet *Torvik*, som ofte forekommer i Romsdals amt («i Þorvikom», «af Thorvikom» o. s. v.). Derimot er første led i gaardsnavnet «Torvik» (17,

[1] Genitivsformen *Tǫra-* skyldes antagelig paavirkning av nom *Tǫr*; saaledes ogsaa *Mǫl*, — *Mǫla-* (*Mǫlane'se*, i Skorpesundet).

[2] Første led i Ta'rberg kan ikke være *þari*. Var det tilfældet, vilde navnet lyde Tarebe'rg, likesom man siger *tarebla'd*, *taremo'dd*, *tarekú'rv* (*kurv* = stengel, stamme, egl. pølse), *tarestaa'l* o. s. v.

Herøy) utvilsomt et andet ord; navnet uttales *Taa'rvikja*, hvad der peker paa gn. *tá*, gen. *tár*, mens «T» i Vannelven uttales *Torrvikja*, — en forskjel, som søndresøndmøringerne selv er fuldt opmerksomme paa. Første led kan her likesaa litt som i Tarberg være *þari*; hverken uttalen eller stedsforholdene tilsteder en saadan opfatning[1].

4. Ordets oprindelige betydning og dets slegtskapsforhold til lignende ord i de germanske sprog er spørsmaal, som de lærde faar utrede, — hvis de da finder det umaken værdt.

[1] Taarvikja (17, Herøy) ligger saaledes til, at der neppe vokser tare utenfor stranden, og der kan endnu mindre bli tale om den voldsomme sjøgang, som river taren løs og kaster den op paa stranden.

I «Torrvikja» (Vannelven og Volden) har sammensætningen med *tǫr* fundet sted umiddelbart; i Taarvikja (og i Tarberg) formidlet ved genitivsendelse.

TILLÆG.

Av **Alf Torp.**

Den oprindelige form av søndmørsk *tǫr* var vistnok **tǫr* (med *ǫ* som forfatteren rigtig formoder). Dette vilde være = ags. *taru* f. rift, sml. ght. *zar* m. i samme betydning og got. *ga-taúra* m., likeledes rift; til germ. **teran* rive itu. Utenfor germansk kan sammenlignes čechisk *za-dor* (klippe-)rev.

SMAATING FRA «AKERSHUS-REGISTRANTEN».

Af A. Kjær.

Den 20de August 1622 indfandt sig «Kgl. Majestæts Sekretærer» (Kancellisekretærer) Gregers Krabbe og Mogens Høg paa Akershus Slot for efter kongelig Befaling at gjennemse og registrere en Del gamle Breve, som opbevaredes i en muret Hvælving paa Slottet, nedpakket i 6 forseglede Kister og 2 Skrin. Brevene viste sig hovedsagelig at angaa Jordegods, som havde tilhørt Værne og Hovedøens Klostre, Nonneseter i Oslo og St. Olavs Kloster i Tønsberg. De er næsten alle senere gaaet tilgrunde. Derimod er den optagne Fortegnelse over dem bevaret i flere Afskrifter; af de to ældste af disse findes den ene (i det følgende betegnet med A) i Kjøbenhavn, den anden (B) i det norske Rigsarkiv. Fortegnelsen gaar i Almindelighed under Navn af «Akershus-Registranten». Den indeholder i Regelen en ganske kort Indholdsangivelse af hvert Brev, og ialt er 2375 Breve registrerede. Da de gamle Breve væsentlig angik Jordegods, indeholder Registranten en Mængde Stedsnavne. Afskriften B er derfor bleven gjennemgaaet af Professor O. Rygh under hans Forarbeider til det store Værk, der siden er udgivet under Titelen «Norske Gaardnavne»[1]. Han har imidlertid ikke i det store Navnemateriale, som dette Værk indeholder, anført alle de Stedsnavne, som forekommer i Fortegnelsen, dels fordi disse i mange Tilfælde forekommer i ældre Former i andre Kilder, dels fordi de i Fortegnelsen ofte er skrevet i en høist forvansket Skikkelse, dels fordi det undertiden ikke er meddelt, hvor vedkommende Gaard var beliggende, dels fordi en Del af Navnene, f. Ex. Elvenavnene, ikke kunde optages i Samlingen af Navnemateriale for «Norske Gaardnavne». Registranten er nu under Udgivelse (ved Bibliotheks-

[1] Nedenfor betegnet ved NG. Andre Forkortelser er: DN. = Diplomatarium Norvegicum (anført efter Bind og Sidetal). GN. = Gaards-Numer i Matrikelen. JN. = Biskop Jens Nilssons Visitatsbøger 1574—1597. NE. = O. Rygh. Norske Elvenavne. NRJ. = Norske Regnskaber og Jordebøger. RB. = Biskop Eysteins Jordebog (den røde Bog).

(Trykt 5te juni 1915.)

amanuensis G. Tank); jeg har havt Anledning til at gjennemgaa, hvad der hidtil er trykt, og har under dette gjort en Del Notiser, hvoraf jeg nedenfor gjengiver nogle faa. I en af dem er ved Registrantens Hjælp givet Forklaring af et Stedsnavn, som hidtil ikke har været forstaaet; de øvrige turde have nogen lokal Interesse. Tallet foran hvert Brev er Brevets Numer i Fortegnelsen. Texten er gjengivet efter Afskrift A; Afvigelser i B er tilføiede bagefter.

1. To af Værne Klosters Breve er registreret saaledes i Afskriften A:

707. *Marcheschiell imellem Rudt och Phikingsrudt, som ligger hoes Wattusis ij Rygioff sogen, anno 1495.*

708. *Kiøbebreff paa alt Waneidt og Storengen nordenfor Wikingßrudt i Rygioff sogen* [osv.] *daterit paa 30 kong Erichs aar* [ɔ: 1418—19].

Afskriften B har i Brevet 707 *Vadtußiø* for *Wattusis* og i Brevet 708 *Vannsøedt* for *Waneidt* og *Vikinngßrud* for *Wikingßrudt.*

O. Rygh har i NG. I S. 350 opført *Rud* og *Phikingsrud* i Brevet 707 under «Forsvundne Navne» i Rygge Herred (og Sogn), og smst. S. 358 under «Forsvundne Navne» i Moss Herred (Sogn) opfører han, ogsaa efter Akershus-Registranten, et *Vdkinngsrud* (1418—19), som maa bero paa en Læse- eller Skrivfeil for *Vikinngsrud*, da der ikke forekommer noget Vdkinngs- i Registranten; da han smst. sammenstiller dette Navn med det i Jens Nilssøns Visitatsbøger nævnte *Viginsrud*, er det klart, at *Vdkinngs-* er *Vikinngß-* i Brevet 708 (i Afskrift B).

Rygh har altsaa ment, at *Phikingsrudt* og *Wikingßrudt* er to forskjellige Gaarde, og at *Rudt* i Brevet 707 er en nu forsvunden Gaard i Rygge.

Ingen af Delene kan dog være rigtig. Vistnok findes der i det nuværende Rygge Sogn kun én Gaard Rød (Gn. 84), som af forskjellige Grunde ikke kan være ment i 707; men i Middelalderen hørte ogsaa Størstedelen af det nuværende Moss Herred (dog ikke Jeløen) til Rygge Sogn, og i Moss Herred kjendes foruden Rød paa Jeløen (Gn. 8) et andet *Rød*, nemlig det nu under Gaarden Vannum (Gn. 34) indgaaede Brug af dette Navn. Dette Rød er en gammel Gaard, da det maa være dette *Rwtt*, som anføres i en Skatteliste fra 1514 (NRJ. I S. 24). At det er denne Gaard, som er ment i 707, fremgaar af, at Rudt ifølge Brevet laa ved Vannsjøen, og det er netop der, hvor Rød under Vannum ifølge ældre Karter har ligget, lige i Nord for Hovedgaarden, paa den vestlige Side af den lange Kile af Vannsjøen, som i Nord for Dillingøen gaar langt op i Landet og her danner Grænsen mellem Moss og Vaaler Herreder. Da Brevet taler om Markeskil mellem *Rudt* og *Phikingsrudt*, var disse altsaa Nabogaarde, og ogsaa den sidste Gaard har da ligget paa den vestlige Side af nævnte Kile, altsaa i det nuværende Moss Herred.

At ogsaa *Wikingßrudt* har ligget her, sees af, at 708 taler om

«Kiøbebreff paa alt Waneidt og Storengen nordenfor Wikingβrudt». *Waneidt* er nemlig den nuværende Gaard *Vannum*, hvis gamle Navn var *Varneið*. Naar altsaa baade *Phikingsrudt* og *Wikingβrudt* har ligget ved eller nær Vannum, er det klart, at disse Navne betegner samme Sted, og der kan da ikke være Tvivl om, at Navnets rette Form er **Víkingsruð*, der vistnok er sammensat med det gamle Mandsnavn *Víkingr* (saa Rygh NG. I S. 358).

Om *Víkingsruð* har ligget nordenfor Rød under Vannum (mellem dette og Gashus, GN. 33) eller søndenfor dette (mellem Rød og Hovedgaarden), kan vel neppe afgjøres nu, hvis der ikke paa Stedet skulde være bevaret nogen Erindring derom. Jens Nilssøn siger (S. 259): «Norden for Mosseoen [ɔ: Mosseelven, her sigtende til dennes Udløb af Vannsjøen] ligger 2 øer kallis *Viginsruds holmer*». Da disse Holmer har Navn efter Gaarden, laa denne antagelig lige ved Holmerne; men disse findes ikke afsatte paa Karterne, selv ikke paa den Geografiske Opmaalings nye store Kart over denne Egn, saa de existerer øiensynlig ikke længere, og Stedet hos Jens Nilssøn giver altsaa ingen nøiere Oplysning om den gamle Gaards Beliggenhed.

O. Rygh har tænkt sig Muligheden af, at vi endnu har Gaardsnavnet *Víkingsruð* bevaret, om end i en stærkt forvansket Form. Gn. 33 i Moss Herred heder i Matrikelen: Gashus med Vittingsrød. Dette *Vittingsrød* synes i ældre Kilder kun at forekomme i Matrikelen af 1723 (der skrevet Wittingsrød); men da Navnet nu lader til at være ganske tabt, har vi ikke Anledning til ved Hjælp af Udtalen at kontrolere, om Skrivemaaden Vittings- er rigtig. Rygh siger da om *Víkingsruð* (NG. I S. 358): «Der kan vel være Spørgsmaal, om ikke Vittingsrød under No. 33 er en i Skrift fremkommen Forvanskning deraf.» Skulde denne Formodning være rigtig, maa Víkingsruð have ligget i Nord for Rød under Vannum og søndenfor Gashus. Efter 708 kunde det se ud, som om det havde ligget søndenfor Vannum; men dette er umuligt, da det efter 707 skal have været Nabogaard til Rød, og da Jens Nilssøn siger, at Viginsruds holmer laa nordenfor Mosseelven; Vannum ligger nemlig netop ved denne Elvs Udløb af Vannsjøen, paa Elvens nordlige Side. Udtrykket «nordenfor Wikingβrudt» i 708 maa derfor være at henføre til «Storengen» alene, ikke til «Waneidt og Storengen».

Da *Víkingsruð* efter 707 var Nabogaard til Rød, er det vel en rimelig Formodning, at Stedet oprindelig har været en Part af den gamle Gaard *Ruð*, som er bleven benævnt efter en Eier Víkingr. Dette Mandsnavn forekommer ikke sjelden i Norge i Middelalderen, især paa Vestlandet, men ogsaa i andre Landsdele; brugt i Smaalenene træffer man det kun én Gang, i Rakkestad, i Aaret 1347 (DN. II 235). Naar Navnet *Víkingsruð* i den ene Afskrift af Akershus-Registranten har faaet Formen *Phikingsrudt*, synes dette snarere at maatte bero paa en Hørefeil end at være en Skrivfeil og altsaa at tyde paa, at ialfald denne Afskrift tildels eller maaske helt er

skrevet efter Diktat. Skulde dette have været Tilfælde med begge Afskrifter, vil man heri kunne have Forklaring af, at Stedsnavnene for en stor Del er saa sørgeligt feilskrevne i Registranten, at man i mange Tilfælde ikke kan forstaa, hvad der menes.

2. Blandt Hovedøens Breve er et registreret saaledes:

1055. *Kong Haagens steffning paa pergament, citerit Madtz paa Luten, att møde i Opsloe, dat. paa 19 sitt regieringsaar* [ɔ: 1317—18 eller 1373—74].

Den nævnte «Mats paa Luten» kjendes fra DN. Han maa være den Mathías (Mathios, Matios) á Lautin, som nævnes DN. VI 77 (Aar 1310—11), VII 116 (Aar 1323), XI 20 (Aar 1326). G. Munthe og Udgiverne af DN. har formodet, at dette er samme Mand som den, der andensteds i DN. kaldes Mathías (Matheos, Matios) Alfsson, nemlig DN. XIV 2 (Aar 1319), I 173 (Aar 1331), IV 233 (Aar 1345)[1]. Det er ikke meget, vi ved om Mathías á Lautin. I Aaret 1310—11 solgte han til Raadmand Hallvard delp i Oslo 3 Øresbol i Nordregaarden i en Gaard Aas og 5 Ørtugsbol i Nedregaarden i Gaarden Lautin (DN. VI 77); i 1323 deltog han i det store Møde i Oslo, hvor Hertuginde Ingeborg blev berøvet al Indflydelse paa Rigets Styrelse og Erling Vidkunnssøn valgtes til Rigsforstander under Kong Magnus's Mindreaarighed (DN. VII 116); i 1326 omtales han som en af Voldgiftsmændene i en Arvetvist (DN. XI 20). Hvis han er den samme som Mathías Alfsson, har han i 1319 og 1331 udstedt Bevidnelser om to Overenskomster mellem andre Personer (DN. XIV 2. I 173) og i 1345 solgt et Halvsaaldsbol i Gaarden Hafstad i Nannestad Sogn (DN. IV 233). I hvilken Egenskab han var tilstede blandt de «gode Mænd», som deltog i Mødet («Hirdstevnet») i Oslo, siges ikke; han har vistnok tilhørt den kongelige Hird. Om han har været Ridder, er uvist; han kaldes intetsteds «Herre». Heller ikke ved vi noget om, i hvilken Anledning han ifølge Registrantens Brev indkaldtes til at møde i Oslo. Da Mathías paa Lautin af DN. sees at have levet under Kongerne Haakon Magnussøn den ældre og Magnus Erikssøn, bliver Brevets Datering Aaret $^{10}/_{8}$ 1317—$^{9}/_{8}$ 1318, ikke 1373—74.

P. A. Munch har ment (Norske Folks Hist. Afd. II B. 1 S. 55), at Mathías var fra Løiten paa Hedemarken (i Middelalderen skrevet Lautin, Lautini). Dette er dog lidet troligt. Navnet Lautin sees paa Hedemarken kun at være brugt som Sognenavn, og DN. VI 77 sætter en G a a r d Lautin i Forbindelse med Mathías. G. Munthe maa derfor have Ret, naar han siger (Saml. t. d. Norske Folks Sprog og Hist. III S. 336), at han havde hjemme paa Lauten «i Ullensager P.gjeld». I det nuværende Ullensaker Præstegjeld er der dog 2 Gaarde Lauten, den ene (GN. 52. 53) i Hovedsognet, den

---

[1] Ligesaa i «Norske Sigiller fra Middelald. udg. af Huitfeldt-Kaas» S. 5, hvor han kaldes Matthias Alfssøn paa Lautin.

anden (GN. 152) i Hovin Annexsogn. *Lautin* forekommer i DN. 3 Gange i Forbindelse med Mathías's Navn: DN. VI 77, hvor han sælger 3 Øresbol i Nordregaarden af Aas og 5 Ørtugsbol i Nedregaarden af Lautin, og DN. VII 116 samt XI 20, hvor Lautin angives som hans Hjemsted; men paa intet af disse Steder nævnes det Sogn, hvori Lautin laa. O. Rygh har i NG. II ikke taget noget Hensyn til DN. VII 116, men smst. (S. 312) henført DN. VI 77 til GN. 52.53, medens han (S. 324) henfører XI 20 til GN. 152. Heri maa der altsaa stikke en Feil. Da Lauten i Hovedsognet nu er delt i to Gaarde (Lauten store og nordre), medens Lauten i Hovin Sogn nu kun er én Gaard, og da der i Hovedsognet findes en Gaard Aas, men ingen saadan i Annexsognet, er det sandsynligst, at Mathías havde hjemme paa Gn. 52.53, eftersom han solgte Gods i Nedregaarden af Lauten sammen med Gods i Nordregaarden af Aas. Fuldt Bevis ligger der dog ikke i den Omstændighed, at GN. 52.53 nu er delt, medens Gn. 152 ikke er det, da det jo af Brevet sees, at Aas i 1310—11 var delt, medens dette nu kun er én Gaard (Gn. 81). Derimod er det sandsynligt, at begge Gaarde har ligget i samme Sogn, altsaa Ullensaker Sogn, da det ellers vistnok vilde have staaet anført i Brevet, i hvilket Sogn Aas laa, medens dette kunde være overflødigt, naar den laa i samme Sogn som den samtidigt nævnte Gaard Lautin. Dertil kommer, at Lauten Gn. 152 intetsteds nævnes som delt, og at den i to Breve (DN. IV 407. 408, 1388) siges at være Præstegaard i Hovin Sogn.

Om Mathías Alfsson siges intetsteds, hvor han hørte hjemme; men det er dog efter DN. I 173 muligt, at det var i Ullensaker Sogn. I DN. VIII 781, 1537 og XI 788, 1553 nævnes en Mand af samme Navn som Lagrettemand i Lier og Sande og i Svarstad Sogn i Lardal; dette er maaske en Sønnesøn af den ældre Mathías Alfsson.

3. Under Nonneseter Klosters Breve findes:

1993—96. Kiøbebreff paa øster Houg ij Skiedtzmoe sogen, Halduord Aschildßen, laugmand ij Opsloe, tilhørig, daterit 1468, med trende hoeßhefftede breffue om samme gaard.

Om *Haugsholen* (udtalt *hø'kksóḷ'n*, skrevet Hougshoel i 1594), GN. 68 i Skedsmo, siger O. Rygh (NG. II S. 273): «Efter Navnet skulde man snarest tro, at Eiendommen engang har hørt under en Gaard af Navnet Haug. Det kunde dog ogsaa hænde, at Mandsnavnet Hauk *(Haukr)* var 1ste Led.» De anførte Breve viser, at der virkelig har existeret en Gaard Haug i Skedsmo Sogn, og Ryghs første Forklaring er da sikkert den rigtige. Ved Hjælp af Haugsholen kan saa den forsvundne Gaard Haugs Beliggenhed bestemmes; den har ligget mellem Nitelven og Gjelleraasen.

4. Under Hovedø Klosters Breve heder det:

1275. Kiøbebreff paa 6 ørißboell i Wlluestadt i Drogenesß sogen paa Rommerige, soldt thill H. Pouell Styrckersenn, dat. paa 20 kong Mogenßis aar [ɔ: 1338—39].

Det her nævnte Sogn er det gamle, forlængst nedlagte Drognes Sogn, benævnt efter Kirkestedet, Gaarden Drognes, GN. 169 i Nes Herred (i det nuværende Nes Sogn) i Akershus Amt. Som liggende i dette Sogn nævnes i forskjellige ældre Kilder GN. 158, Auli nordre, 162, Hundstad, 163, Lundberg, 171, Aaserud (disse i det nuværende Nes Sogn), 172, Grue, 174.175, Brauter, 176, Folvell, 183, Stens-Bodding (disse i det nuværende Udenes Sogn) samt de nu forsvundne Gaarde Engjar og Arnaruð[1]. Sognet laa altsaa paa Østsiden af Glommen. Den sydligste af de anførte Gaarde er Stens-Bodding, de nordligste (fra Vest mod Øst) Drognes, Hundstad og Auli. Stort længer mod Syd kan Sognet ikke have strakt sig, da Finholt (GN. 192), lidt søndenfor Stens-Bodding, siges at have ligget i det gamle Auli Sogn (kaldet efter Auli-Gaardene GN. 199—201, som intet har at gjøre med det ovenfor nævnte Auli). Den nordligste af de anførte Gaarde er Hundstad, og dette har ogsaa været Sognets nordligste Gaard, ialfald af de nu existerende, da de længer i Nord liggende Løken (GN. 150) og Folmo (GN. 151.152) sees at have ligget i det gamle Henni Sogn (benævnt efter Henni Gn. 147). Sikkert maa ialfald Hundstads Nabogaarde Runni (GN. 167), Vestgaarden (GN. 161) og Østgaarden (GN. 160) have hørt til Drognes Sogn og formodentlig ogsaa Vennevaal (GN. 157). Mellem denne Syd- og Nordgrænse findes der nu ingen Gaard, hvis Navn kan svare til ovenanførte Brevs *Wlluestadt*. Denne Gaard maa altsaa nu enten være rent forsvunden eller, om den existerer, kaldes anderledes. Og der er virkelig en Mulighed for det sidste. Ved de fleste Gaarde, som ligger indenfor de antagne Grænser for Drognes Sogn, kan Navnene forfølges tilbage til Tiden før 1400. Hvor dette ikke er Tilfældet, kan der ikke være Tale om Ombytning af Navn ved Vennevaal, Fossum, Fjuk, Bergs-Ødegaarden og Lund — alle disse maa være gamle Navne, — men derimod ganske vist ved de to Navne *Østgaarden* (først nævnt 1514) og *Vestgaarden* (først nævnt 1499). Disse Gaarde er Nabogaarde, og ved det sidste Navn siger O. Rygh (NG. II 355): «Af denne og den foregaaende Gaards Navn maa sluttes, at de ere Dele af en gammel samlet Gaard, hvis Navn ikke kjendes nu». Denne gamle samlede Gaard synes at have været det gamle *Wlluestadt*.

De to andre nu forsvundne Gaarde, som vides at have ligget i Drognes Sogn, Engjar og Arnaruð, har nemlig neppe været saa store Gaarde, at man kan antage, at nogen af dem (i Tidsrummet ca. 1400—1499) skulde være delt i to selvstændige Gaarde. I den ene af dem, Engjar, eiede Oslo Bispestol Gods; men dette var temmelig lidet i Sammenligning med, hvad den eiede i flere andre

[1] I Registrantens Brev 1497 (dat. 1339—40) nævnes en Gaard Stene i dette Sogn, som ikke forekommer i nogen anden Kilde. Mon ikke dette skulde være en Feilskrift? Maaske kunde heri stikke Navnet Stens-Bodding (i RB. skrevet Steinroðz Bodunger).

Gaarde i det nuværende Nes Sogn (se RB. 222). Hvad Arnaruð angaar, nævnes vistnok RB. 298 «den østre Gaard» i denne Gaard; men det synes alligevel lidet troligt, at dette kan være den nuværende Gaard Østgaarden. Selv den største ruð-Gaard i denne Egn har nemlig nu en betragtelig mindre Matrikelskyld end den samlede Skyld for Østgaarden og Vestgaarden; den har da visselig ogsaa i gammel Tid været adskillig mindre end den Gaard, hvoraf de to er opstaaet, medens det tør antages, at Wlluestadt, som har et gammelt med staðir sammensat Navn, har været en anseeligere Gaard end de yngre ruð-Gaarde.

Foruden de ovenfor anførte Gaarde, som siges at have ligget i Drognes Sogn, nævnes der i RB. sex andre Gaarde, som har betalt Afgift til Drognes Kirke, uden at det siges, at de har ligget i selve Sognet. De fem af dem kan ogsaa paavises i ganske andre Sogne. Kun én, Aurdalr (RB. 477), kjendes ikke længere, og der er altsaa en Mulighed for, at den har ligget i Drognes Sogn. At Østgaarden og Vestgaarden skulde være opstaaet ved Deling af Aurdalr, er dog neppe rimeligt, da Kirken eiede hele denne Gaard, saa det vel har været en mindre Eiendom.

Hvis Gjetningen om Deling af Wlluestadt i Øst- og Vestgaarden er rigtig, har den været Nabogaard til en anden gammel Gaard paa -stad, Hundstad (GN. 162), og dette kan tale for Gjetningens Rigtighed, da i det nuværende Nes Herred Gaarde paa -stad oftere ligge i Nærheden af hverandre, to eller tre sammen, t. Ex. Valstad og Rolstad, Fenstad, Unnulstad og Jerpstad, Flakstad og Aurstad, Kjølstad, Fenstad og Vaagstad.

Hvad Navnet *Wlluestadt* betyder, kan ikke siges med nogen Sikkerhed. Registranten er for upaalidelig i Gjengivelsen af de gamle Navne til, at man af en Navneform som denne tør drage nogen bestemt Slutning. Jeg skal kun bemærke, at Navnet *Ulvestad* nu findes paa fire Steder i Landet, i Kilder fra 16de og 17de Aarh. skrevet Vlue-, Wllffue-, uden at man kan sige mere, end at det sandsynligvis er sammensat med et med *Ulf-* begyndende Personnavn (se O. Rygh, Personnavne i Stedsnavne S. 271), og at dette ved Ulvestad i Balestrand antagelig har været *Ulfarr.* Det kan tilføies, at ogsaa nogle Gaardnavne, som synes at være sammensat med Mandsnavnet *Ǫlvir (Alvir)*, i Kilder fra 16de og 17de Aarh. skrives paa samme Maade, men at denne Oprindelse af flere Grunde neppe er sandsynlig for det her behandlede Gaardnavn.

Den i Brevet nævnte Kjøber *H. Pouell Styrckersenn* er den *síra Páll Styrkársson*, som nævnes paa mange Steder i DN. (jfr. E. Lind, Norsk-isländska dopnamn S. 970) i Tiden 1328—1344. Han har ført i Pennen mange af de af Kong Magnus Erikssøn udstedte Kongebreve. Tildels skriver han sig kun *Páll klerkr.* I 1331 kaldes han «Notarius i Kongens Gaard»; i 1335 kalder Kongen ham «vor Klerk»; i 1344 kaldes han «Fehirde i Oslo». Breve, skrevne af ham, er udstedt i Oslo, Tunsberg, Bergen, Nidaros, paa Baahus og i Stockholm.

Ved en enkelt Leilighed (i 1340) sees Rigsseglet at være betroet ham; herom henvises til Munch, Norske Folks Hist. Afd. II, D. 1 S. 239.

5. Øen *Taatø* (Skaatø GN. 12,1), den største af de Øer, som ligger i Kilfjordens Munding, i Syd for Kragerø, er RB. 22 skrevet *Þotkøy*. I vedkommende Bind af «Norske Gaardnavne» (NG. VII S. 39) har jeg ikke kunnet give en tilfredsstillende Forklaring af dette Navn; men denne fremgaar af et andet Navn, som forekommer i Akershus-Registranten.

I flere af Nonneseter Klosters Breve nævnes et Fiske i Sannikedal, som kaldes: 1678. *Thottkefischett ij Skiesyßle, 1500*; 1970. *Thodske fischeri, 1507* (Afskrift B *Thoedsche*); 2134. *Totke laxefiske, 1478* (B *Thocke*); 2153—54. *fischett ij Totko ij Sanickedall. 1368—69* (B *ij Thotko*) og *Tottke fischett, 1410* (B *Thoedtke*); 2219. *Tottke fischeri wdi Sanickedall, 1437.*

I det nuværende Sannikedal Sogn findes ikke, mig bekjendt, noget Stedsnavn, som kan antages at svare til ovenanførte; men Tanken ledes strax hen paa *Þotkøy* (Taatø). Da det nuværende Skaatø Sogn i Middelalderen laa under Mo Kirke i Sannikedal, kunde det ligge nær at tænke sig, at «Thotkefisket» indeholder selve Ønavnet *Þotkøy*. Dette vilde dog ikke stemme ganske med de ovenfor anførte Former, og desuden maa, da der er Tale om et Laxefiske, Brevenes Navn sigte til et Vand eller en Elv. Det eneste Vand i denne Egn, man kunde tænke paa, er det ca. 15 Km. i Nordvest for Kragerø liggende Tokevand. Dette Sønavn tør ogsaa utvivlsomt antages at have Forbindelse med Fiskets Navn; men det kan ikke være det samme som dette, da Vandet ligger i det nordenfor Sannikedal liggende Drangedal Sogn og kun med sin sydligste Spids berører Grænsen mod Sannikedal. Brevenes Navn kan da ikke betegne noget Vand; det maa være et Elvenavn, og dette fremgaar ogsaa med Sikkerhed af Formen i det ældste af de her registrerede Breve, det fra 1368—69, hvor der staar *ij Totko (Thotko)*. Originalbrevets Form er her heldigvis meget bedre bevaret end i saa mange andre Tilfælde; *ij Totko (Thotko)* er tydeligvis Dativ af et Substantiv af Hunkjøn paa *-a*. Af Registranten kan det ikke sees, om Navnets 1ste Bogstav har været *T-* eller *Þ-*; men af *Þotkøy* i RB. fremgaar det, at det har været *Þ-*. Elvenavnet har altsaa været *Þotka (í Þotku)*, og dette maa have været det gamle Navn paa Kammerfoselven, som har Udløb fra Tokevandets Sydspids og falder ud i Kilfjorden, i Vest for Kragerø. Efter Elven har da baade det Vand, hvorfra den kommer, og den Ø, som ligger i Nærheden af dens Munding, faaet Navn: **Þotkuvatn* og *Þotkøy* (for **Þotku-øy*). Det er vistnok saa, at Tokevand ogsaa skrives Toke, usammensat; men dette er vel kun en senere Misforstaaelse eller Forkortelse af samme Art som Farris for Farrisvand. Og selv om Toke skulde bero paa et gammelt usammensat Navn *Þotki* (Sønavne er i Regelen Hankjønsord), tør man antage, at et saadant Sønavn har været dannet

efter Elvenavnet *Þotka* (jfr. t. Ex. Sønavnet Aasten og Elvenavnet Aasta). Med det efter Øens Beliggenhed givne Navn *Þotkøy* kan sammenlignes Odderøen udenfor Otras (Odderaaens) Munding (NG. IX S. 9) og sandsynligvis Feistenen, Ø udenfor Udløbet af Elven Figga paa Jæderen (NG. X S. 169). Ligesom Feistenen ligger Taatø noget tilside for Elvemundingen, ikke som Odderøen ret udenfor denne.

Kammerfoselven er den eneste Laxeelv paa denne Kant af Bratsberg Amt; men Fisket der er, ialfald nu, ubetydeligt (se Norges land og folk. VIII, 1 S. 310). Det har maaske heller ikke i ældre Tid været synderlig rigt, da der i Brevet af 1507 kun forundes Abbedissen 1 Tønde Lax aarlig; man kan rigtignok ikke af de ældre Breve se, om Klosteret har eiet hele Fisket.

Elvenavnet *Þotka* maa staa i Forbindelse med det oldn. Verbum *þjóta*, tude, give fra sig en stærk Lyd. Det kan antages at være bestemt Hunkjønsform af et Adjektiv, som dog ikke forekommer i det gamle Sprog, **þotugr* eller maaske **þotagr*, tudende, om stærk Lyd. Brugt om en Elv, har dette Adjektiv vistnok sigtet til stærk Elvedur, navnlig Fossedur. Der er i Kammerfoselven en Række Fosser, i dens sydlige Del med korte Mellemrum.

Ogsaa et Elvenavn i Telemarken har vistnok Sammenhæng med Verbet *þjóta*, nemlig *Tokke*, Afløb for Vandet *Totak*. Dette skrives i JN. S. 374 Todka, og Sophus Bugge siger om dette Navn (NE. S. 337), at det «maa være en Afledning af Sønavnet Totak. Dette Sønavn er dannet som Bandak, hvilket jeg ogsaa bestemt tror at have hørt udtalt Bandag. Sjønavnet **Þotagr* indeholder *þot* n., Tuden, Brusen, med et g-Suffix.» Er denne Forklaring rigtig, vil Kammerfoselven og Tokke have havt samme gamle Navn, *Þotka*; men Begrebet «Tuden» har ved den første været knyttet til Elven selv, ved den sidste til Søen. Om et usikkert Spor af Elvenavnet *Þotka* i Hof Sogn i Jarlsberg og Larviks Amt kan henvises til NG. VI S. 61.

Der kan ikke være Tvivl om, at *Þotkøy* i RB. er den Ø, som nu skrives Taatø, udtalt *tå\`tøi*; men hvorledes den gamle Form kan have udviklet sig til den nuværende, er ikke let at sige, da man af *Þotkøy* nærmest skulde vente en Nutidsform **tå\`kkøi*. Formen Taatø kan forfølges tilbage til omkr. 1575, da Øen i Oslo Stiftsbog skrives Thottøenn (se NG. VII S. 9). Skulde den nuværende Form bero paa en Omsætning af *Þotkøy* til **Þoktøy*, som i Aksnes af Asknes (i Vikør)? Af **Þoktøy* kunde opstaa *Tottøi, og af dette mulig Taatø, med langt *å* og enkelt *t*, som t. Ex. ved Slaatten i Fede, der udtales *slå'ta*.

GAMLE MANDS- OG KVINDENAVN I HARDANGER.

Af O. Olafsen.

Under Gjennemgaaelsen af Kirkebøger, Skattemandtal, Diplomer etc. vedrørende Hardanger har jeg stødt paa en Del gamle Navne, som synes at have været ukjendt eller lidet kjendt af de Mænd, som har befattet sig med at samle gamle Navne. Da det muligens kunde interessere mange at se disse Navne, vil jeg i det efterfølgende meddele nogle af dem.

Andor forekommer i Ullensvang 1380, i Simadalen 1521 og senere nu og da som 1563 paa Naa i Ullensvang, 1567 i Eidfjord osv. I. Aasen afleder Navnet af Arnthor, som blev til Anthor og dette igjen til Andor. Man kunde være tilbøielig til at sætte det i Forbindelse med det moderne Navn Andreas og Anders. Rimeligvis er Andor og Anders blevet sammenblandet og forvekslet, noget som er meget almindelig med Navne, der lyder nogenlunde ens.

Anbjørn, Ambjørn (Arnbjørn) forekommer i Ullensvang 1362, i Kinservik 1521 og undertiden senere; men det har aldrig været noget almindelig Navn.

Asser forekommer i Kinservik 1408, 1417 og 1425, i Ulvik 1521, 1612 osv. Senere var det meget sjelden og er nu forlængst forsvundet.

Aude forekommer i Odda 1613. Det er et overmaade sjeldent Navn, som jeg kun har stødt paa her. I. Aasen kjender det ikke. Navnet gjenfindes i gamle Gaardsnavne som Auganes, Augestad osv. i Formen Auge, som antages at have været en Biform til Aude. Se Norske Gaardn. XI S. 464 og 512.

Audbjørn forekommer paa Bleie i Ullensvang 1674. Ellers kjender jeg det ikke her.

Berulv (Bergulf) findes 1417 og 1425 i Kinservik. Navnet er for længe siden forsvundet.

Besse (Berse) var i Middelalderen og noget senere et almindelig Navn i Hardanger. Det forekommer saaledes paa Djønne 1358, paa Utne 1521, paa Lille-Aas 1603 osv. Formen Berse forekommer ved Siden af Besse.

Bengt er en anden Form af Bent. Navnet forekommer ikke saa sjelden i ældre Tid i Hardanger, saaledes 1603 i Jondal. Navnet er en Forkortelse af Benedikt (Benedictus).

Bertolf (Bertulf) er et meget sjeldent Navn i Hardanger. Det forekommer mig bekjendt kun i 1653 paa Naa. Maaske er det en Skrivefeil eller en Forvanskning for Berulf.

Borgar forekommer i et Dipl. fra Hovland af 1430 (DN. IV, 481). Jeg har kun stødt paa det her; men I. Aasen opfører det for Sætersdalen.

Brigt er vel oprindelig Forkortning af et tysk Navn (I. Aasen), men findes ikke saa sjelden i ældre Tid i Ytre Hardanger, antagelig indkommet fra Søndhordland eller Bergen. Det forekommer især i en enkelt Slægt paa Gaarden Øystese og udbredte sig med denne til andre Bygder.

Dafind, formentlig Forkortelse af Dagfin forekommer i Odda 1521, paa Varaldsø i 1664 og flere Steder. I. Aasen siger, at det stundom forveksles med David; det har jeg ikke mærket.

Dag forekommer temmelig hyppig i enkelte Slægter i Ullensvang, stundom forkortet til Da.

Erland forekommer i Kinservik i 1563.

Eskell forekommer i Øystese 1324 og 1521. Navnet findes ikke i Navnefortegnelserne; men det er brugt i Middelalderen (Erkebiskop Eskill, en «Gudbrandsdøl»). Navnet er en Sideform af Askell.

Fartein er et sjeldent Navn, som forekom i Lingaætten i Strandebarm og med den ogsaa kom til Ullensvang, hvor det dog ikke holdt sig.

Fjallar forekommer i Øystese i 1304; forøvrig kjendes det ikke i Hardanger.

Gamal forekommer i Odda 1488. Naar I. Aasen opkaster det Spørgsmaal, om det ikke er en Forkortelse af Gamaliel, kan hertil svares, at dette neppe er Tilfældet. Navnet er af norsk Oprindelse. Det forekommer jo i Sagaerne.[1]

Garbrant paa Børve i Ullensvang 1688.

Gaute var i Middelalderen et temmelig almindelig Navn i Søndhordland (Galtungætten). I Hardanger findes det nu og da, men synes nu at være forsvundet.

Gitle og Gisle forekommer 1464 i Kinservik, 1603 paa Sponheim i Ulvik og enkeltvis senere. I Formen Gjetle forekommer det en enkelt Gang i den nyere Tid; men er da indkommet udenfra.

Godvin forekommer i Kinservik nogle Gange i Midten af det 18de Aarh. og til ud i det 19de. Navnet kom ind fra Voss og holdt

[1] Se Snorre Heimskringla S. 82 f. og 601, Ungers Udg.

sig kun i en enkelt Slægt. Efter Formen skulde man være tilbøielig til at tro, at Ordet var af fremmed Herkomst. (Godvin Jarl, i England, se Harald Haardraades Saga, Kap. 77). Men i saa Fald er det vanskelig at forstaa, hvorledes Ordet kan være kommet til Voss. Spørgsmaalet maa overlades andre til Besvarelse.

Gottskalk, oprindelig et tysk Navn, kom ind i Galtungætten i Middelalderen fra Island. Nils Ragnvaldssøn og Herborg Baardsdr. paa Torsnes opkaldte nemlig i den første Halvdel af det 15de Aarh. sin Søn efter Nils Ragnvaldssøns Broder Gottskalk, Biskop paa Holar paa Island. Han efterfulgte senere Farbroderen paa Bispestolen[1]. Senere har Navnet til det sidste forekommet i enkelte Grene af Galtungætten i Søndhordland.

Grim eller Grumb forekommer i Kinservik i 1645.

Gundolf forekommer 1563 i Kinservik. Gundelvik er rimeligvis en Forvanskning.

Haftor (Hautor, Hagtor) forekommer i Odda 1612, i Ulvik 1650 og omtrent samtidig i Aalvik. De opførte Biformer findes, og der er ikke Tvil om, at de kun er Former af det samme Navn.

Herlof forekommer i Kinservik 1612 og er rimeligvis Forvanskning af Herlaug.

Herbjørn findes 1612 i Ulvik.

Hermand og Hermund forekommer i Eidfjord 1612. Senere blev Navnet forvekslet med det tyske Herman. Se Ivar Aasen.

Heine forekommer enkelte Gange som paa Lothe omkr. 1690, paa Erdal i Eidfjord omkr. 1720, paa Kysnæs 1664 osv. I. Aasen opfører Navnet i Formen Hein fra Lister og gjætter paa, at det maaske er af tysk Oprindelse. Det er det dog neppe.

Hogne (Hugne) forekommer i 1664 paa Flatabø i Jondal. Ellers ved jeg ikke af at have stødt paa Navnet i Hardanger.

Ingemor forekommer i Granvin 1603 og paa Kjepso (dengang i Kinservik) 1612. I. Aasen opfører Ingemor som Biform til Ingemar. Navnet er forsvundet for længe siden i Hardanger.

Ingemund forekommer i Odda 1612, men kjendes ellers ikke her.

Ingus forekommer paa Varaldsø i 1664. Hvis det ikke er en Skrivefeil eller en Forvanskning, skulde man nærmest tro, at Navnet var lavet.

Jardar (paa Strand, Strandebarm) findes mig bekjendt kun i 1324 i Hardanger. Derimod finder man det stundom andensteds i Middelalderen.

Kaare forekommer 1306 i Ullensvang og senere en enkelt Gang i Hovlandsætten, som stammede fra Sogn.

Ljot forekommer paa Bleie i Ullensvang 1293.

Lodin, Prestenavn i Ullensvang 1365.

Magne forekommer oftere i Ullensvang, ogsaa i den senere Tid; men Navnet er blevet sammenblandet og forvekslet med Mag-

[1] Se Galtungættens ældste Historie indtil 1600 (Hardanger Hist. Tidsskr. for 1910).

nus. Især bærer Presterne Skyld her; de skrev helst Magnus. Navnene er dog helt forskjellige, som enhver ved, der kjender til Latin.

Nae (Nahe, Naa, Na) er et sjeldent Navn. Efter I. Aasen hører Navnet hjemme paa Sørlandet (Holme) og er her skrevet Nah eller Na. Han antager, at Navnet kommer af et gammelnorsk Navn Nadr, men han kjender ikke noget saadant[1], og hele hans Udredning er temmelig uklar. I Hardanger findes Navnet kun i en enkelt Slægt paa Gaarden Vik i Øystese, hvor det stadig forekommer i det 16de og 17de Aarh. Med Slægten spredtes Navnet til andre Bygder, men gik ikke udover Grændsen for Ætten. I Folketællingen 1701 findes Navnet endnu i Vik, men synes saa at forsvinde. Det er tydeligvis indvandret med en fremmed Slægt.

Narve forekommer som Prestenavn i Kinservik i 1338. Det findes her senere en og anden Gang; saaledes i 1603.

Njell, det gamle Njáll, alm. i Røldal, indvandret herfra til Ullensvang.

Olmod forekommer kun i en bestemt Slægt i Eidfjord, men her er det ogsaa meget gammelt og har holdt sig lige til vor Tid. Som bekjendt var Olmod Søn af Hordakaare og en Høvding og Viking i Hordaland. Hvor han boede, siges ikke, men det er uden Tvil en Ætling af ham som er kommet til Eidfjord og har bragt Navnet med sig. Navnet findes paa Gaarden Garatun i Eidfjord 1619 og senere stadig. Det er naturligvis umulig at paavise Sammenhængen historisk; men den Omstændighed, at Navnet i 300 Aar har holdt sig i den ene Slægt, taler for, at der er en Forbindelse med den gamle Høvding.

Ravald, Rovald, Ragnvald, Rognvald er muligens det samme Navn. Navnet forekom i Brandvikætten og senere i Galtungslægten. Forskjellige er Navnene Rovar (av Hróarr) og Roald, hvoraf det sidste undertiden forekommer i Y. Hardanger.

Rikol forekommer jevnlig i en enkelt Slægt i Granvin og er kanske indkommet fra Voss. Navnet spredte sig hist og her i Indre Hardanger, men blev ikke meget almindelig. En Sideform af Navnet er Rikert, hvis dette Navn da ikke er det samme som Rikard. Rikert forekommer en sjelden Gang.

Romund i Ullensvang 1329.

Runolfr forekommer i Vikør 1304.

Skopte findes paa Bleie 1293; ellers har jeg ikke fundet det i Hardanger. Aasen har ikke Navnet, skjønt det er velkjendt fra vore Sagaer.

Steingrim forekommer paa Aga 1660, paa Tjoflot i Kinservik kort efter og paa flere andre Steder.

Stig (Sti) findes 1603 i Øystese og kort efter i Odda.

[[1] Lind (Norsk-isl. dopnamn sp. 780) anfører en Gulli Naðrson, Korsbroder i Oslo, fra DN. V 53, 1311. — M. O.]

Styrkor findes i Granvin paa en enkelt Gaard (Moum); ellers meget sjelden.

Sundre (Sondre, Sander) forekommer ikke saa sjelden i Indre Hardanger og er formentlig kommet ind fra Hallingdal. Nu er Navnet forsvundet. Formen Sander er vistnok kun en forvansket Skriveform.

Sveinke forekommer i Ulvik 1612 og er rimeligvis indvandret østenfra.

Sæfinn (Sæphind) findes 1563 i Ullensvang og i Odda 1612. Aasen opfører Navnet kun efter Pontoppidans Navneliste og kan saaledes ikke selv have kjendt det.

Tallak (Tollak) kom ind med Presten Tallak Olafsen i Kvam omkr. 1650 og har holdt sig i Slægten til den sidste Tid.

Torald (Tarald) forekommer i Eidfjord som Prestenavn i det 16de Aarh., indkommet fra Hallingdal. Omkring 1770 findes Navnet i Ullensvang og var indkommet fra Sogn. Det havde ikke Livskraft.

Ture kom ind med Presten Ture Smid omkring 1550, men holdt sig i Slægten kun en 2—3 Led.

Valgjær forekommer som Mandsnavn i Ullensvang (Aga) 1563, senere i Jondal 1664 og rimeligvis paa flere andre Steder. Skrivemaaden skulde vel være Valgeir. Navnet findes ikke hos Navnebogforfatterne.

Verald forekommer i Formen Varild i Kinservik 1563 og i Ulvik 1682. I. Aasen opfører Navnet efter Pontoppidan og Diplomatariet. Det synes at have været et sjeldent Navn.

Viar forekommer oftere i Ullensvang i det 17de og 18de Aarh., rimeligvis indkommet østenfra.

Vigenn i Ullensvang og Øystese 1521. Maaske = Viking?

Ytorm er en eiendommelig Navneform, som ikke var saa sjelden i Ullensvang i det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarh. Nu er det forsvundet. Om det ogsaa kjendes i andre Bygder, ved jeg ikke. Jeg har ikke stødt paa det andensteds end som nævnt. Det maa være en Sideform til det gammelnorske Utorm, som gjenfindes i Formen Udarm i 1521 i Kinservik og Ulvik.

Øyulv i Ullensvang 1430. Øiel, som forekommer paa Sekse i 1678, er formentlig en Forvanskning af Navnet.

Anda i Ulvik 1670; det er vel samme Navn som Andi, der bruges i Telemarken og i den sidste Tid er indvandret i Ullensvang. Efter I. Aasen er Navnet opstaaet af Arndid.

Ales er et ikke sjelden Navn i Søndhordland og Ytre Hardanger. Paa Øystese levede i Middelalderen efter en gammel Tradition, som synes at være historisk, en Fru Alis, og fra hende er maaske Navnet kommet. Det er vel oprindelig Adelis [Aðalíz Lind Sp. 3].

Benta forekommer i Jondal 1521, paa Hesthammer (Sorenskrivergaard) omkring 1670 og i Ulvik og Kinservik ret hyppig i senere Tid. Det har oprindelig været brugt af Embedsmænds Hustruer og har fra dem bredt sig ud. Navnet synes at have vundet Yndest som let og velklingende. Det er dannet af Bent med Hunkjønsendelse.

Berghljot paa Aga 1340.

Borny (Borni) Forkortelse af Borgny forekommer ikke saa sjelden i Indre Hardanger i det 17de og 18de Aarh. I den sidste Tid er det kommet op igjen.

Botilda forekommer i Ullensvang i 1680 og lidt senere i Haalandsdalen, men er nu forsvundet.

Brynhilda forekommer omkring 1580 i Ullensvang. Ture Smids Datter bar nemlig dette Navn, som dog synes ikke at have nogen Livskraft i sig. I den nyere Tid forekommer Navnet enkeltvis.

Bryttyva, i Granvin 1706. Se I. Aasen.

Disa i Øystese 1814. Navnet forekommer temmelig almindelig i Røldal og Odda.

Domilda optræder i 1680 paa Bjotveit i Kinservik og senere paa enkelte andre Steder i samme Sogn. Den sidste, som bar Navnet, levede paa Ystanes omkring Midten af forrige Aarhundrede.

Eddi er et meget sjeldent Kvindenavn. Det forekommer saaledes i et Dipl. af 27de Marts 1405 fra Kirkeby, Nesodden (DN. IV 547) og i Sogn 1521 (N. R. J. III, 274). I Hardanger forekommer Navnet ikke saa ganske sjelden og er uden Tvil indkommet udenfra. Det forekommer saaledes omkr. 1630 som Navn paa en Prestekone paa Ullensvang. Omkring 1660 findes det i Kinservik paa Gaarden Djønne og kort efter paa Gaarden Langesæter. Omtrent samtidig findes det ogsaa i Eidfjord og rimeligvis ogsaa paa andre Steder. I Kinservik har Navnet holdt sig i en enkelt Slægt til det sidste, men synes nu at ville dø ud. [Eddi 1405 opfattes af Lind Sp. 208 som Mandsnavn.]

Engel og Engol, den sidste Form er eiendommelig for Ullensvang og Kinservik, forekommer nogle faa Gange i Indre Hardanger. Navnet er naturligvis forvansket og kommer maaske af Inghild, som I. Aasen mener. Noget saadant Navn kjender jeg dog ikke. Navnet er kommet udenfra, rimeligvis fra Bergen, hvor det findes og formentlig er kommet ind fra Tyskland. Det forekommer første Gang paa Jaastad 1726. Peder Olsen Jaastad og Sofie Tormølen fra Bergen kaldte en Datter saa.

Ephi forekommer en enkelt Gang i Kinservik 1685 og er aabenbart et indvandret Navn. «Ephi Sandersdr. udi Kinserviks Prestegaard». Det fandt ikke Optagelse i Navnerækken.

Fria (Frida) forekommer paa Lothe 1691.

Foldeid paa Lofthus 1439.

Gaukje er et mærkelig Kvindenavn, som jeg kun har truffet paa i Ullensvang og som synes at være dannet her. I. Aasen kjender ikke Navnet. Saavidt jeg har kunnet finde, optræder Navnet første Gang her i 1768 paa Sekse og senere paa Mæland, men forsvandt saa. Det synes at være dannet som Kvindenavn af Gaute ved Tilføielse af Hunkjønsendelsen a. Endelsen e gik over til i (Gautia) og ti gik over til kj. Navnet synes saaledes at være kunstig lavet.

Gudny forekommer i Odda 1676.

Gunni, i Røldal og Odda, almindelig.

Gunnveig i Kinservik 1682.

Gunnvor i Odda 1676.

Grisilla i Ulvik 1691.

Holfrid forekommer i Ullensvang 1686 og i Odda 1689.

Katla var et ikke ualmindelig Navn i Hardanger, saaledes i Buslægten i Kinservik omkring 1650, 1677 og oftere. I Odda findes Navnet omkring 1670. Det er naturligvis Hunkjønsform af Ketil. (I. Aasen siger «beslægtet»).

Liv (Lif) forekommer enkelte Gange som 1675 paa Mæland i Kinservik og senere paa Røte i samme Sogn. Jeg anfører Navnet som et Eksempel paa Datidens Presters Kjendskab til norsk Tungemaal. De vidste ikke, hvorledes de skulde forklare det. De skrev snart Lif, snart Liff og enkelte skrev endog Livia. De gjorde det saaledes til Latin.

Lussi, Fornorskning af Lucie, indkommet i Hardanger (Ullensvang) i Slutningen af det 17de Aarh., hvorfra vides ikke. Det blev aldrig almindelig her.

Olaug og Olof (begge Former bruges) forekommer paa Utne 1676; ellers har jeg ikke truffet paa det. Det er formentlig indvandret og har ikke vundet Borgerret.

Osny og Ossel (begge Former forekommer) findes i Odda 1675 og i Kinservik 1684.

Saava (Sova), af det gammelnorske Sváva, synes ikke at have været kjendt af Navnebogsforfatterne. Det er vel ogsaa et temmelig sjeldent Kvindenavn. Det findes i Røldal, hvor det ikke er ualmindelig. Fra andre Bygder kjender jeg det ikke.

Sigtrud forekommer i Ullensvang 1690 og rimeligvis flere andre Steder.

Sæbjørg forekommer paa Torblaa i Ulvik 1723 og er formentlig indkommet hertil fra Hallingdal.

Todni (Tonni) forekommer i Odda 1775 og 1795. Det er indvandret fra Telemarken eller fra Stavangeregnen og har aldrig vundet Indgang i Hardanger. I Kinservik forekommer i 1686 et Navn Kjønn, rimeligvis Mandsnavn, og i saa Fald formentlig svarende til Tonni.

Tora synes at have været et meget sjeldent Navn i Hardanger. Det forekommer dog i Odda 1677. I den nyere Tid optræder det nu og da.

Turi synes i Modsætning til det sidstnævnte Navn at have været noksaa almindelig i ældre Tid. Saaledes findes det i Odda omkring 1680, i Kinservik 1701 osv.

Tyra var et yderst sjeldent Navn i Hardanger. Jeg har noteret det fra Røldal 1645; men det kan let være en Forvanskning af Turi. Se I. Aasen under Turid. Jeg er tilbøielig til at antage, at den nævnte Forf. har Ret, naar han mener, at Tyra ikke er noget norsk Navn.

Unna, almindelig skrevet Unda, forekommer nu og da i ældre Tid; saaledes i Kinservik 1677. Det er forlængst forsvundet.

Valborg forekommer i Ulvik 1671. I Ullensvangs gamle Prestegjeld forekommer Navnet en enkelt Gang blandt Omstreifere; men findes forøvrig ikke her.

Vigdis forekommer i Øystese 1314, men forsvandt senere og kjendes nu ikke længere.

(Trykt 9. juni 1915.)

MAAL OG MINNE

Norske Studier

Utgit
av
Bymaals-Laget
ved Magnus Olsen

3. hefte

1915

Indhold:

Bymaals-lagets forlag, Kristiania (Majorstuveien 7 II).

I Kommission hos H. ASCHEHOUG & CO., Kristiania.

Bymaals-lagets skrifter.

Moltke Moe: Retskrivning og folkedannelse. 1900. Utsolgt.

Moltke Moe: Norsk og dansk sprogdragt. Retskrivningssakens vei og tempo. Foredrag i Bymaals-laget 31. mars 1906. (Bymaals-lagets smaaskrifter I.) 1906. Gratis, porto 5 øre.

Amund B. Larsen: Kristiania bymaal. Vulgærsproget med henblik paa den utvungne dagligtale. 1907. (Bokladepris kr. 1,50.) 1 krone + porto 10 øre.

J. A. Schneider: Bygdemaalsdigteren Hans Hanson. I. 1909. Ogsaa utgit av Landsmaalslaget; faaes ved henvendelse til dette.

Ivar Alnæs: Norsk uttaleordbok. 1910. Kr. 2.25. Gaat over til H. Aschehoug & Co.'s forlag.

Maal og minne. Norske studier utgit av Bymaals-laget ved Magnus Olsen. 1909—14. (Bokladepris for hver aargang 4 kroner). Kr. 2,40 for aargangen + porto 15 øre [for aarg. 1911 porto 50 øre]. (Utkommer med ca. 15 ark om aaret, fordelt paa 4 hefter; se forøvrig omslagets 4. side).

Amund B. Larsen og Gerhard Stoltz: Bergens bymål. 1911—12. (Bokladepris kr. 3,00). Kr. 2,00 + porto 15 øre.

Karl Bjørset: Riksmålets fornorskning. Nogen vink. 1911. (Bokladepris 65 øre). 40 øre + porto 5 øre.

1) vokalrækken: **e** — **a** — **o**. 2) foran nasal + konsonant: **i** — **a** — **u**. 3) **ja** (*a*-brytning av *e*) — **a** — **o**. 4) **ø** (*v*-omlyd av *e*) — **ǫ** (*v*-omlyd av *a*) — **o** eller foran nasal + konsonant: **y** (*v*-omlyd av *i*) — **ǫ** — **u**; eks. **søkkva** — **sǫkk** — **sokkenn**, **slyngva** — **slǫng** — **slungenn**.

I Trondhjem og Kristiansund har alle verber tilhørende denne klasse i perf. particip vokalen *o* (dog kan i Kristiansund verber som ikke har nasal + konsonant efter vokalen ogsaa ha *å* i stammen). Alle har i imperfektum *a* idet omlyden er fjernet i 4. Verbene skiller sig saaledes ad bare i infinitiv og præsens, som er likelydende.

Klassen falder i følgende avdelinger:

1) *æ* (foran *i*-holdig konsonant *ę*) i infinitiv og præsens har følgende: *slæpp* — *slæpp* — *slapp* — *sloppe* eller *slåppe* (de fleste av de følgende kan ogsaa ha *å*)

smætt — *smætt* — *smatt* — *smotte*
dætt(a) — *dætt* — *datt* — *dotte*
rækk — *rækk* — *rakk* — *rokke*
skvætt — *skvætt* — *skvatt* — *skvotte*
sprætt — *sprætt* — *spratt* — *sprotte*
vartt — *vortte*
værp — *værp* — *varp* — *vorpe*, ogsaa svakt
šæļv — *šæļv* — *skaļv* — *skoļve*
jæļp er svakt: *jæļpe* — *jærtt* — *jærtt*
smęll — *smęll* — *small* — *smolle*
skręll — *skręll* — *skrall* — *skrolle*
gnęll — *gnęll* — *gnall* — *gnolle*
svęll — *svęll* — *svall* — *svolle*
svęhlt — *svęhlt* — *svahlt* — *svohlte*
vęhlt — *vęhlt* — *vahlt* — *vohlte*.

2) *e* (foran lang nasal *i*) i infinitiv og præsens har:

drekk — *drekk* — *drakk* — *drokke*
bett — *bett* — *batt* — *botte*
stekk — *stekk* — *stakk* — *stokke*
finn — *finn* — *fann* — *fonne*
vinn — *vinn* — *vann* — *vonne* (gn. **vinna**).
brinn — *brinn* — *brann* — *bronne*
rinn — *rinn* — *rann* — *ronne*
spinn — *spinn* — *spann* — *sponne*
spriŋŋ — *spriŋŋ* — *spraŋŋ* — *sproŋŋe*

kḷiŋŋ — *kḷiŋŋ* — *kḷaŋŋ* — *kḷoŋŋe*

ogsaa *i*: *sprikk* — *sprikk* — *sprakk* — *sprokke.*

I mindre ren dialekt brukes ogsaa *baṇt*, *faṇt* o. s. v., ogsaa *baṇṇ* i analogi med *faṇṇ*.

3) *ö* i infinitiv og præsens:

söŋŋ — *söŋŋ* — *saŋŋ* — *soŋŋe*

sökk — *sökk* — *sakk* — *sokke.*

I *sḷæŋŋ* er omlyden ogsaa trængt ut av infinitiv og præsens:

sḷæŋŋ — *sḷæŋŋ* — *sḷaŋŋ* — *sḷoŋŋe.*

tögg og *træŋŋ* gaar svakt.

Ofte forekommer der ved siden av de intransitive sterke verber transitive svake, saaledes:

bręṇṇ — *bręṇṇe* — *bręṇt* — *bręṇt*

smęḷḷ — *smęḷḷe* — *smęhḷt* — *smęhḷt*

vęhḷt — *vęhḷte* — *vęhḷta* — *vęhḷta*

sḷæpp — *sḷæppe* — *sḷæft* — *sḷæft*

sökk — *sökke* — *sökt* — *sökt*

ved siden av de ovennævnte sterke.

Dog hersker der adskillig forvirring i det oprindelige forhold saa de to grupper ofte blandes sammen.

§ 111. 4. klasse hadde i gn. vokalrækken: **e** — **a** — **o**. I Trondhjems- og Kristiansundsmaalet: *æ* — *a* — *o* (i Kristiansund i perf. particip ogsaa *å*). Slik gaar:

bærra — *bǣr* — *bār* — *borre* eller *bårre* (ogsaa i de følgende verber kan forekomme *å* i perf. particip)

šærra — *šǣr* — *skār* (*šār*) — *skorre* (*šorre*)

stæ̌ḷa — *stæ̌ḷ* — *stāḷ* — *stǒḷe*;

vævva gaar som *færra*:

vævva — *vǣv* — *vōv* — *vovve.*

Uregelmæssige er:

såvva — *sø̄v* — *såv* — *såvve*

kåmma — *kjæmm* — *komm* (*kåmm*) — *komme* (*kåmme*).

Svake er *sömm* eller *svömm* og *trø* «træde».

§ 112. 5. klasse hadde i gn. vokalrækken: **e** — **a** — **e** og adskilte sig altsaa kun i perf. particip fra foregaaende klasse. Perf. particip med *e* i stammen brukes i bygdemaalene; i bymaalene er vokalen fortrængt av *o* ved assimilation med foregaaende klasse; hvis verbet ved bortfald av endestavelse er blit enstavelses verbum paa vokal, er det gamle particip erstattet av et nyere paa *tt* (*sett* er dog gammelt). (§ 107).

Efter denne klasse gaar:

dræppa — dræp — drāp — droppe (oftest svakt *dræft — dræft*)
værra — ē — vā — vorre
læk — læk — lāk —?
sett(a) — sett — satt — sotte
legg(a) eller *ligg(a) — legg* eller *ligg — låg — logge*
vægga gaar som *færra*:
vægga — væg — vōg — vogge eller svakt: *væ — væe — vædd — vædd.*

Uregelmæssig er: *ēta — ēt — åt — åte.*

Enstavelses perf. particip paa *tt* har:
så — sēr — såg — sett, sett
jī — jīr — gā — jitt
bē — bēr — bā — bett.

Helt svakt bøies: *læssa — læs — læst — læst*, og *tigg — tigg — tigd — tigd.*

§ 113. 6. klasse faldt i gn. i to avdelinger. 1) med vokalrækken: a — ó — a. 2) med vokalrækken: a — ó — e (palatalomlyd av *a*).

I Trondhjem og Kristiansund er palatalomlyden trængt ut av perf. particip, saa at de to avdelinger er faldt sammen. Denne klasse har undergaat paavirkning fra verber som gaar som *bærra — bær — bār — borre.* Perf. particip har derfor vokalen *o* og infinitiv *æ* i stammen: *færra — fær — fōr — forre.* Der blir altsaa kun forskjel i imperfektum; i Kristiansund kan ogsaa i denne tid enkeltvis assimilation finde sted, saaledes har jeg iagttat imperfekter som *fār* for *fōr.*

Infinitiver som *færra* findes foruten i byene ogsaa i Fosen; i Kristiansund forekommer dog for mange verbers vedkommende sideformer med *a.* En medvirkende grund til at disse infinitiver har seiret har, ved siden av assimilation med verber som *bærra*, været den omstændighet at derved præsens og infinitiv faar samme vokal. I Kristiansund, hvor ogsaa former med stammevokal *a* forekommer, kan enkeltvis ikke omlydt vokal ogsaa forekomme i præsens, som blir svakt, saaledes særlig *gal'e*, undertiden ogsaa andre som *māle.*

Slik gaar:
færra — fær — fōr — forre, i Kristiansund ogsaa: *fårre* (*å* kan ogsaa forekomme i de fleste av de følgende)
grævva — græv — grōv — grovve

gæ̆ḷa — gǣḷ — gōḷ — gŏḷe
mæ̆ḷa — mǣḷ — mōḷ — mŏḷe
gnægga — gnǣg — gnōg — gnogge
drægga — drǣg — drōg — drogge
vævva — vǣv — vōv — vovve
tā — tār — tōk — tokke, tokki har jeg faat opgit fra Trondhjem, i Kristiansund kun: *tatt.*
væks — væks — vaks — vokse gaar som *dætt.*

Svakt gaar *skavva,* og *vēa*, hvor omlyden er trængt gjennem i hele verbet:

vēa — vēe — vēa — vēa.

Verber som ved bortkastelse av endestavelse er blit enstavelses verber paa vokal, har participer dannet av infinitiv ved endelsen *tt* (*dd*) (§ 107).

Saaledes gaar:

tā — tār — tōk — tatt
drā — drār — drōg — dratt
ṣlå — ṣlår — ṣlō — ṣlått
stå — står — stō — ṡtått
lē — lēr — lō — ledd, alm. *fḷir*
svǣr — svǣr — svōr — svǣrt, svorre?

Svake er *kḷø* (baade for gn. **klá** og **klæja**), og *dø.*

§ 114. 6. klasse (de reduplicerende verber) viser liten fasthet og er utsat for paavirkning fra skriftsproget.

Følgende er blit svake, men har beholdt sterkt præsens:

bḷås (ogsaa *bḷǣs* eller *bḷæssa*[1]) — *bḷǣs — bḷǣst — bḷǣst*
högg — högg — högd — högd
håḷḷ — heḷḷ — håhḷt — håhḷt
əús er helt svakt: *əús — əúse — ə^{u}st — ə^{u}st.*

Enkelte er sjeldne eller ubrukelige og er erstattet med andre verber, saaledes brukes *dætt*(*a*) for gn. **falla**, *skrīk* eller *grīn* for **gráta** og *spriŋŋ* for **hlaupa**.

Den oprindelige bøining er bedst bevaret i følgende verber:

gråt — grǣt — gråt — gråte eller *grått*
låt — lǣt — låt — låte
lā (*lætt*) — *lār* (*lætt*) — *lōt* (*lætt*) — *latt* (*låtte*)
få — får — fikk (undertiden *fekk*) — *fått*
gå — går — jikk — gått
hæŋŋ — hæŋŋ — haŋŋ — hoŋŋe eller *håŋŋe.*

[1] Det gaar da helt som *læssa.*

Verbene *gråt, låt, lā* er meget vaklende.

hæŋŋ gaar som *slæŋŋ*; blandes ofte sammen med det transitive svake verbum:

hæŋŋ — hæŋŋe — hæŋt — hæŋt.

De svake verber.

§ 115. Under behandlingen av de svake verber gaar vi ut fra de tre gn. klasser som er bevaret i landsmaal:

1. klasse har endelsen **a** baade i præsens, imperfektum og perf. particip: l. **kalla — kallar — kalla**, 2. klasse har **er** i præsens, **de** eller **te** i imperfektum og **d** (intetkjøn **t**) eller **t** i perf. particip: l. **döma — dömer — dømde — dömd (dömt), möta — möter — mötte — mött**, 3. klasse har omlyd i infinitiv og præsens, men ikke i imperfektum og perf. particip: l. **telja — tel — talde — tald (talt).**

§ 116. 1. klasse har i vor dialekt holdt sig bedst. Den har faat endelsen *e* i præsens i verber tilhørende begge de nedenfor nævnte avdelinger; endelsen i imperfektum og perf. particip er *a*, saaledes: *kall — kalle — kalla — kalla.*

Klassen falder i to avdelinger a) de med oprindelig lang første stavelse: *kall — kalle — kalla — kalla* og b) de med oprindelig kort: *bāka — bāke — bāka — bāka.*

Forskjellen trær imidlertid kun frem i infinitiv og imperativ, som begge har samme form: endelsen kastes væk i verber som gaar efter a), og beholdes i verber som gaar efter b), altsaa imperativ: *kall*, men *bāka, lāga.*

Grænsen mellem denne klasse og den følgende er flytende. Mange verber som oprindelig ikke hører hit, kan faa *a* i imperfektum og perf. particip, saaledes f. eks. *brea* for *bre'dd, böja* for *böʸdd, pløja* for *pløʸdd*; paa den anden side kan imperfektum og perf. particip paa *t* dannes av de fleste verber, naar der ikke vilde fremkomme for haarde konsonantforbindelser: saaledes *kahlt* ved siden av *kalla, bākt* og *bāka, brukt* og *bruka.*

§ 117. 2. klasse er blit forenklet idet endelsen *t* omtrent er blit eneraadende i alle verber (undtagen enstavelsesverber paa vokal og diftong, hvorom nedenfor) baade i imperfektum og perf. particip, saaledes ikke bare *møt — møte — mött — mött, kvæss — kvæsse — kvæst — kvæst, knæpp — knæppe — knæft — knæft*, men ogsaa: *seņņ — seņņe — seņt — seņt, reņņ — reņņe*

— *rent* — *rent*, *tömm* — *tömme* — *tömt* — *tömt*, *glömm* — *glömme* — *glömt* — *glömt*.

Hvor i gn. stammen endte paa **d** eller **t** med foregaaende konsonant, skulde egentlig ved tilføielse av endelsen fremkomme **dd** eller **tt**, men denne forenkles da til **d** og **t**: 1. **senda** — **sender** — **sende** — **send** (intetkjøn **sendt**), **festa** — **fester** — **feste** — **fest**. Disse imperfektum- og perf. participformer er imidlertid litet tydelige og er derfor, likesom i mange andre dialekter, erstattet med tydeligere. De hvis stamme oprindelig endte paa **d**, har faat *t* i imperfektum og perf. particip: *senn* — *senne* — *sent* — *sent*; de hvis stamme ender paa *t*, er gaat over til 1. klasse, saaledes: *fæst* — *fæste* — *fæsta* — *fæsta*, *jift* — *jifte* — *jifta* — *jifta*, *svehlt* — *svehlte* — *svehlta* — *svehlta*.

Slik gaar ogsaa: *mest* — *meste* — *mesta* — *mesta* hvor *t* imidlertid oprindelig hører til imperfektum- og participendelsen.

Verber som ender paa kort *t* med foregaaende lang vokal, fordobler derimot *t* og forkorter vokalen, saaledes: *væt* — *væte* — *vætt* — *vætt*, *jæt* — *jæte* — *jætt* — *jætt* (gn. **gǽta**).

Verber som gn. **blœða** hvis stamme ender paa **ð** efter vokal, har dannet utgangspunktet for en vigtig bøiningsklasse. I imperfektum og perf. particip gik **ðð** i gn. over til **dd**. Efterat **ð** og infinitivens endevokal **a** var faldt bort, overførtes denne bøining ogsaa til verber som ingen **ð** har hat: *trū* — *trūr* — *trudd* — *trudd*, likedan *spå*, *rō*, *skū* — *skūr* — *skudd* — *skudd* (gn. **skúfa**, skyve), endog *badd* har jeg hørt for vanlig *båda* (av *båd*). Paa samme maate bøies ogsaa: *hā* — *hār* — *hadd* — *hadd* (dog forekommer ogsaa *hā* — *hār* — *hatt* — *hatt*).

Sterke verber efter 1. klasse med oprindelig **ð** i stammen bøies sedvanlig paa samme maate: *svī* — *svīr* — *svidd* — *svidd*, *rī* — *rīr* — *ridd* — *ridd*, *lī* — *līr* — *lidd* — *lidd*, likedan *bȳ* — *bȳr* — *bydd* — *bydd* (§ 108).

Der er som nævnt nogen tilbøielighet til at danne perf. particip paa samme maate av alle enstavelses verber paa vokal, altsaa ogsaa av de som har perf. particip paa *tt*, svarende til skriftsprogets sammentrukne former. (§§ 112, 113).

Enstavelses verber som ender paa diftong bøies paa samme maate. Diftongen forkortes;

lei — *leie* — *leidd* — *leidd*, *brei* — *breie* — *breidd* — *breidd*.

Samme bøining er ogsaa overført til verber med nyere diftong, som: *pḷöy — pḷöye — pḷöʸdd — pḷöʸdd, böy — böye — böʸdd — böʸdd*. Paa landet har som regel oprindeligere former holdt sig i imperfektum og perf. particip: *pḷögd, bögd.*

§ 118. I 3. klasse er der nogen eksempler paa en oprindeligere bøining med enstavelses præsens, ikke omlydt vokal i imperfektum og perf. particip samt særskilt form for perf. particip. Slik gaar:

spør — spør — spōr (Trh. *spōḷ*) — *spōṛṭ*
smør — smør — smōr (Trh. *smōḷ*) — *smōṛṭ*
jörra — jør — jōr (Thr. *jōḷ*) — *joṛṭṭ*
lægg — lægg — lā — lakt

I *sẹı* kan præsens baade være en- og tostavelses: *sẹı — sẹı(e) — sā — sakt.*

I *spør* og *smør* utjevnes ofte forskjellen mellem imperfektum og perf. particip:

spør — spør — spōṛṭ — spōṛṭ eller *spūṛṭ — spūṛṭ*
smør — smør — smōṛṭ — smōṛṭ eller *smūṛṭ — smuṛṭ*

I *sæll* og *sætt* er præsens enstavelses og vokalen den samme i alle tider:

sæll — sæll — sæhlt — sæhlt eller *sæḷ — sæḷ — sæṛṭ — sæṛṭ*
sætt — sætt — sætt — sætt

Mange verber som oprindelig hørte til denne klasse, er imidlertid gaat over til 1. og 2. klasse.

Efter 1. klasse gaar saaledes: *fḷött — fḷötte — fḷötta — fḷötta.*

Efter 2. klasse gaar: *væḷ* (gn. **velja**) — *væḷe — væṛṭ — væṛṭ*; *tæmm — tæmme — tæmt — tæmt*; *kræv — kræve — kræft — kræft*; *tī* (gn. **þegja**) — *tiḍḍ — tiḍḍ.*

§ 119. I de svake verber gjælder følgende hovedregler:

1) imperfektum og perf. particip har paa faa undtagelser nær samme form; i 2. og 3. klasse har da sedvanlig i imperfektum endelsen *t* og i perf. particip intetkjønsformen seiret; i enstavelses verber paa vokal og diftong er dog endelsen *dd* (eller *ḍḍ*), og her har derfor han- hunkjønsformen fortrængt intetkjønsformen.

2) *e* er paa faa undtagelser nær blit eneste endelse i præsens.

De svake verber i dialekten kan ordnes paa følgende maate:

a. en klasse med endelsen *e* i præsens og *a* i imperfektum og perf. particip: *kaḷḷ — kaḷḷe — kaḷḷa — kaḷḷa; bāka — bake*

— *bāka* — *bāka*. Grænsen mellem denne klasse og den følgende er flytende.

b. en klasse med endelsen *e* i præsens og *t* eller *d* i imperfektum og perf. particip; *d* brukes efter *g*: *bögg* — *bögge* — *bögd* — *bögd*, *tögg* — *tögg* — *tögd* — *tögd*, *högg* — *högg* — *högd* — *högd*, samt efter *v* i *levva* — *levve* — *levd* — *levd* (dog ogsaa, særlig i finere sprog, *lēft* — *left*), ellers *t*: *møt* — *møte* — *mött* — *mött*, *dömm* — *dömme* — *dömt* — *dömt*, *krǣv* — *krǣve* — *krǣft* — *krǣft*, *bəhøv'* — *bəhøv'e* — *bəhøft'* — *bəhøft'*.

c. enstavelses verber paa vokal og diftong faar *r* eller *e* i præsens og *dd* (eller *d̡d̡*) i imperfektum og perf. particip. *trū* — *trūr* — *trud̡d̡* — *trud̡d̡* og *bręi* — *bręie* — *brę'd̡d̡* — *brę'd̡d̡*.

d. en liten klasse har enstavelses præsens; imperfektum og perf. particip har undertiden ikke omlydt vokal; perf. particip har i enkelte verber særskilt form: *spør* — *spør* — *spōr* — *spōr̡t̡*.

§ 120. De præterito-præsentiske verber har avvikende bøining. Dog søker vor dialekt at gjøre ogsaa denne saa regelmæssig som mulig. Perf. particip og imperfektum falder sedvanlig sammen idet begge ender paa *a* — dog forekommer i imperfektum ogsaa enstavelses former uten *a*; i enkelte verber kan infinitiv være lik præsens; infinitiv er forøvrig lite brukt og vaklende.

Hit hører:

vil̡l̡ — *vil̡l̡* — *vil̡l̡(a)* — *vil̡l̡a*
skol̡l̡ — *skā* — *skol̡l̡(a)* — *skol̡l̡a*, og *skul̡l̡(a)* — *skul̡l̡a*
kon̡n̡ — *kan̡n̡* — *kon̡n̡(a)* — *kon̡n̡a*, ogsaa *kun̡n̡(a)* — *kun̡n̡a*
vætta — *vęit* — *vest(a)* — *vesta*
må — *må* — *mått(a)* — *måtta*
ęiga (i Trh. *ægga*) — *ęig* (Trh. *æ̅g*) — *ę'd̡d̡* — *ę'd̡d̡*.
ęiga kan ogsaa bøies helt som *lęi*.

Præpositioner.

§ 121. Av præpositioner merker vi kun: *tī* (ut-i), *tū* (ut ur), *tå*, *tā* (ut-av), *føre* (eller *förre*), *fræmfår*, *fræmför* eller *får'an*. I uttryk som: *s̀ærr'a ta sæ ęi brø's̀īv, ət stökke l̡ött'* er *ta* adverbium (skjære av en brødskive, et stykke brød til sig).

Sprogprøver.

Som sprogprøver har jeg kun kunnet opdrive efterfølgende to digte. Jeg vilde selvfølgelig ha foretrukket prosastykker, da digte let blir mindre idiomatiske i sin uttryksmaate.

I sprogprøvene er lydskriften gjort saa enkel som mulig. Saaledes brukes: *nn* for *ṇṇ*, *ll* for *ḷḷ*, *ng* for *ŋŋ*, *nk* for *ŋk*, *kj* for *ķ*, *skj* eller *sj* for *š*, *sl* for *ṣḷ*, *rt*, *rst*, *rn* for *ṛṭ*, *ṛṣṭ* og *ṛṇ*, *e* brukes baade for *e* og *ə*, *æ* for *ę*.

Trykket er betegnet uten hensyn til versemaalet.

I. *Kḷepp'feskvīsa*

(av kontorist Witzø, Kristiansund).

1. *ja høg\`e kḷepp'feskprīsa*[1]) *drömt' no all\`e om,*[2])
me jūb'alon å vær\`stann når först såmm\`arn komm'[3])
å rå\`fesken bḷæı dȳr';
så kapp\`es dæm å bȳr',
å ing\`enting, når bærr\`e dæm får fesk', dæm skȳr';
får pæ\`æng*[4] *å kjēn', ja d e no bærr\`e brā',
å' dæff\`år*[5]) *rōp\`e vi hökt' hurra'.

2. *'n jons'n*[6]) *å 'n værr\`ing*[6]) *å 'n ast'rop*[6]) *sā\`:*
ta herr'e trūr' æ sekk'ert vill gå minn'er brā';
å mang\`e*[7]) *sā\` me dæmm'
at ænn\`en bḷir' vest[8] *slæmm',*
når bærr\`e kje tesist' hann me fårskrakk'els kjæmm':
får pæ\`æng o. s. v.

3. *å vå'rn hann kom sætt\`anes me sōḷ' å vinn',*
så fortt' de jikk'[9]) *me å törk\`e*[10]) *fesk'en inn*[11]);
å så' får damp' å bør'
te bȳ'n i 't kjør';
å nō' e tī'a komm\`en dæm om prī\`san spør'[12]);
får pæ\`æng o. s. v.

4. *å nō' d e så livv'att at d e 't sȳn',*
i våg'en hos 'n jons'n, å i hæɩl'e bȳ'n;
om pris'an hæhllst e små',
mōt dē' dæm tænkt' å få',
så må' dæm da væḷ sæll', d e kje ann'a rå';
får pæ̅'æng o. s. v.

5. *å bḷīr' no kje fårkjēn'esta får all' så stōr',*
så hār' vi væḷ 'n skjell'ing[13]) *jömt'*[14]) *ifrā' ifjör',*
så barn'ekrybba[15]) *får'*
'n līt'n skjærv' iår';
at all'esammen hēr' vill værr'a me[16]) *vi spår';*
får pæ̅'æng o. s. v.

[1]) ogsaa tostavelses tonelag. [2]) maa uttales med tryk for versemaalets skyld. [3]) ogsaa *kåmm.* [4]) alm. *pænga.* [5]) ogsaa *dæffför, dæffer.* [6]) bekjendte klipfiskeksportører. [7]) ogsaa *mang.* [8]) eller *vist.* [9]) undertiden *jekk.* [10]) skulde være *törk*; den almindelige uttryksmaate vilde være: *å törk'inn fesk'en.* [11]) maa ha tryk for versets skyld. [12]) ogsaa *spörr.* [13]) almindelig *l.* [14]) almindelig *jæmt.* [15]) digtet er skrevet for en tilstelning til indtægt for en barnekrybbe. [16]) *me* maa ha tryk for versets skyld.

II. *Fōs'na.*

(Efter Idar Handagards digt «Fosna». I sproget er en del poetiske friheter.)

1. *du fōs'nabȳ, æ hūs'e dæ̅'!*
æ komm'[1]) *i dæ̅' te væḷ'a;*
å dīn'e bærg', dæm ælsk'e æ,
å hāv'e såm dæ kjæ̅ḷ'a.[2]

2. *der fræmm' tu hafs'ens bḷå'e strömm'*
tre nāk'ne skjæ̅r' e skått'n[3]),
ligg[4]) *fōs'na ti 'n fāg'er drömm'*
om gull'[5]) *på hafs'ens bått'n.*

3. hann lægg' sæ sjø'n· såm mör'si arm'[6]
ikring\`om fōs\`nahauan;
hann smȳg' sæ inn\`te såm 'n barm'
å smīl\`e bḷått' me au\`an.

4. d sægḷ\`e skjib' i löst\`i vinn',
me mås\`an skrīk' om tåpp\`an,
fra lōf'otræıs te ham'na inn',
å līv'e kjæmm' ti kråpp\`an.

5. d e så snårt'[7]) i fōs\`nastān,
når sōḷ'a skjīn'[8]) om vår\`an;
dæm læmp\`e fesk' all gō\`værsdān
å bǣr\`n ut[9]) på bår\`an.

6. dæm bræı\`e fesk' såm bḷæık\`ingskḷǣr
på all\`e bærg' i sōḷ'a;
å sī\`a dæm me fesk'en fǣr'
te fast\`an spān\`iōl'a.

7. d sægḷ\`e ūt[9]) 'n mås\`efḷåkk
av skjīb' på bḷank\`e dāg\`a;
å rȳk\` d opp[9]) me ūḷ' å råkk',
dæm fḷȳg' såm dæm va jāg\`a.

8. på vāḷ\`en[10]) e d fīnt' å stå',
når d e kḷārt' i vǣr'e;
da kann du fritt' di skūt\`an sjå'
å ahllt' te grīp\`askjǣre.[11])

9. da sjēr' du fritt' dænn bḷå\`mȳrsvæı'n
ahllt ūt' te tus\`nastabban[12]);
å bår\`a står' om bahlls'erstæı'n[13])
såm bjönn' på bāk\`re labb\`an.

10. *ho læik'e sæ i sōr'skjinsvǣr*[14])
om fōs'naskjǣran, bår'a,
men kjæmm' du ho i rusk'e nǣr',
ho vænn'e smīl' te tår'a.

11. *ja sægl'armann, gu tröst'e dǣ'*
om dū[15]) *komm' inn*[15]) *för kāv'e;*
för få' e dæmm' såm bærg'e sǣ',
men mang'e blæi' på hāv'e.

12. *men hā' du i 't skā'vǣr stökt'*
dæ inn' te fōs'na pīn'a,
da kann du kvīl' dæ lūnt' å trökt'
såm prins' på blå'e dȳn'a.

13. *om bår'an væhllt' såm ør'e fjæll'*
å slæst' såm drokn'e kār'a,
d ē' da lūnt' i fōs'na læll',
å dū' e vǣl' bevār'a.

[1]) eller *kåmm* som forfatteren skriver. [2]) imperf. [3]) almindeligere *skött'n.* [4]) ogsaa *legg.* [5]) ogsaa *goll.* [6]) *arm* er hunkjøn. [7]) *snårt* betyr: besynderlig, rar; her synes ordet å bety: morsom, som paa Kristiansundsk sedvanlig heter: *artti.* [8]) ogsaa *skjinn* (almindelig *n*). [9]) *ūt* maa uttales med tryk for versets skyld, likedan *opp.* [10]) Varden i Kristiansund. [11]) heller flertal: *grīpaskjǣran*; Grip er et fiskevær ved Kristiansund. [12]) to fjeld paa Tusna. [13]) ei flu i Sørsunne, ei farleid til byen (Handagard). [14]) *sōrskjinn* (med almindelig *n*). [15]) maa ha tryk i verset.

Rettelser og tilføielser.

S. 2 tilføies: «Fremstillingen av Kristiansundsmaalets forhold til stiftets bygdemaal er væsentlig bygget paa oplysninger som jeg har faat hos elever ved underofficersskolen i Trondhjem.»

S. 6 de 12 sidste linjer og s. 7 de 4 første linjer utgaar og erstattes av:

«I enkelte av stiftets dialekter er der nogen sammenblanding av de to klasser, idet i enkelte hankjønsord med oprindelig likevegt nominativ har seiret (f. eks. *hāne*, *vāne*), mens paa den anden side de oblikve kasus har seiret i en del ord med oprindelig lang første stavelse (f. eks. *bakka*, *taŋka*).

Dette forhold i dialektene understøttes i Kristiansundsmaalet av skriftsproget og fremkalder stor tilbøielighet til at gi svake hankjønsord endelsen *-e*. Nominativsformen brukes likesom sedvanlig i bygdemaalene bestandig i: *hāne*, *vāne*, *harre*, *nāse*. I mindre hverdagslige ord forekommer kun endelsen *-e*. I enkelte ord er der vakling mellem *-e* og *-a*. Likevegtsformene holder sig bedre i sammensætninger, saaledes *kjāke*, sjelden *kjāka*, men *kjakabein*, *sæle*, men *sælapinn*.

Efter lang første stavelse i gn. forekommer kun endelsen *-e*: *taŋke*, *hanske*; enkeltvis har jeg faat opgit *bakka* ved siden av *bakke*.»

S. 7, l. 9 f. n. staar: «oftere»; skal staa: «undertiden.»

S. 17, l. 4 f. o. utgaar: «flertalsformer som *trēr*, *knēr*, bygdemaalene *trē*, *knē*».

S. 17, l. 5 f. o. tilføies: «I bygdemaalene ender nævnte præsensformer paa vokal: *bē*, *jē*, *hē*, *te*, hvorimot svake præsens som *trur*, *būr* oftest ender paa *-r*. Idet *r* tilføies ogsaa i de sterke verber, forberedes disses sammensmeltning med de svake, sml. §§ 108 og 117.»

S. 18, l. 2 f. o. staar: «er ofte hentet»; skal staa: «er ogsaa ofte hentet.»

S. 21, l. 10 f. o. staar: *«ætt'ərmeddāg»*; læs: *«ætt`ərmeddag»*. I *«för'* (*får'*) *meddag»* er tonelaget vaklende.

S. 22, l. 12 f. o. staar: *«hæk'se»*; skal staa: *«hække»*.

S. 22, l. 13 f. n. tilføies: «Enstavelses tonelag for tostavelses i hankjønsord har jeg i Kristiansund kun iagttat i *kaŋŋ'ən*».

S. 22 tilføies nederst: «Tostavelses tonelag kan imidlertid

ogsaa forekomme og kan feilagtig overføres til oprindelig enstavelsesord. Saaledes har jeg iagttat tostavelses tonelag — særlig hos personer som sedvanlig taler Mellemsprog — i ord som: *mẹnn̦'ər*, *hẹnn̦'ər*, *tẹnn̦'ər* (sml. § 84); *ķinn̦'ər* (gn. **kinnr**) har sedvanlig tostavelses tonelag.»

S. 29, l. 11 f. o. staar: «*trū, bū*»; skal staa: «*trū*; *bū*.»

S. 31, l. 13 f. n. tilføies: «*pīe* (pike).»

S. 31, l. 6 f. n. staar: «almindelig»; skal staa: «temmelig almindelig.»

S. 32, l. 19 f. o. tilføies: «Falsk *t* for *d* er vistnok almindeligere i Trondhjem end i Kristiansund.»

S. 36, l. 21 f. o. staar: «saaledes kan *sætta*»; skal staa: «saaledes kan i enkelte bygdemaal *sǣƚa*.»

S. 40, l. 17 f. o. staar: «*trēan*»; skal staa: «*trē'an*».

S. 40, l. 4 f. n. staar: «*bånn̦a* for *bånn̦an*»; skal staa: «*bånn̦'a* for *bå'nn̦an*».

S. 43, l. 7 f. o. staar: «prædikativt»; skal staa: «attributivt.»

S. 43, l. 9 f. o. «vistnok» gaar ut. Tilføies: «Derimot tror jeg neppe at fælleskjønsformen kan brukes attributivt foran intetkjønsord.»

S. 43, l. 18 f. n. staar: «*foļļ fȳr*»; skal staa: «*foļļ'fȳr*».

S. 45, l. 7 f. n. staar: «*kōr* og *kår*»; skal staa: *kōr* eller *kår*.»

S. 46, l. 11 f. n. staar: «*færranəs*», «*værranəs*»; skal staa: «*færr'anəs*», «*værr'anəs*».

S. 46, l. 9 f. n. staar: «*ētanəs*», *trūanəs*»; skal staa: «*ēt'anəs*», «*trū'anəs*».

S. 48, l. 19 f. n. staar «mellemformer»; skal staa: «sideformer».

S. 50, l. 21 f. n. tilføies: «Saaledes brukes ofte *brann̦* og *brẹn̦t*, *smaļļ* og *smẹhļt* o. s. v. om hverandre.»

S. 51, l. 14 f. n. tilføies: «Enkeltvis har jeg ogsaa hørt: *gāƚ* for *gōƚ* og *grāv* for *grōv*.»

S. 51, l. 5 og 6 f. n. tilføies: «Vokalkvantiteten i *gāƚ'e* og *măƚ'e* er vaklende.

S. 52, l. 4 f. o. tilføies: «Sideformer med *a* i stammen forekommer i Kristiansund av de fleste av de nævnte verber, saaledes ogsaa: *găƚa*, *măƚa*, *drăga* (stammevokalens kvantitet er vaklende); derimot har jeg kun hørt *færra*.»

S. 54, l. 5 f. n. tilføies: «Saaledes har jeg hørt participer som *jiḍḍ*, *bedd*. Almindelige er disse former endnu ikke.»

S. 56, l. 3 f. n. tilføies: «Uttryk som det anførte er nu i Kristiansund almindelige; dog forekommer ogsaa *ṡærr\`a sæ ta ęi brø\`šīv* som vel er det rigtigere uttryk.»

Indhold.

SJÆLEVANDRING OG OPKALDELSE.

Av Halvdan Koht.

Alle nordiske filologer husker professor Gustav *Storms* ypperlige, grundlæggende avhandling fra 1892: «Vore Forfædres Tro paa Sjælevandring og deres Opkaldelsessystem» (Ark. f. nord. fil. IX). Storm knyttet der sammen sine undersøkelser over gammel nordisk opkaldelsesskik med de antydninger vi har om sjælevandringstro, og han paaviste at den opkaldelsesmaate som holdt sit indtog i Norden i 8de aarh., sandsynligvis var kommet til os fra de vestgermanske folk (franker og sakser). Storm sammenstillet den germanske tro og skik med lignende fænomener hos andre folk, og det var øiensynlig hans mening, at troen paa at sjælen flyttet med navnet, hadde opstaat spontant paa forskjellige kanter av jorden, selv om den i Norden skyldtes fremmed paavirkning. Utvilsomt hadde han ret i dette, og jeg skal her fortælle et litet træk som belyser hvorledes troen kan opstaa rent av sig selv, og som muligens vil interessere folketros-granskere, — jeg husker ialfald at Moltke Moe fandt det meget interessant.

Det hændte vinteren 1910—11. Jeg har en liten pike som da netop fyldte fem aar. Nogen maaneder i forveien, høsten 1910, døde hendes mormor (paa en anden kant av landet), — mormoren hette Anna. Min lille pike var svært glad i hende, og sørget dypt over tapet, — det var det første dødsfald hun hørte om, og vi hadde megen møie med at forklare hende hvad det vilde sige at mormor var død. Ofte laa hun og graat med sig selv, fordi mormor var borte. Engang, efterat hun saaledes hadde graatt og sørget, spurte hun: «Mor, kommer aldrig mormor igjen?» Nei, det kunde jo mormor ikke. «Ja men, mor, dersom du faar en liten pike til og kalder hende Anna, saa kan jo mormor komme igjen.»

Der er hele den gamle tro, født igjen i et barnesind, baaret frem av sorg og længt.

Jeg skal med det samme tilføie til de vidnesbyrd Storm anfører fra nutiden i sin avhandling, at i Sætesdalen blir det at kalde op betegnet som at «reise uppatt» en mand.

(Trykt 5. oktober 1915.)

SVINEFYLKING ENDNU EN GANG.

Af Axel Olrik.

I «Danske Studier» 1907 skrev jeg en lille afhandling om «*Svinefylking og hamalt*». På ydre foranledning skal jeg have lov at bringe den i læsernes erindring.

Mit udgangspunkt var den grundsætning der er fælles for al moderne historisk kritik, at det samtidige og med æmnet fortrolige vidnesbyrd vejer uendelig mere end den langt yngre beretning, selv om denne optræder med en tilsyneladende fuldstændig kendskab til sagen. Jeg anvendte denne grundsætning overfor sagaliteraturen, ikke med hensyn til en begivenhed, men til et realt forhold: nogle af formerne for oldtidens hæropstilling

Ved siden af dette hovedsynspunkt havde jeg tillige den grundsætning, at en løsning af et sådant spørsmål ikke er tilfredsstillende uden at den indeholder det teknisk hensigtsmæssige. Hvis man f. eks. vil konstruere en lås fra oldtiden, så nytter det ikke at den stemmer med alverdens kildesteder, hvis låsen ikke tillige har den egenskab at den kan lukkes op.

Denne artikel har givet professor Hjalmar Falk anledning til i Maal og Minne 1914 at skrive en artikel «Vore forfædres hæropstilling», der ikke fremtræder som nogen egen løsning af spørsmålene, men helt igennem mælder sig som en gendrivelse af hvad jeg har udtalt.

1. Hamalt.

Jeg skal have lov at minde om tankegangen på min undersøgelses afgørende punkt.

Hvis de middelalderlige islandske forfattere har ret, da er de to ord *svínfylking* og *hamalt* betegnelser for en og samme ting. Der var imidlertid det at mærke herved, at *hamalt* udtrykte ikke nogen realitet for literaturtidens Islændinge; ingen af dem vidner at han personlig kender til hvordan *hamalt* ser ud, eller at det har været brugt i en overskuelig fortid. Det er et ord som forfatterne alene kender af gamle digte. Men da har kun selve de gamle værker kildeværdi; sagaliteraturen indeholder blot forklaringer, der — ligesom nyere fortolkeres meninger — kan være rigtige og kan være gale. De virkelige kilder indskrænkes derved til tre, et eddakvad og to skjaldedigte; og kun de sidste indeholder oplysninger om hamalt's nærmere beskaffenhed. Ingen af dem nævner i forbindelse med hamalt noget om spids ell. lign.; de fremhæver begge indfatningen med skjolde som det for denne opstilling særtegnende; stærkest træder det frem i den eneste ligefremme beskrivelse der foreligger, Markus Skeggesøns drapa om Erik Egodes tog i Venden: «Med skjolde lukkede den herlige fører omkring kæmperne; ædlingen fylkede en stor hær hamalt.» Den slutning, jeg uddrog heraf, var at hamalt i første række var en dækstilling, hvis ring af skjolde skulde sikre mod angreb i ryg og flanke. Den var altså forskellig fra de kileformede angrebsstillinger, som vi under navn af «svinehoved» og 'svínfylking' finder hos forskellige folk af den gotiske æt.

En vis grad af støtte for denne opfattelse fandt jeg deri, at man på den næste store Venderkamps tid (under Eriks sønnesøn Valdemar den store) kendte en hæropstilling, der var fint sammensat således at den forenede svinefylkingens fremstød med en ganske modsat rygdækning. Det er denne slagorden, som Sakse skildrer med fuld teknisk indsigt, idet han opfatter den som Harald Hildetands hæropstilling. Denne opstilling viser at man i Danmark endnu i 12te årh. syslede med problemet bagdækning; for så vidt støtter det min forståelse af Erik Egodes hamalt. At begge dele optræder i en vis forbindelse med Venderkampene, tyder hen på, at dette folkefærds urolige småoverfald især på bagtroppen har gjort en sådan hæropstilling nyttig.

Det er mod min forskel på hamalt og svinefylking, prof. Falk retter sit væsenlige angreb. Hans modbevis er det, at man ved at tolke de islandske skrifter fra 13de årh. kommer til at de to begreber er fuldstændig identiske. Men — det er jo netop

det jeg har sagt; hele forskellen er at jeg sagde det på min afhandlings første blad som noget selvfølgeligt, prof. Falk derimod på sin afhandlings sidste blad; men om tingen selv er vi enige nok. Det gør derfor et meget underligt indtryk, at prof. Falk fremsætter denne kendsgerning og dermed tror spørsmålet løst; ti det var intet andet end hvad vi på forhand var enige om! Han mener øjensynlig af ærligste overbevisning, at en samling rigtig tolkede udtalelser fra middelaldersliteraturen er fuldgod oplysning om hvad der skete flere århundreder forud. Det er det, nutidens historiske kildekritik af al magt sætter sig imod. Den kræver allerførst stoffet sigtet, så at alle værker der blot udskriver eller omarbejder de ældre kilder, udgår af kildernes tal. Dernæst hævder den at hver efterretning skal have en værdi, stor eller lille alt efter dens hjemmelsmands særlige karakter og først og fremmest efter som han stod begivenheden nær. Prof. Falks afhandling er et slag i ansigtet på al historisk kildekritik. Hans slutninger ser ud, som de kunde have set ud for et par menneskealdre siden, dengang kildekritikken ikke var til. Ja så fremmed er han for nutidens videnskabelige begreber, at han end ikke opdager at det er kildekritikken, der er os imellem, — og derfor falder hans slag så uhjælpelig ved siden af.

Derfor kan han intet moment fremføre som afkræfter de to ægte skildringer af hamalt, der alene fremhæver hærens «omlukning» med skjolde, når de nævner begrebet *hamalt*.

Derimod er han vel i stand til at frembringe polemiske bemærkninger, der yderligere forvirrer det hvorom striden drejer sig: «Olriks opfatning af *fylkja hamalt* . . . beror i første række på en fortolkning af en strofe af Tjodolv Arnorssøn.» Enhver læser véd dog, at jeg til grund for min vurdering har lagt Eiríksdrápa, den eneste virkelige skildring af hamaltfylkingen der findes i kilderne. — Og pompøst slutter prof. Falk sin hele opredning: «Hvad jeg benegter, er at hamalt . . . har betegnet en opstilling i firkant, og det mener jeg at ha godtgjort.» Jeg har jo intet sagt om at hamalt var firkantet, og tanken derom vilde ligge mig uendelig fjærnt. Mon der ikke var grund til også overfor yngre forfattere end de islandske at anvende en vis nøjagtighed i læsning og tolkning?

2. Hvad forstod Islændingene ved «svinefylking»?

Også vedrørende svinefylking har prof. Falk et standpunkt at hævde; efter hans eget sigende er det overfor mig, men det er nok snarere så, at han forkaster det som alle tidligere forskere har læst ud af kilderne, og sætter en anden opfattelse i stedet. Men jeg skal gærne påtage mig ansvaret for denne mening.

Efter min (og manges) opfattelse er *svínfylking* slet og ret en opstilling af hæren i kile. Ifølge prof. Falk kendte sagatiden ikke nogen kileopstilling; den havde altid linjeopstilling. I nogle tilfælde var linjeopstillingen forsynet med en spids midtpå *(hrani)*; det var denne spids der kunde kaldes en *svínfylking*.

Efter dette princip tolker prof. Falk kilderne. Der er f. eks. den eneste indgående beskrivelse af «svinefylking», dær hvor vikingehøvdingen Sigmund Brestesøn skal hugge sig igennem en overlegen landhær for at nå tilbage til sine skibe. Han havde 360 mand, og ifølge prof. Falk stiller han de 350 i slaglinje, og midt på den en «svinefylking» af 10 mand. Det var — som hver militær, ja vel hvert menneske kan indse — det dummeste som en hærfører kunde gøre: han vilde derved netop holde fjendens overmagt fast i standende strid. Det siger sig selv, at vil man frembringe et gennembrud af en spærrende fjendtlig linje, må man vælge en eller anden form af stormkolonne.

Hvorledes kommer prof. Falk til den mærkelige «svinefylking» på ti mand? (tænk: en «fylking» på ti mand!). Jo, Sigmund Brestesøn siger det med rene ord: «Min frænde Tore og jeg skal være forrest, derpå tre mand, og så fem, men ud i begge fløje skal der være skjolddragere.» 2 + 3 + 5 er 10! Ja hvis det var en beskrivelse gjort til brug for filologer og kulturhistorikere, så var denne tankegang rigtig nok. Men Sigmunds ord er noget andet; det er en hastig ordre til en skare krigere der er vant til sådan opstilling og som ser fjendens linje for sig som det gælder at gennembryde. *De* kan af sig selv fortsætte tanken (tre, fem) med syv, ni, elleve; med andre ord de tilføjer ganske af sig selv «og så videre». Ti *de* er ikke tyngede af nogen teori om at man kan lave bred linjeopstilling, når det gælder at hugge sig igennem.

Men prof. Falk kan ikke have samme tanke. Ti 1) der står i sagaen at Sigmund lavede svinefylking «på» sit mandskab,

2) to + tre + fem *er* ti, 3) en kile har ingen fløje. Om man i oldtiden — ligesom i nutidens dagligtale — kan lave en form «på» noget, skal jeg lade være usagt. Men at en kileopstilling kunde have fløje, det skal vi snart se tilstrækkelige vidnesbyrd for. For øvrigt synes prof. Falk ikke at have fået meddelt os, hvorfor — efter hans opfattelse — skjolddragerne skal være så langt fra svinefylkingen som muligt; ti både efter hans teori og de forskelligste vidnesbyrd tjæner ellers skjoldrækken til at gøre kilen ugennembrydelig. Allerede dette synes at vise tilstrækkelig at prof. Falks tolkning med den 10 mands stormkolonne er mislykket; Sigmund Brestesøns opstilling har haft de bedste kæmper i spidsen for at bryde hul i fjendens linje, og skjoldene i tæt rad på siderne for at hans sluttede flok ikke skal holdes fast og opløses ved enkeltkampe.

Så simpel er denne opstilling, som kun prof. Falk har ført over i det meningsløse!

«Der er dog», mener prof. Falk «et sted i vor gamle literatur, hvor en svinefylking er beskrevet i ord der ikke lader sig bortfortolke ved nogen kunster, det findes i Sogubrots skildring af Bråvollslaget. Her siges denne slagorden at ha et svinetryne i centrum: *hrani var á brjósti*». (Det lyder som om jeg var et ondt væsen, der gik ud på at blodsuge kilderne for deres rette mening). Imidlertid har jeg ingensteds rejst nogen tvivl om at når der fandtes *hrani* på en slaglinje, var den i centrum; jeg er ganske lige så enig med prof. Falk i dette, som jeg overhovedet er i stedets f o r t o l k n i n g. Men jeg tager rigtignok ganske anderledes på dets k i l d e v æ r d i. Ti sagaen er for største delen slet ingen førstehånds kilde; sagaen gengiver Bråvallakvadet (og muligvis en dette ledsagende prosa) som vi tillige kender af Sakses gengivelse. Hvad Sogubrot har fælles med Sakse, er sagaen altså ikke hjemmelsmanden for; — og hvad Sogubrot skiller sig fra Sakse i, det véd vi på forhånd slet ikke om det er virkeligt kildestof, eller blot forfattergætning.

Jeg ser ingen grund til at fortsætte den — forstående eller misforstående — polemik om småspørgsmål, som prof. Falk har knyttet til sin undersøgelse. Hvad jeg har fremdraget er allerede nok til at vise, hvor ørkesløs en blot fortolkning af gamle literatursteder er til at lære «vore forfædres» krigskunst at kende, når den ikke støttes af blik for kildens værdi, for det praktisk anvendelige, og for den forskellige historiske synskres. —

Lige idet jeg vil sende disse blade i trykken, kommer mig i hænde en afhandling af prof. G. Neckel, «Hamalt fylkia» (Beiträge zur gesch. d. dt. sprache, XL 473—500). Den kunde for så vidt have sparet mig ulejligheden af en polemik, som den gennem en kildesondring netop fastholder mit resultat og tillige yderligere begrunder det historisk: «Wir halten daran fest, dass bei den skalden, die augezeugen von *hamalt*-ordnungen gewesen sind, keine andere vorstellung der sache erkennbar ist als die einer schildburg von unbestimmter form.» Tillige søger han at bringe vor forståelse både af svínfylking og af hamalt et stykke videre. Jeg kan på nogle punkter slutte mig til disse udviklinger (hamalt; langt mindre ved svinefylking); men min afvigende opfattelse giver jeg bedst i en samlet fremstilling, hvori jeg nu har indflettet nogle stoflige enkeltheder fra Neckels arbejde.

3. Kileopstilling og «svinehoved».

Jeg har ventet med at svare på prof. Falks kritik indtil jeg fik lejlighed at vende tilbage til stoffet og behandle «svinefylkingen» i sammenhæng. Tidligere har jeg jo kun draget den frem som baggrund for spørsmålet om hamalt.

Det vil da være naturligt at udvide undersøgelsen til en række beretninger fra Goteætten i det hele, hvor vi træffer vel ikke betegnelsen «svinefylking», men «svinehoved»; hvor mere literære folk har det, kaldes den ofte blot «kile».

Som første almene fremstilling af vor folkeæts hæropstilling møder vi Tacitus' ord i Germania kap. 6: «Slagstillingen ordnes kilevis» (acies per cuneos componitur). Som Müllenhoff bemærker (D. Alt. IV 179) betyder det latinske ord cuneus snart «kile» som hæropstilling, snart kun «skare, afdeling»; det er sammenhængen der viser om den mere tekniske betydning skal gøres gældende.

Eksempel på denne kampmådes anvendelse byder Tacitus i sin skildring af det store Bataveroprør under Claudius Civilis' ledelse (Historiæ, IV 20). Det er i året 70; nogle bataviske kohorter i romersk tjæneste har gjort mytteri, de vil drage nordpå og slutte sig til deres kæmpende landsmænd. 3000 romerske legionsoldater, samt nogle belgiske kohorter, borgervæbning og trosknægte drager ud ad Bonns porte for at indeslutte den fåtallige hær af fjender; «men disse, gammelvante i

krigstjænesten, slutter sig sammen i kiler, tæt pressede overalt, og dækkede forfra, bagfra og i flanken: således gennembryder de vor tynde slaglinje, Belgerne undveg, legionsoldaterne kastes tilbage, alle styrter i angstfuld hast mod vold og porte,» hvor et omfattende blodbad finder sted. — Eksemplet er mærkeligt, 1) fordi det så tydelig viser kilens overlegenhed over linjeopstillingen, endogså overfor den skolede romerske hær; ganske vist ikke nogen overmåde talrig Romerhær og under ledelse af en «legat», der næppe var stillingen fuldt voksen. 2) Ejendommeligt er det endvidere at se ikke en men flere kiler, selv i dette lille bataviske korps. En sådan opstilling var let at iværksætte, da man var vant til at konge eller anden høvding gik i spidsen, hans nærmeste, navnlig hans svorne mænd, fulgte nær efter, og stammen som helhed sluttede sig til. Disse små kilefylkinger er da kun en regulering af den naturlige, stammebestemte opstilling af hæren; derfor er de så nemme at sætte i værk lige når fjenden rykker frem til angreb. 3) Kilen optræder ikke blot som tætsluttet — for at gøre stødet stærkere — men også som dækket fra alle sider, utvivlsomt ved den tætsluttede skjoldrække. Der har øjensynlig fundet en teknisk udvikling sted af den simple stammebestemte kileformede flok.

Vi skal siden træffe den faste skjoldrække som led i kileopstillingen, snart på dens flanker, snart om dens spids. Men vi må straks på forhånd lægge mærke til, at kile og skjoldrække er to forskellige elementer, og at de optræder snart samlede, snart kun det ene af dem. Efter deres art er de af ganske forskellig natur; det ene er en angrebsstilling, det andet en dækstilling.

Dette sidste ser man særlig skarpt i en lille begivenhed fra året 552. Den frankiske hær, der gjorde indfald i Italien, sender en afdeling på 2000 mand for at plyndre i Ravenna-egnen. Narses gør med 300 ryttere udfald imod dem fra Rimini; «ved synet af denne opgav de deres bytte og trak sig sammen; de dannede, ryttere og fodfolk sammen, en falanks (fylking), der ganske vist kun var af ringe dybde — hvorledes kunde det være andet med deres ringe tal! — men var temmelig stærk på grund af den sluttede skjoldrække og den rigtige dækning af fløjene.» Narses' ryttere beskyder denne skjoldborg med pile og kastespyd; «men

de stod faste og ubevægelige uden at give sig på noget punkt, og kunde tillige nytte træstammerne i en tæt skov til dækning; de udslyngede kun deres ,angoner' (således kaldtes deres kastespyd).» Da lokker Narses dem ved forstilt flugt ud på åben mark, og nedhugger en mængde af dem spredt over sletten (Agathias I 21—22). Her er tale om en ubevægelig dækstilling, der intet har med kilefylkingen at gøre.

Denne sluttede skjoldrække optræder ganske tidlig i vor æts historie. Det er Cæsars store slag mod Ariovist; Cæsar kaster sig med sin hærs højre fløj over fjendernes noget svagere venstre, man stormede til kamp så hurtig at der ikke blev tid at udslynge kastespyd, «dog Germanerne udholdt sværdangrebet idet de efter deres sædvane stillede sig i fylking; der fandtes flere af vore soldater, der svang sig op på fylkingen, rev skjoldene af vejen med hånden og huggede ned fra oven» [1]. Her har altså Germanerne dannet hvad Nordboerne kalder en «skjoldborg» med den tætte rad af skjolde som mure og tag, — oven i købet (efter Cæsars fremstilling) dannet den på kort tid under den vildeste kamptummel.

Man må give Neckel ret i at dette ikke blot udgør et eget selvstændigt teknisk motiv, men at det også bunder i en egen tidlig kultur. Det mødes igen hos Gallerne, der i retning af krigsvæsen står Goteætten så nær. Det er slaget ved Clusium 295. Konsul Decius ser sine ryttere sprængte af Gallernes stridsvogne, han vier sig da til døden og hele den fjendtlige hær i sit følge, styrter sig så med tilhyllet hoved ind i kampen og gennembores af mangfoldige spyd. Der bliver standsning i kampen, Romerne opfordres til at vinde den ved hans opofrelse indvarslede sejr, og reserven drages frem i slaglinjen. «Gallerne står tætsluttede med skjoldene rejste foran sig, og det syntes ikke let at overvinde dem i standende strid» — nemlig med de romerske sværd overfor Gallernes langspyd — (cum Galli structis ante se scutis conferti starent); da opsamler Romerne i mellemrummet mellem hærene alle de udslyngede kastelanser og slynger dem «ind i fjendens skjoldborg» (in testudinem hostium); de fleste af spydene borede sig ind i skjoldene, nogle i legemerne, så at fylkingen (cuneus) opløses,

[1] Cæsar, De bello Gallico, I 52 (jfr. Neckel 489; Dio 38,49 er kun en malende skildring af nærkampens voldsomhed, uden teknisk oplysning).

en stor del sank bedøvet om uden sår; således vendte lykken sig til Romernes fordel. — Skildringen er mærkelig. Den viser i udpræget grad skjoldrækken i dens naturlige opgave som faststående dækstilling; og den viser den lethed hvormed en endogså ret stor hærmasse indtager denne kampstilling midt under slaget, — på førstnævnte punkt altså ganske ligesom Frankerkampen giver det i skarp form; på andet punkt ligesom i Ariovist-slaget, hvor det også må betegnes som en under kampen skabt dækstilling.

Fra midt i 4de årh. er et vidnesbyrd om kileopstillingen, der ved første øjekast slet ikke vedkommer vor folkeæt. Kejser Konstantius står år 358 med Romerhæren i Sarmaternes land i den egn hvor Theiss og Donav flyder sammen, han har allerede tvunget en stor del af Sarmaterne til underkastelse. Sarmaterne samler sig på den anden bred af Donav; på kejserens opfordring sætter de over floden for at forhandle om fred, men forhandlingerne trækker i langdrag, ja modparten synes endogsa under skin af kamplege at nærme sig Romerne for at kunne udføre et pludseligt angreb; kejseren lod sin hær fordele i forskellige afdelinger så at de indesluttede barbarerne; selv stod han på en højde, omgiven af sin livvagt. Da det begyndte at skumre, uden at barbarerne viste sig imødekommende, rykkede Romerne frem med vajende faner imod dem og huggede løs pa dem. «Disse trak sig sammen i en tæt slagorden[1], vendte sig med hele deres magt lige mod kejseren, der som sagt stod noget højere, og trængte ind på ham med rasende blikke og frygtelige skrig; men en sådan vanvittig galskab vakte hærens forbitrelse, og medens fjenderne som sagt hæftig stormede ind pa kejseren, dannede vore en slagorden med spids front, en sådan som den simple soldat kalder svinehoved, gjorde et voldsomt angreb og sprængte dem fra hinanden, til højre nedhug fodfolkene fodfolkenes afdelinger, til venstre styrtede rytterne mod rytternes flyvende skarer. Livvagten tog kejseren omhyggelig i sin midte, afslog ethvert angreb og huggede derpå ind på de flygtende.» Herefter fordyber beretteren sig i slagets blodighed og barbarernes dødsmod. «Således var da hele kampen afgjort i løbet af en halv times tid».

[1] Qui conferti acieque densiore contracta adversum ipsum principem . . . impetum contulerunt.

Derefter opbrændes hytterne med deres pårørende, og de i floden svømmende drukner for en stor del eller dræbes med pileskud.[1]

Dette slag i 358 giver en klar forestilling om kileopstillingens nytte. Kilen bliver kastet frem mod en stor masseagtig opstilling, mens den er i færd med voldsomt at styrte sig over modstanderen; dens formål er at sprænge denne uhyre hob, og det lykkes fuldstændig. Overfor barbarfolkenes lidet ordnede linje- eller masseopstillinger må den have været af vældig virkning. — Men også fra en anden side påkalder denne skildring vor interesse. Tilsyneladende tilhører denne manøvre den romerske krigskunst. Men «den jævne soldat», der giver den navnet «svinehoved», var på de tider sædvanlig germansk, og den benævnelse han giver den svarer til nordisk «svínfylking». Ja mere end dette; de romerske officerer var på den tid ofte germanske, ɔ: kongeætlinge eller «hertuger» af Goteætten der var gået i romersk tjæneste; Germanernes krigsskikke vandt indgang i den grad at deres drønende kampsang — barditus — ikke blot brugtes men betragtedes som national i hæren. «Svinehoved»-opstillingen opfattes da også af nutidens videnskab som et lån fra Germanerne.

Bestemtere oplysning om de ikke-romerske folkeslags brug af kilen får vi hos den romerske militærforfatter Vegetius, der vistnok o. 390 e. Kr., skrev sin «Lærebog i krigsvæsenet» (Epitoma rei militaris), et på kejserens befaling gjort sammendrag af de ældre skribenter, udarbejdet i den hensigt at forny den gamle krigstugt og krigskunst. Det hedder her (III 19): «Også mod fjendernes k i l e kan der på vis måde gøres modstand. K i l e kaldes en mængde fodfolk, der forenede med slaglinjen først går smallere siden bredere til og gennembryder modstandernes rækker, fordi flere kan sende deres spyd mod samme punkt. Den kaldes af soldaterne for s v i n e h o v e d. Imod den sætter man den opstilling der kaldes t a n g e n: ti man danner af udvalgte soldater en opstilling i form af bogstavet V; den tager imod kilen og omfatter den fra begge sider, så den ikke

[1] Cujus furoris amentiam exercitus ira ferre non potuit eosque imperatori, ut dictum est, acriter imminentes desinente in angustum fronte, quem habitum c a p u t p o r c i simplicitas militaris appellat, impetu disecit ardenti etc. (Ammianus Marcellinus, Res gestæ XVII 13; her tildels efter Ullmanns oversættelse I 190).

kan gennembryde slaglinjen».[1] (Her følger så beskrivelse af et par andre kunstformer: saven er en række udvalgte krigere der baner sig vej foran slaglinjen for at dække et svagt sted; klumpen er en løs skare der angriber fjenden på egen hånd).

De fjender af Romerne som med særlig forkærlighed anvendte kilen mod den romerske linjeopstilling, var utvivlsom Germanerne. Kildestedets ejendommelighed er den tydelighed hvormed det fremhæver alle afgjørende træk: kileopstillingen løber spidst til fortil (hvor spidst, ses ikke af skildringen); dens hensigt er gennembrud; dens soldaternavn er «svinehoved». Udover dette giver den et nyt synspunkt: denne stormkolonne tillader at slynge flere spyd mod et og samme punkt, og således at forberede selve kilemassens stød. På den anden side røber Vegetius også kileopstillingens svaghed: stillet overfor en romersk hær med dens indøvede afdelinger, udsøgte mandskab og hele taktiske kultur, bliver den klemt inde af en opstilling der er valgt særlig med dette mål for øje.

Det må for tydeligheds skyld tilføjes, at Romerne ikke først lærte kileopstillingen at kende ved deres sammenstød med Germanerne. Allerede Marcus Cato på de puniske kriges tid taler i et skrift om «kilen», «klumpen», «tangen» og «saven».[2] Af Vegetius' skrift lærer vi, at alle disse ikke var noget fast punkt i hæropstillingen, men at de i givet øjeblik — øjensynlig når slaglinjen var ved at blive brudt — dannedes af udvalgt reservemandskab (Epitoma III 17). Denne reservemandskabets rolle hører til den udviklede antikke krigskunst, og det er den aleksandrinske tid der har skabt disse ret udtænkte former: snart lader den to skråtstillede kolonner som en tang eller saks klemme

[1] Item aduersum cuneum hostium certis resistitur modis. Cuneus dicitur multitudo peditum, quæ iuncta cum acie primo angustior deinde latior procedit et aduersariorum ordines rumpit, quia a pluribus in unum locum tela mittuntur. Quam rem milites nominant caput porcinum. Contra quod ordinatio positur, quam forficem uocant. Nam ex lectissimis militibus in V litteram ordo componitur et illum cuneum excipit atque ex utraque parte concludit, quo facto aciem non potest rumpere. — Jf. III 20: In hoc genere [ɔ: den skæve slagorden med fremskudt venstre fløj] cauendum est, ne inimicorum cuneis transuersa tua acies elidatur. — Jf. III 20 slutn.: om at «danne cunei af de mest øvede krigere i sin hærs midte for at gennembryde fjendens slaglinje.»

[2] M. Cato, Præcepta ad filium (de re militari): Siue forte opus sit cuneo aut globo aut forcipe aut turribus aut serra uti adoriare (M. Catonis quæ extant, ed. Jordan s. 82).

sig om fjendehærens spids; snart lader den to skrå kolonner, som har fælles spids, som en kile (embolos) bryde ind på fjenden.[1] — Romernes *cuneus* er altså ikke lånt fra Germanerne, den er ældre end disses optræden i historien. På den anden side er Germanernes «svinehoved» heller ikke en efterligning af denne kunstige og forholdsvis sjældne manøvre hos den romerske hær; alt tyder på at kileopstillingen på vor æts grund er hjemlig og rodvokset. Vi har næppe engang grund til at tro den græske embolos og den romerske cuneus udgåede af lignende primitive kampformer; sådanne kendes jo ikke, og med den ensidige udvikling af den brede og dybe linjeopstilling (falanks, egl. «tromle») var der ingen brug for den. Også den hule kile i den græske embolos røber den som en feltherrekonstruktion: således dannes den nemmest af to marsjkolonner. Endelig er det også nærliggende at gøre opmærksom på forskellen i navn. Den antikke kileopstilling går ind i et ganske andet sæt af benævnelser: kile, tang, sav, tromle, — helt forskellige fra de germanske soldaters «svinehoved» (jfr. svínfylking).

Fra midten af det 6te årh. er den udførligste skildring af kilefylkingen. Vor hjemmelsmand er Agathias, der påtog sig at fortsætte Prokops Goterhistorie, og som vel ikke er øjenvidne, men dog en omtrent samtidig fremstiller med fyldig kendskab til æmnet og tid nok til udførlig redegørelse. I foråret 553 drog en hær af Franker og Alamanner plyndrende sydpå gennem Italien: hovedstyrken af dem drog tilbage gennem Kampanien for at vende sig mod Rom, hvor Narses samlede sin hær. Ved floden Volturno, på sletten ved Kapua, kom det til sammenstød imellem dem; Frankerne havde — hedder det — 30000 mand, Narses kun 18000. Frankerhøvdingen Butilin rykker imod ham «ikke i rolig marsj og velordnet, men larmende og ilfærdig, som om de ved deres blotte råb vilde kaste fjenden over ende. Deres slagopstilling havde form af en kile, ti den lignede et græsk Δ. Dær hvor den spidsede til, var skjoldene skudt tæt sammen tagformet ind i hinanden; man skulde kunne sige, at de efterlignede et vildsvinehoved ved deres opstilling. Vinkelens ben var trinvis dannet af sektioner og delinger

[1] «Man kalder det en embolos når den tvedelte falanks nærmer de forreste dele af fløjene til hinanden og holder de efterfølgende adskilt fra hinanden» (Suidas s. v.).

og skilte sig lidt efter lidt fra hinanden, så at mellemrummet altså var tomt, og man, række for række, kunde se soldaternes udækkede rygge. De havde nemlig forskellig front, for at de til begge sider kunde stå vendt mod fjenden og kæmpe i sikkerhed med skjoldene foran sig, og bagsiderne kunde være dækket ved at de stod med ryggene vendt mod hinanden.

Kilefylkingen kastede sig «under mægtigt kampskrig» over Romernes centrum; forreste træfning (protostaterne) blev gennembrudt, spidsen trængte ind i den plads der var ladet tom ved at Herulerregimentet endnu ikke var indtruffet; den «gennemskar afdelingerne i deres hele dybde men uden at bringe stort tab, og nåede ud gennem bagtroppen; enkelte af dem nåede endnu videre, som om de skulde storme Romernes lejr». Da «bøjede og forlængede» Narses efterhånden fløjene så at de omfattede Frankerhæren («taktikere vilde kalde denne bevægelse: bøjning fremefter») og befalede de ridende bueskytter fra begge sider at skyde fjenden i ryggen. Dette var let udført: de skød bort over hovederne på de nærmest stående, imod dem vendte, — i ryggen på rækkerne til den anden side. Fra alle sider blev Frankerne trufne i ryggen, af Romerne på højre fløj den ene inderside, af dem på venstre den anden; pilene fløj på krys og tværs i inderrummet uden at fjenderne kunde opdage hvor de kom fra: optagne af kampen med det tungt rustede fodfolk kunde de slet ikke få øje på rytterne. Næsten hvert skud var dødbringende; og efterhånden som de yderste faldt, blev den næste række bar. Imedens rykkede Herulerne frem, og standsede dem der havde gennembrudt midten og var gået videre; gik så over til angreb på dem og nedhug dem eller styrtede dem i floden. Da Herulerne dernæst havde indtaget deres plads i slaglinjen og hæropstillingen var tætsluttet (falanksen var bleven lukket), var Frankerne ligesom fangne i et næt, og blev slået ihjel fra alle sider. Ti deres opstilling var helt brudt, de klumpede sig sammen i småhobe, der ikke vidste ud eller ind. Nu angreb også det tungtrustede fodfolk og de letbevæbnede dem med lanser, spyd og sværd. Rytterne omfløjede dem helt, angreb dem inde i kilen og afskar dem enhver udvej. Hver der kunde slippe fra sværdet måtte springe i floden og druknede; overalt lød dødsskriget af de slagtede barbarer. Butilin og hele hans hær blev udslettede af jorden; kun fem mand slap på en eller anden måde fra ødelæggelsen.

Denne skildring, der øjensynlig hviler på øjenvidners meddelelse, er den udførligste redegørelse vi har for «svinehovedets» (og «svinefylkingens») anvendelse ved bestemt lejlighed, og derved for dens stærke og dens svage sider.

Fylkingens hensigt er øjensynlig at frembringe gennembrud i en linjeopstilling. I det givne tilfælde er modstanderen ingen ringere end den veløvede og velrustede romerske hær; og angrebet lykkes til en begyndelse, for en stor del dog som følge af det uheld at Herulerne ikke i rette tid indtager deres plads i slaglinjen.

På den anden side ser vi, at dette gunstige resultat ikke bliver afgørende for slagets gang, 1) fordi den romerske hær ikke lader sig opløse ved det blotte gennembrud; den holder stand og svinger ind mod «svinehovedets» fløje og standser dermed dets stødkraft; 2) fordi Romerhæren har en reserve der i rette tid standser kilens spids. Svinehovedfylkingen kan kun bruges til stød; så snart den sættes i stå, er dens krigerske værdi forbi.

Endelig for det tredje: svinefylkingen har to svage punkter: 1) dens mandskab kan beskydes i ryggen fra dem udfor den modsatte fløj, 2) den kan omfløjes og faldes i ryggen. Den første af disse svagheder kunde været indskrænket om fylkingen havde været massiv; men i så fald vilde den anden svaghed været des større: Frankerne har øjensynlig gjort svinefylkingen langarmet for at den ikke let skulde kunne omfløjes.[1] Hvordan man så

[1] Det er mig noget påfaldende, at Neckel har kunnet tage Agathias' udførlige og øjenvidneagtige redegørelse for en uklar fremstilling af den massive svinefylking. Han synes at være altfor tilbøjelig til at skære alle svinefylkinger over en kam, uden hensyn til deres ulige tilblivelsestid, hensigt og udformning. Derimod må det anerkendes, at hans tanker om svinefylkingens udspring indeholder meget væsentlige momenter, om end en enkelt del (svinefylkingen som det vandrende folk) er altfor konstrueret. — Mod Agathias' skildring rettes der endvidere indvending af militærkyndige forfattere (H. Delbrück, Geschichte der kriegskunst II 391), hvad der hænger sammen med deres forsøg på overhovedet at bevise svinefylkingens ikke-tilværelse (se nedenfor). Hvad man må give dem medhold i, er at en frankisk hær på 30000 mand, oven i købet opstillet i en hul kile, neppe så let skulde kunne omsluttes af en fåtalligere fjendemagt; hvorvidt det også er rigtigt, at de på kilens venstre fløj ikke kan nås af bueskytter der skyder bort over deres egne landsmænd og over fylkingens højre fløj (og omvendt), kan jeg ikke dømme om; men med spidse vinkelben synes det dog muligt at afstanden ikke er stor.

tager det er manglen på rygdækning svinefylkingens svage punkt.

Endnu en ting må vække opmærksomheden. Det er hele den samlede stridsmagt — 30000 mand, hedder det, tilhørende to store nationer, — der udgør en eneste svinehoved-opstilling. Den skiller sig herved fra de ældre beretninger hvor en eller flere hærafdelinger på et givet tidspunkt danner svinefylking og kaster sig over et svagt punkt i modstanderens hærmasse. Alle disse mindre fylkinger stod, trods visse tekniske fuldkommenheder, endnu på det gamle grundlag af familie- og stammesamfund. I Frankerslaget møder vi derimod en omfattende militærteknisk ordning, udført med de samtlige troppestyrker, planlagt før slaget, og krævende en vis tid til sin virkeliggjørelse. Fra at være en afdelings-ordning er den hævet til at være en hæropstilling. Opstillingen er endogså så gennemtænkt, at hæren formes ud i de to lange vinkelben, der skal vanskeliggøre det for fjenden at omfløje den. Vi gør neppe uret i at sætte denne højere udvikling af svinehoved-fylkingen i forbindelse, dels med den romerske krigsskole barbarerne gennemgik, dels med folkevandringstidens større mål og voksende krigerske dygtighed i det hele. Den hule kile, som vi aldrig ellers møder, synes at være et umiddelbart lån fra den græsk-romerske krigskunst; de i Romerriget optrædende barbarhære er jo alle stærkt gennemtrængte med romersk krigsskole. —

Det synes rimeligt, at adskillige ældre kampskildringer må læses ud fra den forståelse af svinehovedfylkingen, som vi nu har vundet. Fyldigst er skildringen af kejser Julians store slag mod Alamannerne ved Strassburg 357.[1] Alamannernes hærmasse, efter sigende 35000 mand, kaster sig over den 13000 mand stærke romerske slaglinje; blodig nærkamp begynder, nogle steder kastes Romerne tilbage, men det lykkes deres reserver at genoprette stillingen; da styrtede en flok af ædlinger, tildels konger, frem, og folkekrigernes mængde sluttede sig til dem[2], de gennembrød Romernes slaglinjer indtil også de i centrum blev standsede af første legion, som havde den ansvarsfulde post midt i slaglinjen; Alamannerne blev her ved at kæmpe frem over deres

[1] Ammianus Marcellinus XVI 11.

[2] exiluit itaque subito ardens optimatium globus, inter quos decernebant et reges, et sequente vulgo ante alios agmina nostrorum inrupit et iter sibi aperiendo . . .

landsmænds lig, indtil hæren endelig opløste sig i flugt. — Sikkert med urette har man troet at hele denne vældige hærmasse angreb i svinefylking[1]; det viser sig netop som en over større linje spændt nærkamp med forskellige afdelinger. Ædlingernes sidste indhug er derimod langt snarere et kileangreb, skønt Ammian omtaler det med det mere vage ord «skare» (globus), — et ord der bruges i romersk militærsprog, netop i modsætning til cuneus, om den løse skare der gør angreb på fjendens slaglinje.[2] Vi træffer her den spids af konger og ædlinger efterfulgt af folkets store hob, som vi siden skal finde igen paa nordisk grund. — At samle så mange høvdinger på et sted, skønt deres plads naturlig var i spidsen for deres stammer og bygdemænd, har vistnok været muligt, ved at nogle af dem f. eks. selve kong Chnodomar, der holdt højt synlig tilhest og udslyngede kastespyd, har holdt sig uden for den første nærkamp. Men det har vanskelig kunnet gennemføres uden at man samlede dem fra deres naturlige pladser under kampen for at skaffe materiale til en ny stormkolonne; — men dette peger netop i retning af et planmæssigt angreb, en svinefylking. Til nærmere oplysning om stormkolonnens art kan det nævnes at der i slaget deltog: 2 hærfører-konger (dog den ene på en anden fløj), 5 konger og 10 småkonger.

Også i senere beretninger kan der måske være tale om en egenlig kileopstilling. Frankerhæren drager i 892 mod en i Bretagne indtrængt hær af vikinger; de er ved at bukke under for et uventet flankeangreb, og der er ingen ædling usåret til at bære banneret, da gribes det — med kongens samtykke — af en frimand Ingo, «og han skred frem omgivet af en tætsluttet skare, og som spidse af hærkilen svang han fanen og gik ind på fjenden».[3] Helt klart synes det dog ikke at være, om vi har at gøre med den så at sige naturlige kile, som danner sig hvor man stræber at følge enkeltmand, eller med den indøvede; «den tætsluttede hærskare» (agmen densatum) peger dog mest i sidstnævnte retning. — I hvert fald tilhører den den type, hvor kilen

[1] Således Dahn, Urgeschichte II 283.

[2] se foran s. 123.

[3] Richeri Historiæ I 9 (> Peucker, Deutsche kriegswesen der urzeiten II 214): Ille signum excipiens agmine densato circumseptus incedebat, factusque cunei militaris acumen hostes vibrabundus ingreditur.

(Trykt 12. oktober 1915.)

dannes midt under slaget og kastes frem mod en halvt opløst fjendemasse.

Det har interesse at følge kileopstillingen endnu videre om land, selv om jeg til dels kun gentager de af andre samlede citater. «Kileopstillingen bruges af Skyter og Traker,» siger Ælian i sin Krigskunst, «ja også Makedonerne har brugt den på kong Filips bud.»[1] Hos Arrian i hans Aleksanderhistorie skildres hvorledes Aleksander den stores berømte falanks rykkede frem ad en vanskelig vej i Balkanegnene, stadig truet af de på bjærgene stående Taulantier: «Først bød han nu at lansedragerne skulde strække deres lanser lige op i vejret, dernæst at de på et aftalt tegn skulde fælde dem til angreb, og snart skulde de dreje den hele tætte samling af lanser over til højre side, og snart igen over til venstre; og selve falanksen lod han rykke rask fremad og foretage opmarsjering til siderne, snart til venstre, snart til højre. Efter at han således havde ladet den indtage mange forskellige stillinger og omformet dens ordning i løbet af kort tid, gav han til sidst falanksen form som en kile med spidsen vendt hen til venstre og førte den således frem til angreb på fjenderne. Disse havde alt længe staet slagne af forundring . . . og nu da Aleksandros rykkede frem, afventede de ikke hans angreb.» . . .[2]

Endnu nogle fjærnere kildesteder kan nævnes. Om Hunnerne skriver Ammianus Marcellinus, at de gør angreb kilevis (ineuntes proelia cuneatim). Talen er dog her om ryttere, måske der endda kun menes: i stor flok.

Blandt Makedonerne har kong Filip indført rytteriets opstilling i rhombe. Ifølge Ælians Krigskunst må det have været i brug også i senromersk tid, men — som det synes — kun for ryttermasser af mindre omfang; og fordelen ved denne opstilling var, at man overordenlig hurtig kunde skifte front i forskellige retninger. Både form og formål skiller sig altså ret stærkt fra svinefylkingen.

En mærkelig overensstemmelse i navn med den nordiske svinefylking viser en indisk hæropstilling der kaldes «vildsvin». Den svarer imidlertid kun delvis i form: den er rhombedannet. Og dens hensigt er en ganske anden; den tjæner som

[1] P. E. Müller, Notæ uberiores in Saxonem 67.

[2] Arrianos, Aleksanders bedrifter, I kap. 6 (Gertz' oversættelse s. 18).

en dækstilling på marsjen, og den hører til et helt sæt af kunstig formede hæropstillinger. Kildestedet herom findes i Kong Manus lov (VII bog v. 187): «Han [kongen] skal drage mod fjenden med hæropstilling i form af en (1) ,stok' eller en (2) ,vogn', eller som et af de to dyr (3) ,vildsvin' og (4) ,søuhyre', eller i form af en (5) ,nål' eller en (6) ,grib'.» Hertil knytter den gamle fortolker disse oplysninger: 1) stok: kolonne; 2) vogn: kolonne med bredere front og ryg, fordi man venter angreb bagfra; 3) vildsvin: en kolonne der er bredere i midten, fordi man venter flankeangreb; 4) søuhyre: med endnu bredere front og ryg, men smal på midten, fordi man venter angreb forfra eller bagfra; 5) nål: lang kolonne med kolonne af kærnetropper forrest; 6) grib: en kolonne som ,vildsvinet' men med mere udstrakte fløje. Selve loven sammenfatter den tilsvarende tankegang i sit næste vers (v. 188): «Fra hvad side han frygter fare lad ham altid udfolde sine tropper i den retning».[1] Som man ser, står hele den tankegang meget fjærn fra svinefylkingen i nordisk krigsførelse. Når man begejstret har sammenstillet denne den guddommelige lovgiver Manus regel med Odins lærdom af svinefylking, så må man huske at den kun udgør en enkelt blandt krigskapitlets mange anvisninger, og at Manus lærdomme må tælles i tusindvis.

Det ejendommelige ved «svinehovedet» er at hele hærmassen er opstillet i en eneste kile; de 30000 Franker i én stor masse er et grelt eksempel herpå. Hensigten med den, at bryde hul på fjendens hærmasse, træder overalt klart frem. Andre — ældre — kilder viser os kilen som en mindre del af hæren, eller endog flere kiler; dette er sikkert et tidligere trin i udviklingen.

Enkelthederne i opstillingen lærer vi kun sparsomt at kende, f. eks. ikke talforholdet (ɔ: vinklens størrelse) i selve kilen. For at frembringe en større kile har man hos Frankerne ladet opstillingen være hul bagtil; denne indretning med fløje er formentlig en mere kunstig afart, en naturlig tankegang vil give anvisning på at gøre kilen massiv.

Af tekniske enkeltheder møder vi skjoldborgen omkring fylkingens spids (Frankerne) eller endogså om hele kilens front, sider og ryg

[1] The Law of Manu, transl. by G. Bühler (Sacred Books of the East, XXV). Oversættelse af tekst og kommentar mig tillige velvillig meddelte af professor Dines Andersen.

(Bataverne) så at en dækning mod uventet angreb skaffes, og den tætte regn af kastelanser mod gennembrudspunktet (den germansk-romerske hær); — altså en dækkende og en angribende forøgelse af stødpunktets styrke, det ene dog kun udviklet på sine steder.

I de tilfælde hvor kileopstillingen sejrer, står den overfor en fjendesværm der lidet ordnet vælter frem til angreb (kejser Valens, Aleksander). Undtagelsesvis kan den gennembryde den romerske slaglinje (Bataverne). Hvor den står overfor en linje-opstilling af taktisk vel indøvede led, bukker den under (Butilin, Chnodomar). Den er allerede herved knyttet til lavere kulturformer; kun i kamp mod barbarer anvendes den af den højere kulturs feltherrer.

Selve dens forekomst knytter sig til et vist lavt kulturtrin, og til en vis grad til et stedligt område: Germaner, Skyter, Traker, Makedoner; da den for Makedonernes vedkommende ikke hører hjemme i den tillærte græske krigskunst, må vi også hos dem betragte den som levning af deres egen ældre kultur.

En undtagelse i henseende til sted og kultur udgør det indiske «vildsvin». Men da det også er undtagelse ved sin form (rhombe) og sin anvendelse (dækstilling på marsjen), er ligheden i navn ret tilfældig. Naturligvis kan vi betragte den indiske form som en stærkt omdannet arv fra fællesarisk fortid; men sikrere vil det være, kun at holde sig til det der i sted og i begreb hænger sammen. Altså: kilen («svinehovedet»), er en tidlig kulturs mellemevropæiske kampopstilling.

Kun gennem ett af disse folkeslag er den kommen til at spille større rolle: hos Goteætten.

Man plejer at fremstille kileopstillingen som den stadig brugelige i de «germanske» hære; man udleder dette af Tacitus' korte og bestemte meddelelse. Men Tacitus afkræfter straks i næste sætning sin udtalelses vægt, ved at sige at de ofte viger tilbage for atter at trænge frem, i en tryneopstilling lader dette sig ikke gøre. Man har udmalt de enkelte slagscener i stil med denne fra Tacitus hentede grundsætning, f. eks. Julians store Alamannerslag; men læser man kilderne efter, viser det sig ingenlunde at være tilfældet, som jeg ovenfor har påpeget. I den store krig mellem Østgoter og Grækere tales der undertiden om Goternes linjeopstilling (Totilas sidste slag), men aldrig om nogen kile. Kimbrerne i slaget ved Vercelli havde, ifølge Plutarkh, en

front på fem kilometer. Kilderne viser os altså 1) en masseopstilling, der kan nærme sig til regelmæssig linjeopstilling (eller firkant), og 2) en bestemt formet kile. Andre slagordner gives ikke. Som opstilling for den samlede hær kendes kilen dog ikke før i 6te århundrede.

Svinehoved-opstillingen er altså langt sparsommere brugt end man sædvanlig tænker sig. Tillige gør sig en vis stedlig forkærlighed gældende. Tacitus' efterretninger stammer fortrinsvis fra Germanerne ved nedre Rhin; her er også Batavernes hjem; Frankerne hører sammesteds hen; den «jævne soldat» i Romernes hær er allermest Germaner fra grænseegnene: det er den sydvestlige del af Germanerne der alene er repræsenteret. Nogen hel tilfældighed kan denne fordeling af vidnesbyrdene ikke være. Selv om kilen væsenlig er en mellemevropæisk kulturform (hos Kelterne kendes den dog mærkelig nok ikke), synes dens videre udvikling at være stærkt knyttet til de sydvestlige Germaner.

4. Nordboernes svinefylking.

Nordboernes *svínfylking* lader sig ikke skille fra de sydligere frændefolks «svinehoved». Navnene ligger hinanden så nær (kun er svínfylking en mere teoretiserende betegnelse for det samme begreb); begge er en tilspidset, kilelignende opstilling; og hensigten er for begge, tydelig udtalt, at bryde igennem. Hertil kommer, at et forhold, der i Norden fortrinsvis vedrører sagntiden, vanskelig lader sig skille fra den gotiske æts romerperiode og folkevandrings-periode.

Dette er det første, kilderne lærer os, at svínfylking fortrinsvis hænger sammen med sagntiden: Harald Hildetand, Hring, Hadding (samt Mágussaga); hertil svarer dens stadige opfattelse som Odins lærdom.

Fra vikingetiden kendes kun et eneste tilfælde, endda under ganske særlige forhold: en vikingeskare bruger denne opstilling for at hugge sig igennem til sine skibe. Anvendt i virkeligt hærslag forekommer den ikke.

Fra den egenlige historiske tid (ɔ: fra den tid vi kender i samtidige eller nærtidige kilder) forekommer den ikke en eneste gang i nogen af de talrige slagskildringer der foreligger; overhovedet aldrig i den islandske literatur. Derimod forekommer den en eneste gang i en krigsanvisning, — som desværre mangler

tydelighed, — nemlig i det norske Kongespejl. — Navnet svínfylking har øjensynlig været vigende, og ligeså kileopstillingens brug.

Om kilens tekniske indretning bringer de nordiske kilder mere indgående oplysninger end der haves for Germanernes «svinehoved».

1) Fronten udgøres altid af to mand. Dette sidste var nødvendigt, ti hvis — efter talprinsippet — én mand stod forrest, måtte han kæmpe samtidig mod tre, og var derved stærkt udsat for at ligge under.

Jeg kan oplyse denne regels værdi ud fra en lille oplevelse. Dengang jeg første gang havde skrevet om svinefylking, modtog jeg en protest fra en anset militærforfatter: svinefylkingen kunde ikke have været til, da manden i spidsen altid vilde blive slået ihjel. Kilderne viser imidlertid at svinefylkingen har eksisteret, men — manden i spidsen eksisterede ganske vist ikke!

Tysklands nyeste militærhistoriker (Delbrück, Geschichte der kriegskunst II 45), ligesom enkelte tidligere, benægter kileopstillingens tilværelse ud fra samme grund, og føjer dertil enkelte andre: kilen vilde opløses når alle strømmede frem for at komme i kamplinjen, og vilde således blive til en trekant der med spidsen pegede bort fra fjenden. — Det synes ikke at være disse forfattere tydeligt, at oldtidens hær så ganske anderledes ud end nutidens mandskab, som man stræber at gøre så ens som muligt med hensyn til væbning og indøvning. Oldtidens krigskunst beror på de velrustede og veløvede højbarne kæmper, som de andre underordner sig; og i fylkingens kampsang — barditus — har den yderligere middel til at holde fodslag og dermed holde hver mand på sin plads. Dens mål er ikke at bringe så mange våben på en gang i virksomhed; svinefylkingen skal netop udnytte dens «spidser», og dertil føje virkningen af massens tryk.

2) Forskellige talforhold for kilens voksende bredde forekommer:

Sigmund Brestesøn: 2, 3, 5 (19 rækker, 36 ell. 37 mand i sidste).

Harald Hildetand: 2, 3, 4 osv. (20 mand dyb, midterkilen 40 [?] mand dyb; altså 21 (41) mand i sidste række).

Hadding: 2, 4, 8.

Tilvæksten har altså fulgt en aritmetisk voksende række,

kun i et (det sidste) tilfælde en geometrisk voksende. Denne sidste vil dog i praksis være umulig at anvende, da den ender med en lang tynd række på hver fløj og hverken bliver en linje- eller en kolonneopstilling; den lader sig overhovedet ikke bruge til slag uden en linjeopstilling bagved til støtte. Den må på en eller anden måde være opdigtet af en sagafortæller, eller misforstået af nogen der skulde fortælle den videre. (Også sagnmæssig står denne beretning på svage fødder: Haddings lærdom hos Odin synes kun at være en gentagelse af Harald Hildetands.)

Derimod er de to rækker: 2, 3, 4, 5 og 2, 3, 5, 7 vel anvendelige. Bedst er vistnok den sidste, da den i hver flanke stadig lader en ny mand med plads til at bruge sine våben rykke frem til støtte for den forangående. Efter det andet system vokser bredden kun med en halv mand på hver flanke; men derved bliver ganske vist vinklen spidsere og massestødet des stærkere.

For valget af folk og våben gælder visse hensyn. De bedste krigere må efter sagens natur være i svinefylkingens spids. Navnlig gælder det de to krigere der går forrest. Her er høvdingernes plads. Dette udtales udtrykkelig af Sigmund Brestesøn («min frænde Tore og jeg skal være forrest»); men det forudsættes af hele den kampopstilling som gælder fra Tacitus' tid af og endnu for en stor del i sagatiden: høvdingens plads er forrest i kampen; ved sit eksempel, sin våbenfærdighed, sin bedre rustning skal han bryde vej for de andre (jfr. den ovenfor givne skildring af Alamannerslaget). Vi skal siden i Bråvallakvadet finde denne høvdingernes og ædlingernes plads stadfæstet.

Til svinefylkingen hører endvidere den sluttede skjoldrække, der skal hindre kilen fra at brydes. I Frankernes opstilling dækkede den trynens spids; i Sigmund Brestesøns dækker den fløjene, hos Bataverne dækkede den alle sider. Forskellen ligger måske deri, at i den ældre tid og hos de upansrede Franker kunde man ikke skaffe spidsen dækning på anden måde; i vikingetiden havde man derimod brynjeklædte mænd, der ikke blot var dækkede men også kunde bruge deres våben frit: skjoldrækken — der måtte hæmme våbenbruget noget — blev da henvist til flankerne, for at de ikke skulde brydes eller opholdes af fjenden.

En lidt egen form af skjoldrække træder frem i den yngste kilde, Kongespejlet (kap. 37): «Om du kæmper på land og til fods,

og du står i klumpen [fortroppen?] af en svinefylking, da gælder det meget i kampens begyndelse at passe på at der ikke kommer åbning og hul på en sluttet skjoldborg, og tag dig i agt at du aldrig lader den forreste skjoldrand slutte ind under en andens skjold.» Det ejendommelige ved dette er, at friheden til at røre sig er det der lægges mest vægt på. Hvis skjoldborgen havde været det væsenlige, havde jo den dækkede forreste skjoldrand ydet mere sikkerhed både mod skudvåben og mod et tryk der kunde bryde rækken. Det synes da, som den massive skjold-række — i alt fald i 13de årh. — er ved at vige noget for den enkelte krigers bevægelighed. Men taget i det hele og store stadfæster dette kildested skjoldrækkens betydning.

Endelig spiller skudvåben en vis rolle. Begge Sakses skildringer (ved Hadding og ved Harald Hildetand) dvæler stærkt ved bueskytters og slyngekasteres plads lige bagved svinefylkingen. Denne plads kunde de for så vidt have i enhver fylking; men det større åbne rum der blev, har vistnok øget deres lejlighed til at træffe fjenden. Vi skal i Bråvallakvadet finde nærmere oplysning om deres optræden. — Et andet moment træffes i «svinehoved»-opstillingen: selve trynens mandskab retter alle deres kastelanser mod det punkt hvor gennembruddet skal ske; men dette kan bero på romersk teknik ved den tunge kastelanses udslyngning; om det var almindeligt blandt de hjemlige Germaner véd vi ikke; i hvert fald er den med hånden førte lanse kilefylkingens hovedvåben (Frankerne i 6te årh.; Kongespejlets advarsel mod at skille sig ved sit spyd; også i Hastings-slaget fører, på Bayeux-tapetet, den tætte kilefylkingagtige række af «huskarle» spyd). Kun det andet, lettere spyd har man da kunnet skille sig ved til kast på kort hold.

Den svinefylking, vi møder i de sagnagtige kilder, er en hele-hæren omfattende kileopstilling, — ganske som hos folkevandringstidens Franker. Tydelig udtales det i Sakses første (til Hadding knyttede) beskrivelse. Hvorledes Bråvalla-slaget forholder sig, vil siden blive drøftet.

Kileopstilling udført af en mindre skare har vi fra vikinge-tiden i den kamp hvormed Sigmund Brestesøns vikingeflok slår sig igennem; den opgives i sagaen til 360 mand. (Kileskaren som del af en større hær har vi kun i Mágus saga, men skildringen er helt uden værdi: en svinefylking af ryttere!) De andre kilder er ikke tydelige i retning af hærens samlede opstilling.

Ganske afvigende fra den øvrige nordiske overlevering er den hæropstilling, som Sakse beskriver udførlig og som efter hans opgivelse er Harald Hildetands af Odin åbenbarede kampopstilling. Her står hærens hovedmasse i linjeopstilling, men dens afgørende del er de tre kiler (med tilhørende bagtrop af skytter) der skal bryde vej for de øvrige, samt de tilsvarende tre kiler der skal dække ryggen mod angreb. Både kilernes tal og de særlige tropper til rygdækning fjærner den helt fra hvad vi ellers kender af «svinefylking». Derimod minder den lidt om de ældste Germaner, der dannede flere — formodenlig af småstammer bestående — kiler; det tydeligste eksempel er Batavernes gennembrud af Romernes linje. Denne ældste og primitiveste form er da senere bleven indlemmet i en planmæssig hæropstilling.

Ved vikingetidens slutning (eller måske før) forsvinder svínfylking af slagskildringerne. I dens sted træder en tredelt linjeopstilling med «bryst» og to «arme». Ikke sjælden er der dog på midten af slaglinjen en lille kileagtig fortrop, der kaldes *hrani* («tryne»).[1] Tidligst nævnes den os i beg. af 11te årh., da Einar Tambeskælver skal have sagt om Olafs magt, at «trynen i hans fylking vil blive svær at få bugt med.» Ved sit navn af «tryne» minder denne skare altså om «svinehoved» og «svínfylking»; det er troligt, at vi i den skal se en lille foransat svinefylking, der skal styrke det i gammel tid altid truede midterparti af hæren og hjælpe til at bryde hul på modstanderens linje. Den er da en simplere nydannelse af lignende art som Sakses svinefylking med den tredobbelte kile, — et lævn af kileprinsippet i en tid hvor linjeopstillingen var den afgørende.

Som slutresultat af denne almindelige redegørelse må vi fastslå: på den ene side en planmæssig udvikling af kileopstillingen, hvis forskellige skikkelser bærer præg af overvejelser og af stadig nye forsøg: omfattende både dens talfordeling, væbning og forhold til den samlede hærmagt. På den anden side en stadig sammenhæng i udviklingen gennem Romertid, folkevandringstid, sagntid, vikingetid, ældre middelalder, — en sammenhæng som ikke indskrænker sig til en enkelt udviklingslinje, men således at motiver af forskellig art dukker op igen i senere tid og i ny anvendelse.

[1] Kun i en afledt kilde som Sogubrot bruges hrani og svínfylking som benævnelser på samme opstilling.

Man lægger uvilkårlig mærke til, at de nøjagtige oplysninger samler sig om kilens spids; den var jo hærens banebrydende kraft. Om den massive masses plads giver kilderne langt færre oplysninger. Ved den under selve slaget skabte kilefylking kan der umulig være tid til at optage denne masse, bondehæren; og det er troligt at det overhovedet ikke har ladet sig gøre at skabe en nøjagtig beregnet del af fylkingen: den kan have sluttet sig til og fulgt trekantsformen i kilen som dens tykke ende; den kan også have kæmpet på egen hånd som linje, eller i sværm, eller i firkant, der skred til angreb efter at «svinehovedet» havde brudt hul. Kun hos folkevandringstidens Franker møder vi denne masse bestemt optaget i svinefylkingens ordnede masse, nemlig som dens to lange vinkelben. Den løsere tilslutning kan ikke eftervises i kilderne, men vi møder formodenlig dens fortsættelse i den dybe linjeopstilling af almindelige krigere, der hos Sakse følger efter de tre kiler, og vel ligeledes i den gængse norrøne fylking: en linjeopstilling med «tryne» på midten. Når vi intet hører om de ældre former af massen, er det sikkert fordi dens kampværdi da var forholdsvis ringe.[1]

Endnu blot et enkelt punkt, der hører med til svinefylkingens stilling: dens forhold til *hamalt.* Min oprindelige afhandling gik ud på, at de eneste virkelige kilder viste den sammenhængende skjoldrække som dens kendetegn. Neckel har med rette formuleret mit resultat således: hamalt betegnede slet og ret en hærafdeling omgiven af sammenhængende skjoldrække; således er den ingen nyskabelse men fortsættelse af Germanernes og andre tidlige evropæiske folkeslags forkærlighed for skjoldborg omkring hæren. I overensstemmelse hermed er det, at udtrykket *fylkja hamalt* bruges ikke blot om den høvding der ordner skaren, men også om krigerne; det var en gennem krigersk øvelse opøvet færdighed, altid på ny hurtig at kunne danne skjoldborg om sig.

Hamalt-opstillingen kan omfatte en lille skare (de 12 Halfskæmper) og en «stor hær» (Erik Egodes Vendertog). Den kan bruges ved svinefylking eller uden den. At bringe — som kong Erik — *liði miklu* i hamalt-form og fastholde denne opstilling under fremrykning og under fjendens side- og rygangreb, således

[1] Denne fremhæven af bagtropmassens særlige natur skyldes tildels Neckel s. 494 ff.; hans fantasi om at den var det vandrende folk synes mig ikke nær så heldig.

som det ofte skete i Venderkampene, — det er vidnesbyrd om feltherredygtighed. Men den ejendommelige opstilling som svinefylkingen er, bliver den ikke; den er jo efter sin natur en ubevægelig dækstilling, eller et tillæg til en eller anden angrebsstilling.

5. Bråvallakvadets svinefylking.

Det under Starkads navn digtede kvad om Bråvallaslaget frembyder en særlig interesse for skildringen af svinefylking. Det er den ældste nordiske kilde vi har: digtet af en Nordmand i Harald Hårdrådes nærhed, vistnok under selve den store ledingsfærd 1066, — af en mand med fyldigt kendskab til det sydlige Norge og en ganske personlig interesse for Telemarken. Det er overhoved den første udførlige fremstilling, vi ejer, af kampens gang indenfor et stort slag; derved får dets bidrag til svinefylkingens historie en ganske særlig vægt.

På den anden side har vi den vanskelighed, at kvadet i sin ordlyd ikke ligger for os; vi må sammenstille dets indhold (og den muligvis ledsagende prosafremstillings indhold) ved hjælp af to forskellige kilder, Sakses 8de bog og Sogubrot; disse to forfatterværkers omtydninger af det givne stof kan altså gøre sig gældende. Umiddelbart gælder kun hvad de to kilder er enige om; gennem et arbejde kan vi komme det oprindelige indhold så meget nærmere, idet vi underkaster stoffet en efterprøvelse der bl. a. sammenholder det med hvad der er givet om kvadets synskres og tankegang. (Jeg må herom henvise til min «Bråvallakvadets kæmperække» i Arkiv X, og til den fuldstændigere behandling, der fremkommer i min «Danmarks heltedigtning» III: «Harald Hildetand og Bråvallaslaget»).

Det viser sig da for det første at begge de forhåndenværende kilder har opfattet både Haralds og Hrings slagopstilllinger som karakteriserede ved kileformen. Ti kong Harald spørger sin vognstyrer Brune, hvorledes Hring har opstillet sin hær, siden sejren synes at hælde til hans side; og han får til svar at Hring har en «hornet» hæropstilling *(corniculata acie)*, og da undres han at Hring kan kende denne slagorden som kun Odin har lært ham. (At herved menes en spids, en kile, på hans hær, fremgår af Sakses tidligere beskrivelse af Haralds krigs-

kunst, S. 364, hvor hver af de til siden staende kiledannede opstillinger kaldes *cornu*). Sakse nævner da også udtrykkelig at Brune på Haralds vegne opstiller den danske slaglinje med en kile på midten: *cuneo frontem molitur.*

Sagaen har den tilsvarende scene, blot henlagt til øjeblikket lige før slaget: *Brúni segir: . . . hann hefir undarliga fylkt, hann hefir svínfylkt her sínum, ok mun eigi gott at berjask móti honum.* Og Harald gentager det samme udbrud: «Jeg troede at ingen kendte den uden jeg og Odin.» — Denne kraftig udfoldede poetiske situation viser snarest mod sagakunsten som sit udspring, altså mod en ubunden overlevering der har været fælles for Sakse og sagaen. Derimod minder den i sin storlinjethed ikke om den omstændelige rigdom på enkeltheder, der er Starkadkvadets særkende.

Efter sin hele art synes denne scene at være ældre end kvadet; den står ialtfald den heroiske verden så langt nærmere.

Den mere detaljerede skildring (ɔ: kvadet) synes ved første øjekast netop at fremhæve linjeopstillingen: «Fylkingen var så lang at den ene fløj nåede åen Vat-å, den anden til Bråviken.» Ved Bråvik tænkes øjensynlig ikke på den hele fjord der nu bærer dette navn, men på dens inderste vig, Motalaelvens munding inde ved Bråbo härad. Vatá (læs: Vazá?) er sikkert den nuværende Vadsbäcken, der munder ud i fjorden en mils vej længere mod øst. [Sakse har her en anden toleddet stedsangivelse: inter Wic et Werundium. Wic er formodenlig det samme som Brávík; det smålandske landskab Værend må ved fejltagelse være kommet med, måske fra en afvigende overlevering om slaget.] Den bogstavrimende forbindelse og den nøje stedsangivelse peger bestemt mod kvadet som kilde.

De afgørende dele af Hrings og af Haralds hær bliver dels beskrevne i indledningen til slaget, dels viser de sig gennem de enkelte kampscener. Hrings hær har hos Sakse den i sagatiden almindelige trefløjede opstilling; midten føres af de fornemste underordnede konger (Óli, Rǫgnvaldr, Vífill), højre fløj af Tryggvi og Upsalaætten, venstre af Slaverkongen Læsir. Sogubrot sætter derimod alle disse høvdinger forrest i midterkilen; og dette er det rigtige, ti under sit voldsomme indhug mejer Ubbi dem ned, den ene efter den anden; havde de været fordelt over en milelang front, havde dette været umuligt. Hvad Sakse fremstiller som højre fløj, kan da kun være kilens udkant. Eksemplet er

godt til at vise den begrænsede værdi sådanne forfatterværker har til oplysning om en ældre tids krigskunst.

Ganske på samme måde forholder det sig med Haralds hær. Harald holder i hærens midte på sin vogn, sikkert noget tilbagetrukken, han er jo blind. Skjoldmøen Visna fører hans mærke. Kilderne er enige om at skjoldmøen Heiðr og den anden Hedebykæmpe Haki hǫggvinkinni fører hver sin fløj. Endvidere ser man af Starkads senere indhug på de danske stridsmænd, at de kongen mest nærstående af Danerne er opstillede forrest, dernæst Lejrekæmperne, så mærkesmanden Visna, og efter hende sjællandske og skånske stridsmænd. Alt dette lyder troværdigt nok, undtagen det at to kæmper uden rang skulde være førere af hver sin hoveddel af hæren, hvor så mange konger og kongeætlinger var tilstede; heller ikke er det troligt at en mand med tilnavn «huggenkind» mest havde føreregenskaber, vi venter blot i ham at se en forgangskæmpe; og det er endelig urimeligt at skille de to Hedebykæmper, hjemstavnen dannede jo stadig grundlaget for hæropstillingen. Problemet er dog let løst. Når Sakse siger, at Harald «stillede Heid og Hake forrest på højre og venstre side», så har det i hans kilde ikke betydet at han gjorde dem til overbefalingsmænd over hærens fløje, men slet og ret at han stillede dem som det par der åbnede svinefylkingen: Som vi husker dannedes spidsen jo altid af to mand, ikke af én. På samme måde synes spidsen af Hrings fylking at udgøres af de to konger Óli og Rǫgnvaldr. Hakes plads i hærens midte (kilen) fremgår tillige med fuld tydelighed af den følgende kampskildring; ti da Starkad opriver hirdmænd, mærkesmand og de forreste østdanske ledingsmænd, da vender Hake sig imod ham og tvinger ham til med svære sår at søge tilbage, men lader rigtignok selv livet derved. Dette var ugørligt, hvis han, som Sakse opgiver, var fører af en af fløjene.

Endnu et optrin kaster lys over hærens opstilling. Ubbi opriver den svenske svinefylkings spids, da standses han ved at Telemarkens bueskytter alle tager sigte på ham, med 12 (ell. 2) tylter pile i sit bryst synker han til jorden. Ifølge Sakse og Sogubrot står Teleboerne i bagerste linje af hæren, altså skyder de bort over hovedet på nærkæmperne; men i så fald kunde de umulig komme til at sigte på en enkelt. Det hele bliver kun forklarligt hvis kilen har udgjort hærens hele tyngdepunkt. Da har der været tomt åbent rum til højre og til venstre for den;

her kunde bueskytterne færdes frit — som en art skyttekæde mellem stormkolonnerne — og udsøge sig de modstandere i fylkingens front og udkant, de helst vilde træffe. Med en linjeopstilling vilde derimod de omstrejfende bueskytter blive knuste mellem hærmasserne.

Hvad vi har lært heraf er, at alle de optrin som digteren opfatter som afgørende for slagets gang knytter sig til kilen og endog forudsætter den; fløjene er så betydningsløse at deres førere ikke omtales, og intet slagoptrin knytter sig til dem. (Endvidere har vi set yderligere eksempel på, hvor let de gamle overleveringers svinefylking for yngre forfattere glider over i en almindelig trefløjet linjeopstilling.)

Vi har af denne gamle og meget udførlige kilde faet yderligere oplysning om svinefylkingens tekniske indretning: 1) de to kæmper allerforrest, og omhyggelig udvalgte til denne plads; 2) kilespidsens indhold: først undergivne konger, så kongeætlinge, så hirden, foran mærket; dernæst stridsmændene i det hele, ordnede efter hvor nær deres hjemsted stod den ledende hersker; 3) de omstrejfende bueskytters rolle, og deres ævne til at samle skuddene mod et enkelt punkt, således at slagets afgørelse kunde ligge i deres hånd.

I denne svinefylking-kamp forekommer skjoldborg slet ikke, enkeltkæmperne og enkeltkampene er det afgørende. Vi ser endog Hake forlade sin (taktisk set vigtige) plads i kilens spids for at standse Starkads indhug i den bagved ham stående skare. Det gælder i dette slag ikke at have så tæt en skjoldborg, men at have de bedste kæmper på afgørende pladser.

Denne detaljerede kampskildring er forfattet på en tid hvor kilen endnu var eller nylig havde været en betydningsfuld kampopstilling; som opstilling af en større hærmasse kender vi den dog ikke fra pågældende tid, og det er overordenlig tvivlsomt om den har været det dengang og en rum tid forinden. Nogen stærk interesse for kilefylkingens taktiske værdi forekommer ikke i kvadet; ej heller skjoldrække; kampen med sværd er det fremtrædende, spydkamp forekommer ikke. Hele interessen er ved slagets forskellige enkeltmandskampe, — et forhold der mere minder om den tidlige middelalders gængse linjeopstillinger, og disse datidens sædvanlige slagscener har vistnok været de nærmeste forbilleder for den digterske udmaling i kvadet — den eneste våbenart han følger med taktisk opmærksomhed, er bue-

skytterne; om deres anvendelighed ved svinefylking synes han at have en faktisk viden. Men selve dette punkt røber svinefylkingens svage side: den store skudflade den frembød for modstanderens skytter. Derfor er det intet under, at vi netop senest fra 11te årh. af ser den egenlige svinefylking fortrængt af en trefløjet linjeopstilling, som bedre dækkede mod sideangreb; kun en lille *hrani*, «tryne», på midten stod tilbage som lævn fra en ældre kileopstilling. Selve Hrings hær med den brede front, og med Ester, Kurer og andre fremmedfolk yderst på fløjene viser ret tydelig hærens udvikling i bredden, — for så vidt vi kan stole på de foreliggende udtog af kvadet. —

Hvad Bråvallakvadet giver os til forståelse af svinefylkingen er altså ikke noget overvældende nyt; men bekræftelsen og fuldstændiggørelsen af den tidligere viden, ud fra en ældre kilde, er altid af værdi. Vi har set hvor fast dens sammensætning var: 1) konger, 2) kongeætlinger, 3) hirdmænd, 4) ledingsmænd, 5) hjælpetropper. Vi har set de to kæmper der udgjorde den egenlige spids. Vi har set hvor stærkt hele slaget afgjordes ved selve kilens skæbne. Af nye træk har vi lært bueskytternes særlige rolle at kende (selv om den har berøring med den bagtrop af skytter, Sakse oftere omtaler). I det ellers fattige stof lyser en sådan ældste og oven i købet tids- og stedfast kilde ikke lidt op.

6. Odin og svinefylkingen.

Endnu et punkt står tilbage at opklare, det at svinefylkingen opfattedes som Odins særlige lære. Grunden dertil kan søges i to forskellige retninger, enten logisk eller psykologisk. Enten tænker man sig denne hæropstilling skabt ved så stort et snille at ingen dødelig var i stand dertil. Eller de der står i svinefylking, tætsluttede og syngende kampsang, snart trampende ind over fjendehæren som den kløver, de føler sig som tagne af en fælles guddomskraft, der giver dem sejr: de er under Odins ledelse.

Dette sidste synspunkt vil svare til en forkærlighed hos vore dages videnskab til at fremhæve de fælles religiøse rørelser hos den samlede skare. Men i kilderne er kun meget svag støtte for at svinefylkingens medlemmer står i et særligt guddomsforhold. Man kan henvise til Tacitus' udtalelser i Germania k. 3: «Disse

mennesker kvæder om ham [Herkules, ɔ: Thor] som den ypperste af alle helte, når de vil rykke frem til slag.» Endvidere til Normannernes kampråb i slaget ved Hastings «Tur aie» (Thor hjælpe!). Fra et senere nordengelsk slag er en kampsang overleveret, der synes at gå tilbage til dansk sprogform: «Tir hjælp os, hjælp Tir, hjælp Odin!» (Aarb. 1875, 109). Men disse tilfælde indeholder intet om forbindelse med svinefylking, og lidet om forbindelsen med Odin. Snarere må de sammenstilles med den almindelige lyst til at påkalde en guddom og føle ham nær, når man i tæt skare rykker frem mod fjenden; f. eks. den middelalderlige brug af «Kyrieleison» som slagsang (DgF. 319 indl.).

Fra selve overleveringens standpunkt træder snillet altid i forgrunden. Det er et forhold mellem hærføreren og Odin. Som Hnikar kommer han om bord hos den unge Sigurd (i slutn. af Reginsmál) og giver ham sine krigerske råd; overfor Hadding, Harald, Hring er den kileformede slagopstillling Odins hemmelige lære.

Rundt omkring findes myter der peger i samme retning: det er snillet i de ejendommelige opfindelser, der lader dem have deres udspring fra guderne. F. eks. mange folkeslags forestillinger om hvorledes instrumenterne er blevne til; bogstavskriftens oprindelse (af Ægypterne henført til guden Ptah), osv. Ja for selve krigsvæsenets vedkommende møder den tilsvarende tanke hos Romerne på folkevandringens tid. «Ikke blot ved menneskeligt overlæg» siger Vegetius «men også ved guddommens indskydelse tror jeg legionerne er skabt af Romerne».[1] Vi møder her som spirende tanke, som umiddelbart skønsindtryk, ganske den samme opfattelse som de nordiske kilder bringer i plastisk sagnmæssig udfoldelse: folkets nedarvede og ypperste kampmade som en af guddommen given åbenbarelse.

En yderligere støtte for dette synspunkt har vi fået deri, at svinefylkingen stadig viser sig at være genstand for et overlæg og snille, der ytrer sig i nye forsøg med udformningen af dens enkelte led: talforhold, hulhed, skudvåbens og skjoldrækkes

[1] Epitoma II 21 beg.: Non tantum humano consilio, sed etiam diuinitatis instinctu legiones a Romanis arbitror constitutas. II 20 beg: Illud uero ab antiquis constitutum est; o. fl.

anvendelse. Det er som middel i hærførerens hånd, svinehoved-opstillingen har interesse.

Dette udelukker naturligvis ikke, at den tætsluttede skare der knuste alt på sin vej følte sig taget med af en fælles guddomskraft. Forskellen er blot at dette bliver bisagen; snillet er det der skaber sagnet om Odins lærdom til den største krigerkonge.

(Trykt 12. oktober 1915.)

SVAR TIL AXEL OLRIK.

Fra Hjalmar Falk.

Ante ruinam exaltatur spiritus.
Sal. Ordspr. 16, 18.

Professor Olrik er paa vildspor, naar han tror at hans lille avhandling har git anledning til min korte artikel i dette tidsskrift. Min opfatning var færdig, før jeg læste Olriks, og var en frugt av studier som jeg foretok til min bok «Altnordische Waffenkunde», som efter den oprindelige plan ogsaa skulde ha indeholdt et avsnit om hærvæsenet. Mine bemerkninger gik ut paa at klargjøre enkelte termini vedkommende hæropstillingen, av hvilke flere efter min mening er urigtig forklaret av leksikografer og andre. Dette gjælder bl. a. tolkningen av *broddr* som «spidsen av slagordenen» og *brjóst* som den forreste del av opstillingen. Paavisningen av disse militærtekniske uttryks rette forstaaelse kunde efter min mening ogsaa bidra til at bringe den opfatning ut av verden som skinner gjennem paa flere steder hos Olrik, at sagatidens s e d v a n l i g e opstilling for større hære var en lang linje med fremskudt spids eller kile paa midten.

Det maa siges at ha lykkedes Olrik i sin sidste artikel[1] i ikke ringe grad at forplumre det oprindelig klare og tilspidsede oppositionsforhold mellem hans opfatning og min, idet det viser sig at hans anskuelser i mellemtiden — særlig gjennem tilslutning til Neckels nylig utgivne avhandling — har undergaat en evolution eller metamorfose hvorved de oprindelige motsætninger tildels er blit reducert til noksaa minimale differencer. Det blir

[1] I det følgende betegnet som y. O., i motsætning til den ældre artikel (æ. O.)

derfor nødvendig igjen at pointere stridens gjenstand, og jeg ber læseren om at indpræge sig nøie følgende tre hovedpunkter:

1. Linjeopstillingen med fremspringende tryne er (efter æ. O.) den gjængse opstilling for større hærmasser i sagatiden. Denne falanks maa ikke forveksles med svinefylkingen; kun Sǫgubrot benævner den med urette saaledes. — Jeg mener, at denne opstilling netop er den nordiske svinefylking, som imidlertid ikke repræsenterer det normale for større hære.

2. Svinefylkingen er en ren kile omgit av skjoldbærere, saaledes som den beskrives i Færeyinga sagas fortælling om Sigmund Brestessøn. — Efter min opfatning skildres her en linje med tryne.

3. «Saaledes er *svínfylking* og *fylkja hamalt* to forskjellige ting, eller rettere hinanden motsatte. Det ene er en «kileopstilling», det andet en «kullet opstilling»; den ene til angrep i slag, den anden til dækning i fiendtlig land» (æ. O. 217). — Jeg mener at kilderne ikke tillater at stille de to termini i en slik diametral motsætning. Særlig behandler Sǫgubrot de to uttryk som synonyme.

Prof. Olriks hovedtrumf mot mig er «n u t i d e n s — av ham repræsenterte — h i s t o r i s k e k i l d e k r i t i k,» som skal være mig helt fremmed, hvorfor mine slag «falder saa uhjelpelig ved siden av.» En grundsætning i denne moderne kritik skal være at «det samtidige og med emnet fortrolige vidnesbyrd veier uendelig mere end den langt yngre beretning.» *In casu* beviser denne grundsætning — som vist blev praktisert av historikere ogsaa før Olriks tid, f. eks. av Snorre — sin fortrinlighet deri at den tillater Olrik helt at se bort fra kilder som Sǫgubrot eller den prosaiske del av beretningen om Erik eiegods kamp mot Venderne, til fordel — ikke for «samtidige vidnesbyrd», men for Olriks forstaaelse av disse. Hvilket i høi grad kommer den opfatning tilgode som han hadde opgjort sig om *svínfylking*, *rani* og *fylkja hamalt*. Unegtelig er der et gapende svelg befæstet mellem «den moderne historiske kritik» i den form hvori Olrik vil ha den praktisert, og den gammeldagse filologiske kildekritik, blandt hvis nøgterne læresætninger det hører, at de gamle tekster bør staa til troende, indtil deres urigtighet er bevist. Men burde det allikevel ikke ha virket litt nedstemmende paa den sikre og hovmodige tone i Olriks svar, naar selv en saa utpræget tilhænger av hans egen retning som professor Neckel i sin avhandling

«Hamalt fylkja», samtidig som ogsaa han skjelner mellem *fylkja hamalt* og *svínfylking* — om end helt forskjellig fra æ. O. —, finder (side 500) at maatte gi Olrik følgende paamindelse: «Aber ich meine, wir brauchen deshalb nicht irgendeine quelle lügen zu strafen, was immer bedenklich ist und mit recht widerspruch erregt hat.» Efter denne uttalelse synes det endog at maatte være Olrik, og ikke mig, som har syndet mot nutidens historiske kildekritik.

Men foruten denne sidste har Olrik endnu et farlig vaaben i hænde. «Ved siden av dette hovedsynspunkt — heter det paa side 113 — hadde jeg tillike den grundsætning, at en løsning av et saadant spørsmaal ikke er tilfredsstillende uten at den indeholder det teknisk hensigtsmæssige. Hvis man f. eks. vil konstruere en laas fra oldtiden, saa nytter det ikke at den stemmer med alverdens kildesteder, hvis laasen ikke tillike har den egenskap at den kan lukkes op.» Med disse ord henspiller Olrik aapenbart paa striden om Sigmund Brestessøns svinefylking. Da hans fremstilling av min opfatning er høist vildledende, faar jeg ta stedet op til ny behandling. Skildringen lyder i sagaen saaledes: «Vi skal nu gripe til den utvei at fylke vore folk og gjøre en svinefylking derpaa: min frænde Tore og jeg skal være forrest, derpaa tre mand og saa fem; men skjoldbærere skal der være helt ut i begge fløie (*en skjaldaðir menn skulu vera út í arma tveim megin*); og saa skal vi styrte mot deres fylking og se om vi kan bryte gjennem.» Jeg kan ikke indse hvorledes nogen med det gamle sprog fortrolig eller endog blot filologisk skolet mand kan være i tvil om meningen herav. De ti utvalgte kjæmper danner det lille fremstikkende tryne paa fylkingen; men da det her gjælder at bryte sig vei tvers igjennem den fiendtlige hær, er det ikke tilstrækkelig med den selvsagte skjoldborg omkring kilen, ogsaa i fløiene — merk: *út í arma*, egentlig: strækkende sig ut i fløiene — maa der anbringes skjoldbærere. Hadde hele Sigmunds flok utgjort en kile, vilde ordren om skjoldbærerne formentlig ha været overflødig. Vi har da her samme anordning som Erik eiegod anvendte mot Venderne, og som Markus kalder for *hamalt*, sml. Fms. XI, 304: *Eiríkr konungr fylkti svá sínu liði, at rani var á, framan á fylkingunni, ok lukt allt utan með skjaldborg.*

Til karakteristik av denne opfatning har Olrik ikke sterke nok ord: «Han (Sigmund) hadde 360 mand, og ifølge prof.

Falk stiller han de 350 i slaglinje, og midt paa den en «svinefylking» av 10 mand. Det var — som hver militær, ja vel hvert menneske kan indse — det dummeste som en hærfører kunde gjøre: han vilde derved netop holde fiendens overmagt fast i standende strid» (side 116). Nu, en «slaglinje» er jo mange ting, og hadde Sigmund stillet de 350 mand paa rad, hadde han unegtelig været en eiendommelig hærfører. Antar vi derimot, at han f. eks. dannet en fylking paa 10 mand i dybden og 35 i bredden, eller endnu heller med forsterket bryst og forholdsvis kortere arme, vilde — om jeg ellers har opfattet militære forfattere ret — dette ha dannet en fuldt saa betryggende stormkolonne som den fuldstændige kileform. Det burde forresten forbause at Olrik paa dette punkt henviser til den militære sakkyndighet, samtidig som han (paa side 133) ret summarisk avviser militære autoriteters kritik av den rene kileforms effektivitet. Av større interesse er det dog for mig at se hvor nær den av mig forklarede opstilling kommer Neckels opfatning av Sigmunds svinefylking (side 492) som bestaaende av en «keilförmige spitze» og «ein breiteres, formloseres hintertreffen.» Da styrken formentlig ikke er at søke i formløsheten, bør vel ogsaa Neckels mening karakteriseres paa samme vis som min, nemlig som «meningsløs».

Tilslut skal jeg for fuldstændighets skyld omtale de fortolkninger hvorved Olrik faar ovenstaaende beskrivelse til at passe paa den fuldstændige kileform[1]. For det første supplerer han efter tallene 2, 3, 5 et «og saaledes fremdeles» (nemlig med jevnt stigende tal). Dette lar sig ganske vist høre. Dernæst skal *armar* her ikke ha den sedvanlige betydning, men betegne de to i spids vinkel sammenløpende sider av den kompakte kile. En filolog vil ha vanskelighet for at tro dette: ordet *armr* indeholder overalt hvor det brukes i overført mening et levende billede, og armen forutsætter et legeme som den gaar ut fra. Jeg ser da ogsaa at den i saadanne spørsmaal mere nøiagtige Neckel (side 491) forklarer *armar* som enderne av geledderne, idet han sammenligner raaens *armar*. Dette er dog noksaa søkt.

Mens æ. O. sterkt pointerer s v i n e f y l k i n g e n s rene kile-

[1] Da Olrik mot slutningen av sin avhandling betingelsesvis slutter sig til Neckels opfatning av svinefylkingen, nemlig for «den under slaget skapte kilefylking», blir der dog en — om end svak — mulighet for at denne modifikation allerede her skal antas (til trods for at ordren blir git f ø r kampen).

form, nærmer — saaledes som allerede antydet — y. O. sig overmaade sterkt baade til Neckels og til min opfatning (side 137): «Ved den under selve slaget skapte kilefylking kan der umulig være tid til at opta denne masse, bondehæren; og det er trolig at det overhode ikke har latt sig gjøre at skape en nøiagtig beregnet del av fylkingen: den kan ha sluttet sig til og fulgt trekantsformen i kilen som dens tykke ende; den kan ogsaa ha kjæmpet paa egen haand som linje, eller i sværm, eller i firkant, der skred til angrep efter at «svinehodet» hadde brutt hul.» Altsaa — om jeg rigtig opfatter Olriks uttryksmaate, som jo overhode er noget løs og «verschwommen» —, ogsaa den hæropstilling som jeg har hævdet at være den der av vore fædre i historisk tid kaldtes *svínfylking*, kan siges at fortjene dette navn, ialfald hvis kilespidsen ikke er for ubetydelig. Men da nu omvendt «svinefylking» — i overensstemmelse med den dels snevrere dels videre bruk av selve ordet «fylking» — foruten om linjen og dens rane vistnok ogsaa kunde anvendes om ranen alene (som egen avdeling), forsvinder for mit blik nær sagt hele grundlaget for en meningsforskjel. Jeg var efter dette spændt paa at erfare om Olrik i det følgende avsnit vilde opretholde sin dom om Sǫgubrot som en kilde der viser sin historiske upaalidelighet ved at kalde langlinjen med fremskudt spids for en svinefylking. Fremstillingen av Braavollslaget er imidlertid paa dette punkt altfor uklar til at tillate sikre slutninger om forfatterens mening.

Ikke mindre merkværdig er den utvikling som *hamalt* har undergaat. Efter æ. O. var *hamalt* og *svínfylking* «hinanden motsatte», den ene en dækstilling, den anden en angrepsstilling. Efter y. O. (side 137) kan *hamalt*-opstillingen «brukes ved svinefylking eller uten den.» Da nu begge formationer karakteriseres av en omgivende skjoldborg, maa svinefylkingen, nærmere beseet, være en specialisert form av hamalt. Dette er ogsaa Neckels mening, sml. side 498 f.: «*svín* ist also eine art *hamalt*» [1]. Ved denne antagelse forklarer han det forhold at Sǫgubrot anvender de to uttryk synonymt.

Ved denne evolution er da den «kullede» opstilling blit en kile, fylkingen uten fløie er blit til en med fløie (efter y. O. har jo ogsaa svinefylkingen fløie).

[1] Paa side 488 heter det derimot: «das wort (*hamalt*) bedeutet offenbar «verstümmelt»: die glatte, stumpfe front läszt die natürlichen spitzen vermissen, weil ja alles, was sonst der schar vorangeht, in sie hineingezogen ist.»

I æ. O. defineres, som sagt, *hamalt* som en «kullet opstilling», d. v. s. en opsætning uten utløpende fløie. Efter længe at ha spekuleret paa den nøiagtige mening av disse ord, dristet jeg mig — efter først at ha citert dem ordret — til at gjengi dem ved «opstilling i firkant» (nemlig i motsætning til langlinjen). Denne utlægning som knyttet sig til en bemerkning hos Olrik om at *hamalt*'s rolle var «en lignende som karréens i nyere krigsførelse,» var begrundet deri at, foruten langlinjen, d e n g a n g ogsaa kilen var utelukket (ti hamalt dannet jo motsætningen til svinefylkingen); jeg mente da at ha valget mellem firkanten og rundingen. Noget galere valg kunde jeg umulig ha truffet, hør bare (side 115): «Jeg har jo intet sagt om at hamalt var firkantet og tanken derom vilde ligge mig uendelig fjernt. Mon der ikke var grund til ogsaa overfor yngre forfattere end de islandske at anvende en viss nøiagtighet i læsning og tolkning?» Jeg hadde nemlig glemt at Olrik selv (side 216) antydede skibsformen som den rimeligste (han kalder opstillingen endog for «dette levende krigsskib paa landjorden», side 219). Da hermed sigtes til det gammelnordiske skibsdæk, kommer man til en avlang runding — en, saavidt jeg vet, ellers ukjendt, men derfor saa meget interessantere opstilling. Imidlertid ser det ut som om nemesis har villet straffe Olrik for hans overmod ved en eiendommelig vits: det viser sig nemlig, at ogsaa Olrik har glemt skibet, ja i det hele kastet hele tanken paa en fast form overbord. I y. O. side 118, læses nemlig en tilslutning til Neckels ord om hamalt som «eine schildburg von unbestimmter form,» og paa side 137 heter det: «Neckel har med rette formulert mit resultat saaledes: hamalt betegnet slet og ret en hæravdeling omgit at sammenhængende skjoldrække.» For mit vedkommende har jeg al aarsak til at beklage at denne autentiske utlægning av Olriks ord — foretat av en mand som kan læse hans mening bak ordene og trods ordene — ikke fremkom paa et tidligere tidspunkt, da jeg derved muligens vilde være blit spart for en skyl av haan.

Ved denne evolution er da *hamalt*, som — i overensstemmelse med ordets grundbetydning — netop skulde sigte til en bestemt form, blit ensbetydende med en skjoldborg av ubestemt utseende (dog ikke firkant?), — en i sandhet ganske interessant betydningsutvikling [1].

[1] Undertiden ser det allikevel ut som om hamalt-fylkingen hadde en bestemt form (utenfor kileformen altsaa). Saaledes y. O., side 137: «At bringe

Efter den nye definition er altsaa hamalt «en hæravdeling omgit av sammenhængende skjoldrække». Hvis Olrik vilde være i overensstemmelse med ialfald den sidste face av sin utvikling, maatte han si: med skjoldene over hoderne. Side 115 siger han nemlig om Markus Skeggesøns Eiriksdrápa, at han har lagt dette kvad «til grund for sin vurdering» av hamalt, idet det er «den eneste virkelige skildring av hamalt-fylkingen der findes i kilderne». Men hos Markus heter det at Erik *lauk rǫndu(m) of rekka kindir*.

Fra Neckel har Olrik optat den sætning at «*fylkja hamalt* brukes ikke blot om den høvding der ordner skaren, men ogsaa om krigerne»; «det var en gjennem krigersk øvelse opøvet færdighet, altid paa ny hurtig at kunne danne skjoldborg om sig» (side 137), — vistnok en ikke foragtelig færdighet ved en fylking hvis form ikke var git. Efter min mening burde Olrik ikke ha knæsat denne paastand. Neckel nævner tre steder hvor uttrykket skal ha denne betydning. Det første er Reginsmál str. 23, i hvis fortolkning han synes mig særlig uheldig, baade ved sin utlægning om *hjǫrleiks hvatir*[1] og ved sin korrektur av *eða hamalt fylkja* til *er þeir* (eller *þeir's*) *hamalt fylkja*. Efter min forstaaelse av verset bør det interpungeres saaledes: *Øngr skal gumna í gǫgn vega | síð skínandi systur mána — | þeir sigr hafa er sjá kunnu | hjǫrleiks hvatir — eða hamalt fylkja;* d. v. s. ingen skal kjæmpe eller fylke slik at synet blændes av aftensolen (efter Neckels tekst derimot: ingen skal kjæmpe med solen i øinene, ti den seirer som ser naar han fylker, — hvilket gir en ulogisk begrundelse). Jeg maa saaledes forkaste dette eksempel. Dernæst følger et vers av kong Hålv: *Hrynja um herðar | þeim's hamalt fylkja | grams verðungu | gullnar brynjur; | þat man á ǫxlum | ǫðlings vinum | ljóst at líta, | sem logi brenni.* De guldprydede *ǫðlings vinir* som fylker hamalt, er aapenbart

— som kong Erik — *liði miklu* i hamalt-form og fastholde denne opstilling under fremrykning og under fiendens side- og rygangrep, saaledes som det ofte skete i Venderkampene, — det er vidnesbyrd om feltherredygtighet.» Om denne selvsamme fylking heter det i æ. O. side 217: «det er øiensynlig en kunstigere opstilling end den simple kileform.» Men Olrik uttrykker sig ofte saa dunkelt at det er vanskelig for almindelige mennesker at følge ham.

[1] «Ein adjectiv, das «kühn» bedeutet, kann nicht mit dem genetiv verbunden werden.» Jeg henviser forfatteren til Nygaards «Norrøn Syntax» § 137, hvor en slik henseendens genetiv ved adjektiver siges at være «meget almindelig i poesi.»

høvdingerne. Det tredje eksempel er hentet fra Ǫrvar-Odds Ævidrápa: *Réðu Bjarmar* | *brátt at verja* | *haug hermǫnnum* | *ok humalt fylkja.* Her kan ganske vist ikke være noget i veien for at forstaa *Bjarmar* som Bjarmernes høvdinger, — i et vers er der ikke plads for større nøiagtighet.

Hvad endelig r a n e n angaar, saa har jeg alt antydet at denne nu er sat i forbindelse med svinefylkingen, nærmest som «et læyn av kileprinsippet» (side 136). Hvorvidt ogsaa det sammesteds forekommende uttryk «ikke sjelden er der dog paa midten av slaglinjen en lille kileagtig fortrop, der kaldes *hrani*» tør opfattes som en tilnærmelse til den av mig hævdede mening, blir dog uvist, da forfatteren paa næste side gjentar sin paastand om «den gjængse norrøne fylking» som en linjeopstilling med tryne paa midten.

Jeg vender mig nu til den vidløftigste del av Olriks avhandling, utredningen om s y d g e r m a n e r n e s s v i n e f y l k i n g, Vegetius' *caput porcinum*, Ammians *caput porci* og Agathias' συὸς κεφαλή. Det er overflødig at bemerke at materialet ikke var mig ubekjendt dengang jeg skrev min avhandling. Naar jeg ikke drog det ind i min kortfattede oversigt, var det selvsagt fordi jeg ikke kunde indse at det vilde være til nogensomhelst nytte for formaalet. Den eneste av disse forfattere som gir en virkelig beskrivelse av svinefylkingen, Agathias, fortolkes som bekjendt paa høist forskjellig vis. Neckel mener — i motsætning til Olrik —, at han tegner en opstilling med en spids omgit av skjoldrække og «ein breiteres hintertreffen in gliedern und abteilungen.» Naar Agathias taler om kilens ben (σκέλη), som under fremrykningen i slaget aapner sig stadig mer, og videre beretter hvorledes det romerske rytteri omfløier frankerhæren og angriper den inde i kilen, minder dette imidlertid — som mange har fremhævet — sterkt om den byzantinske ἔμβολος, dobbeltfalanksen, hvor to langlinjer løper sammen i en spids vinkel. Vegetius' omtale av de forskjellige hæropstillinger beror efter den gjængse mening paa Cato, men Catos *cuneus* var vistnok den nævnte hule kile. Ammians omtale av svinehodet er altfor kortfattet til at tillate sikre slutninger. Min opfatning, at man for spørsmaalet om den nordiske svinefylkings utseende helt og holdent er henvist til de hjemlige kilder, er ikke blit avsvækket ved læsningen av Olriks fremstilling, som jeg finder det helt upaakrævet at gjennemgaa i detaljer.

Jeg skulde tro at ikke mange vil paastaa at Olriks sidste avhandling har forminsket den uklarhet som endnu hersker i flere av de spørsmaal den behandler. Dertil vilde kræves en av større *bon sens* behersket fantasi forenet med en koncis uttryksmaate. Jeg drister mig ogsaa til at hævde at man — trods de mange og sterke modifikationer forfatterens syn i al stilhet har undergaat — vil lete forgjæves efter virkelig nye bidrag til belysning av hvad vore forfædre i sagatiden forstod ved *svínfylking*, *rani* og *fylkja hamalt*. Saa meget grellere stikker da indholdets gehalt av mot den pretentiøse form og arrogante tone.

VOKALFORLÆNGELSER I DE NORSKE BYGDEMAAL.

II. GAMMEL VOKALFORLÆNGELSE MED NASALERING.

Av **Amund B. Larsen.**

Det blev i stykke I (MM. 1914 s. 147 ff.) omtalt at i Fjordene og paa Søndmøre diftongiseres ofte oldn. **é** til *ē*ⁱ, hvilket nær ved den derværende amtsgrænse ved Stad er ført videre til *äi* og *äe*. Dette omtales allerede av Ivar Aasen i Søndmørsk Grammatik § 8 (s. 6—7): «I nogle Bygder udtales det lukte e (f. Ex. i ser og tene) næsten som a-e.» At han ogsaa har været opmerksom paa den noget mindre eiendommelig utprægede uttale *ē*ⁱ, viser sig i den paafølgende § 9 (s. 7), uagtet det ikke anføres at denne optræder for oldn. **é**; det er bare oldn. **i** i en viss lydstilling denne uttale der tillægges: «Forved **nd, nt, ng, nk, mb, mp** blive Lydene i og y meget brede, saa at i lyder som ee eller e-i og y som ø-y, f. Ex. i Vind (Ve-ind), Flint, Ring, Lyng, Synd. Dog er denne Udtale sjeldnere i nordre Søndmør.» I virkeligheten er i et visst omraade paa disse kanter oldn. **i** foran dækket (i k k e foran l a n g) nasal faldt sammen med alm. oldn. **é** som én og samme diftong, nemlig i en mindre del av Nordfjord og en adskillig større del av Søndmør; de «nogle Bygder» hvor diftongen er bredest, er Selje (og Hornindal?) i Nordfjord og i Søndmør Vannelven, Sande og vistnok ogsaa deler av Herø og Volden. Som de citerte ord av Aasen viser, er det ikke alene **i** som faar en eiendommelig utvikling foran dækket nasal, men ogsaa **y**. Ja, i virkeligheten har næsten alle korte vokaler i saadan stilling i disse dialekter faat en behandling som mere eller mindre tydelig henpeker 1) paa gammel vokalforlængelse — eller 2) paa en vokalsænkning der naturlig forklares ved en

senere opgit nasalering av vokalen. Jeg skal her gjennemgaa en række eksempler paa dette, og disse tar jeg fra den egn hvor oldn. **é**, som foran nævnt, er blit «bredest»; inden denne henter jeg dem mest fra Søvde anneks i Vannelvens prestegjeld, hvorfra jeg har hat de bedste meddelere.

Oldn. **i** foreligger i disse maal diftongisert paa denne maate i **gimbr** > *jäembr*, **timbr** > *täembr*, **binda** > *bäend'ə*, **blindr** > *bläend'ə*, **flint** > *fläent*, **minnri** > *mäend'rə*, **minztr** > *mäenst'ə*, **vindr** > *väend*, **fingr** > *fäeŋgr*, **hringr** > *räeŋg*, **þing** > *täeŋg* — men derimot f. eks. **mildr** > *miļd'ə*. Den diftong som er opstaat av oldn. kort **i** foran dækket nasal, er som sagt identisk med den der sammesteds er opstaat av oldn. **é**, f. eks. i **tré** > *träeð*, **grét** (v. præt.) > *gräet*, **léttr** > *läett'ə*, **sléttr** > *släett'ə*, **þéttr** > *täett'ə*. Det forekommer mig sandsynlig at sammenfaldet av saadant **i** og oldn. **é** er foregaat i to trin: at **i** er blit nasaleret[1] og samtidig forlænget, paa (væsentlig?) oldnorsk sprogtrin[2]; og jeg vil tænke mig, skjønt det synes ubevislig, at den samme forlængelse samtidig ogsaa indtraadte foran dækket l, smlgn. at **i** engelsk **mild** er behandlet paa samme maate som **kind**. Naar Søndmørsmaalene ikke har samme vokalbehandling som foran **nd** ogsaa i *miļd'ə* og *jiļd'ə* av **mildr** og **gildr**, taler dette ikke imot vokalforlængelse, likesom ogsaa *siļd* godt kan komme av den oldn. form **síld** med lang vokal. Senere, kanske først paa middelnorsk sprogtrin, naadde den forlængede **i** foran dækket nasal, ved den for nasalerte vokaler eiendommelige sænkning, ned til **é**: ***témbr**, ***bléndoR**, ***féngr** etc. Jeg skal allerede her for det følgendes skyld minde om at nyislandsk foran velar nasal (almindeligvis, men ikke over hele øen) har en tilsyneladende gammel forlængelse av **i**, **y**, **u** og **a**, idet vokalenes kvalitet svarer til **í**, **ý**, **ú**, **á**. I færøsk er det derimot ikke saa. Likeledes maa det nævnes, at paa svensk og dansk grund, dels i riksmaalene dels i bygdemaalene, viser der sig regelmæssig gamle vokalforlængelser foran **ld** og **nd** eller den ene av disse forbindelser, f. eks. i sv. skriftsprog **hålla**, i d. skriftsprog **holde** og **ånde**, av opr. **halda** og **anda**; i svensk ogsaa **a** forlænget ved **ng**, f. eks. **lång**.

[1] Ogsaa nu for tiden iagttar jeg oftere paa Søndmøre end noget andet sted vokalnasalering foran bevarede nasalkonsonanter.

[2] I avledningsendelsen **ing** er der for mig altid opgit *ing* (ikke som jeg ventet *äeŋg*); men jeg har paa dette punkt ikke saa megen upaavirket hjemmel, at jeg er sikker paa at det gjennemgaaende er saa.

I de nævnte nord-vestnorske maal har forlængelse og sænkning ved dækket nasal virket omtrent paa samme maate paa **y** som paa **i**. Fra Søvde kjender jeg ingen eksempler som utgaar fra oldn. **-ymb**, og optegnelsene *jæ¹mbr* < **gimbr** og *tæ¹mbr* < **timbr**, som jeg (alternativt) har fra Selje, synes mig ikke fuldt sikre. Sikre er derimot, fra Søvde: *flö¹nd`rə* f., *sö¹nd* f. synd, *sö¹nd* n. sund, *sö¹ŋjə* < **syngja**, *sö¹ŋg'ə* < **syngr**, *ö¹ŋg`rə* — men f. eks. *(nær`-)şķyldə*. Ogsaa her har der tydeligvis likesom for i's vedkommende været forlængelse og sænkning før diftongiseringen. Men ialfald i nutiden er der den forskjel, at medens opr. **i** ved disse processer er blit ensartet med opr. **é**, er den **y** som blev forlænget, nasalert, sænket og diftongisert, ikke derved faldt sammen med oldn. **œ**, som nemlig ikke er diftongisk, men uttales med lydskriftens *æ*. Endnu mindre ligner den den høie **ö**-lyd som er opstaat av oldn. **ø**, **jǫ** eller **ǫ** (se stykke I, MM. 1914, s. 164). Imidlertid er der i saa at sie alle vore bygdemaal, og særlig ofte i dem som staar de her omtalte nær, ogsaa nuværende **ö**-lyd som kommer fra en tredje kant, nemlig de som er opstaat av oldn. **jó**. Som et hermed sammenhængende fænomen kan det nævnes, at i visse deler (nærmest mot selve havet?) av det omraade som faar *öï* eller lignende av **y** foran dækket nasal, der indtræder for en del den samme diftong ogsaa hvor oldn. har **jó**; der kan maaske være nogen tvil om denne uttale er utgaat fra en uttale med oldn. **jó**, eller om eksemplene har gjennemgaat en anden utvikling i urnordisk og oldnorsk tid end den vi kjender fra literaturen. Jeg har eksemplene: *snöï* (= **snjór**) og verbet *snöïvə*, *löïs* (= **ljós**), *lö¹snə* (= **ljósna**), *löïrə* (= **ljóre**), sj. *löïðə* (= **hljóða**), sj. *löït'ə* (= **ljótr**), *röïmə* (= **rjóme**). Oldn. **sjór** heter, saa vidt jeg har hørt, ogsaa i dette strøk *şjø*, og i overensstemmelse med denne form har andre deler av Vannelven, Sande og maalene heromkring i almindelighet *snø(v)* eller *snjø(v)*, *ljøs*, *ljørə* o. s. v. Endel andre eksempler med oldn. **jó** har alle steds paa disse kanter *æ*, der som sagt ellers betyr at glosen i oldn. hadde **œ**, f. eks. *fræð* < **frjó**, *græt* < **grjót**, *ķær* < **þjóðr**, *ķætt* < **þjó**. De sterke verber som i oldn. hadde **jó** i inf., har her alle, likesom de der hadde **jú**, *ȳ* i inf. Da de øvrige deler av Søndmøre har *ȳ* av **jú**, men **jö** av **jó** (**frjöse**, men **krype**), er *şķȳtə*, *frȳsə* i sydvest rimeligvis efterdannet efter saadanne som **krjúpa** > *krȳpə*. Videre bør det nævnes at talordet oldn. **þrjú** dels blir opgit som *trȳ*, dels som *tröï*.

I et temmelig trangt begrænset omraade, kanske omtrent det samme som har *snöi(v)* etc., brukes de to diftonger, hvis væsentlige funktion er at repræsentere forlænget og nasalert **i** og **y**, ogsaa i to eksempler som hos os sedvanlig optræder med brytning: *mä^{e}lk* melk, i nabobygdene *mjęlk*, og *möïl*, i nabobygdene *mœl* og *mjøl*; ogsaa et *föïl* fjæl, er blit nævnt, men det var formodentlig en urigtig opgave. Til forklaring av *möïl* (og i tilfælde *föïl*) frembyr sig som den mindst vovede hypothese: bygder som hadde *snöï*, *löïs*, *röïmə*, mens deres naboer hadde *snjø*, *ljøs*, *rjømə*, overførte dette motsætningsforhold til *mjøl* ved naboopposition. Ved *mä^{e}lk* skal jeg minde om, at der i forskjellige temmelig antike bygdemaal (kanske endnu litt flere end der anføres hos Ross) findes former som *melk* og *mılk*. At der kan ha foreligget noget sproggeografisk forhold som paa lignende maate som ved *möïl* kan ha git foranledning til *mä^{e}lk*, det kan jeg ikke forestille mig, og jeg kjender i det hele ikke nogen forklaring for denne forms oprindelse som synes mig at ha nogen iøinefaldende sandsynlighet for sig.

De to høie palatalvokaler **i** og **y** har altsaa en væsentlig ensartet behandling foran dækket nasal: forlængelse, sænket tungeartikulation og som nutidens standpunkt diftongisering. Den tredje av de høie vokaler, velarvokalen **u**, viser likesom disse gammel forlængelse og sænkning; diftongisering av vokalen i denne stilling har jeg ikke iagttat uten for Søvdes vedkommende; heller ikke der var vokalens diftongiske beskaffenhet meget iørefaldende, og den kan derfor maaske være fuldt saa tydelig i de maal hvor jeg ikke har merket den. For Søvde blev opgit: *do^{u}mbə* < **dumba** (støv), *ho^{u}nd* < **hundr**, *so^{u}ŋjə* < **sunget** (pt. partic.), *o^{u}ŋg'ə* < **ungr**, *to^{u}ŋgə* < **tunga**. Man kan (smlgn. s. 155) gaa ut fra, at der paa middelnorsk sprogtrin har været ***dómbæ**, ***hóndoʀ**, ***sónget**, ***óngoʀ**, ***tóngæ**. Samtidig med at **ó**, f. eks. i **rót** og **bók**, (som ogsaa de likeledes forlængede vokaler i **orð** og **jǫrð**) blev diftongisert til ou, skedde det samme ogsaa der hvor det opstod av **u**; men da med tiden, efter den senere kvantitetslov, lange vokaler og diftonger blev forkortet foran to konsonanter, kunde de ikke delta i den utvikling som senere skedde med den endnu lange **o**-lyd (i **bók**, **rót**, **orð**, **jǫrð**) til *ao*, smlgn. I. Aasen i Søndmørsk Grammatik s. 7[1]: «det lukte o f. Ex. i stor [uttales i nogle bygder] næsten som a-o eller e-o.» I motsætning til behandlingen av **u** foran dækket

nasal staar dens bevarelse som u (nær grænsen av *u*) foran ld, f. eks. i *skŭld*, *kuldə*.

De vokaler som var av den midtre og av den dype tungehøide, blir i den her omhandlede stilling ikke diftongisert. Men den behandling de faar, er dog her i bygdemaalene ved Stad (og i det væsentlige ogsaa ellers paa Søndmøre) slik at den viser hen enten paa baade forlængelse og sænkning eller paa en av delene. Maalene her besidder adskilte e- og æ-lyd, de har baade *ę* og *æ*. Den førstnævnte er, især som lang, temmelig høi, ofte næsten som *e* er paa Østlandet og i Bergens bymaal. Oldnorsk æ holder sig, vistnok næsten uten undtagelse, dypere end *ę*, sedvanlig som lydskriftens *æ*. Uagtet oldn. e undertiden ogsaa har denne uttale, er saaledes den kvalitative forskjel mellem oldn. e og æ bedre bevart end i de fleste andre dialekter: man sier «*å lę̄sə* i en bok», men «*å lǣsə* en dør»; længer nord paa Søndmør forblandes oldn. e noget mere med æ end her, se Søndm. Gramm. § 10. Men foran dækket nasal er overgangen e > *æ* selv her i sydvest fuldt gjennemført: *ræmbə* ɔ: remba utstrække, *sændə* v., *vændə* v., (*spęŋŋə*, men) *spæntə*, (*bręŋŋə*, men) *brændə*, *æŋg* f., *dræŋg* m. — men derimot *kvęld*, *bęltə*. I eksempler som *æŋg* og *dræŋg* (saavelsom ved oldn. æ i *sæŋg*) indtræder hos adskillige personer, rimeligvis med én eller anden lokal begrænsning, en palatal glidevokal fra *æ* til *ŋg*, saa at der likesom paa Island, paa Færøene, i Sogn og paa Oplandet opstaar en kort ei-diftong[1], her *æı*, i beskaffenhet saavelsom i sin fysiologiske foranledning forskjellig fra den der er opstaat av oldn. é eller av i foran dækket nasal, men enslydende med den der nedstammer fra den gamle ei-diftong.

Vokaltegnet o maa som bekjendt fungere for meget forskjellige lyd i alskens norsk skrift som ikke netop vil være lydskrift. Ogsaa etymologisk er den noget blandet, idet den, selv om man bortser fra de tilfælde hvor vokalen er «lukket», er av to slags oprindelse, dels av oldn. o og dels av ǫ. Hvad lydlig utvikling angaar, er disse nemlig faldet fuldstændig sammen hos os — naturligvis findes der undtagelser, f. eks. hvor ǫ fordi det

[1] Paa Færøene og i Aurland i Sogn er glidelyden bortfalden igjen. I de nordlige maal paa Færøene, hvor oldn. ei nu er blit *ǫı*, der kaldes en seng nu *sǫŋg* og en dreng nu *drǫŋg'ór*. I Aurland sier man i gammeldags dialekt ikke *áıŋg*, *dráıŋg*, *sáıŋg* som ellers i Sogn, men *áŋg*, *dráŋg*, *sáŋg*, ja endog *svánsjə* m. svenske.

i bøiningen vekslet med **a**, blev til *å*, mens **o** blev til *ó* eller videre utviklinger derfra, f. eks. **vǫk** f. > *våk*, **lǫgr** m. > *låg* i mange bygdemaal hvor **lok** n. heter *lók* og **trog** *trəug* eller lignende. I de bygdemaal der her er tale om, er begge repræsentert dels av *ó* (som er almindeligst), dels av å, som er sjeldnere; den sidstnævnte anvendes særlig foran nasal, og er gjennemført foran dækket nasal — hvor der som bekjendt aldrig forekommer **o** i oldn., men bare **ǫ**, hvad der visselig heller ikke i den stilling har nogen betydning for den nuværende uttale. Eksempler *låmb*[1] n. pl., *våmb* f., *ånd* f., *lånd* n. pl., *såŋg* m., *tråŋg'ə* adj. Dette forholder sig til *ónn̥* f. onn, *móld* f. muld, *móltə* f. molte, paa samme maate hvad tungehøide angaar, som *blǻ^e^nd'ə* ɔ: ***bléndoʀ** < **blindr** svarer mot *mild̥'ə* av **mildr** (s. 155). Det er tydelig at det er nasaleringen som er aarsak til denne forskjel, især fordi ogsaa kort nasalkonsonant begunstiger å i motsætning til *ó*. Der er ialfald i disse dialekter ingen spor som tyder paa, at **ǫ** har faat nogen forlængelse, saaledes som antat om **e**, **i**, **y** og **u**, foran dækket nasal.

Oldn. **a** forholder sig i samme slags stilling tilsyneladende ganske anderledes end alle de foran omtalte vokaler: den faar ikke, som disse, den uttale som tilhører gammel lang vokal, foran alle dækkede nasaler, men bare foran dækket velarnasal. Bygdemaalene omkring Stad har **langr** > *låŋg'ə*, men *kamb* og *land*[2].

Saadan eiendommelighet ved utviklingen av **a** foran **ng** og **nk** har som bekjendt en langt videre utbredelse end de foran omtalte vokalforlængelser: den hersker paa Søndmøre, i Fjordene, i Ytre og Midtre Sogn, i Nord- og Søndhordland, i Ryfylke, i Numedal og i Tinn i Telemarken, samt paa Island. Man kan dog ikke anta, at den velare artikulation direkte har git foranledning til at **a** blev til å (andre steder *å*, *aů* eller *ao*); det er visselig foregaat saa, at velarnasalen har været den første nasal som fremkaldte forlængelse av foregaaende vokal, og med **a** skedde dette allerede førend den kvalitative adskillelse mellem **a** og **á** var foregaat. I de foran særlig omtalte deler av Nordfjord

[1] Baade her i Søndmøre m. v. og paa Færøene er det endnu en fast regel at vokalen har dypere tungeartikulation foran dækket nasal i ntr. pl.: Søndm. *vatn* pl. *vótn*, *land* pl. *lånd*, Fær. *vatn̥* pl. *vötn̥*, *land̥* pl. *lånd̥*.

[2] Det eneste norske eksempel jeg kjender, paa den overgang man har i dansk fra **band** > **bånd**, er **standa** > *ståndə* som univ.-stip. Skulerud meddeler mig fra Tinn. Naar det staar alene, er vel ogsaa det sekundært, paavirket av **ganga** > *gåŋŋə*, og av *stå* i nabodialekter.

og Søndmøre viser vokalen at oldn. e, i, y, u blev forlænget foran alle dækkede nasaler, men a, som rimeligvis likesom de andre har været forlænget i eksempler som kamb og land, kan ikke vise det, fordi forlængelsen i disse først indtraadte efterat a og á var blit kvalitativt skilt.

Nyislandsk viser, som det blev nævnt foran s. 155, at ogsaa i, y og u der blev forlænget foran velar nasal, dog uten nogen saadan sænkning av vokalen, som den der indtraadte i bygdemaalene ved Stad. I norske bygdemaal har intet tilsvarende været offentlig bekjendt. Men nu har prof. G. T. Flom (Illinois) i «Phonology of the dialect of Aurland»[1] meddelt at han har fundet forlængelsen av i, y og u i bygdemaalet i Aurland i Sogn, de første i eksempler som *r^eıŋŋ* (men *blınd*) og *l^øyŋŋ* (men *sy̆nd*), u derimot med sænkning: *to^uŋgȧ* (men *sŭnd*). Personlig har jeg i Aurland ikke støtt paa de to første uttaleformer, men bare (som ogsaa hos Flom, i det nævnte arbeide s. 66) saadanne som *riŋg* og *ly̆ŋg* — han har hat adgang til vestlige grener av maalet som jeg aldeles ikke kjender. Forbindelserne ung og unk har jeg i Aurlandsmaalet faat opgit med vokalen *ǫ* (*tǫŋgȧ*, *dǫŋk*), som muligens er en senere sammendragning av o^u.[2] Og det er ialfald sikkert, at i det egtl. Midtre Sogns maal, i Sogndal, Leikanger, Balestrand og Vik — disse har ogsaa (hvad der ikke forekommer i Aurland og østligere) gammel forlængelse f. eks. i langr > *lángoR > *lȧ^oŋg'ə* — i disse dialekter hersker eksempler som *r^eiŋg*, *l^øyŋg* og *toŋgȧ*, sj. *to^uŋgȧ*, de sidste ogsaa i Indre Sogn. Den tilsvarende forlængelse av oldn. ǫ til o (nærmet til *o*), som er dialektens almindelige lukkede o-lyd, er fuldt herskende i det indresognske Hafslo, med eksempler som *toŋg* f. tang, *st'oŋg* f. stang, *soŋg* pt. sang, *sloŋg* pt. slang. Nabodialekten i Sogndal (av Midtre Sogn) behandler som de andre midtre og ytre bygders maal sedv. ǫng, ǫnk som ang, ank, altsaa *tȧ^oŋg*, *st'ȧ^oŋg*; men tildels har den (og Leikangers?) præt. *sę^uŋg* og *slę^uŋg*, med dialektens au-diftong, hvilket jo atter minder paafaldende om islandsk.

[1] Univ. of Ill. studies in language and literature, vol. I nos I & II.

[2] Smlgn. sókn > *sǫk'ən*, dótter > *dǫttə*. Jeg skulde dog heller være tilbøielig til at betragte utviklingen ung > *ǫŋg* i Aurland som væsentlig paralel med den andensteds i Sognedialektene vidt utbredte overgang um > *ǫm*; da denne imidlertid hersker ikke alene i eksempler som *bǫmbȧ*, *dǫmbȧ*, *trǫmbȧ*, men ogsaa i saadanne som *dǫmm'ə* dum, *rǫmm* rum, *sǫmȧr* sommer, ja endog *ǫmm* præp. om, forutsætter den vistnok ikke nogen vokalforlængelse.

(Trykt 14. oktober 1915.)

De færøske dialekter staar tilsynelatende utenfor al denne gamle vokalforlængelse; men i virkeligheten kan man se at de staar paa dens grænse. Søndenfjords har man *lang'ur*, likesaa vel som *lamb* og *land*; men nordenfjordsdialektene har den overfor vestnorsk og islandsk yderst paafaldende overgang til *æ*: *læŋg'ór* lang, *t'æhntši* tanke[1]. Den færøske vokalhistorie er jo paa mange punkter vanskelig at forstaa, men her synes det dog klart: **a** foran velar nasal blev i denne dialekt forlænget efterat **á** var blit kvalitativt skilt fra **a**, og har derfor faat den samme behandling som **a** fik naar den hadde den sedvanlige sildige forlængelse, nemlig foran kort konsonant; dengang oldn. **dalr** der blev til *dæal'ór* eller nordligst *dæl'ór*, blev **langr** til *læaŋg'ór* eller *læŋg'ór* — hvis man vil tænke sig denne dialektforskjel saa gammel, hvad den vel neppe er; fra først av var der vel baade i nord og syd bare en særlig høi **a**-lyd. Da senere efter det yngre kvantitetsprincip den lange vokal maatte forkortes og dermed ogsaa diftongen forenkles foran lang konsonant, fik man den form som nu hersker der.

Av disse sproggeografiske forhold tør jeg slutte, at den forlængelse av **a** som nordenfjordsk *læŋg'ór* beviser, er en utgrening fra den forlængelse som i islandsk og endel norske, væsentlig vestnorske, maal førte til **á**, nogenlunde samtidig med den, men saaledes at forlængelsen av **a** foran velar nasal rimeligvis i det hele foregik nær avslutningen av overgangen av **á** > å. (Man behøver dog ikke at tænke sig at overgangen fra lang nasaleret **a** foregik direkte, uten foregaaende denasalering; hvis man forestiller sig at den gjorde det, kan overgangen ã > å tænkes langt senere end overgangen **á** > å.) Dersom færøsk slet ikke har tegn til nogen forlængelse av andre vokaler foran dækket nasal, maa det sammen med bevarelsen ogsaa av **a** ved velar nasal i søndenfjordsmaalet, tages som bevis paa at Færøene geografisk laa i ytterkanten av vokalforlængelsen i saadan stilling.

At **a** baade nordenfjords paa Færøene og mange steder i Norge for en tid har været forlænget foran velar nasal uten at dette var tilfældet med de andre vokaler, stemmer jo med det, at **a** ved mange andre slags vokalforlængelse[2] er den vokal som er mest tilbøielig til at forlænges, likesom det ogsaa er den som

[1] Navnlig tar det sig paafaldende ut med positiv *læŋg'ór*, men komp. *lǫŋg'rı*, omvendt mot vestnorsk pos. *låŋg'ə*, men komp. *lęŋg'rə*.

[2] F. eks. mangesteds i Øst-Norge foran kort konsonant.

er mest tilbøielig til at nasaleres. — I islandsk og visse Sognemaal sker det samme ogsaa i **ing**, **yng** og **ung**. Dermed er disse mellemtrinnet, som viser os sammenhængen mellem dialekter som dem der bare har hat **á** foran velar nasal og dem i visse deler av Nordfjord og Søndmøre som har tilsvarende behandling av næsten alle vokaler foran alle dækkede nasaler [smlgn. «Tillægsbemærkning»]. I hele dette vestnorske sprogomraade er det den samme proces som er foregaat: dens fysiologiske aarsak har været den samme, dens forløp har, saa langt den paa hvert sted rak, været væsentlig det samme, og dens begyndelse har i alle disse dialekter fundet sted saaledes, at det med sproghistoriens ubestemte tidsangivelser kan sies at være paa samme tid.

Det er bare færøsk, Sognemaal og islandsk som har de fakta, der egentlig beviser (sproggeografisk) at vokalforlængelsen kom først og den vokalsænkning som nasaleringen gav anledning til, i en senere tid. Vi maa anta at de vestlige øers dialekter ved den tid utgjorde én dialektgruppe med de norske maal som de hadde denne overensstemmelse med [1].

Forat de foran omtalte forlængelser med nasalering skal kunne sees i sin rette sproggeografiske belysning, vil jeg her i korthet uttale mig om hvad der ellers synes at forekomme av vokalforlængelser ledsaget av nasalering i vore bygdemaals lydhistorie.

1. Formene **gå** og **stå** er langt almindeligere i vore bygdemaal end de som tydelig kommer av **ganga** og **standa**, og utbreder sig stadig videre; de anses sedvanlig for uavhængige av de oldnorske former, men komne fra eller gjennem svensk og dansk, smlgn. i de ældre tyske sprogperioder **gān** og **stān**. Grundene til at anta dette, er kanske ikke for alle bygdemaals vedkommende helt tvingende. Der er nemlig ogsaa utvilsomt rent

[1] Jeg bruker inden de talte dattersprog av norrønt maal kun nødtvungen ordet dialektgruppe, fordi det har saa mange likegode anvendelser: gruppeinddelingen er anderledes for én periode end for en anden, der er kunstige gruppesystemer, svarende til Linnés, og der er naturlige. Romsdalens maal forener jeg som andre med Søndmørs i én gruppe; men det er en kunstig gruppe, efter ett eneste fænomen. Det maal har intet at gjøre med forlængelse foran dækket nasal.

ndenlandske former som har den likhet med gå og stå at fterlydens konsonanter mangler: i Selbu *gā* og *stā*, i N. Østeralen og i flere sydlige deler av Trondhjems stift *gā* (og *gaŋŋ*), *tā* (og *stāt* eller *staŋŋ*); ogsaa i Nordhordland og tildels i Gulen Ytre Sogn *gā*. Disse svækkede former er naturligvis ubetonet, ærlig er det i den henseende betegnende at man har *gā* paa de æwnte steder i Bergens stift, steder hvor ang ellers er blit til *ŋŋ* eller *a°ŋŋ*; efter I. A. forekommer i Nordhordland ogsaa *åŋŋa*. Men der kan ikke være noget i veien for at ogsaa nuidsformene *gå* og *gao* somme steder kan være opstaat av ganga, v *gánga eller av **ga°ŋga*, og være sammensmeltet med skriftprogets gå; naar f. eks. Sogn i det hele, og der ogsaa deler av ulen, har *gao*, synes det ingenlunde usandsynlig at dette der ar en saadan oprindelse.

2. Paa Østlandet og i det østlige av Trondhjems stift er et som bekjendt saa, at i endelser som indeholdt en kort nasal fter vokal, er nasalen bortfalden hvis det var n, i fjeldbygdene, estenfjelds og nordover langs kysten ogsaa naar det var m. I en egentlige østnorsk kan det ingensteds bevises at endestavelens vokal derved er blit forlænget, sjelden, om nogensinde, er et sandsynlig. Men langs vestkysten o. s. v. er det dels bevisg, dels sandsynlig, at endelsens vokal ikke alene har været asalert, men ofte ogsaa forlænget.

Endelsen -in -en, som fornemmelig foreligger i former av ıbstantivenes bestemte bøining, i etpar avledninger (som systkin, lin) og i gaardnavn paa vin, har utvilsom gammel forlængelse v i i Valle i Sætersdalen (*rout'ęi* roten) og i Midtre Sogn (i Vik ut'*ei* roten, *höns'ei* gaardnavn); og derav kan det med rimelighet uttes at de andre maal som har *i* til st. hunkjønsartikel, i idtre Telemarken og i Indre Sogn, ogsaa har hat forlængelse, n de end ikke kan vise den. At en i oldnorsk kort i har den alitet som tilhører oldn. lang i, kan ikke komme derav at den nges kvalitet er substituert for den nasalerte kortes, thi nasaring av i og i'ens længde fører i ganske motsatte retninger. ormer som *rōt'ė* i Mo i Telemarken (og i fjeldbygdene ellers) visselig ogsaa utgaat fra oldn. in, med i, men man kan ikke ı nogen mening om denne i's længde, da man i vestl. Telearken har baade skína > *sjēnə*, sin > *sen* og minni > *menni*. uværende *æ* og *a* i st. hunkjøn synes altid at komme av dn. -en; kanske betegnet tegnet e i oldnorske dialekter som hadde

den vokal i alle artikelens anvendelser (uten hensyn til vokalharmoni eller vokalbalangse), allerede da en slap vokal.

Endelsen **-an** forekom især som best. (især sv.) hunkjønsartikel i nom., i nogen faa substantiver (f. eks. **aptan(n), gaman**) og i adv. som **austan, undan, sjaldan**. Former som viser at endelsens vokal har været forlænget, forekommer i en paa en viss maate sammenhængende (men ingenlunde ublandet) række fra Mandalen til Midtre og Indre Sogn. Efter en større avbrydelse (Fjordene) kommer former med *å* igjen i Romsdals amt og dele av kystlandskaperne i Trondhjemsamterne, samt visse steder i Nordland. Man maa hævde at det er den lydlovmæssige utvikling av oldn. **-an**, naar *å*, å eller *ao* hersker baade i sv. fem.s artikel og i adverbierne, selv om ogsaa former med andre endelser ved bøiningsanalogi eller lydsubstitution nu har faat denne uttale, f. eks. i Stavanger amt *röd'å* roten, *sös̨sjå* søskende. Baade i Stavanger amt og i Søndhordland forekommer ogsaa o i slike stillinger, kanske dels opstaat av oldn. best. sv. akk. fem. paa **-ona** (**vísona**) dels som geografisk mellemtrin mellem *å* av **an** og *o* av **-una**.

Av **-una** kommer især avgjort de svake hunkjønsords artikel -*o*u eller -*o* i Hardanger og Voss (*v*^e^*īso*u; *mårо*u morgen),[1] men vel ogsaa *o* i andre maal, især i Stavanger amt, i Sundalen paa Nordmøre, i Hevne ved Trondhjemsfjordens munding og flere steder. Likeledes antar jeg at det er en oldn. og middeln. geografisk veksling mellem **um, unum** og **om, onom** i dat. plur. som betegnes ved dens nuværende veksling mellem o eller ou og *å* eller å i vestligere landsdeler; i det hele er kanske former med o almindeligere inde i fjeldbygdene og ved fjordene, de med *å* længer ut mot sjøen. Mens oldn. **in** som sagt paa enkelte steder har beholdt den høieste mulige vokal, uten at den blev sænket paa grund av nasaleringen, er dette ingensteds skedd med **u**, der altsaa er behandlet likedan som **i** er i *rōt'ė* i Mo i Telemarken m. fl.; man kan ikke vite enten vokalens sænkning eller dens forlængelse skedde først.

Heller ikke har jeg nogen bestemt formening om tiden for nasalkonsonantens vokalisering i endelser. At dens tegn utelates i skrift forekommer som bekjendt av og til fra ca. 1400 av. Men det synes utvilsomt at de skrivekyndige samvittighetsfuldt noterte nasalens tegn saalænge de konsekvent kunde høre vokalen

[1] Utviklingen fra **an** sees i adv. *ondao* at være > **á** > *ao*, likesom i Sogn

nasalert i sin tale. I bøndernes tale har den sagtens været vokalisert længe før.

3. Som jeg andensteds har paapekt[1], er der i det sydlige Norge et dialektkompleks der i flere henseender viser en merkelig paralel utvikling til den man har i nord-vestnorsk. Med hensyn til det at vokaler paavirkes av følgende nasalkonsonant strækker denne likhet sig over størstedelen av vore tre sydligste amter, og denne virkning indtræder mangesteds der i endnu langt større utstrækning end i nordvest. I ett enkelt bygdemaal her, i Bygland i Sætersdalen, findes der likesom i det foran omtalte omraade nær grænsen mellem Nordfjord og Søndmøre, den eiendommelige vokalovergang at oldn. i, y og (ialfald tildels) u[2] uttales som om det var é, œ og ó fordi de staar foran nasal, her dog ikke dækket men kort nasal. Baade i Byglands maal og i det noget mere gammeldagse maal i naboprestegjeldet Valle er disse vokaler ellers bevaret væsentlig uforandret efter «den sildige vokalforlængelse»: litr > *lit'*e, klyf > *klẏv*, hlutr > *lūt'*e. I Valles maal sættes disse høie vokaler foran korte nasalkonsonanter ned til den mellemste tungehøide, men fremdeles med korte vokalers kvalitet: vinr > *ven'ẹ*, synir > *syøn'i*, sunr > *soẹn'ẹ*. Men i Byglands maal heter det henholdsvis *vēⁱn'ə*, *søʸn'i* og *soun'ə*, med de diftonger som i begge maal repræsenterer de gamle lange former av e, ø og o.

Mens i Valle, som foran nævnt (s. 163), in i st. fem.s artikel blir (= í) > *ẹi*, blir i Bygland in i rotstavelse > én > *e'n*. Dette bekræfter jo, hvad man efter sakens natur kunde vente, at der ikke kan tales synderlig bestemt om tidsforhold mellem disse to nasaleringer, eller om forholdet mellem de maater hvorpaa de er foregaat.

Naar Valles dialekt viser hen paa korthet efter vokalens nasalering og sænkning, kan man vanskelig anerkjende det enestaaende eksempel som Byglands maal synes at gi paa en tidligere forlængelse foran kort nasal end foran andre korte konsonanter. Der kan ikke ha været nogen forholdsvis gammel

[1] I «Overgangsmaalene mellem østnorsk og vestnorsk,» Chr.a Vidsk. selsk. forhandl. 1914, nr. 8.

[2] I mange deler av prestegjeldet er de nye diftonger i en viss opløsningstilstand, især hos den yngre slegt. Det er vistnok derav det kommer, at mine optegnelser om kort u foran nasal ikke gir noget rigtig samlet indtryk. Hvad i og y angaar, var derimot overensstemmelsen god. — Paralel med den ovennævnte følge av nasaleringen, er, i begge maal: skot > *skoət*, men kona > *kåne*.

vokalforlængelse i Byglandsmaalet i eksempler som de nævnte; det maa heller være en lydsubstitution for nasalvokalene (samtidig med «den sildige vokalforlængelse»?) Da diftonger av é, œ og ó begynder med en litt dypere vokal end de som pleier opstaa av e, ø og o[1] med sildig forlængelse, vidner Byglands «lang-diftonger» om en sterkere nasalert (eller ved langvarigere nasalering mer sænket) vokal end Valles «forlængelsesdiftonger» gjør. — Det er saaledes ingenlunde samme fænomen der foreligger her fra Bygland og det som blev omtalt foran s. 154 f. Den paafaldende likhet paa ca. 30 norske mils avstand er — en tilfældighet.

En tillægsbemærkning: *den nord-vestnorske vokalforlængelses sproggeografiske stilling.* — I Fjordene og Søndmøre er den nasalerende vokalforlængelse at se foran baade labiale, dentale og velare nasaler, og nasaleringen viser sig i regelen tydelig derved at vokalen er sænket. I Sogn er det sedvanlig bare foran velarnasal man kan se der har været forlængelse, og at der har været nasalering, viser sig i regelen bare for u's vedkommende (s. 160). Kun i Jostedalen, aller inderst i Sogn, hvor dialekten i det hele dels er en blanding dels en mellemting mellem indre sognsk og nordfjordsk, har man *våmb* og *låmb* (n. pl.), *ånd* og *hånd*, *t'åŋg* og *st'åŋg*, men *ånn* eller *ónn*, *t'ånn* eller *t'ónn* likesaa vel som *våll* eller *vóll*, altsaa uten spor efter nogen nasalering, likesom der jo idethele hverken i Sogn eller i maalene nordenfor sees noget til nasaleringen foran gml. lang nasal. Nasalkonsonanten har aapenbarlig som lang været for haardt uttalt til at bli foregrepen i den foregaaende vokal; naar dækket nasal ikke har været det, saa maa det være saa at forstaa, at vokalen, ogsaa i mange tilfælde hvor den nu ikke viser tidligere forlængelse, har været i nogen grad forlænget.

Dette er grundforskjellig fra forholdet i fordum nasalerende dialekter i Kristiansands stift, hvor f. eks. Vesttelemarken har faat samme vokal å i tǫnn og hǫnd, mens horn (nu med *nn*) og vǫllr har *ó*; der har forlænget vokal ikke været nogen betingelse, heller ikke i færøsk, uagtet dette tildels (se s. 161) ogsaa staar i forbindelse med de nord-vestnorske maals nasalering. Men især staar disse nord-vestnorske vokalbehandlinger i nært forhold til de foran s. 155 i korthet nævnte gamle vokalforlængelser i engelsk, hvor — efter velvillig meddelelse av prof. A. T. Bødtker — endel forbindelser av to konsonanter med stemmelyd, mest ld, nd og mb, allerede i sen oldengelsk tid medførte en forlængelse av foregaaende vokal. Dog var forlængelsen ikke saa utpræget at den lange vokal slog fuldstændig igjennem som utgangspunkt for den senere vokalutvikling. Da denne forlængelse ikke sedvanlig har været ledsaget av nasalering, minder den især om det trin hvorpaa Midtre Sogn staar: oldengl. kind > kīnd > nyengl. kind (med *ai*) og grund > grūnd > nyengl. ground er besynderlig paralelt med f. eks. Balestrands hringr > *r^eiŋg*, þungr > *to^oŋg'ə*. — Ogsaa de danske og svenske vokalforlængelser i lignende stilling synes at stemme med de engelske og norske forekomster, men jeg besidder ingen tilstrækkelig oversigt over deres geografiske variationer, og om der findes nogen gamle nasaleringer blandt dem eller ikke.

[1] Ogsaa mellem maalets oə av o og ou av ó er der en saadan forskjel, uagtet lydskriften ikke vel kan betegne den.

SMAATING OR MAALSOGA.

Av Marius Hægstad.

I. Norrœnn — norensk — nornsk — norsk.

(Or eit foredrag i Kristiania Videnskapsselskap.)

Um upphavet til adjektivet *norsk* skreiv eg eit lite stykke i Maal og Minne 1910. Eg freista aa paavisa at *norsk* hev vakse fram av det gnorske adjektivet *norrœnn* med same tydningi. I 13 og 14 hundr. miste siste stavingi i *norrœnn* meir og meir ljodfang og vart til *norren*. Etter jamlaging med dei andre adjektiv for nationalitet som *svensk*, *dansk*, *engelsk* o. fl., som alle enda paa *sk*, fekk ogso *noren* denne endingi og vart *norensk*, ei form me kann paavisa i det nedertyske namnet paa Skagerak *Dat norrensche mer* (1481). Dinæst, meinte eg, var *norrensk* samandrege til *nornsk*, ei form som eg den gongen vel ikkje kunde paavisa, men som eg meinte maatte ha vore til, for di eg hadde funne ei neutrumsform *nornst*. Naar eg her dreg dette fram, er det nærast for aa nytta høvet til aa gjera merksam paa at formi *nornsk* um *norsk* hev eg sidan funne baade paa heimleg og paa nedertysk grunn. Paa baksida av eit brev skrive i Bergen 1409, prenta i D. Isl. III 602, stend der: *Transscriptum aff noghre nornsche breff svm ludde vm jslandsfarer*[1]. Denne paaskrifti paa attsida av brevet er utan tvil yngre enn 1409, men høyrer til slutten av 15 hundradaaret. I nedertysk er *nornsch* ikkje sjeldsynt i brev fraa 15 hundr., soleis *j nornsche mark* (ei norsk mark) D. N. XVI 161 (s. 174) 1447, *de kopman Dudesch vnde Nornsch* XVI 291 (s. 318 8) 1486, ofl. st.

[1] Soleis upphavsbrevet i dansk riksarkiv. I D. Isl. stend «*twimr noruschc*» for «*noghre nornsche*».

I slutten av 15 hundr. vert endeleg den siste *n* i *nornsk* utstøytt, for di han stend millom fleire konsonantar, og formi *norsk* er ferdig; ho er paaviseleg fyrste gong i Bergen 1494: *bref um norska gozith* (D. N. I 981 10). I neutrumsformi *nornskt*, der det vart uvanleg mange konsonantar, hev *k* tidleg vore utstøytt (*nornst* 15 hundr.), og dinæst *n* mill. kons., so heile ordet vart *norst*, den vanlege formi i jordbøker og rekneskapar fraa 16 hundr.: *norst wadmel,* liksom *danst malt, tyst øll.*

II. Gardsnamn som *hús, land,* i plur. *húsar, landir* o. s. fr.

Som det er vel kjent, hev me i norsk ikkje faa neutrale appellativ, t. d. *hús*, *land*, *tún*, *þorp*, som naar dei vert brukte til gardsnamn fær fleirtalsendingarne *ar* ell. *ir: Húsar*, *Landir*, *Túnir*, *þorpar*, og er daa feminin. Utanfor norsk maalumkverve er denne skikken ogso kjend i Sverike.

I Altschwed. gram. § 407 Anm. 5 forklaarar Noreen det gsvenske apl *salir* i *Upsalir* som ein gamall *iz*-stomn (ags. *salor*, *seli*), og med utgangspunkt i dette hev Wolf v. Unwerth i Namn och Bygd for 1914 (s. 55—59) paavist at det finst ymse av dei umrødde neutrale stomnar med plur. *ar* og *ir*, som kann vera restar etter ei gamall *is*-bøygjing. Denne forklaaringi fullnøgjer ikkje fonetiske krav og spreider lite ljos yver desse namni sin yvergang til kvendkynsord.

Nærare løysingi hev Sophus Bugge kome. I Ark. f. n. Fil. VII (s. 263 ff) peikar han paa, at stadnamn som upphavleg er inkjekyn eller kvendkyn, i Trøndelag no hev faatt den bundne maskuline artikelen, for di den som talar hev tenkt paa mannkynsordet gard. Og han legg til: «*Holtar, Torgar, Húsar* osv. har kanske faaet sin feminine form, fordi man har tænkt paa et appellativ av hunkjøn i flertal». Bugge nemner likevel ikkje noko ord, som kunde hava ein slik verknad.

Løysingi av problemet er etter min meining utvilsamt den, at det ved gardsnamn i gamall tid oftast hev vore tenkt paa *jǫrð*, liksom «jord» enno vert brukt mange stader for gard, usamansett og samansett: jordegut, jordepart osfr. I dei gamle diplomi finn me soleis snart *jǫrð* bruka attmed sjølve gardsnamnet, t. d. *Aslakr Bratz son* — — — *ok þorbiorn Olafs son . . . fluttu malemfne sin* — — *vm jorðena Aurdal* I 168 9—12 (Avalds-

nes 1322). Snart finn me pronomenet *hon, henni* brukt beint fram um gardar av det slaget her er tale um, soleis um garden Høyland i Gond: *Þorgyls Eiuindarson sem byggi a Høylande i Gond nest æpptir manndaudan stora uppa VI ueter ok niðr gek han þui firir mer at ekki huast han af henni* (ɔ: garden, jordi Høyland) *luka — — — uttan eigandanom landzskyld sina* — osfr. IV 515 (Stav. 1379). Ja, me kann endaa finna pronomenet sett framfor sjølve gardsnamnet liksom framfor eit personsnamn. Soleis: *seldo þeir ok, han Asbiorn ok han Sovar, hena Haland fyrnemda fra ser ok sinom efterkomandom* osfr. IV 818 11—12, d. e. han Asbjørn og han Sovar selde «henne Haaland» (ɔ: jordi, garden Haaland) fraa seg og sine etterkomande osfr.

Alle desse dømi er fraa Rogaland og syner tydeleg nok at gardsnamn som Høyland og Haaland hev vore kvendkynsord, og at det hev vore undertenkt *jǫrð*. Naar slike ord vart brukte i fleirtal som gardsnamn, fekk dei *-ar* ell. *-ir* liksom andre kvendkynsord.

DANSK-NORSK *URYGGELIG* M. M.

En liten ordstudie[1].

Av Olai Skulerud.

I «Festskrift til professor Alf Torp» s. 178 har jeg gjort opmerksom paa et tidligere uoptegnet ord i norske maalføre (Vestfold) *urugg*, «graadig, forsluken», som maa være samme ord som gln. *úruggr*, *øruggr*, egl. «uten ugg», d. e. uten frygt; «trygg, urædd; heilhuga; paalitande» (saa oversat i Hægstad og Torp: Gamalnorsk Ordbok).

Det gammelnorske *úr-*, *øruggr* synes — i motsætning til nynorsk *urugg* — i en av sine betydninger («paalitelig») at berøre sig med en ordstamme av en anden oprindelse, den samme som foreligger i nynorsk *uruggeleg*, «urokkelig», som hører til verbet *rugga*, «rokke, bevæge». Dette fremgaar med større tydelighet av:

Gln. *úruggliga* adv., «sikkert». «Nú vit þat úruggliga, at . . . Barl. 6^{29}. Et citat som ikke findes hos Fritzner, sætter jeg ind her fra Dipl. Norv. II nr. 25^{9} Oslo 1289 (hertug Haakon Magnusson): Oc til vitnisburdar at ver vilium at þessor væitslu giof vor stande *vruglega*, þa gafom ver þæim þetta vart bref (oc jnsigli firir).» *Uruggliga* svarer her i betydning temmelig nøie til «uruggeleg», sv. «orubblig».

Jfr. videre gln. *úruggleiki* m., «tryghet; sikkerhet; fasthet»: «Nú til mæirri varygdar («agtsomhet, forsigtighet») ok *vruglæika* at af þessare vaarre skipan mæghi hwarke *rugl* eðr sunðrþykt aukast . . .» DN IX nr. 113 10—11 Bergen 1338; interessant er her den — som det synes — bevisste sammenstilling med *rugl*. —

[1] Forkortninger som i Fritzner: Ordbok over det gamle norske Sprog.

Uruggleiki berører sig til den anden side med det synonyme nærbeslegtede gln. *ørugð* f. Heilag. II 413[5].

Det samme begrep som ligger i gln. *úruggliga*, nynorsk *uruggeleg*, sv. *orubblig* uttrykkes i dansk-norsk ved *uryggelig*, som Molbech oversætter «fast, urokkelig»; ordet vil være bedst kjendt i citatet «at være sig selv uryggelig», hentet fra Peers kommentar til prestens tale ved graven i Ibsens «Peer Gynt». (Saml. Værker III 464). «Uryggelig» hører til verbet *rygge*, som undertiden (og ofte i ældre skrifter) findes i dansk i steden for *rykke*, og overført = «omskifte, forandre» (Molbech), t. eks.: «Hvo vilde vove at *rygge* hans (d. e. Guds) dom?» O. Guldberg. — «Et pust den skjønneste forhaabning let kan rygge» (E. Storm). Dette ord, som Falk-Torp (Etym. Ordbok II 128) med rette anser for en sideform til rugga, flyter i norsk-dansk let sammen med nynorsk *ryggja*, egl. «drive tilbake», — av *rygg* m., gln. *hryggr*. I betydningen «vike unda» brukes det av Ibsen i «Peer Gynt»: «Staa! vil du staa! — Det *rygger* længer og længere bort.» (Saml. Værker III 322). Jfr. nynorsk *attra* (av *atter* adv., «tilbake», gln. *aptr*) 1) = ryggja, draga att aa bak, drive (en hest) tilbake. 2) = taka av, reka, gjera um inkje. De to betydninger (den likefremme og den figurlige) møtes i «drive tilbake», som kjendes med figurlig anvendelse fra den sidste bibeloversættelse til norsk-dansk av det Gamle Testamente: «Jeg gjør en Gjerning, og hvo driver den tilbage?» (Esaias 43,13). — Den overførte bruk av verbet *rygge* synes først opkommet i dansk. Ivar Aasen sier om nynorsk *ryggja* i betydningen «rygge, ophæve», at det «synes fremmed». — Det kan være paavirket av dansk rygge, svensk rygga = rugga (jfr. ovfr.), smlgn. uryggelig: uruggeleg.

SØNDMØRSK *RJØD*.

Av Hjalmar Falk.

Der er vist ingen nødvendighet for at løsrive ordet *rjøð* (tareholt) fra oldnorsk *rjóðr*, «rød, rødladen», saaledes som gjort av hr. Kopperstad, som først har henledet opmerksomheten paa ordet (Maal og minne 1915, s. 92 ff.). Det er tilstrækkelig at henvise til Strøms Beskrivelse over Søndmør, hvor de forskjellige i dette fogderi forekommende tang- og tarearter behandles paa side 89—94. Jeg citerer først uttalelserne om den tangsort som paa Søndmør kaldes knoppetang.

«Knoppetang er meest bekiendt af sit Brug, da den overalt hos os føres sammen i Dynger for at raadne, og bredes siden ud over Agrene til Gødning. Naar den om Sommeren ligger i Pytterne ved Søen, trækker Solen ud af den en rød Vædske, som undertiden sees flydende paa Søen ligesom en Rømme eller tyk Fløde, blandet med Tang og andet; og da det er bekiendt, at man i gamle Dage af visse Slags Tang, som kaldtes Roccellæ, har beredet Purpur-Farve, saa slutter jeg, at denne Tang-Art tillige med flere (thi de fleste Slags Tang blive røde, naar de ligge udsatte for Solen) maaske kunde henhøre til samme Classe. Heraf synes det at kunde giøres nogenlunde begribeligt, hvorledes den saakaldte Tare-Torsk kan (som vore Fiskere berette) blive rødagtig paa Skindet af den Tang og Tare, hvori den opholder sig [1]».

Av bredbladet tang, den saakaldte tare, nævner Strøm 6 søndmørske arter, og om de 4 første bemerkes uttrykkelig at de utmerker sig ved en rød, oftest høirød farve.

[1] Islandsk *þarafiskur*, se Olafsens og Povelsens Reise igiennem Island, s. 68.

Selv om nu den taresort som efter Kopperstad fortrinsvis skal danne den egentlige *rjoð* (eller tareholt), paa dypet fortoner sig mørkblaaviolet og kun i vandskorpen — vel under indflydelse av solen — har et rødlig utseende, vilde betegnelsen «den røde» ikke være paafaldende, da det jo nærmest vil være under de sidstnævnte forhold at tarens farve vil falde i øinene. Men forøvrig maa det oldnorske *rjóð — under antagelse av den anførte etymologi — sikkert oprindelig ha betegnet alle de røde tare- og tangarter og først sekundært og lokalt være blit indskrænket til betydningen «tareholt».

BOÐN, SÓN OCH ÓÐRŒRIR.[1]

Ett par anmärkningar

av

Hjalmar Lindroth.

Den bekanta myten om skaldekonstens upphov berättas av Snorre (Edda ed. F. Jónsson, 1900, s. 71) till sin första del så: Goðin hǫfðu ósætt við þat fólk, er vanir heita, en þeir lǫgðu með sér friðstefnu ok settu grið á þá lund, at þeir gengu hvárirtveggju til eins kers og spýttu í hraka sínum. En at skilnaði þá tóku goðin ok vildu eigi láta týnask þat griðamark ok skǫpuðu þar ór mann; sá heitir Kvasir. — — — Ok hann fór víða um heim at kenna mǫnnum frœði, ok þá er hann kom at heimboði til dverga nǫkkurra, Fjalars ok Galars, þá kǫlluðu þeir hann með sér á einmæli ok drápu hann, létu renna blóð hans í *tvau ker ok einn ketil*, *ok heitir sá Óðrœrir*, *en kerin heita Són ok Boðn.* — Längre fram möta vi åter de tre kärlen tillsammans, då det säges att Oden hos Suttung och Gunnlod, skaldemjödets nya innehavare, drack ur först hela *Óðrœrir*, så *Boðn* och så *Són*.

Axel Kock har (Indogerm. Forsch. 10, 109) fört *Boðn* till *boða* 'kund geben' o. s. v. Men Karsten har givit ny styrka åt den partiellt redan av Grimm, Aasen, Cleasby-Vigfússon o. a. framställda åsikten, att ordet motsvarar ags. *byden*, mlty. *boden(e)*, det i finskan inlånade *putina* o. s. v. (Neuphil. Mitteil. 1906,

[1] Då jag skriver detta sista namn med *œ*, är det med anledning av Bj. M. Ólsen i Arkiv 31, 82, utan att likväl våga binda mig i denna, för min framställning likgiltiga punkt.

s. 3 f., Indogerm. Forsch. 26, 247). Dessa ord betyda direkt 'fat, kar', och så har då förvisso också det nord. ordet gjort. Men härav följa vissa ej oviktiga konsekvenser.

Är det icke ett besynnerligt par, där det ena karet direkt heter «kar», medan det andra bär ett speciellt namn? Jo, detta visar, att dessa båda namn från början alls icke bildat något par. Av dem är det blott *Són*, som kan göra anspråk på att ha varit ett verkligt namn. Men detta *Són* får icke tolkas som uppkommet ur **Soðn* (till *sjóða*), såsom Kock gör a. st. Dennes skäl att så förklara ordet var att *Boðn* skulle höra till *boða*. Detta skäl har nu bortfallit (se ovan). Men oavsett detta kan ett **Soðn* icke ge *Són*, allra minst redan hos Kormak och Eilífr Guðrúnarson på 900-talet, där ordet förekommer i rim. I min uppsats «Är Skåne de gamles Scadinavia?» (i Namn o. Bygd 1915) — varur dessa anmärkningar framvuxit — visar jag nämligen, att någon förändring av ljudförbindelsen kort vokal + *ðn* icke inträtt förr än långt fram i tiden.

Són hör säkerligen icke häller till *sóa*, såsom man särskilt förr antog. Namnet är för visso identiskt med det fornhögtyska *suona* 'versöhnung, friedensschluss'. Så menade redan Uhland (Schriften 6, 213). Men denne ansåg namnet (i par med *Boðn*) syfta därpå, att Fjalarr och Galarr sedermera erbjödo Suttung mjödet i faderbot. Skaldedrycksmyten bjuder dock på en mycket betydelsefullare «försoning» än denna. Då asar och vaner ingingo förlikningen, spottade de just som tecken därpå i ett kar. Namnet på detta kar har tappats bort. Enligt min mening är det här som *Són* «försoning» har sin ursprungliga plats. Ett ej oviktigt stöd därför lämnar samme Kormaks kenning *haptsœnis heiðr*, d. ä. 'gudaförsoningens ära' (jfr. Egilsson), om diktningen.[1]

Att *Són* hört till detta motiv, är också Schücks mening (strax a. a. 70). Icke desto mindre håller han fast vid de båda ovan förkastade etymologierna på ordet (utan att välja dem emellan). Hans kombinationer i övrigt vid denna myt (Stud. i nord. litt.- o. rel.-hist. 1, 51 ff.) kan jag i allmänhet icke sentera. Men däri synes han mig ytterligare ha rätt, att vi ha framför oss en partiell sammanblandning av skilda berättelser och att en från början enhetlig framställning icke skulle ha haft användning för mer

[1] Det synes mig icke uteslutet, att även *Són* (liksom *-sœni*) i mytens äldsta version använts om försoningsakten själv. Då ordet dog ut, häftade det sig som proprium lättare vid det konkreta karet.

än ett kar (a. a. 56). Om eller i vilken utsträckning Fjalarr-Galarr-myten från början rört sig med kar, kan jag inte uttala mig om. Men väl följer det av min ståndpunkt, att jag anser *Són* först senare ha dragits över till den myten. *Boðn* måste härvid ha spelat en roll. Det kan ha gått så till, att karet *Són* omtalats med appellativet *boðn*, dette senare dog ut, då fick man två kar, och dessa attraherades så av den främmande myten. Men även t. ex. så, att i denna senare myt redan talats om en *boðn*, sedermera proprium *Boðn*, vilket så dragit till sig det ju ej så olika ljudande *Són*.

Att *Óðrœrir*, vad det så än närmare har betytt, från början är ett namn på skaldedrycken själv, däri har Bugge (Stud. over de nord. Gude- o. Heltes. Opr. 1, 531) säkerligen rätt. Det är en poetisk kenning därför. Med den betydelsen förekommer också ordet åtminstone Háv. 106: *Óðrœrir es nú upp kominn á alda vés jaðar.* Då har inte häller *Óðrœrir* i begynnelsen varit med om att skapa något tretal av käril. Det synes mig troligt, att den nya rollen av käril beror på oriktig tydning av dikt-ställen, där ordet kunde fattas på två sätt, både som vätska och som käril. Denna osäkerhet i innebörden föreligger på det andra stället i Háv., str. 140: *drykk ins dýra mjaðar ausinn Óðrœri* (jfr. Bugge a. st., Egilsson-Jónsson Lex. poet., under ausa); måhända också på ordets tredje förekomstställe, Einarr Skálaglams Vellekla, vare sig vi läsa *Óðrœris alda* eller (med F. Jónsson i Aarbøger 1891) *Ó-s hafs alda.* — Sedermera har då *Óðrœrir* naturligt slutit sig til de båda andra karen. För tretalet hade man en särskild benägenhet.

Men varför omtalas *Óðrœrir* uttryckligen som *ketill*, medan de båda andra äro *ker*? Detta kan måhända bero på att *Óðrœrir* så benämnts i någon förut fristående myt. Eljes har jag tänkt mig, att den som fattade namnet såsom gällande ett käril, och som då säkerligen i överensstämmelse därmed tolkade även Háv. 106, funnit en *ketill* mer ägnad att nedifrån föras upp av Oden än ett *ker*, varmed i berättelsen säkerligen förstås ett stort fristående kar. (Att icke en konstant motsats i storlek eljes i gammal tid förefinnes mellan *ketill* och *ker*, därpå har Doc. Olson fäst min uppmärksamhet.)

Hur mycket av ovan avhandlade ombildningar som bör skrivas på Snorres räkning, ser jag ingen möjlighet att säkert

(Trykt 14. oktober 1915.)

avgöra. Att denne haft en berättelse att bygga på, synes man mig ikke kunna bestrida. Och där ha säkerligen både *Boðn* og *Són* varit med.

Vi ha sålunda sett, att «treheten» *Boðn*, *Són* och *Óðrœrir* upplöser sig i tre heterogena enheter.

VERS I KONGESPEILET.

Av Magnus Olsen.

Kapitel 5 i Kongespeilet, om solen og vindene, indtager en særstilling i stilistisk henseende. Med rette har det tiltrukket sig opmerksomhet ved sin «pompøse fremstilling.» «I beskrivelsen af sommerens og vinterens vind og storm udfolder forfatteren en sand sproglig pragt, et ligefrem sprogligt fyrværkeri, hvortil der hverken før eller senere er set mage. Det bliver til lyriske digte i prosa» (Finnur Jónsson, Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie II, 2 s. 998).

Et enkelt sted i dette kapitel hæver forfatteren sig i sin poetiske flugt saa høit, at han likefrem kvæder. I den lyriske prosa krystalliserer sig ut — med eller mot forfatterens vidende — en virkelig halvstrofe, som tilfredsstiller alle den gamle digtnings krav til strofisk avgrænsning, rytme og bokstavrim.

Det skildres, hvorledes «dagen», naar solen gjester den i øst med sine varme straaler, «begynder ved østenvindens hjælp at opløfte sine sølvfarvede bryn og sit blide aasyn»: *En þá er hon [sólin] tekr at vitja austrs-ættar með vǫrmum ok bjǫrtum geislum, þá tekr þar fyrst dagr*

upp at létta
austanvindi
silfrligar brýnn
ok blítt andlit.[1]

De sidste ord har jeg her skrevet som en halvstrofe i fornyrðislag. De enkelte linjer er regelmæssig bygget; de opviser

[1] Kristiania-utgaven s. 10, Brenner's utg. s. 15. 17. 18.

henholdsvis de metriske typer A, A, E og C. Fra den gamle digtning kan anføres paralleler i rytmisk henseende, skjønt typen E ikke er synderlig almindelig i digte i fornyrðislag. Jeg har fæstet mig ved

Helgakviða Hjǫrvarðssonar str. 8. 5—8:

eitt es þeirra
ǫllum betra
vígnesta bǫl
ok varið gulli,

og Guðrúnarkviða II str. 21. 5—8:

þat vas of aukit
jarðar magni
svalkǫldum sæ
ok sonar dreyra,

hvor vi har de samme metriske typer, i sidste linje kun ubetydelig variert ved metrisk opløsning.

Endnu skal jeg nævne, at man til overgangen fra prosa til vers inden en og samme sætning har flere paralleler i runeindskrifter. Saaledes paa Gårdstånga-stenen I (Wimmer, Runemindesmærker, haandudg. nr. 115):

þiʀ: trikaʀ: uaʀu: ui[þa:] (un)isiʀ: i · uikiku
D. e. (i norrøn sprogform): *Þeir drengir váru*

víða úneisir
í víkingu.

Og endelig turde det her være paa sin plads at fremholde, hvad verset i Kongespeilet lærer os om digtning i Norge i det 13de aarh. Saa fortrolige var ogsaa nordmændene — ikke bare islændingerne — med de lettere versemaal, at en halvstrofe i fornyrðislag saa at si av sig selv kunde indfinde sig for at utløse en stemning. Ogsaa enkelte runeindskrifter kan fortælle om, med hvilken lethet man i Norge langt ned i middelalderen forstod at anvende dette versemaal.

FRA VEST-AGDER.

Av P. Holmesland.

1. Skavhælen.

Gaardsnavn som Eigeland, Espeland, Eskeland, o. s. v. synes i mange tilfælde at tilkjendegi, at der til gaarden hører god brumskog, eller at den oprindelig har været brumskog til en anden gaard. Om brumskog anfører lagmand Lauritz Anderssøn Undahl i bemerkningerne om fremgangsmaaten ved matrikuleringen i 1668: «Med Queghold er det och U-liige beskaffit, saa at mange haffuer goede Brumbschowe huorved de mest fra Kyndelmisse føeder Quægit, mens till liiden fordell, efftersom det offte uddøer, derfor er iche mere teignit ved huer Gaard, end som med Høe och Halm i det allermæste kan føedis». Det er særlig barken paa grenene, der gir brumskogen værdi, idet barken skaves av og blandet med brummet, de fine kvister, anvendes til kreaturfor.

At der i fortiden var megen sulteforing er sikkert. Det gjaldt for bonden at kunne hangle sig gjennem vinteren med mest mulig fæ, for sommerbeite var der nok av, og naar høsten kom, hadde han fett og kjøtfuldt slagt og gode skind. Med de let transportable skind og huder betaltes skat og skulder, og de faa fornødenheter som ikke gaarden kastet av sig, tilveiebragtes gjennem skindsalg. Da gaardens dyrkede mark i regelen var optat av aaker, og det kraftige høi fra sig og reiner gik i hesteløen, maatte kreaturforet væsentlig søkes fra skagger og skjeklinger og utslaatter i skog og paa myrer. Det var ikke rart

for, men naar det i et passende forhold blev blandet med skav og brum, hanglet man sig dog som oftest igjennem. Skav og brum er et godt surrogat, naar der holdes maate med anvendelsen derav, formeget blir ufordøielig.

Den 25. mai skal skavhælen slaaes ned, het det i min hjembygd Holme, da skal fæet kunne slippes paa skogen.

Skavhæl er, som det vil sees, sammensat av skav og hæl, pæle. Benævnelsen gaar tilbake til den gamle tid, da der endnu ikke var anbragt tile, gulv i huset. Skavhælen bestod av en i jorden i nærheten av aaren nedrammet stolpe. Om vinterkveldene sat et av husets mandlige medlemmer nær denne stolpe og skavet for den næste dags behov. Skogveden bestod væsentlig av eik-, asp-, eller askegrener, kuttet i længder pa ca. 3/4 m. Til skavjern bruktes gjerne en avbrukket jaa, der med den høire haand holdtes i tangen og kjodet, mens bakken henimot den anden ende laa an mot skavhælen. Eggen vendte følgelig fra manden. Med venstre haand førte han et stykke skogved hen under eggen ved at trække stykket til sig gjentagne gange saaledes, at det avbarkedes. De unge kvister paa skogveden bræktes av og kastedes i skavet, det var brum. Den avbarkede ved, skjevling, lagdes til tørring for at benyttes til brænde.

Men bygningsmaaten undergik forandring. Der kom stue i huset med gulv og loft og ovn. Skavhælen anbragtes da midt for ovnsmundingen, idet den ene ende sattes paa gulvet og den anden kjiltes fast under en loftsbjelke. Mens husets kvinder om vinterkveldene sat paa hver sin side av ovnen med karder og rokk, hadde manden sin plass ved skavhælen. Belysningen frembragtes ved føre — tyre — i ovnsmundingen.

Paa de breide dalegaarde er skavhælen en saga blot. Skaves der litt, skjærer man barken av med en kniv. Kommer man derimot ind mellem heier og knauser vil man fremdeles kunne finde skavhælen i bruk.

Under en utflugt i Lyngdal i fjor vaar kom jeg forbi en bygdegaard med mange kjyllingstuer — korte stammer, hvorav topskuddene hugges bort med nogen aars mellemrum — av eik og ask, og paa tunet var der et stort lag skjevling. Jeg spurte manden — en gammel en —, om han fremdeles benyttet skavhælen. Ja, svarte han, men siden den nye lampebelysning og de nye brændebesparende 3, 4, 5 etages ovner kom i bruk maa vi ha den i floren — fjøset— eller, naar veiret tillater det, i laaven eller ute, for skavet

slaar saa megen fugtighet fra sig, at den blir hængende som draaper under loftet inde. Da man hadde de gamle tykke en- eller toetages ovne, kunde man skave inde, stable raa ved om ovnen, lægge vaate klær paa den til tørring, ovnen trak, saa der var frisk luft i værelset allikevel, hvorimot nu har man ikke anden ventilation end portionsvis gjennem slagvinduet.

2. Veikegrass.

I 1860- til 1880-aarene forttrængtes kola, tranlampen, av petroleumslampen. Belysningsmidlet i kola var tran av fiskelever, kaldtes derfor lyse. Til væke benyttedes tvunden bomuldstraad eller marven av lysesiv, veikegrass. Før bomuld kom i handelen, var lysesiv mange steder en nødvendighetsartikel, og til væke var det ogsaa bedst, da det ikke røk saa sterkt som bomuld.

Det har for smaafolk været noget av en industri at splitte lysesiv og ta ut marven. Denne solgtes i ganske smaa bundter, ombundet med bast. Endnu i 60-aarene kostet en bundt væker 2 skilling.

Det var rimelig, at godt lysesiv avsatte sig i stedsnavn. Fra Holme i Mandalen kjender jeg saaledes Vekjærran med omgivelser Vekjærmyran og Vekjærbakkan. I Vekjærran forekommer veigegrasset, som det der kaldes, i buskete tuer med kraftige, tykke straa.

3. „Ri træmærra“.

Ved Kvaas kirke var der i gamle dager opsat istedetfor gapestok en træmærr, hvorpaa kirkelige straffer avsontes. Træmærren bestod av en stok, tilhugget, saa den var noksaa skarp og vond at sitte paa, fæstet til 4 i jorden nedsatte ben. Den sidste, som red træmærren var Salve Kvaas, det er 170—180 aar siden. Han hadde gjort hallingkast, da han en høitidsdag gik rundt alteret under ofringen. Herfor blev han dømt til den efterfølgende søndag at ri træmærra. Denne var da gammel og skrøpelig, og dertil hadde Salve hat sig at gjøre forinden at ødelægge, hvad der var tilbake av de rotne ben

under jorden. Straks gudstjenesten hadde begyndt, ramlet da ogsaa træmærra ned. Salve begav sig ind i kirken og fortalte presten, at nu var træmærra redet ned, takket derhos for naadig straf.

Træmærra ved Kvaas kom aldrig op igjen.

4. Trøiborg.

Angaaende den i Maal og Minne 1914 s. 215—219 omhandlede gaard Trøiborg i Vanse skal jeg i henhold til den av forfatteren fremsatte opfordring meddele nedenstaaende oplysninger.

Paa søndre side av en stor bugt paa vestsiden av vandet Framvaren ligger den idylliske landnamsgaard Frestad. Jorde i jorde med Frestad, men ca. 30 m. høiere ligger paa eidet mellem Frestadbugten og Hallandsvandet gaarden Eitland, der allerede i meget gammel tid er utgaat fra Frestad. Langs Framvaren, oppe i og oppe paa heien har i fortiden ligget flere til Frestad hørende utslaatter, der i tidens løp er blit bebygget og tildels overgaat til selvstændig matrikulerte gaarder. Den sydligste av disse utslaatter var T r ø i b o r g.

I Topografisk kart over Norge blad 4A vil man se, at heien fra Hallandsvandet omtrent paa kote 1 med kort avstand mellem linjene hæver sig til kote 4, og at gaarden Trøiborgs bygninger ligger paa kote 5. Endvidere vil man se den daglige færselsvei avsat, førende fra Trøiborg ret ned til Hallandsvandet ved Eitland. Veien gaar nemlig i en brat brokke, saa brat, at den ikke kan kjøres med slæde. I den tid, da Trøiborg var slaattemark til Frestad, gaves der ingen anden maate at faa høiet ned paa ved hestehjælp, end at kløvje det i kurver, saakaldte t r y g j e r. Av denne befordringsmaate er navnet Trøiborg opstaat.

Med hensyn til uttalen av -b o r g, der angis som *bår*, skal jeg bemerke, at den er det samme som for Kylleberg, Nordberg, Meberg, Kalleberg og Maberg. Bortset fra *-borg*, der er opstaat av skriftformen og aldrig høres i daglig tale, angives der i Norske Gaardnavne IX som uttaleformer *bår* og *borr*. For-

merne *bår bær* og *borr* er like rigtige eller like gale, da den rette uttale kun kan betegnes med *brr*, netop som naar man vil si brum, men stopper op, naar man har frembragt lyden *br*. At Trøiborg har faat endelsen «borg» og ikke som de øvrige nævnte gaarder «berg» tilskriver jeg presterne, der har sat navnet i forbindelse med Troja.

ANMELDELSER.

Johs. Brøndum-Nielsen: Sproglig forfatterbestemmelse. Studier over dansk sprog i det 16. aarhundredes begyndelse. Kjøbenhavn (Gyldendal) 1914.

Det ser næsten ut som der i vor tid er indtraadt et systemskifte i nordisk filologi. Maalgranskerne av den ældre skole lignet sin samtids ingeniører: de kløv op paa de høieste tinderne, og efter det vide utsyn de hadde deroppe fra tegnet de saa sine karter over fjeld og fly, over dal og dokk, over vatn og vidde. Disse karterne gav ofte god oversigt og orientering; men tok en til at gaa efter dem, fik en tidt nok se at de ikke var at lite paa, der var gjerne mange feil i enkeltheterne. Vor tids kartografer tegner, i motsætning til sine forgjængere, ikke saa store omraader ad gangen; men til gjengjæld gir de et saa meget nøiagtigere og virkelighetstro billede av det terræng de har gaat over.

Slik er det ogsaa med det nye skift av filologer som er rykket ut paa videnskapens arbeidsmark heroppe. En av dem er den unge danske filolog Johs. Brøndum-Nielsen, som netop har tat doktorgraden paa sin avhandling om «Sproglig forfatterbestemmelse».

Som allerede boknavnet sier os, optrær forf. her som detektiv. Han sætter sig som maal at opspore og identificere et par ældre forfattere (oversættere) som det hittil ikke har lykkedes historikerne og literaturhistorikerne at faa rigtig has paa. Det ser ogsaa ut som han har naadd sit maal — ikke ved de almindelige og velkjendte literærhistoriske kombinationer, men saa at si ved de sproglige fingeravtryk som hans ofre uforvarende er kommet til at avsætte i teksten [1]. Imidlertid synes forf. selv ikke at lægge den største vegt paa den ting at han har naadd sit maal i et bestemt, konkret tilfælde; av hans indledning (jfr. ogsaa selve boktitelen) faar en det indtryk at han mener arbeidet hans har sin største betydning i rent metodologisk henseende, ved at bryte ny vei, ved at gi maalgranskeren nye arbeidsredskaper i hænde.

[1] Dog forsmaar forf. heller ikke momenter av historisk, biografisk eller bibliografisk natur, naar de kan tjene til støtte for de resultater han har indvundet ad sproglig vei.

Dette har vi likevel litt vanskelig for at være enig med ham i. Det er ikke let at se at hans metode i noget væsentlig skiller sig ut fra den som vi kjender, f. eks. her hjemme fra prof. Hægstads gransking av gammelnorske maalfører. Fremgangsmaaten ved arbeider av dette slag er i grunden git i og med maalemnets «naturlige beskaffenhet»: i stavemaate, lydverk, bøiningsformer, ordvalg, ordstilling etc. har vi saa at si de enkelte plagg som tilsammen danner en tætsluttende sprogdragt om den individuelle forfatterpersonlighet det gjælder at finde.

De redskaper videnskapsmanden her arbeider med, er imidlertid ikke overalt like brukbare eller like høvelige. Én gang er det kanhænde formverket som særlig merker et emne ut, en anden gang er det kanske ordvalget[1]. Slik er det netop ogsaa med de verker Brøndum-Nielsen har lagt til grund for sin undersøkelse: i det ene av dem, «Christiern II.s Ny testamente 1524», bygger han væsentlig paa stavemaaten, lyd- og formverket, i de andre, «De tre ældste danske skuespil», derimot særlig paa ordføining og ordvalg[2].

Det resultat forf. gjennem sin sigtning av materialet kommer til, formulerer han nu saaledes: for Ny-testamentets vedkommende maa oversættelsen av evangelierne skrive sig fra jyden (morsingen) Christiern Vinter, apostelbrevene fra skaaningen Hans Mikkelsen, apokalypsen fra Henrik Smith (som likeledes var skaaning), og apostlenes gjerninger fra Chr. Vinter og Henrik Smith.

Hvad skuespillene angaar, viser det sig at Christiernus Joannis, som rimeligvis har oversat «Dorotheæ komedie», ikke kan være forfatter (oversætter) av «Den utro hustru», og sandsynligvis heller ikke av «Paris' dom». (Forøvrig mener forf. at kunne slaa fast at av disse tre skuespil maa «Den utro hustru» være det ældste.)

Det som denne slutning bygges paa, er bruken (eller ikkebruken) av ord som *icke* og *ey, isteid* (ɔ: straks), *ganske, vrt* (= gn. *yfrit*) o. fl., av sammenligninger, av pleonasmer, rimord, syntaktiske eiendommeligheter o. s. v. — kort sagt produktet av en hel række indbyrdes meget uensartede faktorer.

Det er ikke vanskelig at skjønne at indsamlingen og gjennemarbeidelsen av et materiale som dette har krævet en sum av ihærdig arbeide, et stræv saa tolugt og trottugt at bare den helt ut kan værdsætte det som selv har prøvd noget av det. Skal resultatet bli paalitelig, kan en nemlig ikke nøie sig med at ta nogen «stikprøver» her og der; alt maa tas med, selv det som kan se noksaa betydningsløst ut — «man kan aldrig paa forhaand vide, hvilke

[1] Det er selvsagt at i første tilfælde er to vilkaar nødvendige: materialet maa by sig frem i en autentisk form, uten at være forvansket av skrivere eller sættere; og det maa ha et individuelt præg, uavhængig av en ortodoks retskriving og en autorisert maallære. Svigter disse forutsætninger, maa en gaa en anden vei: gjennem særmerker i ordføining og ordforraad prøve at komme forfatteren ind paa livet.

[2] Ellers sier det sig selv at det ofte vil være nødvendig eller nyttig at bruke begge metoder sammen, hvad forf. da ogsaa tildels gjør.

momenter der kan blive de afgørende», som forf. meget rigtig uttrykker det.

Ved et arbeide som dette naar en imidlertid ikke frem bare ved rubricering og summering; det kommer ikke bare an paa analyse, der kræves ogsaa syntese og kombination. Naar det nemlig langt om længe er lykkedes granskeren, efter at ha avskallet alle uvæsentlige momenter, at faa konsolidert de typiske, særmerkende faktorer til én bestemt sprogindividualitet, saa er endda bare halvparten av opgaven løst. Nu kjender vi ganske visst den sproglige værdi av x; men vi vet endda ikke hvem denne x e r — og det var jo det som skulde være maalet for undersøkelsen. Saa er det ingen anden raad end at gaa til mistænkelige samtidige forfattere, ta sprogprøver fra deres navngivne verker, og saa gaa igang med at sammenligne og jevnføre, til vi endelig finder en type som gir fuld kongruens.

Under denne del av arbeidet vil det ofte hænde at en kommer til at staa overfor problemer som ikke kan klares indenfra, men som maa løses utenfra ved de nøkler kjendskapet til maal og maalsoga paa andre steder og til andre tider rækker os. De krav som her stilles til forf. maa det sies at han har fyldestgjort paa en utmerket maate. Vaaken og var og vel kjendt i bokmaal og folkemaal baade i gammel og ny tid, henter han fra alle kanter materialier til sin bygning. Lat være at kanske ikke alle stokkene i den vil kunne motstaa tidens og kritikkens tand[1], hovedhjørne-

[1] Jeg har saaledes ikke kunnet frigjøre mig fra følelsen av at bevismaterialet paa enkelte punkter er lovlig tyndt, likesom forf.s paastande om forholdet mellem den nytestamentlige oversættelse og de respektive græske, latinske og tyske kilder ikke altid synes like godt underbygget. Men nogen skikkelig mening om slike spørsmaal er det ikke godt at ha, saalænge en ikke grundig har gransket hele det svære materiale forf. her tumler med. Bare et par smaating av litt mere almindelig interesse vil vi ta frem her. S. 26, anm. 2 hævder forf. at det *g* som i flere av de ældste hdskr. av Skaanske lov skrives i substantivet *hiughl*, er blot og bart grafisk, sat ind efter analogi med andre ord hvor et skrevet *g* alt var svundet i talen. Dette er kanske ikke saa aldeles visst; ialfald kan det være værdt at minde om at det endnu findes bygdemaal hvor *g* uttales i dette ord (Vid.selsk. skrifter 1912, nr. 4, s. 72; jfr. ogsaa Rygh NG. XV, s. 182). — S 111 forkaster forf. Otto Jespersens etymologi av *ganske* (iflg. Jespersen opstaat av *ganz* + *ge* (*wiss*)) — ut fra følgende ræsonnement: «Naar man efter udtalen skrev *danst* for *danskt*, *frans Wiin*, *the Fransse* o. l., saa fulgte heraf omvendt skrivemaader som *Dansken* for *Danzig*, *the Dandsker* «Danzigerne», følgelig ogsaa *ganske* for *gantze* e. l.» Mon ikke forf. her er vel snar i sine slutninger? For det første er eksempler som *danst* og *frans Wiin* efter min mening slet ikke likeværdige med *Dansken*, *the Dandsker*; de første former er opstaat ved bortfald av en ubekvem konsonant; de sidste opfattes naturligst, synes jeg, ikke som «skrivemaader», men som virkelige, synkoperte uttaleformer av skriftformen *the Danziger* (> *dansger* ɔ: «*Dandsker*») — en utvikling som det jo ikke er vanskelig at finde sidestykker til. En anden sak er det at folk saa kunde gaa videre paa makelighetens vei og bruke en form som **the Danser*, likesaa vel som de kunde klare sig med formen *the Fransse*. Men selv om en godkjender hele forf.s ræsonnement her, saa kommer en jo ikke længer end til at *ganske* er en s k r i v e-maate — og det var vel ikke d e t som skulde bevises?

stenene og selve reisverket vil det vist ikke bli saa let at faa revet ned igjen.

Om formen er det ikke andet end godt at si; fremstillingen er klar og grei, sproget let og naturlig.

I det hele er da «Sproglig forfatterbestemmelse» et arbeide som med fuld honnør rykker ind paa sin plass i den lange rad av danske dissertationer. Det vidner om fremragende videnskapelig evne hos sin forf., og holder han frem som han stevner, vil hans navn og hans arbeide bety en ny «provins til landet lagt» i dyrkningen av Danmarks gamle maalminder.

Ragnvald Iversen.

Catharinus Elling: Vore Kjæmpeviser belyst fra musikalsk Synspunkt. Kristiania (i kommission hos Jacob Dybwad) 1914. [= Videnskapsselskapets skrifter. II. 1913. No. 4.]

Hr. Elling fortsætter i denne avhandling hvad han saa smukt paabegyndte med den for 6 aar siden utgivne «Vore folkemelodier». Paa grundlag av det allerede før kjendte og senere av ham selv samlede materiale gir han en karakteristik av melodierne gjennem analyse av deres tonale bygning og rythmik.

Kjæmpeviserne i Lindemans trykte samlinger samt hos Berggreen og Rikard Berge utgjorde omtrent 100 nummer. Ved Lindemans utrykte optegnelser og Ellings fund er antallet steget til omtrent 300. Det er da et ganske vegtig materiale hr. Elling har at fremlægge.

Foruten de egentlige kjæmpeviser har forfatteren tat med ogsaa de ældre episke folkeviser (trylleviserne, de historiske viser og ridderviserne), fordi alle vore gamle episke viser har faat præg av det Elling kalder kjæmpevisetonen. Denne kunde kjendetegnes ved de ofte barokke sprang i melodien, der saaledes faar noget visst kantet, men til gjengjæld ogsaa vældig over sig, — samt ved en overraskende taktforandring i anden periode av verset eller i omkvædet, ofte ledsaget av en forbløffende modulation, f. eks. over til pludselig moll, — eller ogsaa ved en egen svæven mellem dur og moll. Omkvædet kan hos de bedste av kjæmpeviserne være uundværlig som avslutning paa melodien, hos andre kan det musikalsk føles overflødig, og i en del melodier som likevel har kjæmpevisetonen, helt mangle.

Som man kunde vente av «Vore folkemelodiers» forfatter er de analyser som gjøres, rent klassiske. Der er neppe nogen som kan gjøre ham dem efter for øieblikket. Det er en ganske sammensat opgave at avlure melodierne deres inderste eiendommelighet. Man maa gjennem dyp kjærlighet til det mægtige stof ha styrket sit medfødte instinkt for det som er «norsk» tone, med kritisk blik vælge mellem de forskjellige muligheter hvor der er tvils-

tilfælde, og la hensynet til helhetsvirkningen, tonens økonomi træffe avgjørelsen. Det Grieg har sunget ind i os alle har ikke været forgjæves. Vi forlanger et andet harmonisk grundlag end før. Men i de fleste norske melodier trænges en bestemt veileder, fordi de bringer nye sider som de vanlige samlinger av gammelt ingen anelse har om. Det er ikke nok at eftergjøre Griegs fakter. Jeg vil derfor lykønske vore komponister med denne høist nødvendige rettesnor som ut fra melodiens eget væsen peker paa de kadenser som naturligst melder sig. Den som nøier sig f. eks. med Berggreens harmonier, blir snytt for det essentielle ved norsk folketone.

I denne sin poetiske ofte aandrike analyse gir Elling teoretisk hvad han i sine samlinger av salmetoner eller stev praktisk allerede har vist. Hos Elling forekommer jo aldrig noget saadant som oftere støter en hos Lindeman, at han f. eks. lager efterspil med tilbakevending til tonika i en melodi som forøvrig er dominantmelodi.

En række av de meddelte melodier er bygget over gamle kirketonearter. Men uten nærmere at gaa ind paa spørsmaalet om sammenhængen mellem vor folkemusik og middelalderlig kirkemusik fastslaar Elling det interessante faktum at endel av de bedste melodier — i likhet med f. eks. Aasmund Frægdagjævar — ialfald ikke tilhører nævnte tonearter. Spørsmaalet er der dog likefuldt, og efter det av dr. Reiss fremlagte materiale maa det vel friste en forsker med tiden.

I en efterskrift behandler hr. Elling en del spørsmaal vedkommende optegning av folkemelodier, og dvæler særlig ved bestemmelsen av rythmen. Han uttaler bl. a.: «Det blir optegnerens sak at bringe papirerne i orden. Og mot sprogets love tør der ikke syndes». I det eksempel fra Rikard Berges samling som gir anledning til denne principielle uttalelse, er saken forsaavidt grei nok som vedkommende sanger neppe har sunget saa konsekvent rythmisk (urythmisk) at hr. Berge maatte optegne lunden istedenfor lunden. Med taktforandring til $^3/_4$ i de sidste tre takter (som derved altsaa blir til to) hadde alt kunnet være i orden og sangeren faat holde saa længe han vilde paa sidste stavelse i «lunden». Jeg tillater mig ialfald at henstille dette til hr. Berges overveielse.

Men man kan ikke i sin almindelighet opstille princippet som hr. Elling gjør det. Optegnelsen maa jo først og fremst være nøiagtig. Ikke bare av den grund at det har den største interesse at fæste den folkelige syngemaate, men ogsaa fordi vi har med melodier at gjøre som kan ha sin værdi uavhængig av den kanske tilfældig underlagte tekst. Sangerens ufuldkomne, noget ubestemmelige melodiform maa isaafald foretrækkes fremfor optegnerens logisk udadlelige, men dypere set likevel forkvaklede skikkelse. Hr. Elling sier selv at folkets sang er lite «taktfast». Men herav følger, mener jeg, andet end den ting at samleren maa sitte inde med kyndighet og være rythmisk sikker. Der kan komme en tid som i folkesangen

søker andre værdier end skjøn, eiendommelig melodi og fast betegnelig rythme, og som da vil finde sig snytt for ældre tilgjængelig materiale. Vort notesystem og vor taktbestemmelse synes mig ikke altid helt at strække til, man maa sætte til nogen nærmere forklaringer stundom, baade med hensyn til omtrentlig tonehøide og rythmeskifting, hvad jeg ved denne leilighet ikke skal gaa nærmere ind paa. Der kan jo tvistes om betydningen av disse eiendommeligheter fra «musikalske dialekter» (om jeg saa maa si); men det lot sig vel gjøre at gi baade den sungne melodi saa fonografisk rigtig som mulig og dertil den form man gjætter sig til er den oprindelige. Og jeg henstiller til hr. Elling, som jo efter flere uttalelser i det ovennævnte verk «Vore folkemelodier» fuldt er opmerksom paa forholdet, at han vil gi os nogen prøver paa den uregte, naive, om «rigtig» takt og rythme stundom ubekymrede folkelige sang.

Men ofte maa det bli bruk for skarp gjætteevne, f. eks. hvor en tandløs hæs gammel kone gir en god tone tilbedste. Der kræves intuition til at erstatte hvad øret ikke kan fange. Og ikke sjelden er det skrøpelig med de ydre midler hos trofaste traditionsbærere.

Adskillig av hvad Elling bemerker gjør de som optegner vel i at skrive sig bak øre. Der møter stundom optegnelser som vidner om noksaa grøn freidighet. Det er et stræv, et langt, noksaa opslitende arbeide at gjengi folketonen, det kræver sin mand. Uten kundskap, smag eller sammenligningsevne kommer man ingen vei. Et materiale samlet sammen av en række hvemsomhelster (slik tyske folkemindesamlere for tiden synes at ha organisert arbeidet) forekommer det mig let maa bli et nyt vildnis til det man allerede har.

Alt i alt maa hr. Ellings bok hilses velkommen som en sjelden værdifuld forøkelse av vor musikliteratur. Dens materiale, de glimrende analyser og de mange kloke bemerkninger gjør den i høi grad læseværdig.

O M. Sandvik.

Afmælisrit til dr. phil. Kr. Kålunds, bókavarðar við Safn Árna Magnússonar, 19. ágúst 1914. Gefið út af Hinu íslenska fræðafjelagi í Kaupmannahöfn. Kaupmannahöfn 1914. XI + 107 s. 8vo.

Da dr. Kr. Kålund, den Arnamagnæanske haandskriftsamlings bibliotekar, ifjor sommer fyldte 70 aar, forfattet 6 islandske lærde det festskrift, hvis titel ovenfor er gjengit. Skriftet viser, i hvor stor taknemmelighetsgjæld islændingerne staar til bibliotekar Kålund. Ingen nulevende utenlandsk videnskapsmand har gjort mere for Islands gamle litteratur, historie og sprog end Kålund, forfatteren av «Historisk-topografisk Beskrivelse af Island» og av katalogerne over norrøne haandskrifter i den Arnamagnæanske samling og i Det kongelige bibliotek og utgiveren av en række islandske

sagaer. Med fuld grund stiller islændingerne ham ved siden av Rasmus Rask og Konrad Maurer.

De 6 avhandlinger, som fødselsdagsskriftet indeholder — hvortil kommer en kort biografi av Kålund ved Finnur Jónsson —, slutter sig nøie til Kålunds videnskabelige forfattervirksomhet. De to islandske professorer ved Kjøbenhavns universitet, Finnur Jónsson og Þorvaldur Thoroddsen behandler emner fra Islands bebyggelses- og naturhistorie («Tvö heimildarrit um bygð í Öræfum, með athugasemdum» og «Eldreykjarmóðan 1783»). Docent Valtýr Guðmundsson, som sammen med Kålund har forfattet artiklen «Sitte» i Paul's Grundriss der germanischen Philologie, skriver indgaaende om forskjellige enkeltheter i de gamle islændingers og nordmænds klædedragt («Úr sögu íslenzkra búninga»). Professor ved Reykjavík universitet Björn M. Ólsen gir — med bistand av sin kollega Eiríkur Briem — vigtige bidrag til løsningen av spørsmaalet om islændingernes andel i den gamle astronomiske litteratur («Um Stjörnu-Odda og Oddatölu»). Videre meddeler bibliotekar Sigfús Blöndal utdrag av en islandsk sjømands reiseberetning fra 1760-aarene («Um Víðferlis-sögu Eiríks Björnssonar»),[1] og endelig søker magister Bogi Th. Melsteð at besvare spørsmaalet «Töldu Íslendingar sig á dögum þjóðveldisins vera Norðmenn?»

Den sidste avhandling — om hvorvidt islændingerne i fristatstiden regnet sig for nordmænd — maa interessere os ikke mindre end forfatterens egne landsmænd. Der er, naar man bortser fra Edda-digtene, nu i alt væsentlig opnaaet enighet om, hvad der av den norrøne litteratur skyldes islændingerne, og hvor meget vi nordmænd kan rose os av. V o r andel har vist sig at være ganske anderledes beskeden, end «den norske historiske skole» med Keyser i spidsen hævdet i 1840-, 50- og 60-aarene. Sagalitteraturen, fremfor alt den islandske ættesaga, er islandsk, og ikke uten grund maa derfor islændingerne føle sig støtt, naar Landsmaalslaget gir ut tekstoptryk og oversættelser av Laxdœla saga, Eyrbyggja saga o. s. v. under titelen «Gamalnorske bokverk». Bogi Th. Melsteð paataler ogsaa dette i utvetydige ord (s. 18). Derpaa fortsætter han: Men der er et andet punkt i Keysers lære, som ikke har været særskilt undersøkt, skjønt Keysers opfatning har fæstet saa dype røtter i Norge, at den synes at være den herskende endnu. Keyser siger (Efterl. Skrifter I s. 21), at skjønt Islands indbyggere gjennem flere hundred aar bevarte sin politiske selvstændighet, «ophørte [de] aldrig at betragte sig som N o r d m æ n d,» og i samme retning

[1] Her findes adskillig av kulturhistorisk interesse fra det gamle sjømandsliv: ceremonierne, naar man «passerer linjen» (at «hønse»), om straffe «kat») ombord; om danske sjømænds færdighet i portugisisk. Eirikur Björnsson fortæller livlig og anskuelig om livet i kinesiske og bengalske havnebyer. Han interesserer sig meget for de religiøse forhold hos de folk, han besøker. En kineser fortæller ham paa portugisisk om «Grandi-Joss» og «Pickenin-Joss», og i de danske kolonier i Bengal lærer han at kjende bengalernes aarlige drukning av gudebilledet, hvortil markens frugter ofres (et motstykke til den nordeuropæiske vegetationsguds «bad»), o. s. v.

uttaler Sars sig (Udsigt II, 1877, s. 267 = Saml. Værker I, 1913, s. 482) om islændingerne: de «vedblev at betragte sig som Nordmænd.» Mot denne paastand stiller Bogi Th. Melsteð op den lange række av sagasteder og de — færre i tal, men tungere veiende — skaldedigte og lovbud, som er vel egnet til at overbevise os om, at islændingerne under fristaten betragtet sig som et eget og selvstændig folk, forskjellig fra nordmændene. Av de litteratursteder, som kommer i betragtning, faar det her være tilstrækkelig at minde om, at Are frode i Íslendingabók (fra 1120-aarene) taler om islændingerne som vore [islændingernes] landsmænd, samt at den islandske lovbok fra fristatstiden, Grágás, benytter uttryk som disse: «hvis utenlandske mænd blir dræbt her i landet, danske eller svenske eller norske (*norrœnir*)», «hvis her dør en utenlandsk mand af dansk tunge, d. e. norske (*norrœnir*) mænd og danske og svenske». —

Overalt hvor den norrøne litteratur studeres, vil det vække glæde, at islændinger har staat frem og hyldet bibliotekar Kr. Kålund paa hans 70 aars fødselsdag. De var nærmest til det, og de har først og fremst optraadt paa egne vegne, dog sikkert tillike med bevisstheten om, at de med sit «Afmælisrit» repræsenterte alle «norrænufræðingar».

Magnus Olsen.

(Trykt 14. oktober 1915.)

MAAL OG MINNE

Norske Studier

Utgit
av
Bymaals-Laget
ved Magnus Olsen

4. hefte
1915

Indhold:

Bymaals-lagets forlag, Kristiania (Majorstuveien 7 II).

I Kommission hos H. ASCHEHOUG & CO., Kristiania.

Bymaals-lagets skrifter.

Moltke Moe: Retskrivning og folkedannelse. 1900. Utsolgt.

Moltke Moe: Norsk og dansk sprogdragt. Retskrivningssakens vei og tempo. Foredrag i Bymaals-laget 31. mars 1906. (Bymaals-lagets smaaskrifter I.) 1906. Gratis, porto 5 øre.

Amund B. Larsen: Kristiania bymaal. Vulgærsproget med henblik paa den utvungne dagligtale. 1907. (Bokladepris kr. 1,50.) 1 krone + porto 10 øre.

J. A. Schneider: Bygdemaalsdigteren Hans Hanson. I. 1909. Ogsaa utgit av Landsmaalslaget; faaes ved henvendelse til dette.

Ivar Alnæs: Norsk uttaleordbok. 1910. Kr. 2.25. Gaat over til H. Aschehoug & Co.'s forlag.

Maal og minne. Norske studier utgit av Bymaals-laget ved Magnus Olsen. 1909—15. (Bokladepris for hver aargang 4 kroner). Kr. 2,40 for aargangen + porto 15 øre [for aarg. 1911 porto 50 øre]. (Utkommer med ca. 15 ark om aaret, fordelt paa 4 hefter; se forøvrig omslagets 4. side).

Amund B. Larsen og Gerhard Stoltz: Bergens bymål. 1911—12. (Bokladepris kr. 3,00). Kr. 2,00 + porto 15 øre.

Karl Bjørset: Riksmålets fornorskning. Nogen vink. 1911. (Bokladepris 65 øre). 40 øre + porto 5 øre.

VETENSKAPLIGT LIV PÅ ISLAND UNDER 1100- OCH 1200-TALEN[1].

Av Nat. Beckman.

Då vi tänka på Island under tiden 1100 till 1300, så tänka vi ofta i första rummet på Sagoön, på landet, som gav liv at en sällsynt märklig men huvudsakligen romanartad historisk litteratur, vars glänsande berättarkonst måhända rycker med den okritiske något för långt men också en och annan gång torde ha frestat den kritiske läsaren att gå för långt i sin negativism, att bruka större våld än nöden krävde. Här skola vi anlägga en annan synvinkel. Här skall närmast talas om vad isländingarna vetat och utforskat inom mera exakta vetenskaper; då vi fått en översikt därav, skola vi kasta enstaka blickar tillbaka på det förut bäst bekanta området och se till, om vi från nya utsiktspunkter möjligen kunna få en ny och i något avseende förbättrad vy över sagolitteraturen eller något dithörande område.

Jag vill då först påpeka ett stundom förbisett faktum, nämligen att Island redan omkring 1200 ägde en hel liten skolbokslitteratur. I de *måldagar* som av Olmer undersökts, är rubriken *skólabækr* ingalunda ovanlig; den användes emellertid oftast eller kanske uteslutande om latinska böcker. Viktigare för vårt

[1] Föreliggande uppsats, som egentligen är ett föredrag, hallet dels i Samfund för nordisk språkforskning i Stockholm, dels i Språkvetenskapliga sällskapet i Uppsala, kan anses som ett slags självanmälan av den upplaga av «Rimtǫl», som f. n. ombesörjes av Kr. Kålund och mig (Alfrœði íslenzk II). På grund av ämnets natur har framställningen i nämnda upplagas noter och inledning måst bli tämligen «tough reading». Här lämnas en kort redogörelse för en del resultat, som förefallit den ene medutgivaren äga något allmännare intresse. Bevisningen tages här något summariskt, i det den intresserade hänvisas til nämnda edition samt till här eller i editionen citerad litteratur.

syfte är, att vi vid den nämnda tidpunkten redan hade åtskilligt av läroböcker på modersmålet. Redan före 1200 hade man på isländskt språk överflyttat två, man får väl säga kvasivetenskapliga arbeten om naturen, *Physiologus* och den vid denna tid rätt nya *Elucidarius*. Men vid sidan därav hade man i hemlandet gjorda kompilationer eller originalarbeten, till de förra hänför jag den av en senare tid med namnet *Veraldar saga* betecknade lilla framställningen av samtidens vetande i vad vi kalla allmän historia. Till de senare hör främst den s. k. *Hungrvaka*, ett litet skolboksartat kompendium i fädernöns historia, sedd i kyrkligt perspektiv. Den sistnämnda tillkännager både i namnet, och ännu tydligare i inledningen, sitt nationellt-pedagogiska program att väcka kärlek till modersmålet och dess nyfödda litteratur *(at teygia til þess unga menn at kynnast vårt mál at ráða þat er á norrœno er ritat, lǫg eðr sǫgur eðr mannfrœði)*. Det är med flit, som jag i detta sammanhang förbigår Ares *Íslendingabók*, Abbot Nikolas *Leiðarvísir*, Erik Oddssons biografi över Sigurd Slemme och den första grammatiska avhandlingen, ty alla dessa räknar jag icke till skolböckerna utan till den lärda facklitteraturen. Erinras bör, att Grágás är ett verk av lärd juridik, mycket olikt t. ex Västgötalagens samling av folkliga rättsregler.

I samband med läroböckerna bör sägas ett ord om skolan. Ett bekant ställe i *Biskupa sǫgur* ger en skildring av skolan i Hólar, sådan den fanns under biskop Jón Ǫgmundarsons dagar (Jón dog 1121). Där nämnas bl. a. två lärare Gisle Finnason Gauzki, som undervisade i *grammaticam*, och Rikinne *franzeiss maðr*, vilken var biskopens «kaplan och ärkepräst» samt såsom lärare hade till ämne sång och latinsk versifikation, *sǫng eða versagjǫrð*. En del svårigheter möta vid tolkningen av uppgiften om Rikinne. Uppgiften om hans nationalitet står i strid med hans namn, ty något namn, som kunde anses identiskt med *Rikinne* står icke att finna i franska källor. Däremot förekommer namnet i flere växlande former i Förstemanns Altdeutsches Namenbuch. Fransmannen är alltså, av namnet att döma, tysk. Uppgifterna kunna väl enkelt nog förlikas så, att han härstammade från någon av de nu så blodränkta gränstrakter, där franska och tyska folk- och kulturelement möttes och där t. ex. ett blandat äktenskap mycket väl kunde ge upphov till ett sådant förhållande som att ett barn av fransk nationalitet och franskt språk kom att bära ett tyskt namn. Att Island haft tidiga

franska förbindelser, styrkes på ett i vårt sammenhang synnerligen värdefullt sätt av det faktum, at på Island tillvaratagits ett handskriftsfragment (palimpsest), som med handstil från 1100-talet upptager en fornfransk översättning av psaltaren.[1] Bokförrådet vid Jóns skola var visst icke valt med allt för ängslig kräsenhet, då det kan berättas, att en ung man, sedermera biskop Klængr, där kunde finna en så föga gudfruktig bok som Ovidius *De arte (amandi)*,[2] vars läsning dock Jón förbjöd.

Bland lärjungarna i Biskop Jóns skola nämnes en Bjarne Bergþórsson, tydligen identisk med en sedermera citerad Bjarne den talvise, i vilken jag tror mig böra se den sannolike författaren till en annan skolbok, ett slags «nyckel till almanackan», den äldsta komputistiska avhandlingen från Island, nu (med begagnande av alla handskr.) utgiven under titeln Rím 1.[3] Dess ämne är tideräkning och astronomi.

Att vi blivit hänvisade till trakten på tysk-franska gränsen, äger sitt särskilda intresse. Vi veta nämligen, att just i dessa trakter vid denna tid verkade en lärare i tideräkning och matematik, kaniken Gerlandus i Besançon. Av denne ha vi ett aritmetiskt arbete, en *Tractatus de Abaco*, alltså ett arbete om den räknekonst, som var i bruk, innan den arabiska räknekonsten (Algorismus) hade slagit igenom. Skillnaden utgjordes företrädesvis därav, att man icke använde nollan, räknade *sine cifra*, och i stället fick använda ett helt kolumnsystem för att beteckna vilken grad de särskilda talteckn (som mycket liknade de arabiska siffrorna), skulle ha. Denna avhandling är publicerad,[4] men av tideräkningsläran, Computus, har jag icke kunnat komma över vare sig någon handskrift eller någon upplaga. Mycket spridd är en påsktabell av Gerlandus «Tabula Gerlandi», jag känner handskrifter, som mot slutet av 1200-talet tilhört danska kloster, och Bibliotekarien Collijn har i vårt kammararkiv funnit en dylik, som under 1400-talet tillhört en liten lantkyrka i Småland. Dessutom är den med all säkerhet utgångspunkten för den isländska talbyrdingen, den även från annalerna kända påsktabellen

[1] AM 618 4°.

[2] Enligt en annan mindre trolig läsart Epistolæ.

[3] Förut utgiven i Rymbegla, Hafniæ 1780 som avdeln. I, §§ 1—80 (efter en ung handskrift) och av L. Larsson för Samfund til Udgivelse af gammel nordisk litteratur under titeln «Äldsta delen af Cod. 1812 4:o» (diplomatariskt avtryck av den äldsta handskriften).

[4] Bulletino Boncompagni X.

med *prikstafir*, som skiljer sig från Tabula Gerlandi endast genom att använda en annan utgångspunkt (1140 i stället för 1045).[1] Om man skulle antaga, att Rím I ginge tillbaka på ett bestämt utländskt arbete, så vore just Gerlandus arbete det, som man av kronologiska och andra skäl närmast hade att tänka på. Det är därför skada, att jag icke kunnat konfrontera de två arbetena. Emellertid tror jag mig kunna säga, att det isländska arbetet i varje fall icke varit någon slavisk översättning. Jag sluter detta närmast av språket. Den isl. avhandlingen har nämligen, trots sitt i hög grad kosmopolitiska ämne, en utpräglat folklig syntax. Medan t. ex. de samtidiga homilieböckerna (både den norska och den isländska) på ett par rader ha två utpräglade latinismer *(þat es vitanda, at allt skal andlega merkiask ok skiliask)*, så finna vi knappast någon enda lika utpräglad i hela vårt arbete. Åt samma håll talar en lakun (i vissa handskrifter felaktigt utfylld), som antagligen går tillbaka till arketypen och som synes ge vid handen, att uppgifterna om planeternas *herbergi* skrivits efter minnet, vilket på en punkt svikit. I det hela är det i varje fall möjligt, att vår författare på sitt skrivbord haft framme endast ett kalendarium och något slags påsktabell. Innehållet är så elementärt, att det antingen kunnat vara förvarat i hans minne eller vid behov för ögonblicket uträknas. Och i alla händelser tyder stilen på att förf. varit van att på sitt modersmål tala om sitt ämne, kanske från katedern. Arbetets karaktär ligger för övrigt väsentligen i det intresse för beräkningar, som genomgår det samma. Medan Gerlandus i sin räknelära, blott behandlar ytterst enkla problem, så går vår förf. ända därhän, att han vill räkna ut antalet timmar under den tid, världen beräknades stå, vilket förutsätter en multiplikation $12 \times 532 \times 365{,}25 \times 24$. Räkningen har visserligen givit ett felaktigt resultat, men detta får man förlåta en person, som med abacus skall utföra en så stor räkning. Oftare åberopad är den räkning, som avslutar Rím I och som i senare handskrifter direkt tillskrives Bjarne, nämligen noggranna uträkningen av den julianska lunationens medellängd.[2]

[1] Tabellen ligger till grund för framställningen i Diplomatarium Svecanum II, där tabellen finnes rekonstruerad av utgivaren.

[2] Detta är uppgiftens innebörd. Den är icke, såsom jag förut antagit, en ur arabiska källor hämtad men något korrumperad angivelse av den verkliga synodiska månaden, månens exakta omloppstid från geocentrisk synpunkt.

Denna räkning, som utfallit alldeles korrekt, förutsätter multiplikationen $19 \times 365{,}25$ samt produktens division med 235.

Långt viktigare än dessa beräkningar äro de till tideräkningsläran mera direkt hörande, som arbetet innehåller, och av vilka somliga ge oss möjlighet att lösa en del problem i den isländska sagolitteraturens kronologi. Till en början är det oriktigt, som Storm uppgivit, att vår avhandling för sina påskberäkningar haft en annan utgångspunkt än den i annalerna allmänt följda, år 1140. De i vår upplaga meddelade noterna och den till Rím I hörande, delvis fragmentariska påsktabellen, som nu första gången publicerats, bevisa till fullaste evidens motsatsen. Av vikt för den historiska kritiken är, att vi finna en eljest icke belagd omräkning av tiden för Kristi födelse, vilken vår författare förlägger till år 8 i vår tideräkning.[1] Därmed ha vi fått en tillfredsställande förklaring på att isländska historiker från tiden c. 1200 genomgående ansätta årtal 7 enheter längre, än eljest sker. Detta gäller den ovan citerade *Hungrvaka* m. fl. *Biskupasǫgur,* det gäller även *Sverris saga,* kort sagt hela den historiska litteratur, som framkom vid slutet av 1100-talet. Förf:s suveräna herrevälde över alla den julianska tideräkningens detaljer måste väcka en sakkunnig läsares beundran, och man kan nog instämma i vad en isländare inskrivit i brädden av en bland handskrifterna: *Fróð bók er rímbegla, þat vil ek sanna, sem hana skilr vel.*

Ännu en sak av stort intresse är den specifikt isländska tideräkningen, som i Rím I första gången framlägges såsom färdigbildad och som kanske i sin slutgiltiga form är ett verk av bokens författare. Som bekant var det isländska året ett veckoår på 364 dagar, som bragtes i överensstämmelse med det julianska genom ett inskott på en vecka, den s. k. *sumarauki*, vid vissa mellantider. Are berättar, att detta år från början alltid haft 364 dagar, men att (en vän till en av hans stamfäder) Thorstein Surt kommit på den idéen, att saken kunde korrigeras genom interkalationer av nämnda slag, och även andra källor, t. ex. *Laxdæla saga* tala om *Þorsteinn Surtr, er fann sumarauka.* Senare forskare, t. ex. Bilfinger, ha dragit Ares uppgift i tvivelsmål och anfört episoden om Torsten såsom ett bevis mot Ares trovärdighet i det

[1] Ginzel, Handbuch der Chronologie (1914) har med hänvisning till min utredning i Xenia Lidéniana nämnt den isländska æran, man han känner ingen förebild.

hela. Emellertid står sig Ares uppgift förträffligt inför en förståndig kritik. Huvudsaken, att Island före den julianska kalenderns införande haft ett eget veckoår, framgår alldeles ovederläggligt av det faktum, att man i historisk tid räknade med båda slagen av år. En dylik besvärlig dualism skaffar man sig icke för nöjes skull; den kommer till stånd, då en gammal ordning (i detta fall en tideräkning) finnes, som man icke förmår driva ut och en ny kommer, som man av vissa skäl (i detta fall religiösa skäl) icke kan utestänga. Och i det hela förklarar sig saken enligt Ares skildring på det förträffligaste. Det var *altinget*, som framkallade behovet av fixa tideräkningsförhållanden. Man ville ha *altinget* vid sommarsolståndet ungefär. Men det isländska veckoårets fel var tillräckligt att på omkring 30 år flytta det till omkring den 10. maj, i sanning en kännbar skillnad, då det under Islands breddgrad gällde att hålla förhandlingar under bar himmel. Lägger man därtill, att lapparnas tideräkning, givetvis genom nordisk inflytelse, ger veckoräkningen en eljest ovanlig rangställning, så är saken klar.

Icke heller kunna vi taga intryck av Bilfingers påpekande, att Ares uppgift icke fullt stämmer med de från historisk tid kända förhållandena. Det finnes nämligen ingenting, som tvingar oss att tro, att veckoåret var i alla detaljer slutgiltigt ordnat på hans tid. Lika möjligt är, att det bestod i sina allmänna drag, och att detaljer reglerats senare, t. ex. såsom Brate [1] först antytt, i sammanhang med kardinalsbesöket år 1152. I själva verket tyckes Grágás bäst stå i samklang med en ordning, då veckointerkalationerna skedde efter särskild överenskommelse. En ordning med för varje fall bestämda interkalationer har funnits i Rom före Cæsars kalenderreform — i senare tider har den iakttagits hos indianstammar. I vår avhandlings äldsta handskrift, som jag tror mig kunna på året datera till 1187, föreligger i varje fall den senare använda tideräkningen fullständigt reglerad. Denna definitiva reglering, däri får man ge Bilfinger rätt, förutsätter icke blott kunskap utan mycket noggrann kunskap med den julianska tideräkningen. Detaljer kunna icke lämnas här.

Arbetet innehåller jämte allt *fornt tal*, jämte alla från främmande och gamla källor hämtade uppgifter, också en del *nýtal*, en del orginella observationer av värde och intresse. Dessa äro

[1] Södermalms Läroverks Årsberättelse 1910.

icke gjorda av skriftens författare utan tillskrivas en från den fantastiska *Stiǫrnu-Odda draumr* väl bekant man, Stiǫrnu-Oddi. Oddes livstid kan icke efter sagorna bestämt uppgivas, men hans observationer bli fullt korrekta blott om vi förlägga honom till 1100-talet. Det är möjligt, att en son til honom vid århundradets slut var lagsaguman och ägare av den gård Múli, där Odde skall ha levat i en mera undanskymd ställning. Hans observationsort var väl dels Múli gård, dels Flatey, där han skall ha haft sin dröm. Jag påpekar, att den senare platsen enligt namnet och läget var en god observationsort, särskilt för observationer på solen, då denna stod nära norra horisonten. Det är huvudsakligen tre observationer, som tillskrivas Odde (vi översätta dem till vår tids språk):

a) Han sätter dagjämningar och solstånd til riktiga data. Här är han säkerligen originell, ty dels söker man förgäves efter liknande uppgifter i kontinentens arbeten, dels var observationsorten nära polcirkeln mera gynnsam än någon, som statt de övriga författarna till buds.

b) Solens höjd vid olika tider på året anges efter en formel, som är något väl mycket förenklad men dock i huvudsak riktig. Speciellt är att märka, att soldiametern, som användes som mått, här uppskattas riktigt till c. $^1/_2$ grad. Det under medeltiden allmänt angivna värdet var över $1^1/_2$ ($1°\,40'$), varigenom man fick himmelens storcirkel = 216 ($6 \times 6 \times 6$) soldiametrar.

c) En detaljerad uppgift om när «dagen kommer upp», förefaller oss, som därvid lätt tänka på solens uppgång, alldeles orimlig. Emellertid menar isländaren något annat, nämligen den första märkbara gryningen.[1] E. Briem och Björn Magnússon Ólsen[2] ha undersökt saken under den förutsättning, att dagningen observerades, då solen stod 14° under horisonten, och sålunda fattad visar sig Oddes observation alldeles förvånande god.

Lägga vi till arbetets meriter, att det, då det hämtat en uppgift (om planeternas *aldir*, cykler) från Isidor, ägt tillgång till en bättre text av Isidor, än den kritiska upplagan Rom 1797 ff., så få vi väl av läsaren påräkna det erkännandet, att Rím I är

[1] Det bekanta uttrycket i Bjarkamál *Dagr es up kominn* får tolkas i överensstämmelse härmed. Det avser icke soluppgången utan gryningen.

[2] Afmælisrit til Dr. K. Kålunds, 1914. Astronomerna pläga räkna med en ännu svagare ljusning, då solen står 18° under horisonten.

ett vackert minnesmärke från den tid, som Schück kallat medeltidens upplysningstidevarv.

Det återstår, innan vi gå vidare, närmast att kasta en blick på Islands historiska litteratur ur kronologisk synpunkt. Här möter en egendomlig motsats. Då norrmannen Theodoricus monachus citerar isländarna, så gäller det närmast en kronologisk fråga, och han förklarar, att isländarna voro på kronologiskt område både kunnigare och mer vetgiriga (et peritiores et curiosiores) än övriga nordiska folk. Detta stämmer ju förträffligt med det resultat, vi vunnit ur Rím I, vars intresse för tekniskt-kronologiska frågor är uppenbart, men det står i en egendomlig motsats till andra fakta. Om vi taga för oss en edition av Snorres Heimskringla, så söka vi förgäves ett enda årtal. Emellertid står detta faktum åter i motsats till det lätt iakttagna faktum, att Snorres kronologi, trots frånvaron av utsatta årtal, befinner sig i så god ordning, som det med hans kunskap överhuvud var möjligt; redan kort efter hans död ha isländska annalister ur hans arbete utdragit notiser, om vilka de med säkerhet kunnat räkna ut, att Snorre fört dem till bestämda år.[1] En liknande kronologisk reda råder även i släktsagorna, vilket för G. Vigfússon möjliggjort uppställande av välordnade synkronistiska tabeller för de olika sagorna, varvid dessa visat sig, enstaka smärre fel oavsedda, i överraskande grad samstämmiga.[2] Att detta skulle ha berott på att de olika släkternas muntliga tradition kunnat i c. 250 år fasthålla även tidsföljden, så att en östländsk släkts traditioner omedelbart låtit sig uppteckna på ett sätt, som kronologiskt stämmer med en västländsk släkts traditioner, då släkterna på något sätt av de skildrade händelsenas gång förts i förbindelse med varandra, får väl anses uteslutet. Man måste redan på grund av sagolitteraturens beskaffenhet tänka sig en kronologisk forskning redan under 1100-talet och i förbund därmed uppteckningar av samtidiga händelser.

I själva verket innebär detta alls ingen osannolikhet. Den isländska historieskrivningens fader Are frode är ju oss alla bekant för sin noggrannhet i kronologiska ting. Det är huvudsakligen två ting, som utmärka honom: dels det systematiska och meto-

[1] Att t. ex. Annales regii lånat från Snorre, exempelvis på Olav den Heliges historia, synes mig uppenbart. Rörande de knappare annalredaktionernas förhållande till sagorna meddelas några synpunkter nedan.

[2] Safn til sögu Íslands I.

diska sätt, varpå han genomfört sin från den nordiska processen lånade metod med gamla vittnen, *aldunga menn, minnunga menn, ællis menn* och vad de nu heta i olika källor; dels det mödosamma arbete, han nedlagt just på kronologien. Är det verkligen sannolikt, såsom man rätt allmänt synes ha trott, att hans närmaste efterföljare skulle ha glömt bort att följa honom i detta? Det synes mig i och för sig otroligt, och jag är övertygad, att det är bevisligen oriktigt. En annotation sådan som den i isl. annaler vid år 1104, vilken förbigår ärkestolens inrättande i Lund men medtager Heklas första eruption i historisk tid, den borde man aldrig ha sökt härleda ur danska annaler, och den bör väl blott i nödfall härledas ur förlorade sagor. Men avgörande är förmörkelsen år 1131, vilken är antecknad på rätt datum och vars förlopp var sådant, att den med säkerhet icke kunnat antecknas i något annat land, där man kände juliansk kalender och latinska bokstäver än just på Island.[1]

Så komma vi till Are. Vi ha erinrat om hans noggranna kronologi, men den, som läser honom, finner honom en smula underlig som kronolog. Blott med motvilja och under reservation använder han årtal. Han räknar många av sina data i första rummet från en engelsk konungs död år 870, och då årtal ga in, tillägger han skeptiskt *at almanna (alþýðo) tale.* Saken är dock rätt enkel. Den kristna æran var omstridd på Ares tid. Vi ha talt om det försök till reglering, som hans isländska landsmän senare ha gjort. På Ares tid var det huvudsakligen Marianus Scottus, som var känd såsom kronologisk reformator. Han ville förlägga Kristi födelse till år 22 före vår tideräkning. Han hade blivit uppmärksammad, så att bl. a. korstågspåven Urban II skänkt honom sitt öra. Ares tillvägagående är sålunda vetenskapligt korrekt, och hans uttryck *at almanna (alþýðo) tale* är att tolka: enligt den vanliga dionysiska æran.

Blott ännu en anmärkning om Are. Sedan han berättat om Biskop Gizurs död 1118, tillägger han den kuriösa notisen, att två år därefter var *aldamót,* måncykelskifte. Notisen är icke så underlig, som den ser ut. Påsktabellen var under medeltiden

[1] Beckman, Studier i Nordisk Filologi (utg. av Pipping) III, h. 4. Xenia Lidéniana s. 16 ff. Huvudhjälpmedel Oppolzer, Kanon der Finsternisse (Denkschriften der Wiener Akademie, Mat. Naturw. Klasse CII). För många ändamål är en blick i kartorna tillräcklig. Behöver en räkning utföras, så ges goda anvisningar i Wislicenus, Astronomische Chronologie.

icke blott på Island utan på många andra håll ett omtyckt hjälpmedel vid kronologiska beräkningar. Den var som regel (utanför Island väl nästan utan undantag) uppställd med måncykeln såsom huvudindelning. Om vi nu tänka oss, att Are hade framför sig en påsktabell och väntade, att hans läsare hade så med, så blir ju saken enkel. Han vill säga ungefär så: «Om nu min läsare har räknat rätt i sin tabell, så skall han två år efter det år, där han sist stannade, iakttaga ett måncykelskifte». — Rätt pikant är, att vi nu äro i tilfälle publicera en påsktabell, som börjar just vid det av Are påpekade *aldamót*, och som mycket väl kan vara skriven ungefär vid det år, då den börjar (1121, rättare d. 1. sept. 1120). I så fall blir den vårt äldsta paleografiska minnesmärke från Island, och vi må prisa vår lycka, att Arne Magnusson icke, såsom han ämnat, kastat bort den.

Från Are skola vi gå till ett litet tillägg i den äldsta handskriften av Rím I, några glosor, som skrivaren, då han slutat sitt arbete, kom att tänka på och införde i sin avskrift. Jag erinrar om att handskriften tillhör år 1187. I dessa glosor är att observera fyra saker.

För det första har skrivaren satt grekiska ord som översättning till latinska. Det är icke så att tolka, som om man på Island vid det nämnda året läste så mycket grekiska. Men det kan ge ledning, då det gäller att utforska källan. Den vanliga formeln är t. ex. följande. Man nämner en stjärna *Mercurius, qui et Stilbon* och kallar den sedan regelrätt *Mercurius*. Vår författares källa torde, att döma av både glosorna och själva avhandlingen ha gått motsatt väg. Han har skrivit *Stilbon, qui et Mercurius* och använt *Stilbon* som namn i fortsättningen.

För det andra har ett av de grekiska orden en intressant form. Det är *sinosura*, grek. Κυνὸς οὐρά, 'hundsvansen'. Som bekant representeras i de grekiska namn, som av väringar lärts muntligt på deras färder, grekiskt ϰ av *k*, till ex, *Sikiley, Kípr, Kirialax* m. fl. Här har vi en annan typ, de på litterär väg inkomna orden. Det är ju klart, att det är uttalet på franskt område (däri England nu kulturspråkligt sett ingick), som varit bestämmande för utvecklingen i Norden. Man får sålunda en hållpunkt för den romanska utvecklingen av ett ursprungligt *tje-* ljuds utveckling till *s*. Av stort intresse är, att den första grammatiska avhandlingen c. 50 år tidigare uppger *ts*

som vanligt uttal för *c*, vilket han dock i överensstämmelse med skottarna, ville uttala som *k*.[1]

För det tredje möta vi här några av de äldsta beläggen på nordiska namn på stjärnor. Vi finna åtskilliga, som äro klart lånade. Dit få vi räkna även sådana, som vid en ytlig betraktelse te sig mycket äkta, t. ex. *Asar bardage* (Tors kamp), vilket betecknat Kuskens stjärnbild, *Auriga*. En mycket livlig fantasi kunde väl lika bra i denna konstellation se en man med höjd hammare, som grekerna sett en man med höjt gissel. Men dels blir bilden av en man, som driver fram sin vagn, onekligen bättre, om vi tänka på en grekisk strids- eller kappkörningsvagn, än om vi tänka på en fyrhjulig vagn för praktiskt bruk, dels äro de två killingar, som enligt flere källor, däribland en senare isländsk, ansågos följa *Auriga*, bra ägnade att väcka misstanke. Det är väl de, som framkallat tanken på Tors bockar. Av formella skäl kunde man vilja anse *sjaustirni* gammalt, det innehåller samma indoeuropeiska bildningstyp, som föreligger i t. ex. *quinquennium*. Emellertid har denna grupp påtagligen mycket länge varit produktiv i Norden, och därtill kommer den viktiga sakliga instansen, att sjustjärnorna för ett vanligt öga icke vilja bli mer än sex; för ett mycket skarpt öga kunna de bli flere, men lika lätt 8 eller 9 som sju. Säkert har det heliga sjutalet spelat en roll. Om jag i detta sammanhang får nämna ett ur yngre källa hämtat namn, *finngálkn*, som användes för Skyttens stjärnbild, så kan jag påpeka den egendomligheten, att vi här ha fått ett nordiskt namn varken på grund av observation på himmelen eller på grund av direkt inflytande från ett främmande språk. Skytten går aldrig helt upp över Islands horisont; speciellt har aldrig dess ljusstarkaste stjärna efter år 3000 f. Kr. varit synlig på Island; de övriga stå en liten stund helt blygsamt längst nere vid horisonten. Det kan omöjligen vara detta faktum, som satt den isländska folkfantasien i rörelse och aktualiserat minnet av ett inhemskt fantasiväsen. Däremot var stjärnbilden

[1] De keltiska språkens historia ger intet stöd för det tvivel på den gamle grammatikerns uppgift, som framställts av Finnur Jónsson i upplagan av hans arbete. F. J. tror, att «ingenting talar för» att han skulle ha rätt. Jag menar att «allt talar» därför. I detta sammanhang bör erinras, att då den svenska affrikationen av *k* i vissa ställningar under fornsvensk tid gjorde sig gällande, då fick *k* beteckna affrikatan (*tje*-ljudet), medan *c* betecknade explosivan. Se Kock, Fsv. Ljudl. 51 ff.

intressant i en hel mängd kalendarier. Den avbildades vanligen som en bågskjutande centaur. Centauren var så till vida släkt med isländarnas *finngálkn*, som den var hälften människa och hälften djur. Men *finngálkn* skulle enligt isl. folksaga ha *furðuligar klœr*, vilket den hästliknande centauren icke hade. Den saken avhjälpte man delvis genom att låta *finngálkn* ändra natur; i Physiologus är ordet (i formen *finngálkan*) översättning till Onocentaurus, som väl betecknar en mindre intelligent centaur. Å andra sidan kunde man rita upp Skytten med mera äkta isländska *finngálkn*-drag. Detta har skett i kalendariet AM 249 b. I förbigående erinrar jag, at *finngálkn* varit ett populärt ord just i lärda isländska kretsar. Det har fått lämna namnet åt katakräsen, som i den tredje gram. avhandlingen kallas *finngálknat*.

Emellertid finnes det också verkliga nordiska namn. Dit hör *fiskikarlar* 'Orion', som väl har något att göra med Norges stora fiske, Lofoten-fisket, vilket sker under den tid av året, då Orion är starkt framträdande på himmelen och kan tjäna som tidmätare. Till inhemska namn hör väl även *ulfs keptr* för Hyaderna, vilka bilda en vinkel (ett varggap) med Aldebaran i spetsen och stå helt nära Sjustjärnorna, plejaderna, som enligt uppgift användas vid beräkning av tiden.

Bland andra namn, som jag ville föra hit, nämner jag *vagn* och *kvennavagn* (Stora och Lilla björnen). Likheten med en fyrhjulig vagn synes så stor, att man kan antaga parallell utveckling på flere håll, vadan det grekiska ἅμαξα icke utgör hinder. Mera sällan är man i tillfälle att föra ett direkt astronomiskt bevis för att en viss stjärna blivit uppkallad inom något visst område. Ett par sådana fall förekomma emellertid. Det är *suðrstiarna* för Vega. Vegas deklination var år 1200 + 38°,27. Detta innebär, att den då (liksom nu) kulminerar rätt i zenit för folk, som bor t. ex. i Aten eller Syrakusa. För personer i Afrika, t. ex. Alexandria, kulminerar den i norr. I intet av dessa fall kan namnet Söderstjärnan uppkomma. Så snart man kommer norr om 38°, 27, så kulminerar den söder om zenit, men påtagligen bör avståndet från zenit icke vara allt för ringa, om man skall kunna komma på idéen att tala om söderstjärnan. Härtill kommer, att ju sydligare vi komma, dess högre går Sirius över horisonten och ju längre blir den synlig. Då denna är långt ljusstarkare än Vega, så måste den framgångsrikt tävla om namnet Söderstjärnan, om någon kommer på tanken att bilda

detta namn. Ju längre vi komma åt norr, dess mindre blir konkurrensen med Sirius, och des mer utpräglad blir Vegas egenskap av en verkligt sydlig stjärna, m. a. o. dess rimligare blir uppkomsten av namnet Suðrstjarna.

Men i själva verket kan man komma något längre än så. Redan en blick på en rörlig stjärnkarta, t. ex. en sådan som den på Wahlström & Widstrands förlag utgivna, visar, att Vega kulminerar i söder vid midnatt kort efter midsommar, eller kl. 10 e.m. i slutet av juli, resp. kl. 2 f.m. i slutet av maj. Komma vi nu så långt mot norr, att kulminationen blir nämnvärt söder om zenit, så bli sommarnätterna för ljusa för att Vegas meridianpassage skulle bli observerad. Dessutom står Vega rätt i söder även vid middag kort efter vintersolståndet, resp. kl. 2 e.m. i slutet av november och kl. 10 f.m. i slutet av januari. Man får således vara mycket nordligt (Spetsbergen) för att just vid jultiden kunna observera meridianpassagen. Emellertid menar man på isländska med ett väderstrecksnamn icke ett «streck» utan en *ætt*, d. v. s. en vinkel på 45°. *Í suðri* i denna mening stannar Vega bortåt 4 timmar, två före och två efter meridianpassagen. Det är då möjligt, att man kunnat observera stjärnan i söder, dels under den sena morgonen före vintersolståndet, dels under den tidiga aftonen efter detsamma. Vega tedde sig alltså som morgonstjärna före jul, sedan som aftonstjärna. Namnet blir på detta sätt egentligen blott i norra Norge och på Island begripligt. Det är icke uteslutet, att namnet vore av lärt ursprung och ginge ut från den teorien, att stjärnan stode mitt i söder just vid vintersolståndet, vilket skulle komma det rätta ganska nära. Skulle vi ha ett resultat av Stiǫrnu-Oddis forskning?

Ännu ett av de i våra glosor förekommande stjärnnamnen kan på liknande sätt lokaliseras. Det är namnet *dagstjarna* (arcturus). Det uppges i lexika, att denna stjärna fått sitt namn, emedan den bebådar dagens ankomst. Från astronomisk synpunkt förefaller detta som contradictio in adjecto, ty *sól gengr seinna en stiǫrnur*, det veta redan författarna till en av våra texter, den s. k. Bócarbót. Stjärnuret «drar sig före», vinner 4 minuter (3 m., 56½ sek.) per dygn, och alla stjärnor gå upp vid alla tider på dygnet. Ingen följer solen. Emellertid har frågan sin lösning, just på nordiskt område. Det är ju välbekant, att alla dagar äro lika långa vid ekvatorn, medan skillnaden är högst ansenlig i norr, låt oss säga närmast söder om polcirkeln för att undgå att

här tala om de mest invecklade förhållandena. Från vintersolstånd till sommarsolstånd tilltager dagen med en morgontillväxt och en aftontillväxt av växlande belopp för olika breddgrader. Påtagligen bör finnas någon breddgrad, där dagens morgontillväxt utgör i medeltal c. 4 minuter för någon bestämd tid, där alltså soluppgången följer «stjärntid». En blick i almanackan visar, att en sådan breddgrad måste sökas nordligare än Stockholm eller Kristiania. Slumpen gör, att jag kan ta siffrorna direkt ur Hagmans Allmän geografi, s. 138. Stjärntidens försprång framför soltiden utgjorde, som jag nämnde c. 4 minuter per dag, d.v.s. 2 timmar per månad. Nu går solen upp i Haparanda: d. 21. januari kl. 9,1, d. 21. februari kl. 7,13, d. 21. mars kl. 5,25, d. 21. april kl. 3,26. Soluppgången kommer sålunda tidigare för varje månad, den första 1 t., 48 min., den andra likaledes 1 t., 48 min., den tredje 1 t., 59 min. Som man ser, ändrar sig tidsavståndet mellan stjärntid och soluppgång ganska obetydligt, om man ser saken från den populära astronomiens synpunkt, endast 25 minuter. Redan i Lund är det mångdubbelt sämre. På de tre månaderna förskjuter sig stjärntiden som förut 6 timmar i runt tal, men soluppgången 3 timmar, 30 min., alltså här en differens på $2^1/_2$ timme, 5 gånger så mycket som vid Haparanda. Något absolut företräde framför andra stjärnor äger ju icke arcturus, vilken stjärna som helst kunde läggas till grund för en liknande beräkning. Men den populära astronomien har goda skäl för sitt val. Bland de stjärnor, som kunna komma i fråga, väljer den en, som står så högt, att den icke skymmes av terränghinder vid horisonten (isl. *leiti*), samt naturligtvis en ljusstark *(bjǫrt)* stjärna. Ingen av vårstjärnhimmelens stjärnor tillfredsställer dessa villkor så väl som arcturus. Man kan göra en regel, ungefär så: Då jag sett arcturus i söder, har jag $3^1/_2$ timmar kvar till soluppgången.[1] Regeln gäller från vintersolståndet till dess solens ljus får övertaget även över Arcturus. Långt i norr gäller den nästan matematiskt noga, på ett brett bälte omfattande hela Island och en stor del av Norge, kan den för praktiskt bruk i nödfall användas, i Skåne är den redan obrukbar, och i Alexandria eller Cordova, spridningscentra för de flesta astronomiska vandringsord, bleve den rena galenskapen, och vi tillägga, att då Mariusaga talar om *dagstiarna sannrar vánar*, så behöver detta icke syfta på den internationella morgonstjärnan Venus.

[1] Naturligtvis kunde sydvästliga «azimuter» beräknas för $2^1/_2$, 2, $1^1/_2$ t. etc.

Det kan mycket väl vara en god användning av en bekant företeelse i hemlandet, som där spelade långt större roll än den visserligen ljusstarka men sporadiskt framträdande Venus. Mindre naturlig förefaller Sólarlióðs användning av *dagstiarna* om solen.[1]

Det fjärde anmärkningsvärda draget hos våra glosor är upptagandet av arabiska namn. Vi finna Wega, ännu även av allmänheten känd under detta namn. Vidare *Aramek*, riktigt identifierad med Arcturus, *Alcaph* icke översatt men faktiskt identisk med Cassiopeia, *Alakol* icke heller översatt men = Algol (Medusas huvud). Saken är märklig därför, att arabiska namn på stjärnor vid den nu ifrågavarande tiden endast ytterst sällan förekomma i västerländsk litteratur. Vi ha visserligen i ett arbete, som tillskrives Hermannus contractus († 1054),[2] en del arabiska namn, dock icke alla de här förekommande; men man är icke alldeles säker på att de Hermannus tillskrivna skrifterna äro äkta, i alla händelser äro spåren i följande tid ytterst sparsamma. De arabiska glosorna visa i varje fall, att man på den avlägsna ön i Ishavet i en rent förvånande grad följde med sin tid och tog reda på det allra nyaste i vetenskapen. Då namnformerna i det hela väl stämma med de former, som vi senare möta i västeuropeisk litteratur, är det väl troligt, att de lånats just ur litteraturen. Emellertid äga vi verkligen bevis för att en isländare som besökt Österlandet tagit sina astronomiska intressen med. Det är abboten Nikolas Bergþorsson (månne en köttslig broder till Bjarne?), som redogör för en vid Jordan gjord polhöjdsobservation. Den tillgick så, att en man lade sig på ryggen, satte upp knäet, satte handen på knäet med tummen riktad uppåt; då angav siktlinien över tummen polstjärnans höjd. Man kan unna Nikolas ett bättre precisionsinstrument än hans egen kropp,

[1] Tyvärr uppger Aasen icke direkt ordets utbredning. Det vill dock synas som om synonymet *Vagnstiarna* (lånat) vore allmännare. Det finska namnet på arcturus betyder 'solstjärna' och förklaras på samma sätt som *dagstjarna*. — Räkningar av den art, som ovanstående exemplifierar, äro vida lättare, än min läsare torde vilja tro. Enklaste metoden är i texten antydd. Medelst en rörlig stjärnkarta skaffar man sig ett grovt resultat. Är det såsom här fråga om lägen i meridianen, så visar kartan ganska rätt; i andra fall måste en kontrollräkning företagas. Goda hjälpmedel för en sådan ger Neugebauer, Tafeln zur astronomischen Chronologie (»zum Gebrauch für Historiker, Philologen und Astronomen»). Utom denna är en trigonometrisk tabell nödvändig, men de allra enklaste, för skolbruk avsedda (med 4-ställiga logaritmer, eller med de trigonometriska funktionerna direkt) ge alldeles tillräcklig noggrannhet för en humanists syften. För de i norden mest framträdande stjärnorna lämnar vår upplaga en specialtabell.

[2] Utg. av Petz, Thesaurus Anecdotorum novissimus II.

men man måste beundra den kunskapstörst, som fann på medel att reda sig, då ingenting bättre stod til buds. At observationen är för god för att vara et fantasifoster, är på räkneväg utrönt.[1] Och vi kunna ju tillägga, att den som hade så livligt vetenskapligt intresse, den kunde nog taga reda på litteratur och terminologi, både i trakten av Jordan och på vägen bort och hem.

En annan omständighet, som ger en liten antydan om möjliga vägar för en tidig beröring med arabisk astronomi, må nämnas. I en av de senare nämnda skrifterna citeras en författare Johannes de Havilla (Hauteville, Alta villa). Denne hade skrivit en dikt, vars hjälte upplevde åtskilliga märkliga öden, bland vilka ett av de märkligaste var, att han fördes till ön Thyle (tidigt indentifierad med Island, bl. a. av Saxo), där han träffade Greklands sju vise m. fl. store män och var i tillfälle höra ett föredrag av Thales, icke om solförmörkelser utan om Herrans fruktan. Detta arbete, som är ungefär samtidigt med vår handskrift, hör till de äldsta, som känna arabisk astronomi; det citerar den nedan nämnde Alfraganus och innehåller bl. a. det äldsta västerländska belägg för ordet zenit, som hittills kommit i min väg. Att isländarna, vakna som de voro, mycket snart skulle skaffa sig kännedom om ett arbete, där så märkliga ting berättades om deras ö, torde man utan bevis vara villig förmoda.

Vi ha nu emellertid kommit till den stora vändpunkten, rättare till den stora renässansen i medeltidens astronomi, ty denna betingas just av bekantskapen med den i arabiska arbeten bevarade grekiska astronomien. Från arabiska fick man översättningar av Ptolemaios stora arbete, ännu i dag oftast citerat under det arabiska namnet Almagest, från arabiska översattes och ett litet kompendium av Al Ferghani, Alfraganus. För västerländska läsare bearbetades stoffet i skolboksform av pariserprofessorn Johannes de Sacrobosco, vars Sphaera och Computus hos oss voro läroböcker ännu på Rudbeckii tid. Vi äro i stånd att följa de nya tankarnas vandring till Norden, och samtidigt att i ett par icke oviktiga punkter komplettera de uppgifter om rörelsen, som förekomma i facklitteraturen. Vi ha ett testamente av en uppsalakanik Heming från år 1299. Han skänker bort en hel del böcker, det visar sig just vara Sacroboscos arbeten

[1] Kålund, Årböger for nord. Oldkyndighed og Historie 1913, s. 87. Det där skildrade experiment är lätt att göra efter och lätt att uträkna.

(Trykt 11. december 1915.)

jämte en del annat, t. ex. den ävenledes i Paris utkomna översättningen av Euklides Elementa.[1] I nordiska bibliotek finnes två handskrifter från 1200-talet, tydligen beställda för eller gjorda i danska kloster, vilka innehålla mycket närsläktade matematiska boksamlingar.[2] Vad som är att tillägga till de vanliga framställningarna är följande: Sacrobosco var ortodox. Da han såg, att den kyrkliga månkalendern icke stämde med verkliga förhållandet, erkände han faktum men framhöll med hänvisning til kyrkomötets förbud mot ändringar, att samtiden borde finna sig i felet. Mer radikal var biskopen Robert Grosseteste i Lincoln. Denne utarbetade ett kalendarium, som dels genom att räkna med en 76-årig cykel i stället för den vanliga 19-åriga kunde tillgodose även skottåren, dels flyttade månskiftena ett par dagar, så att de kommo blott c. 18 timmar i medeltal efter de verkliga.[3] Senare, c. 1300, togs saken om hand av den lärde danske matematikern Petrus de Dacia (väl att skilja från svensken med samma namn), som enligt Roberts principer utarbetade ett nytt kalendarium, där dock månskiftena angåvos rätt för hans tid (i medeltal räknat). Saken har en viss betydelse för runstavens historia. Petrus kalendarium, som bl. a. påverkat de vid medeltidens slut tryckta kalendarierna i Breviarium Nidarosiense och Missale Aboense, har gyllentalet 19 (ibland betecknat med bokstav) på den 1. januari. Denna anordning rekommenderas av Krook i en skrift av 1690, vilket givit Bernhard Olsen[4] anledning till en datering av runstavarna enligt formeln: Krooks korrektion, yngre än 1690. Uppenbarligen går detta icke för sig. De ifrågavarande runstavarna kunna ur berörda synpunkt vara 400 år äldre. At beklaga är, att den sista handboken i kronologi[5] utan prövning upp-

[1] Den kallas Geometrica cum commento Campini, men det lider icke minsta tvivel, att det är Campanus' kommenterade översättning, som avses.

[2] Nr. XII i Stephens katalog över engelska manuskript i KB i Stockholm, Cod. Ny Kgl. Saml. 275 a i Kjöbenhavn.

[3] Skälet, att detta fel kom att stå kvar, är outrett. Det kan vara blott bristfällig observation; möjligen också någon för oss obekant s. a. s. principiell grund. Vid tolkning av de av mig framdragna kalendarierna har jag haft ovärderlig hjälp av min kamrat och vän Lektor A. Lindhagen, som själv torde komma att ur matematiska synpunkter bearbeta en del av materialet. Kaltenbrunner har för sin «Vorgeschichte der gregorianischen Kalenderreform» använt en handskrift av Roberts kalendarium men icke förstått dess innebörd.

[4] Stedsevarende Kalendere på Lunds kulturhistoriske museum.

[5] Ginzels ovan citerade arbete.

tagit Bernhard Olsens uppgift, som dock hos en astronomisk fackman borde mana till kritik efter metoder, som för honom äro väl bekanta men för en filolog eller fornforskare en smula främmande.

Det nya stoffet kom snart till Island, men i dess sällskap kom en ny anda; tiden blev vida mer intresserad för renlärighet och auktoritet och vida mindre för forskning, än den föregående varit. Karakteristisk för medeltidsvetenskap i dess svagare yttringar är en isl. anteckning, säkerligen i original gjord år 1261, som vill ge besked om var planeterna stodo vid vårdagjämning nämnda år. Förf. förutsätter fyra saker, som alla äro tämligen ovissa: att Macrobius visste, hur planeterna stodo vid skapelsen, att vi veta, hur lång tid som förflutit sedan denna, att de approximerade omloppstider, som pläga uppges för planeterna, äro exakta och tåla multiplikation med stora tal, samt slutligen, att planeterna geocentriskt sett röra sig likformigt i cirklar.[1] — Om man konfronterar hans räkning med en från modern astronomisk utgångspunkt omgjord sådan, så får man ett ganska avvikande resultat.

Emellertid kom ett samanhängande arbete i astronomisk geografi fram, huvudsakligen en omarbetning (icke översättning) från Sacrobosco med tillsatser särskilt från två senklassiska författare, Macrobius (Kommentar till Scipios dröm av Cicero[2]) samt Martianus Capella. Om Sacroboscos arbete har sagts, att det var «ett gott arbete för en dålig tid,» och omdömet gäller omarbetningen ungefär i lika grad. Det är intet föraktligt vetande boken (Rím II) innehåller. Man kan sammanfatta saken så, att det icke för Kolumbus hade behövts annat vetande, då han skulle tänka sin tanke, att Indien kunde sökas på västlig väg. Visserligen ingick det i tidens teori, att *Meginhaf* (det ekvatorialhav, som man förutsatte), hade en mycket hög temperatur, men detta kunde ju en Kolumbus ha velat kontrollera, och då hade det visat sig, at han nådde land. Arbetets stil är icke fullt så idiomatiskt isländsk som det förut nämndas, men i stort sett måste man anse det vara skrivet i god folklig stil, några rent översatta ställen oräknade. Det redogör ganska korrekt för samtidens teorier,

[1] Det sista stred även mot medeltidens elementära vetande.

[2] Somnium Scipionis citeras uttryckligen i Rómverja sǫgur (Gislason, Prøver s. 109); den har lämnat material för stället om *náttsól* (a. st. 206), där Lucanus (Phars. V, 23 ff.) har en mycket avvikande lydelse.

har sällan något eget, men dock i ett par fall. Förf. har observerat, att den grekiska teorien för midnattssol om sommaren och midnattsmörker om vintern icke stämmar absolut med de faktiska forhållandena vid polcirkeln, och han söker så gott han kan förklara faktum. Vidare söker han förklara springflodsfenomenet (åtminstone känner jag ingen motsvarande teori utom Island). Springfloden vid nymåne beror enligt honom på minskad avdunstning, då månen skymmer solen, omvänt beror springfloden vid fullmåne på kokning vid ekvatorn. De från föregående tid kända observationerna rörande vårdagjämningar och solstånd, känner han och refererar. Deras olikhet mot vad auktoriteterna uppgavo, förklaras så, att förhållandena på Island skulle vara annorlunda än *«í miðium heiminum»*.

I fråga om månkalendern är förf. lika dogmatisk som Sacrobosco. Han framhåller, att det icke gäller verkliga förhållandet *(hvé er)* utan den traditionella beräkningen *(hvé telja skal)*.[1]

Arbetet kan dateras. Det nämner altinget på sadant sätt, att det visar sig vara yngre än lagändringarna av 1271. Då de äldsta handskriftsfragmenten äro från c. 1300, så är latituden för vår ovisshet ganska begränsad. Även en lokalisering är möjlig. Den betingas av flodförhållandena på Island, vilka i korthet kunna sammanfattas så, att Island under 12 timmar kringflytes av en stor flodvåg, vadan den s.k. hamntiden (tiden mellan månens meridianpassage och floden) är betydligt olika på olika orter.[2] De i vårt arbete lämnade uppgifterna stämma bäst med Islands sydvästra hörn, där man för nu ifrågavarande tid har att tänka icke på staden Reykiavík men dess mer på Videy kloster, Islands rikaste kloster vid denna tid.

Om man med vetenskap avser icke blott stoffets rikedom utan den sanna forskarandan, så betecknar övergången från 1100-talet till 1200-talet obetingat en regress. Detta gäller i ännu

[1] De ovan nämnda kalendarierna från medeltidens slut reda saken så, att de upptaga dubbla rader gyllental, den ena för paskberäkningen *(aurei numeri pro primatione, primdagar* i ett fsv. kalendarium), det andra för de verkliga nytändningarna *(aurei numeri pro incensione, tendilsedagar)*. De senare äro så pass goda, att de kunna användas, om man t. ex. vill se, huruvida månen gynnade eller icke gynnade den av Magnus Barfot använda krigslist, som Heimskringla skildrar i kap. 2 av hans saga. De upptagas därför efter Nidarosbreviariet med nödiga anvisningar och exempel i ett kalendarium i upplagans inledning.

[2] Thoroddsen, Lýsing Islands. Den islandske Lods, passim.

högre grad övergången till det tredje arbetet, Rím III (avd II i Stefan Björnssons upplaga). Här har frågan *hvé er* alldeles försvunnit, hela intresset för verkligheten är borta och allt gäller mekaniska räkne- och memoreringsmetoder, sparsamt kryddade med en viss munkhumor och framställda i ett nu tämligen latiniserande språk. Att närmare redogöra för detta arbete finner jag onödigt.

Jag vågar hoppas, att läsaren fått ett intryck av att man även på detta, om man så vill, mer periferiska område, igenkänner Islands kultur i dess ståtligaste drag. Under blomstringstiden förefalla dessa söner av Ishavet oss lika beundransvärda, vare sig man dömer efter deras förmåga att tillgodogöra främmande kulturstoff eller deras duglighet i självständig undersökning. Vid bedömandet av sagolitteraturen torde det hittills vanliga framhållandet av dennas skönlitterära karaktär få vid sin sida tåla erkännandet, att det dock funnits ett vetenskapligt intresse, ett intresse för det exakta, som vi icke få glömma. Slutligen företer utvecklingen på vårt område samma förlopp av progress, kulmen och regress som det isländska statslivet och det isländska kulturlivet i det hela[1].

[1] Då uppsatsen föreligger i korrektur, kommer Nordisk Familjeboks artikel Rimbegla, redigerad av Rolf Nordenstreng. Förf. låter ordet beteckna den äldsta avhandlingen, vilket blivit brukligt i vetenskaplig litteratur men ingalunda var allmänt bruk på Island. Av upplagor nämnes blott Larssons av 1883. Att en ny kritisk upplaga, byggd på hela handskriftsmaterialet, är under utgivning sedan 1914, kunde ju dock ha nämnts.

BOKSTAVRIM HOS PEDER DASS.

Av Ragnvald Iversen.

Det er i grunden merkelig hvor litet maalgranskerne har git sig av med det kapitel i sproghistorien som bærer overskriften «Alliteration eller bokstavrim». De blev ganske visst tidlig opmerksom paa fænomenets utbredelse (stavrimet findes som bekjendt ikke bare hos alle germanske folk, men ogsaa — om end i mindre utstrækning — hos de romanske, hos kelter, slaver, finner, ja til og med hos enkelte semitiske folk). Man blev likeledes snart klar over stavrimets ælde (det gaar, i vor sprogæt i det mindste, saa langt tilbake som vore maalminder overhodet rækker). Studiet av stavrimet i sin ældste form har da ogsaa fundet en del dyrkere; men emnet for deres granskninger har næsten altid været stavrimet slik det findes i bunden stil i vor gamle digtning fra middelalderen, eller — oprindelig vel ogsaa i metrisk form — i vore gamle lover fra samme tidehverv. Hvad vi kan ha av alliteration i poesi og prosa efter den tid, har derimot, saavidt jeg vet, ikke været gjort til gjenstand for nogen samlet undersøkelse. Og dog er stavrimet saa interessant baade i sprogpsykologisk, literær og metrisk henseende, at det vel kunde fortjene et mere alsidig og indgaaende studium.

Et litet omraade av dette udyrkede felt vil vi her ta for os, idet vi vil prøve at gjøre rede for hvad der findes av stavrim hos en norsk digter fra slutten av 1600-tallet. Helt uttømmende gjør fremstillingen her ikke krav paa at være. For det første har min undersøkelse av emnet ikke hat sit maal i sig selv — den er nærmest faldt av som et biprodukt. For det andet er bruken av det metriske, eller kanske rettere det stilistiske

stavrim, saa sterk at en indgaaende behandling av det vilde kræve et i sprogæstetisk henseende meget finere utviklet øre end nærværende forfatter kan rose sig av at eie; stavrim av dette slag faar det derfor her være nok at gi en række typiske eksempler paa. Derimot tror jeg samlingen av allitererende ordpar, eller av ordforbindelser av en mere konstant og formelagtig karakter, skal være paa det nærmeste fuldstændig[1].

Hos den djerve og folkelige digter av «Nordlands trompet» kunde en jo paa forhaand vente at finde nogen eksempler paa stavrim — i ordtak, i dagligtalens uttryk og vendinger, o. lign.; det var naturlig efter hele den folkelige stil og tone i et slikt verk. Merkeligere er det at vi ogsaa rundt omkring i de andre arbeidene hans finder fuldt op av stavrim. Og at de ikke tilfældig har sneket sig ind i teksten, men at digteren har sat dem der med vidende, vilje og velbehag — det skal en ikke ha læst mange sider før en kjender sig tryg paa. Se f. eks. linjepar som disse[2]:

og siden til al evig tid
med ild og orme plages III 203

her vil vi bo og være
og bygge borg og slot III 401

at jeg i bjerg og bakke
ei brødt har ben itu IV 15

jeg bandt det første baand
som bunden blev i blod I 271

[1] D. v. s. efter min opfatning av slike forbindelser; i de enkelte tilfælder vil det nemlig ofte være vanskelig at si om forbindelsen virkelig er tilsigtet, eller om den bare er tilfældig, eller nødvendig; her vil det altid bli noget spillerum for det personlige skjøn. Efter min mening tar saaledes baade E. H. Lind (Om rim och verslemningar etc., Upsala 1881), og H. Vendell (Bidrag til kännedomen om alliterationer etc., Helsingfors 1897) en hel del med av tilfældige eller nødvendige «stavrims»-uttryk.

[2] Her gjøres ikke skil paa fuldstændig og ufuldstændig alliteration, heller ikke paa énstavs-rim og flerstavs-rim; de eksempler som samtidig med oddrim ogsaa har indrim eller utrim, skilles heller ikke ut i nogen særskilt rubrik.

Tallene angir bind og side i Erichsens utgave av P. Dass' samlede skrifter; IV er = Dassiana, ved samme utgiver.

at hun som før en fremmed var,
kan fod i landet fæste III 36

ihvor man fôr ad veien fram
da frydes folk og glædes III 210

at han blev Amans hus betro'd
at have under hænde III 95

høit er den høie herres bud
og himmelens befalning I 200

der længe før den lovlig tid
hans lokker gjorde hvide I 240

thi rygtet skal leve
langt[1] over hans liv I 256

magten hun raar
den nødes at rømme som ringest formaar III 264

o salig de bedrøved
som sorg for synden bær III 381

de tunge reiser over sø
i storm og sterke flaver I 239

og straxen stiltes vinden af
og sagted sig den baare III 243

til samme tid tilrede stod
sex store kar af sten III 236

en tale som ret træffed
og trykte bylden slem III 346

paa det al verden vide kan
vi vil for ingen vige III 139

o. s. v. — o. s. v.

Tat hvert for sig betyr disse eksempler vel ikke saa meget — skjønt alliterationen i somme av dem er saa sterk at den formelig hamrer stavlydene ind i øret paa os. Men naar en ser dem i sammenhæng, og husker paa at de findes i store mængder — i regelen flere paa hver side — saa blir det vanskelig at negte dem en, lat være liten og beskeden plass, mellem digterens sproglige virkemidler. Stavrimet blir, kan vi si, som et litet

[1] Her er stavordet vistnok metrisk ubetonet, men logisk vegtig.

smykke paa den poetiske dragt som digteren klær sine tanker og følelser i. Som enhver kan se, virker det høist forskjellig paa de forskjellige steder. Men brukt paa rette maate kan det gi uttrykket klang og kraft, som i: «Høit er den høie herres bud og himmelens befalning.» Eller vi fornemmer det som et «karakteriserende lydmaleri,» som et «dæmpet akkompagnement,»[1] f. eks. i linjerne: «Og straxen stiltes vinden af, og sagted sig den baare;» her er det som vi hører det dove sus av vinden som svinder hen i et pust utover sjøen.

Endnu oftere end i linjeparrene møter vi stavrimet i den enkelte verslinje. Her er nogen eksempler, instar omnium:

lad bruse de bølger og brumle I 143

jers brygge blev en brækket bro IV 43

og dermed ud paa døren drog III 185

for fyr og flamme maatte fly IV 30

deres hus har fred for frygt II 109

til Herrens høiste himler III 199

saa lærte han og læste III 345

en mægtig mand i ord og mund III 280

og ud af verden viged III 112, 228

hvor veie faldt at vandre III 97

derfore saa vogter og varer jer vel III 369

o. s. v.

Med stor virkning brukes stavrimet i en linje som:

faldet følge skal hans fod! II 430.

— der er noget næsten uhyggelig ved dette uttryk, det klinger som en strofe av en korsang i en græsk tragedie, eller som med ru røst fra en fehm-dommers mørke skikkelse, tungt og truende, dumpt og dystert.

---

[1] Dette træffende uttruk brukes av Åke W:son Munthe, i hans greie lille opsæt om «Språkrim» (Ord och Bild 1894 s. 103 ff.).

Vi kommer saa til de stavrimede ordpar eller ordforbindelser; de er som regel koordinerte, og indeholder ikke sjelden en tautologi eller en antitese.

A. Vokal-allitererende:

aar og alder I 192—II 254
ager og eng I 58, 65 o. m. fl.
agt og id III 157
albu og arm I 34
arv og eie II 373—III 44
avel og aag I 112
avel (og) eng IV 14
elv og aa II 242, 379
at rage først ild til sin egen kage II 17
od og eg (og v. v.) III 151—IV 101 o. fl.
odel skal til odel vige II 183
ord og ed I 243—II 351
øverster og ombudsmænd III 102

B. Konsonant-allitererende:

baal og brand I 194, 207 o. fl.
baand og bast II 42
banket ryg og blaa I 154
bar haand er let at binde II 16
bastet og bunden II 42—III 141
bedst bider gammel vane I 8
i bidsel og i baand IV 17
binding og bjelkerne IV 76
bjerg og bakke III 99 — IV 15
bleg og blaa I 208 — IV 12
blomster og blade II 311
blot og bare IV 62
bog og baand IV 60
udi bondens bo I 262
bord eller bænke (og v. v.) I 171, 222 o. fl.
borger og bunde IV 29 o. fl.
naar bort er længe fristet, da bliver hjemme bedst I 216
bratte baare IV 73
brun og blaa II 229 — III 174 o. fl.
brusende bulder I 108
brydende baarer I 246
brydes og brækkes I 78
til bryst og til barme III 247
brølende brusen I 28
bud og brev (og v. v.) III 61 — III 95
bul og brev III 109
i byer og paa bjerge III 116
de bygde først og bode III 132
byrd og blod III 219 — III 263
du bær under belte III 328

disk og dug (og v. v.) II 391 — III 11 o. fl.
dyben dal II 318
døgn eller dag I 20
døv og dum I 285 — III 377

faar en fandens fær I 297
faar og fæ II 117
paa faldende fod II 170
din feierste flor I 164
fri for feil og fald II 356
fersk og frisk II 313
fjære som fjeld I 10
flod og fjære IV 55
og fod ei kunde flytte I 247
tage fod og flugten fat III 196 o. fl.
folk og fader-land III 189
folk og fæ I 82 — II 238
folk og førster III 55 — III 66
fraadsen og fylden III 213
fred og feide III 358
fred og fryd (og v. v.) II 289, 320 o. fl.
frels og fri II 324 — III 123 o. fl.
frisk som en fisk III 380
paa frisken fod III 375

med frit forsæt[1] II 287 o. fl.
fruer og førstinder III 57
fyr og flamme IV 30
færd og følge I 247
jeg fæster min fod I 121
føie og fire IV 69

gaard og grund I 149 — II 38 o. fl.
gamle og gode III 246 — III 271
gammel og graa I 13 — III 310
ganger og grund I 117
gavn og gode III 77, 108
i gloend' glød IV 42
gods og gaver I 216 — III 313
graad og gny III 75
gror og grødes I 244
grumme, gramme og grove II 318, 348 o. fl.
gul og graa III 357
guld og gods III 14 — IV 70
gunst og gave I 283 — IV 27
gunst og glæde III 203

Hertil kommer et — vi kunde kalde det «historisk» eller «grafisk» — stavrim i:

grind og gjerde I 280

med væbnet haand og herreskjold III 113
som halm og hakkels smaa I 305
halv og hel III 149
hamp og humle II 334
med hastige hænder I 28
at have under hænde III 95
i Herrens hus og helligdom II 396 — III 126
hethiter og heviter[2] III 136
hid og hen III 52, 125
vis hilla haara Knud I 186
himmel og hav I 14, 22
med hisk og med hask I 43, 169
hisset og heden I 32
hold og hud (og v. v.) II 167 — III 358
hosbonder og herremænd II 20
hængsler og hager I 172
paa høiene halle I 61 — II 318
hør og halm II 241
din hør og din hamp I 161

Hertil kommer:

i Herrens hus og hjord I 276
hus og hjem III 12, 23 o. fl.

kald og kaar IV 51
kald og kongebrever IV 27
fik formands kald og kone I 238
kalv og ko I 218 — III 13
kamp[3] og haarde knolder IV 48
til Karmel og til Kedar III 115
klint og kamp[3] I 5, 120 o. fl.
klipper og klumper I 121
klipper og kløfter II 279
paa klud og lappet klæder I 296
med konst og klogskab II 218
kop og kar II 118 o. fl.
din kranke krop III 347
min krans og min krone II 32
krybben den kromme III 220

Hertil kommer:

den kjortel og den krave I 210
jeg svor ved kjød og kaal I 283

med laar og med leg I 32
laas og lukkelse I 79 — II 396
som et lam — — som en løve III 202
land og len III 97
land og liv III 123
det lave gjerde lettest er at træde paa II 16
ledemod og lemmer II 102
legem, liv og led III 5

[1] Stavelsen for- er vistnok metrisk ubetonet (likesom endnu i den nordlandske aksentuering av ordet); men alliterationen er endda godt hørbar.

[2] Her har kanske enderimet mere at si end alliterationen i den ubetonede første-stavelse.

[3] ɔ: kampesten.

[1] Sml. s. 218 anm. 1.

Hertil kommer:

skjænk eller slik I 125
skov og skjul III 395

taarer og trang IV 26
tang og tare I 297
telt og taage[1] IV 100
fra top til taa (og v. v.) II 316 — IV 34
traad og tave III 103
traad og tot III 173
tro og taal IV 98
tungt og trangt II 213
tyend og tjenere II 424
tykt eller tyndt I 107, 182 o. fl.
tyngsler og tribut[2] IV 29
ei tømmer, ei tag I 108

Desuten:

telter og tjeld I 68
tran og tjære I 5

vaaning og vægge I 125
vand og vædske III 315
veier og vandring I 99
veir og vand I 79 — III 243
i verden vidt I 231 — III 14
verge — — og vaaben III 193
paa vide vægge III 170
viljen for verket I 312
vin og vædske III 37
vind og vand IV 56
vind og veir (og v. v.) I 297 — III 105 o. fl.
vinkel og vraa I 117
vise mænd og velfornemme III 221
vogter og varer III 369
vold og vælde II 11
vædsket og vaad I 69

Det er værdt at lægge merke til at en hel del av de eksempler paa stavrim som er notert her, findes ogsaa til andre tider og paa andre steder, baade paa norsk, svensk og dansk grund[3]. Med dette er det naturligvis paa ingen maate min mening at ville paastaa, at P. Dass har optat sine stavrim efter disse ældre kilder; at der hos den gamle nordlandsprest skulde findes «laan» eller «paavirkning» fra Graagaas eller fra Skaanske lov er just ikke meget trolig. Men sammenstillingen er likevel ikke uten interesse. Den er atter et vidnesbyrd mellem mange om at stavrimet er et opkomme som vælder overalt like friskt og sterkt op fra den sproglige undergrund i vor folkeæt. Det klinger i maalet ved Helgelands havskjær som paa Heklas ø, ved Skagens strand som paa Skaanes sletter, i gammel tid som i ny. Det har en dyp og sterk rot i maallyndet hos de nordiske frændefolk.

[1] = tak paa et hus (Aasen: toka).

[2] Sml. s. 218 anm. 1.

[3] Hos Lind og Vendell kan en finde igjen vel 50 av dem; andre møter vi i de gamle danske folkebøker (f. eks. «bud og brev» i Rimkrøniken, «spot og spe» i Lucidarius o. s. v.); atter andre kjender vi igjen fra den gammelnorske literatur, som «tidt skydes maa skjelg udi bringe», < e-m skýtr skelk í bringu.

EN VIDENSKABELIG FULDSTÆNDIG ORDBOK TIL DET NYNORSKE BOKRIKE.

Av overlærer I. A. Refsdal, sekretær i arbeidsutvalget.

I to artikler i «Maal og minne» 1914 (side 4 flg. og side 173 flg.) er der oplyst hvor langt komitéen er kommet med forberedelserne til utarbeidelsen av en videnskabelig fuldstændig ordbok til det nynorske bokrike.

Departementet fandt ikke plads for nogen bevilgning til dette arbeide paa statsbudgettet ifjor. Komiteen har derfor enstemmig besluttet at gjenta ansøkningen iaar. Følgende ansøkning er derfor indsendt:

«Til

Kirke- og undervisningsdepartementet.

Undertegnede komité tillater sig hermed at gjenta ansøkningen fra 1913 og 1914 om økonomisk støtte av staten for en videnskabelig fuldstændig ordbok til hele det nynorske bokrike.

Om verkets betydning og om planerne og vilkaarene for utarbeidelsen og utgivelsen tillater vi os at henvise til vor ansøkning fra 1913, som vedlægges (i særtryk av «Maal og minne» h. 1/1914). Vi skal desuten tilføie at komitéen har faat skriftlig tilsagn fra H. Aschehoug & Co. om at forlaget vedstaar tilbudet om at forlægge ordboken paa de vilkaar som er nævnt i vor ansøkning fra 1913, indtil stortinget kan ha behandlet saken i 1916.

Naar vi trods de trange tider gjentar ansøkningen iaar, er det fordi det er av stor vigtighet at dette omfattende arbeide kan sættes igang snarest mulig. Vi kan herom henvise til ansøk-

ningen av 1913 og til vedlagte redegjørelse i «Maal og minne» h. 1/1914. Vi tillater os desuten at henvise til stortingsdebatten om saken den 29de april 1914, gjengit i vedlagte særtryk av «Maal og minne» h. 3/1914.

Kristiania, i oktober 1915.

I ærbødighet

Alf Torp,
professor, komitéens formand.

Hjalmar Falk,
professor.

Gerhard Gran,
professor.

Marius Hægstad,
professor.

Halvdan Koht,
professor.

Amund B. Larsen,
dr. philos.

I. A. Refsdal,
overlærer.

Didrik Arup Seip,
cand. mag.

Siden komitéen blev nedsat den 11te novbr. 1911, er to av medlemmerne døde, nemlig rektor M. Nygaard og professor Moltke Moe. Som nyt medlem tiltrær fra nu av universitetsstipendiat Jakob Sverdrup.

SMAASTYKKER.

I. Torre og Gjø.

I Maal og Minne for 1912 hev professor M a g n u s O l s e n eit stykke um « K u n g O r r e ». I tridje delen av dette stykke er de innteke nokre gamle vers um T o r r e og G j ø (G o i).

Her i Rindalen hev vi òg eit gamalt rim som svarar til dei som staar i prof. Olsens artikel (MM. 1912 s. 11). Den rindalske varianten er slik[1]:

Haŋ Tærr`e: ķæmm: me siţ pīķ`e: şķægg:
å jåg`å: våk`aŋŋ: att`o''ŋŋ: en vægg:;
ho Jø̄: (Jø̄'':?) ķæmm: me siţ skråp`å: şķiŋŋ:
å jåg`å: våk`aŋŋ: både + ūt: å ÷ iŋŋ:.

Dette verse inneheld mykje de same som sume av dei prof. Olsen hev teke inn i sin artikel. I de rindalske verse er de eit par ord som ikkje finst i dei andre variantane: *piķ`e* (spisst) og *skråp`å* (verbe *skråp`å* = skraava; men *skrå''p* = D. skrabe).

Dei gamle maanadsnamna *þorri* og *gœ* (= *gói*) hev i rindalsmaale vorte til *tærr`e* og *jø̄* (ogso *jø̄''*?).

Forutan i dette verse finst orde *Tærr`e* ogso som personnamn i ei gamal forteljing, den um *Tærr`e: Tæş`æt:* (Tørset) og *Håŋŋ`e: Håŋŋ`sta:*, dei tvo rudkallane som slost nede paa Slagvollen (strakst nedanfor Tørset). Denne «segna» er vel helst berre ei uppdikta forteljing. Likevel er de kanskje ikkje reint umogeleg at *þorri* (>*Tærr`e)* eitid hev vore eit slag personnamn, eit kortnamn for eitt eller fleire mansnamn som byrja med stavinga *þor-*: *þorgeirr*, *þorgils*, *þorgrímr* o.s.b.

Maanadsnamne G j ø kann i dagleg tale ogso faa bunda form, og vert daa uttala *jø̄'a*, med enkelt tonelag. Men naar folk hev

[1] I ljodskrifta her er ` og ' tonelagsteikn; ˙ er teikne for stavingsdeling; : endemerke for tonelagsvalde (aksentgruppen); + og ÷ framanfyre tonelagsvald teikn for større og mindre toneflytjing.

lese upp verse um *Tærr\`e* og *Jø*, hev eg visst sumtid høyrt uttalen *jø''* (med delt staving). Denne maaten aa uttala orde paa maa vera rang. Dersom ein skulde segja *ho Jø''*, maatte den bundne forma av orde verta utt. *jø\`a* (med samansett tonelag). *Jø''* i notids rindalsk kunde ikkje svara til gamalnorsk *gœ*, men til eit tvostavingsord med *œ* i fyrste stavinga (sml. *mœða* > *mø''*). — Uttalen *ho Jø''* kunde tenkjast aa vera etterlaging etter kvinnenamna *A''ŋŋ* (< *Anna*) og *Hæ''lg* (< *Helga*). Paaverknad av ein gamal rindalsk uttale av namne *Gyða* kann visst ikkje ha vore grunnen til at folk hev uttala *jø''* ist. f. *jø*. Noko kvinnenamn som svarar til de gamalnorske *Gyða* vert ikkje bruka no lenger her i Rindalen. Men i eit dokument, som eg heldt for aa vera kringum eit par hundrad aar gamalt (noko av papire var avrive, soleis ogso den fyrste delen, der aar og datum maa ha staatt), fann eg namne. Der var de skrive Giøe. Daa orde tro var stava Troe i same dokument, kann ein ikkje av skrivemaaten Giøe vita um dette namne var einstavings- eller tvostavingsord. Eg hev spurt eldre folk um dei visste korleis de vart uttala her i bygda i gamle dagar. Men ingen av dei eg hev spurt um dette, hev kunna gje meg nokor upplysning um de. Ein av dei sa at han heldt de for mest truleg at namne hev vore utt. *jø''*. Dette kunde eg ikkje gje han medhald i. For dersom orde vart utt. med stavingsdeling i tida umkring aare 1700, maatte de i gamalnorsk ha havt lang vokal (*œ* eller *jó*). De kunde likeso gjerne ha vore utt. *jø*, utan stavingsdeling; sml. *gefa* > *jē*, *hafa* > *hā*, *draga* > *drā*, *taka* > *tā(k)*, *koma* > *kåmm* (ogso *kåm\`å*). — Daa namne var skrive Giøe, kann de ikkje ha vore utt. like eins her som f. eks. i Gauldalen, som *jåd\`å*; hadde de havt den uttalen, vilde de venteleg ha vorte skrive Jodda eller Jaada. — Dersom ein held dette kvinnenamne saman med ord som *iða*, *viða*, *skriða*, som vi i Rindalen no uttalar *ē\`u* (eller *ø\`u*), *vē\`u* (*vø\`u*), *skrø\`u*, vil ein finna de mest truleg at de hev vore utt. *jø\`u*. Likevel var den vanlege uttalen av dette orde visst ikkje *jø\`u*, men *jø\`å*. I ei gamal barneregle hev vi millom anna desse orda òg:

å dē: stō'o: Jø\`å: å slakt\`a: stōr\`bæk'riŋ siŋŋ:.

Her er namne, og mesta same uttalen hadde de vel den tida ho «Giøe Larsdater af Løfalden» levde[1]. (*Gyða* > **Gjoða* > *Jø\`å*? sml. *skoða*, *knoða*, inf. > *skø\`å*, *knø\`å*). — *Jø* i rindalsk *fjell\`jø*, m. eller f. (jagtfalk, ikkje fiskørn), kjem av gamalnorsk *gjóð(r)*. (Fem., sml. *jø* < *gœ*).

De gamalnorske orde *gyðja*, som no er ukjent her, maatte vel i rindalsmaale ha faatt uttalen *jȳ''* (sml. *bryðja* > *brȳ''*, *smiðja* > *smī''*).

[1] Ho var fødd i aare 1673. Foreldra hennar var Lars Olsen Løfald († 1689) og Ann (no. utt. *ā'ɲɲ*) Løensdatter. (Merknad innsett under prenterettinga).

Eilert Mo.

(Trykt 13. december 1915.)

II. Synder.

Fyr i tida vart de heruppe i Rindalen halde for synd aa herma etter med munnen den laata som høyrest naar ein kinnar i strokk kinne. Naar folk sette aat bonna for denne «synda», sa dei at de aa gjera slik var aa «kinna aat Gamlen» (den vonde). — Aa lata nevane gaa i ring framanfor bringa paa seg, de var òg synd; de var jamgodt med bannskap, var de sagt. — De var ikkje rett aa slaa ut vatn etter at de hadde vorte myrkt um kveldane. — Ein skulde aldri skjera naglane (neglene) um torsdagskveldene, og aldri snu seg mot nord naar ein greidde haare sitt;

kvẹḷḷ\`skåṇ'e: nag\`ḷa: å no\`ṭvẹṭṭ'a: hår: + fæḷj\`est: ÷ at: [1]

sa dei gamle. (Jfr. Festskrift til H. F. Feilberg — MM. 1911 — side 187).

Eilert Mo.

III. En sproglig nydannelse.

I løpet av de sidste aar har infinitivsmerket i Bergens bymaal gjennemgaat en ganske merkelig forandring som synes at ha begyndt blandt skoleungdommen — hvor det ogsaa kanske endnu er mest utbredt og brukt —, men derfra har forandringen bredt sig til byens øvrige befolkning, ogsaa den ældre, og den har endog trængt ind i avisenes spalter.

Jeg kan ikke andet end anse den for et utslag av en honnet, men ganske misforstaat ambition, et ubevisst forsøk fra den talendes side paa at hæve sig op i høiere sociale cirkler eller ialfald holde sig «paa høiden».

Som nævnt i «Bergens bymaal» s. 142 flg. er det almindelige infinitivsmerke *te*, og dette benyttes selvfølgelig endnu av den langt overveiende del av befolkningen ved siden av de andre der anførte ord hvis indbyrdes forhold forøvrig ikke har gjennemgaat nogen forandring. Det nye er at *te at* — under skrivning og læsning uttalt som *til at* — er blit mote. Lærerne er for det meste ikke-bergensere, og de indprenter at man skal uttale infinitivsmerket som *at* eller *å*; skriftbilledet *at* blir da det som først fanger opmerksomheten uten at man derfor med det samme slipper lydbilledet *te* som man er vant med fra al sin ukunstlede tale; men da man samtidig har en sterk følelse av at *te* foran et infinitivsmerke *at* maa være den vulgære form av præposisjonen *til*, saa retter man uvilkaarlig denne sidste i den anførte retning og har sit fuldt fær-

[1] Kveldskorne naglar og nordtvætta haar fylgjest aat.

dige *til at*[1]. Katten liker at være ren, skulde i daglig tale være: katten liker te værę ren, — men saa maa vi holde paa skolens *at*, og idet vi samtidig «forbedrer præposisjonen» har vi den nye form: katten liker til at være ren. Løven forsøkte te bite ham — å bite ham — til å bite ham.

De følgende eksempler er delvis tat fra middelskolens timer, fra samtaler og fra gaten, og som det fremgaar av dem synes infinitiven at kunne forekomme i de forskjelligste sætningsdeler: det var bedst til at tie i still, det gaar ikke an til at komme op i en høiere kaste; hesten synes til at vite hvad den skal gjøre; han ba dem til at se bedre efter, far pleier til at komme hjem i halv-otte-tiden.

Jeg har grepet mig selv i at si: de har mange varer til at sælge.

I en samhængende oversættelse forekom følgende som selv blandt gymnasiaster ikke vækker nogen opmerksomhet længere; «— — og hendes første tanke var til at flygte i forklædning. Men til at flygte alene vilde være til at overlate Darnley til lordene; hun besluttet derfor til at spille et dristigere spil, til at skille ham fra dem og til at føre ham bort og til at efterlate dem uten en konges navn til at beskytte deres gjerning», og videre: «hun ropte paa ham til at bringe politiet».

Fra norske stiler har jeg notert: «Onkel bad os til at spise aftens (middelskolen); kartagerne motsatte sig til at utlevere Hannibal (gymnasiet), ja selv i spissen av en sætning gaar det an at begynde paa den anførte maate: «Til at sløie fisken . . . optok os i etpar timer.» Smlgn.: «Hvad liker du bedst: til at stjæle i en butik og bli fakket av en hund eller til at opføre dig pent.»

Eksemplerne kunde bli mange flere; og der er vel grund til at tro at fænomenet vil utbre sig mere og mere efterhvert. Uttrykket falder for naturlig for den bergenske tunge til at man tør haape paa at det bare er en forbigaaende mote.

G. Stoltz.

IV. Pikkeleisten.

At leke sidsten heter i Bergen *spællę pıkkelæısten* (finere: spille pikkelesten). Ordet maa vel være tysk da ogsaa det andet, det almindelige ord for leken hertillands, er tysk; sidsten er nemlig ifølge Falk og Torp en oversættelse av det tyske uttryk den Letzten, nemlig Schlag, som igjen paa sin side er en misforstaat omtydning av «die Letze» = avskedsgave. I Bergen maatte isaafald ordet gjennem den store tysktalende del av befolkningen ha holdt sig uten oversættelse, men i tidens løp ved uvidenhet og ved analogislutning ha

[1] Dr. Amund B. Larsen gjør opmerksom paa, at ved det alment vestnorske infinitivsmerke *te* mister de maal, som fortrinsvis bruker dette, den anledning man i østnorsk har til at gjøre en forskjel som: «(manden) er god til at bære» med inf. i aktiv betydning, og «(sækken) er god at bære», med inf. i passiv betydning.

faat formen lesten, læisten. De norske dialekters ord (strømpe- eller hose-)lest, i Søndre Bergenhus i formen leist, tør vel formodes at ha virket paa dem for hvem ordet særlig hadde interesse, barnene, for hvis man gik paa strømpeleisten kunde man desto lettere lure sig ind paa de medspillende og var i det hele raskere tilbens end med træsko eller klogger; og lignende konsonantomsætninger eller bortfald, som letzte (letze) til lest er ikke ualmindelige, allermindst i Bergens bymaal. Leken bestaar som bekjendt i at den som «e'an» skal løpe efter og, naar han naar ham, pikke (t. picken) en av de andre deltagere som derefter overtar den førstes rolle med at «vær'an». Pikkingen skal almindeligvis finde sted under formelen «pikken, du e'an», men blir i farten oftest indskrænket til bare «pikken» eller vlg. «pikkæn» (uttalt med enstavelses tonelag).

Det er altid litt av en skam for den som ved lekens ophør har «sidste slaget» og derfor maa «være han» til leken paany begynder, og F. og T. oplyser om at noget lignende finder sted ogsaa i Tyskland hvor «tyske børn som ved skilsmissen efter endt skole faar det sidste slag» pleier trøste sig med at der Schinder giebt die Letze.

Leken er meget almindelig selv blandt større børn, men selvfølgelig mest blandt de yngste; uten at by paa nogen ting av særlig interesse eller paa overraskende og uventede situationer tilfredsstiller den alle voksende menneskers trang til at bevæge og anstrænge musklerne, saa den nok længe endnu kommer at være den gode gamle lek som samler alle om sig, selv om den er ganske friet for sin oprindelige «symbolske» betydning.

G. Stoltz.

V. Svensk teatergängare.

I anmeldelsen av Cederschiölds «Fresta duger» antar Ragnvald Iversen (MM. 1914 s. 276) at «teatergängare» er en norvagisme; ordet er imidlertid meget almindeligere paa dansk end paa norsk; i den danske presse er det et stadig forekommende ord, mens det paa norsk vistnok er noksaa sjeldent, og det er vel derfor rimeligere at anta det for en danisme.

Edv. Bull.

VI. „Kerrever“.

Dette ord findes i Tromsø bymaal, og rimeligvis ogsaa videre omkring i bygdemaal nordpaa. Betydningen er ikke skarpt avgrænset; det brukes om en person som bærer sig litt underlig eller litt dumt eller litt klodset ad; men synderlig injurierende er det ikke, og brukes bare i skjemt.

Ordet var gaat mig ganske av minde, til jeg en dag rent tilfældig støtte paa en tilsynelatende dublet av det i en hollandsk ordbok. Der stod *kereweer* = 1) vend tilbake 2) bryllupsmaaltid andre dagen. I den første betydning har det hollandske ord fundet veien op til Danmark, hvor det nu gjør tjeneste som navn paa en blindgate i Randers. At der skulde være nogen forbindelse mellem det tromsøiske *ker`revēr* og dets hollandske dobbeltgjænger, er imidlertid høist usandsynlig. Her skal derfor foreslaaes en anden forklaring.

Til at begynde med ligger det jo nær at tænke sig at sidste stavelse i ordet er bygdemaalenes *vêr* saubukk. Hvorledes passer nu det til betydningen av *ker`revēr*? Det passer utmerket; vi har nemlig et fuldstændig sidestykke til denne betydningsutvikling i Kristiania bymaals «*gjeitebokk*» = person som i en given situation opfører sig latterlig eller dumt [1]. Tilbake staar da at forklare 1ste sammensætningsled. Jeg tror at dette — *kerre* — er samme ord som gammelnorskens *keri*, som synes at ha været brukt i sammensætninger for at betegne h a n n e n av visse dyreslag (Fritzner: *rjúpkeri* og *sælkeri*). Efter dette skulde da den oprindelige betydning av *ker`revēr* være «saubukk» (eller nøiagtigere «gravêr», i motsætning til «gjeldvêr»).

Det kan kanske ha sin interesse i denne forbindelse at oplyse, at simpleks *kerre* vistnok endnu ikke er helt utdød i norsk. Saavidt jeg kan se, er der nemlig intet til hinder for at anta at det er det samme gamle *keri* som endnu den dag idag lever videre i mange nordlandsmaal som l o k k e o r d i den let maskerte form: «*Gere! gere! gere!*» (eller «*Gera! gera! gera!*» — hvor det utlydende *a* er analogisk efter «*fola!*» etc.). Overgangen $k > g$ i fremlyd (rigtigere ɢ) skyldes netop ordets bruk i lokk; paa samme maate blir *kussa* i kulokk ofte til *gosa* [ɢosa].

Ragnvald Iversen.

VII. Et utrykt Digt af Johan Nordahl Brun.

I MM. 1913 S. 109 findes 3 Vers, som siges at være skrevne af Brun. Jeg har i Afskrift samme digt af Brun (hvis det nu er af ham) og dertil 4 Vers mere — af lignende Stof. Jeg tog Afskriften — for omtr. 45 Aar siden — efter Optegnelse af en Skolemester i Bergens Stift. Han erklæret bestemt, at Biskop Brun havde skrevet dem.

Indtil Fisk i Luften dandser,
Indtil Havets Løb sig standser,
Indtil Fugle blive stumme,
Indtil Tigre blive fromme,
  Indtil Gnieren
  Penge kaster hen,

[1] Man kan vel ogsaa sammenligne «*julebokk*», og bruken av *bukkr* som økenavn i gammelnorsk.

Indtil Piger sig ei speile,
Indtil norske Fjeld
Afgjør Rigets Skjel, —
Skal min Troskab aldrig feile.

Naar en Elefant kan flyve,
Naar en Skrædder ei kan lyve,
Naar en Betler ei kan græde,
Naar en Fraadser ei kan æde,
Naar en Officeer
Ei kan prale mer,
Naar en Prest ei Guld tilbeder,
Naar en stor Jurist
Aldrig bruger List, —
Jeg da en Bedrager heder.

Bli'r en Nar i Verden ene,
Bli'r der Græs paa tørre Stene,
Bli'r al Kjærlighed afskaffet,
Bli'r hver Tyv tilbørlig straffet,
Bli'r hver Ulv til Lam,
Bli'r en Løve tam,
Bli'r en Dobler rolig hjemme,
Bli'r al Tro til Svig,
Bli'r hver Fattig rig, —
Da vil jeg min Tro forglemme.

Naar en Klokker aldrig drikker,
Naar en Enkemand ei hikker,
Naar en Baadsmand aldrig bander,
Naar ei findes horned' Pander,
Naar ei Piger kan
Mere elske Mand,
Naar ei Domme kan omdreies,
Naar ei Ligprædikener
Fuld' af Sandhed er, —
Da skal Jordens Tyngde veies.

Naar i Nordland aldrig drikkes,
Naar ei Bergens Piger slikkes,
Naar i Trondhjem aldrig stadses,
Naar i Værtshus aldrig rases,
Naar i Kjøbenhavn
Piger ei gjør Gavn,
Naar en Finmarks Prest ei klynker,
Naar hver Handelsmand
Ærlig kaldes kan, —
Da er Ingen, som mig ynker.

Naar Studenter aldrig beiler,
Naar en Beiler aldrig feiler,
Naar en Kræmmer aldrig snakker,
Naar Enhver for Velgjort takker,
Naar hver Land-Drot ved
Af Samvittighed,
Naar hver Skipper sig kan kjende,
Naar en Lensmand kan
Holde Vind og Vand, —
Da først faar alt Ondt en Ende.

Naar ei gamle Piger sukke,
Naar ei Hyklere sig bukke,
Naar bag Døre ikke lydes,
Naar al Fuglesang udtydes,
 Naar hver Brudgom faar
 Det, som han attraar,
Naar fornuftig Elskov dyrkes,
 Naar hver Beilere
 Kan fornøiet le, —
Da al Dyd af hver bestyrkes.

Naar at Fisk i Luften kjører,
Naar at Falk ei Duer rører,
Naar at Myre dovne blive,
Naar ei Bier Honning give,
 Naar hver falsk en Aand
 Trofast vorde kan,
Naar man blot paa Bly kan seile,
 Naar det kalde Vand
 Tænder Hus i Brand, —
Da først skal min Troskab feile.

B. Askevold (Brooklyn, N. Y.).

VIII. Mot maren.

(Jfr. MM. 1914 s. 44.)

I min Hjembygd (Søndfjord) er Formelen slig. Handlingen var ledsaget af visse Ceremonier.

Mara, Mara minne,
Er du herinne
Ska du herut,
Drage Torv aa Stein
Ingen Mann til Mein.
Stjerne paa Himmelen, Sandkorn i Sjo,
Aldre ska Mara vere iro.
 Rymme, Rymme Rue
 Hæng fast millom Tue —
Faar han Naas — faar han Daas,
Faar han Kjinn — faar han Kjann,
Faar han ni Alne Vann,
Faar han Jorderig. Amen.

B. Askevold (Brooklyn, N. Y.).

IX. „Musen som Lokes arvtager.“

I «Fru Anny Porse» (s. 222), som foregaar i Hardanger, taler Hans Kinck om en mor, som trækker ut en løs melketand hos sit barn og sier: «Mus, mus! gje meg ei ny tonn! Her ha du æ gamal igjen!»

Didrik Arup Seip.

X. Overtro om broer.

I Kristian Kølles «Kort Beskrivelse over Snarøen» (1793) s. 2 finnes følgende lille beretning om overtro om broen til Snarøen (i Kølles ortografi; jfr. MM. 1913 s. 125 ff.): «Snarøen ær dæn østerligste Gård i Østre Bærum, en virkelig Ø, såm ved en liden Bro imod Nord, kaldet Hunde-Sunds Bro, imællæm 2 de Klipper hænger sammen mæd dæt faste Land, at man ændak mæd Karås kan magelig kjøre til Øen. Dænne liden Bro har været mange betydelig: Når et Barn (ja åk våksen) har været åmbyttet, fårhækset, æller længe sygelig, skulde samme av et Par Kvindfålk, såm mødtes dær imod Aftenen, løftes 3 Gange runt åm Broen, således 3 Torsdags Aftener i Rad, uden at de måtte tale til hinanden ved Fårrætningen; ved sådan Anledning har man dær fundet mange Dukker it: Krykker m. m. Dænne Seremoni skulde nu have dæn Virkning, at dæn Syge skulde snart miste sit onde enten ved Døden æller Hælbred: Credat Judæus Apella. Ændsjønt Vantroen i vår Tid synes at have fået Åvermagten, har dæn dog næppe underkuet dænne dårlige Mening, dæn synes æy hæller at ville have nogen Uvænskab mæd Åvertro, når dæn kun kan få sand Tro bortjaget.»

Næste aar utgav Kølle en bok: «Ær dæt fårnuftigt at have Religion? åk vilken av så mange ær dæn Fårnuftigste?» Her kom han ogsaa inn paa overtro; der heter det (s. 37): «Ændak iblant åplyste Fålk findes en æller anden iblandt Almuen, såm har Tro åm et åk andet sådant: f. Æks. Lykke-Pængen, såm jærne kammer tilbage ijæn; en vis Sten i Ravne-Redet, naar man hålder den i Hånden, bliver man usynlig; et Stykke Stål, såm man kaster åver Børn åk Kreature, skal hindre, at Hækseri æy har Magt mæd dæm; en gammel Træ-Bismer, såm har gået i Arv, ær meget kraftig at stryge Kreaturene mæd; ved visse Broer, Træer åøv., kan syge få deres Hælbred ijæn; åk mere sådan Åvertro ær æy ændnu uddød.» — — — «Mæn at tro, at dær skulle være til Familier av legemlige Nisser, Uldrer, Tråld, æller Underjordiske, Nøk, Hav-Fålk, såm kan tale åverjordisk Språg m. m. ær plat imod dæn sunde Fårnuft.»

Didrik Arup Seip.

XI. Litt om baal og brand i folketroen.

I nogen av Trøndelagens bygder brændes Sankthansbaal, i andre Pinsebaal, men jeg kjender intet eksempel paa brænding av begge slags i samme bygd. Det er mulig, at brænding av baal er rest av en soldyrkelse, ialfald synes det være sikkert, at betydningen av fænomenet eller baalbrændingens hensigt og formaal er at beskytte mot onde magter. Sankthansbaalet har vistnok en almindelig utbredelse i landet. I Saltdalen f. eks. samler saaledes grendens folk sig paa en Sankthanshaug Sankthansaften. Husmødrene bringer med

mat, og man morer sig hele natten til kl. 4 om morgenen. Ungdommen danser og leiker sig paa vollen. Dette blev mig fortalt i juni 1914 av en gaardbruker fra Saltdalen ved navn Johan Engan, som ogsaa fortalte, at man i kruerne (kreaturfoldene) eller som man der sa «grindan» brændte for at beskytte kreaturene mot trolddom. Det gjaldt om at frembringe mest mulig røk, derfor la man mose paa varmen. Her var det altsaa ikke flammen men røken, som var det viktigste. En lignende skik kjender jeg fra Sparbuen i Nordre Trondhjems amt. Ved Sankthanstider ifjor fortalte postbud Fisknes i Trondhjem, at man i Sparbuen for ca. 40 aar siden litt før Sankthans, naar det var blit tilstrekkelig mat ute for kreaturene, pleiet at gjøre op ild ute paa marken. For at faa tilstrækkelig røk la man granbar paa varmen. Bjølle blev da hængt paa de dyr, som var utset til at bære den, hvorefter kreaturene jagedes 3 gange gjennem røken. Det var til beskyttelse mot troldskap, og skikken kaldtes a t g j ø r e s o m m e r. I tilknytning hertil vil jeg meddele, hvad jeg har hørt av overlærer Wilhelm Lund om «pinstirøk» i Selbu. Overlæreren har fortalt, at det er skik i Selbu at festligholde pinsen ved at brænde baal pinseaften og 1ste pinsedags kveld. Det er især barn i 12—14 aarsalderen, som steller med dette. Det gjælder ogsaa her at faa frem mest mulig røk, derfor brændes gjerne granbar. Baade skikken og ordet «pinstirøk» er endnu i bruk.

O. Nordgaard.

XII. Vers i Kongespeilet.

Fra den utmerkede kjender av norrøn metrik dr. W. A. Craigie i Oxford har red. mottat nogen ord i anledning av artiklen «Vers i Kongespeilet» (MM. 1915 s. 178 f.). Dr. Craigie fremholder, at linjerne «silfrligar brýnn | ok blítt andlit» ikke stemmer med skaldedigtningens strengere krav. Hans bemerkninger lyder saaledes:

«The two lines «silfrligar brýnn | ok blítt andlit» are thoroughly b a d lines according to strict skaldic practice, whereas those you cite on p. 179 are quite correct. The difference is between

— ⏑ ⏑ — / ⏑ — — ⏑ and — — ⏑ ⏑ / ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑

It is correct to end the line with nouns like *bǫl*, *sæ*, but incorrect to end it with *brýnn*. Similarly it is correct to have *varið* and *sonar* after *ok* and before — ⏑, but it is incorrect to have a single long syllable like *blítt*. Such lines are avoided, almost without exception, by all good skalds, though they occur in s o m e of the Edda poems. See my article in the *Arkiv* XVI 352—53 and 371—72.»

W. A. Craigie.

XIII. Bjarnasona-kvæði.

1.

Da jeg læste Liestøls og Magnus Olsens interessante studie over Bjarnasona-kvæði, slog det mig, at det er en omstændighet til, foruten det som er anført, som taler for, at visen er opstaat paa Tjørn eller der i nærheten, ikke paa Island. Det er det forskjellige sted, sympatien ligger i sagaen og i visen. Sagaen har birkebeinerstandpunkt og er derfor partisk for Þrándr Bjarnason og mot Jón dróttning; men saavidt vi kan se, gir selve begivenheten ogsaa et naturlig grundlag for denne sympatien: Þrándr hevner sin ære, Jón er kvinderøver og uten djervhet i sit forsvar. Ikke desto mindre har visen opnaadd at faa flyttet sympatien over til Jón, ved at fortie selve kvinderovet og fremfor alt ved den poetiske omdigtning av det til et elskovsforhold. Bare Jóns slegt og venner kunde ha interesse av at faa lagt sympatien over til ham og det kunde bare ske ved den poetiske omformning av stoffet, med andre ord ved en vise. En prosaisk gjenfortælling av visen vil flytte sympatien over til Þrándr, og naar vi føler Jón sympatisk, skyldes det bare glansen fra Ragnfrids elskov; visen maa sikkert være digtet av folk som har kjendt de to. *Edv. Bull.*

2.

Fra to forskjellige sider er der gjort opmerksom paa, at Liestøl og Moltke Moe, som — uavhængig av hinanden — har pekt paa sammenhængen mellem Bjarnasona-kvæði og sagaens beretning om Jón dróttning, ikke er de første, som har foretat denne sammenstilling. Bibliotekar Halldór Hermannsson (Ithaca, N. Y.) nævner i et brev av 2. febr. 1915, at allerede G. Brusewitz i sit skrift «Om runstenen från Nya Elfsborg», 1882 (Göteborg kgl. Vetensk.- och Vitterh. samhälles Handlingar N. F. XVII s. 63 ff.) har indseet forbindelsen mellem folkevisen og sagaberetningen, og professor Alexander Bugge gjør opmerksom paa, at Sophus Bugge i sit eksemplar av Íslenzk fornkvæði I s. 168 under Bjarnasona-kvæði har tilføiet: «Se Hákonar s. Sverrissonar C. 8 (Brusewitz Elfsyssel S. 138 f.).» Paa det av S. Bugge citerte sted uttaler den samme Brusewitz (Elfsyssel, Götheborg 1864) følgende, efterat han i oversættelse har meddelt kongesagaens fortælling om Jón dróttning's død: «Ingen sägen finnes nu härom i trakten. Men på det fjerran Island har, märkeligt nog, ända tills våra dagar från mun til mun fortplantats ett gammalt qväde, „**Björns söner**“ kalladt, hvars ämnes identitet med ifrågavarande händelse genast faller i ögonen, ehuru visans författare uppfattat den ur en helt annan synpunkt än annalisten. Visan tillägger åtskilliga nya drag — —.» *M. O.*

XIV. Gjersvik-indskriften.

Paa en saakaldt «kjøtkniv» av ben, som er fundet for et par aar siden i en gravhaug paa Gjersvik i Tysnes, forekommer en indskrift med de ældre runer. Den er behandlet av prof. Magnus Olsen i Bergens museums aarbok 1914—15 nr. 4, og for de arkæologiske forholds vedkommende av prof. H. Schetelig i Norges Indskrifter med de ældre Runer III 33 fgg.

Indskriften begynder slik: d * [*] f i o þ i. Efter d mangler et stykke, hvorpaa der kan ha staat én eller høist to runer.

Magnus Olsen har selv forkastet tolkningen av f i o þ som 3. pers. ent. præs. ind. av et verbum beslegtet med gn. *fjá* «hade», og er mest tilbøielig til at opfatte runene som magiske. Jeg tror imidlertid at en anden forklaring er mulig.

Jeg betragter f i o som forkortet skrivemaate for f [a i h] i [d] o, 1. pers. ental præt. av verbet **faihian* «male, skrive, tegne», som forekommer i flere urnord. indskrifter. Helt ut læses f a i h i d o paa runestenene fra Einang og Vetteland; men forkortet skrivemaate forekommer flere ganger, baade paa stener og paa mindre gjenstande, f. eks. benstykket fra Ødemotland og endel brakteater.

De to følgende runer þ i opfatter jeg som forkortet skrivemaate av det demonstrative pronomen. Man kan tænke sig det utfyldt til þ i [n], akk. ental hankj., som Bugge læser paa det nævnte benstykke fra Ødemotland (NI. I 257 þ i n u u) og paa Reistadstenen og Roes-stenen (l. c. I 542), eller til þ i [t], akk. ental intetkj., som Magnus Olsen foreslaar at læse paa brakteaten fra Overhornbæk (Aarb. f. nord. Oldk. 1907, s. 21).

De to (eller tre) første runer d * [*] maatte da antagelig indeholde runeristerens navn, sandsynligvis i forkortet form. Magnus Olsen har nævnt * d a g a R, hvilket jo ogsaa er navnet paa runen d.

Foran d sees en krum strek som muligens kan opfattes som k-runen med aapningen vendt mot indskriftens begyndelse. Antar man denne for en forkortelse av pronomenet e k, skulde indskriften kunne læses:

[e] k d [a g a R?] f [a i h] i [d] o þ i [n] (eller: þ i [t]),

ɔ: jeg D(ag?) forsynte denne (kjøtkniv) eller dette (redskap) med en runeindskrift. (Eller: . . . . . skrev dette [ɔ: de følgende magiske runer]?)

Mot rigtigheten av denne læsning taler ganske visst den omstændighet at f [a i h[i [d] o her antages at ha til objekt et pronomen som betegner den gjenstand hvorpaa indskriften er ridset. Hvor dette verbum ellers forekommer, staar det enten uten objekt (f. eks. Vetteland: . . . d a R f a i h i d o, hvor . . . d a R er slutten av et navn), eller det har objektet «runer» (f. eks. Einang: r u n o f a i h i d o; Fyrunga: r u n o f a h i). Dog kan i senere tid det tilsvarende verbum gn. *fá* ha til objekt den ting hvorpaa prydelser anbringes, se Fritzner s. v.

Man kunde kanske sammenstille uttryksmaaten f i o þ i — f [a i h] i [d] o þ i (t) med t þ a d paa brakteat 32, hvis dette, som foreslaat av Magnus Olsen, skal læses t [a w ı d o] þ a d, «utstyrede dette».

Efter den her behandlede del av indskriften følger l-runen gjentat 10 ganger. Dette avsnit er utvilsomt av magisk art, saaledes som Magnus Olsen har paavist paa en likesaa interessant som skarpsindig maate i den ovenfor nævnte avhandling i tilslutning til sin tolkning av den nær beslegtede indskrift paa en lignende «kjøtkniv» fra Fløksand i Nordhordland (Bergens museums aarbok 1909, nr. 7).

Jeg skylder prof. Magnus Olsen tak for forskjellige veiledende bemerkninger.

G. Birkeland.

XV. Skoklefald.

Som supplement til artiklen «Skoklefald» i MM. 1914 s. 32 ff. meddeles her følgende oplysninger efter Kr. Østberg i Tidsskrift for det norske landbruk 1911 s. 215 f. (hvorpaa universitetsstipendiat O. Kolsrud har henledet opmerksomheten):

«Juni. 3dje. *Skoklefalddag.* Vaaronnen skal være færdig. Plogskjækerne (skoklerne) skal derfor falde (d. e. spændes fra) for godt; man siger derfor ogsaa sammesteds, at det er «sidste skoklefaldet». Almindelig meddeles der: «Man bød til at være færdig da.» En av mine hjemmelsmænd fra Sandsvær har fortalt mig, at han visste om ialfald en grænd der, hvor man overholdt Skoklefalddagen med den pinligste nøiagtighet. Hvordan end jorden og veiret var, skyndte man sig med at faa saad fra sig paa den dag. «Det skal jo ned i jorden isommer,» sa en mand der fra grænden, «og saa kan en jo likesaagodt ha det dit inden Skoklefalddagen.»

Dagens navn er Erasmus; i Solør kaldes den «Ræsmus knæppnæva» og skal være sidste saadag. At «knæppe nævan» vil si at lukke igjen haanden, — her altsaa efterat man har saadd fra sig.

Angaaende længden av kornets vekstperiode heter det saa enten «Sju i vekst og sju i æks» (d. e. syv uker indtil aksskytningen og syv uker efter denne) eller «Fjorten vikuer tur sæk og ti sæk(?).»

M. O.

XVI. Olav Trygveson og trollene.

I boken sin om Norske trollvisor og norrøne sogor (s. 35—47) har Knut Liestøl søkt at vise at de norrøne forestillinger om kong Olav og trollene oprindelig knytter sig til Olav Trygveson og ikke til Olav den hellige. Dette kan kanske støttes ved en henvisning til den rolle, Olav Trygveson spiller i senere islandske svartebøker og lignende optegnelser. Jevnlig forekommer saaledes[1] (se f. eks. Arn. Magn. cod. 960, 4^0, og Advocates Library, Edinburgh, Nor-

[1] Zeitschr. des Vereins f. Volkskunde b. 13 (1903) s. 276 f.

thern MS. 86 [1]) et korstegn paa et bord, som heter Ródu Kross Ólafs Kongs Triggvasonar til ad varna ohreynum öndum, og som ellers hjælper mot at fare vild og til at skaffe seier tilsjøs og tillands; det skal bæres paa brystet og ledsages av en bøn:

Krossfesti Jesu, kom þu hier
kalla eg a þig til hiálpar mier.

Ogsaa et Olav den helliges róðukross forekommer [2]; men som Liestøl med rette gjør opmerksom paa, er det let tænkelig, at Olav den hellige som den ulike mere berømte, har overtat sin ældre navnes funktioner, mens det motsatte er meget mindre rimelig.

[1] Det siste er et ganske litet hefte paa 18 blad fra begyndelsen av det 19. aarh., med paaskrift Varia magica prohibita. Paa siste side: Ragneydur Bödvarsdotter á Blödiñ eñ fru xsmpbbrxrþm hefur skrifad.
[2] l. c. 278.

Edv. Bull.

(Trykt 15. december 1915.)